

А.Р. БАКИЕВ, И.А. БАКИЕВА

**ЎЗБЕКИСТОН
ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА
МЕВА-САБЗАВОТ МАХСУЛОТЛАРИНИ
ЕТИШТИРИШ ВА
МИНИТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН
САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ АСОСИДА
ҚАЙТА ИШЛАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
МУАММОЛАРИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ИСЛОМ КАРИМОВ НОМИДАГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ТЕХНИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

А.Р.БАКИЕВ, И.А.БАКИЕВА

**ЎЗБЕКИСТОН ФЕРМЕР
ХЎЖАЛИКЛАРИДА МЕВА-САБЗАВОТ
МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЕТИШТИРИШ ВА
МИНИ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН
САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ АСОСИДА
ҚАЙТА ИШЛАШНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ**

Монография

**ТОШКЕНТ
«IQTISOD–MOLIYA»
2017**

Илмий муҳаррир: и.ф.д., проф. М.А. Маҳкамova
Тақризчилар:

и.ф.н., доц. Э.И. Эргашев
и.ф.д., проф. А. Қодиров
доц., и.ф.д., Б.Р. Санакулова

А-9-45 Ўзбекистон фермер хўжаликларида мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва мини-технологиялардан самарали фойдаланиш асосида қайта ишлашни ривожлантириш муаммолари: Монография / А.Р.Бакиев, И.А.Бакиева; — Т.: «IQTISOD—MOLIYA», 2017. — 272 б.

Ушбу монографияда асосан учта масала ёритилган. Улардан бири — фермер хўжаликларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари бўлса, иккинчиси — бу фермер хўжаликларнинг миллий иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамиятидир. Бунда, беш турдаги мулкчиликлар мазмуни батафсил баён этилган ва қишлоқ хўжалигидаги тadbиркорлик шакллари ҳам кўрсатилган ҳамда иқтисодий аҳамиятга эга бўлган бир қанча муҳим вазифаларни амалга ошириш йўллари белгилаб берилган.

Навбатдаги масала — Ўзбекистонда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари ва меъёрий ҳужжатларнинг яратилганлиги, уларнинг “Намунавий Низомини” Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланганлиги, барча ресурслардан ва молиявий маблағлардан йил давомида самарали фойдаланилиши, ривожланган давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш ва бизда қўлланиши, мева-сабзавотларни қайта ишлаш бўйича қўшма корхоналарни ташкил этиш, чет эллик ҳамкорларни топиш ва уларнинг маблағларини жалб этиш, фермер хўжаликларида етиштирилаётган мева-сабзавотларнинг сифатини яхшилаш ва миқдорини ошириш, шартномаларни қайси турдаги маҳсулот, қанча ва қандай сифатда бўлиши, келажакда шахсий, хусусий ва аралаш турдаги мулкчиликка асосланган корхоналарни ривожлантириш каби масалаларга катта эътибор қилинган ҳамда тегишли тавсиялар берилган.

Монография иқтисодчи олимлар, илмий-тадқиқотчилар ва профессор-ўқитувчилар учун мўлжалланган.

Монография И.А.Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети Кенгашининг 2017 йил 22 август 1-сонли қарорига мувофиқ chop этилди.

КИРИШ

Мустақиллик йилларида, Ўзбекистонда жаҳон андозалари талабларига мос келадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш тизими йўлга қўйилди. Тарихан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда улкан тажрибага эга бўлган, деҳқончиликни ўзига хос сир-асрорларини яхши ўзлаштирган деҳқонлар қисқа давр ичида мазкур йўналишдаги замонавий малака ва кўникмаларга эга бўлдилар.

Ушбу даврда қишлоқ хўжалигида такрор ишлаб чиқаришга, кўп тармоқли фермер хўжаликлари фаолиятини рағбатлантириш ҳамда улар фаолиятига замонавий илғор техника ва технологияларни жалб этишга, соҳага инвестицияларни йўналтирилишини рағбатлантиришга, имтиёзли кредитлар ва давлат бюджетидан молиявий таъминлашни кенгайтириш ва бошқа иқтисодий тадбирларни амалга оширишга катта эътибор берилди.

Амалга оширилган ислохотлар натижасида, қишлоқда деҳқоннинг ерга ва ўзи яратган маҳсулотга эгалик ҳиссини оширишга қаратилган мулкий муносабатлар ҳамда мукаммал ҳуқуқий асослари шакллантирилди.

Мустақиллик йиллари мобайнида, қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш борасида, бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган мустаҳкам ҳуқуқий асос яратилди. Жамоа, ижара ҳамда хусусий мулк тамойилларига асосланган фермер ва деҳқон хўжаликлари янада шаклланди.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигига оид муносабатлар, хусусан, фермерлик ҳаракатининг ҳуқуқий асосларини ривожланиш тарихи ҳақида сўз юритганда қуйидагиларни алоҳида қайд этиб ўтиш жоиздир.

Қишлоқ хўжалигида бозор ислохотларини амалга оширишнинг биринчи босқичи 1991–2000-йилларига тўғри келади ва ушбу даврда паст рентабелли, одамларга ўз имкониятларини намоён этиш учун шароит яратиб бера олмаган ширкат хўжаликлари тугатилиб, уларнинг ўрнига ҳозирги замон талабларига мос бўлган фермер хўжаликлари ташкил этила бошланди.

Ундан сўнг қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини шакллантириш, деҳқон (фермер) хўжаликларини янада ривожлантириш ва фуқароларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш учун қўшимча шарт-шароитлар яратиб берилди ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1991 йил 29 ноябрдаги “Республикада деҳқон (фермер) хўжаликларини янада мустаҳкамлаш ва тадбиркорлик фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 295-сонли Фармони ушбу жараённинг дастлабки босқичида алоҳида ҳуқуқий асос вазифасини ўтади.

Шунингдек, биринчи босқичда, фуқароларга фермер хўжалигини юритиш учун 1998 йил 30 апрелда “Ер кодекси” ва “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонун каби муҳим ҳужжатларнинг давлат томонидан расмийлаштирилиши, уларнинг ҳуқуқий асосини таъминлаб берди.

Ҳозирги пайтда, энг долзарб вазифалардан бири – фермерларнинг ерга, мулкка ва етиштирилган маҳсулотларга эгалик ҳиссини янада мустаҳкамлаш асосида мева-сабзавотларни қайта ишлаб чиқариш ҳажмини ва сифатини кескин равишда ошириш ҳамда уларнинг юқори самарадорлигини таъминлашга эътиборни қаратишдан иборатдир.

Ушбу энг бирламчи мақсад Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев ташаббуси билан ишлаб чиқилган ва Президентнинг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган «2017–2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да (кейинги ўринларда – Ҳаракатлар стратегияси) ҳам ўз аксини топган.¹

Хусусан, Ҳаракатлар стратегиясининг “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари” – деб номланган III бобининг махсус бўлими қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш масалаларини кўзда тутади.

2017–2021-йилларда қишлоқ хўжалиги учун устувор вазифалар ва ислохотлар йўналиши сифатида қуйидагилар белгилаб берилган:

- фермер хўжаликлари, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озиқ-овқат ҳамда қадоқлаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини қуриш, мавжудларини реконструкция ҳамда модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш ва ҳоказолар.

Юқорида келтирилганлардан келиб чиққан ҳолда, қишлоқ хўжалигининг барча соҳаларида ишлаб чиқариш тамойиллари, усуллари ва шакллари такомиллаштириб, бугунги кун талабларига

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Фармони Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда.

мослаштириш, фермер хўжаликларининг экспорт салоҳиятларини кенгайтириш, уларни халқаро бозорларга чиқишларига кенгроқ имкониятлар яратиб беришда, мазкур йўналишда олиб бориладиган илмий изланишлар ва тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг асосий субъекти бўлган фермер хўжаликларида мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашда мини-технологиялардан унумли фойдаланиш йўллари аниқлаб бериш ва уларнинг самарадорлигини янада ошириб беришни таъминлаш юзасидан тавсияларни ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этиш йўллари аниқлаб бериш, мазкур тадқиқот мавзусининг долзарблигини кўрсатиб беради.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари

Ушбу тадқиқот ишининг мақсади Ўзбекистон фермер хўжаликларида, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашда мини-технологияларнинг техник-иқтисодий таҳлилини қилиш ва самарали фойдаланиш йўллари аниқлаш мақсадида мавжуд бўлган муаммоларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдан иборатдир.

Ушбу қўйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мўлжалланган:

— республикада мева-сабзавот маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжаликларининг шаклланиши ва ривожланиши тарихини ўрганиш;

— фермер хўжаликларини шакллантириш ва уларни ташкил этишнинг ҳуқуқий асосларини ўрганиб чиқиш;

— фермер хўжаликларининг миллий иқтисодиётдаги тутган ўрни ва аҳамиятини аниқлаш;

— мева-сабзавотларни ишлаш ва уларни экспорт қилиш салоҳиятини белгилаб бериш;

— фермер хўжалик фаолиятини ривожлантиришда, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқариш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасини чуқур ўрганиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш;

— фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти ва ўзига хос хусусиятларини очиқ бериш;

— мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқаришда мини-технологияларнинг техник-иқтисодий таҳлилини тадқиқ этиш;

— фермер хўжаликларида мини-технологиялардан фойдаланиш даражасини аниқлаш ва самарадорлигини янада ошириш масалаларини таҳлил қилиш;

— фермер хўжаликларидаги номуносибликни (диспропорцияни) аниқлаш ва уларни бартараф этиш;

— фермер хўжаликлари фаолиятидаги мавжуд бўлган муаммоларини аниқлаш ва уларни ҳал этиш йўллари аниқлаш;

– фермер хўжаликларида мева-сабзавотларни қайта ишлаш истиқболлари бўйича таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Бобларнинг қисқача мазмуни

Мазкур тадқиқот иши – Кириш, 4 боб, Хулоса, Фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва Иловалардан иборат.

Биринчи боб ўрганиш масалаларига бағишланади.

Биринчи бобда, фермер хўжаликларини ташкил этишнинг илмий-ҳуқуқий асослари, уларнинг шаклланиши ва фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари, миллий иқтисодиётда тутган ўрни ҳамда етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотларининг турлари ва уларни қайта ишлаб чиқариш тузилмаси каби масалалар ёритилган.

Иккинчи бобда, Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва фермер хўжаликларида қайта ишлаб чиқаришни ташкил этиш масалалари кўриб чиқилган.

Учинчи бобда, Тошкент ва Хоразм вилоятларидаги фермер хўжаликларининг фаолиятини ривожлантириш имкониятлари тадқиқот қилинган.

Тўртинчи бобда, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш масалалари кенг ёритилган.

Хулосада барча тадқиқ этилган илмий иш юзасидан тегишли таклифлар ва тавсиялар берилган.

I бoб. ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Фермер хўжаликларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари

Қишлоқ хўжалигининг асосий мақсадига эришиш тармоқда тадбиркорлик фаолиятлари амалга оширилишини тақозо этади. Тадбиркорлик – мулкчилик субъектларининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш, уларни қайта ишлаш ва сотиш ҳамда хизматлар кўрсатиш натижасида фойда ёки даромад олишга қаратилган ташаббускорлик билан фаолият кўрсатишидир. Бозор иқтисодиёти шароитида, тадбиркорлик қишлоқ хўжалигида юридик ва жисмоний шахслар томонидан амалга оширилади. Бу жараёнда улар Ўзбекистон Республикасининг «Мулк тўғрисида»ги, «Корхоналар тўғрисида»ги ҳамда «Тадбиркорлик тўғрисида»ги қонунлари талабларига қатъий риоя этишлари зарур. Улар фаолиятларини самарали амалга оширишлари учун мустақкам иқтисодий негизига эга бўлишлари керак. Уларнинг иқтисодий негизини эса мулк ташкил этади. Мулк, Ўзбекистон Республикасида, қонунга биноан қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

1. Хусусий ва шахсий мулк. Бу шаклдаги мулк эгаси ўз мол-мулкига хусусий, шахсий тарзда эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқларига эга. Хусусий ва шахсий мулк мулкдорнинг ишлаб чиқариш жараёнида ўз меҳнати ва ёлланма меҳнатни қўллаши орқали шаклланади.

2. Ширкат (жамоа) мулки. Бу мулк таркибига қишлоқ хўжалигида жамоа корхоналарининг, ширкат ва оила мулки ҳисобланган фермер, деҳқон хўжаликларининг, ижара корхоналарининг ва бирлашмаларнинг мулклари киради.

3. Аралаш мулк. Бу мулк таркибига турли хилдаги мулкчилик шакллариининг ўзаро манфаатли уйғунлашиши натижасида шаклланади. Жумладан, республика қишлоқ хўжалигидаги жамоа, ширкат ва давлат мулкчилигига асосланган хўжаликларнинг чет эллардаги корхоналар билан бирикиб фаолият юритиш мақсадида ташкил этган қўшма корхоналари киради.

4. Давлат мулки. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши билан шуғулланадиган давлат корхоналарининг мулки.

5. Бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар, юридик ҳамда жисмоний шахслар мулки. Мулкчиликнинг бу шаклига асосланган ва чет давлатлар, халқаро ташкилотлар, юридик ҳамда жисмоний шахслар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланадиган мустақил корхоналарни ёки ўз бўлимларини, ваколатхоналарини ташкил этишлари мумкин.

Қишлоқ хўжалигидаги тадбиркорларнинг мулкий ҳуқуқ объектлари қуйидагилар ҳисобланади:

- бино ва иншоотлар, уй-жойлар;
- куч ва ишчи машиналар, жиҳозлар;
- транспорт воситалари, асбоб-ускуналар;
- ҳисоблаш, компьютер техникалари;
- ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентарлари;
- ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар;
- кўп йиллик дарахтлар (боғлар, тоқлар, тутлар);
- етиштирилган маҳсулотлар;
- пул маблағлари, қимматли қогозлар;
- ёнилғи, ёқилғи ва ёғловчи материаллар;
- маҳаллий ва минерал ўғитлар, кимёвий воситалар;
- ем-хашак, озуқа, кўчат, уруғликлар;
- ишчи-хизматчиларнинг қобилиятлари...

Тадбиркорлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун четдан ўзгаларнинг маблағларини ҳам жалб этишлари мумкин. Тадбиркорларнинг мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, уни ташкил этиш ва ундан фойдаланиш масалалари Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида, «Мулк тўғрисида»ги Қонун ва бошқа қонунларда батафсил ёритилган.

Мавжуд бўлган ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатларга асосланган ҳолда, аграр-иқтисодий ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш жараёнида, республика қишлоқ хўжалигида, турли мулкчиликка асосланган тадбиркорликнинг қуйидаги шакллари фаолият кўрсатмоқда:

- давлат, жамоа ва кооператив (ширкат)ларнинг мол-мулкларига эгалик қилиш, улардан фойдаланиш асосида бир гуруҳ фуқаролар ва юридик шахслар томонидан амалга оширилаётган жамоа тадбиркорлиги;

- фуқаро шахсий ва хусусий мол-мулки асосида ёлланма, шахсий меҳнатга асосланган ҳолда амалга оширилаётган тадбиркорлик;

- жисмоний ва юридик шахсларнинг (республика ва хорижий давлатларнинг) мол-мулкларини қонунларда белгиланган тартибда жалб этиш асосида амалга оширилаётган ҳамкорликдаги тадбиркорлик.

Республика қишлоқ хўжалигида, ҳозирги даврда юридик ва жисмоний шахс мақомига эга бўлган тадбиркорликнинг қуйидаги субъектлари ҳамда шакллари (1.1-расм) фаолият кўрсатмоқда.

Қишлоқ хўжалигидаги давлат корхоналари. Республика қишлоқ хўжалигида, 1991 йилдан бошлаб сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган туб аграр-иқтисодий ислохотлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

1.1-расм. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигидаги тадбиркорлик субъектлари ва шакллари

Давлат бош ислохотчи бўлган бу жараёнда, тармоқдаги давлат мулкчини унинг тасарруфидан чиқаришга, негизида нодавлат мулкчилиқни ва шунга асосланган нодавлат хўжаликларини ташкил этишга асосий эътибор қаратилмоқда. Бунда ерга умуммиллий бойлик сифатидаги давлат умумхалқ мулкчилиги сақланиб келинмоқда. Бошқа мулклар эса давлат тасарруфидан босқичма-босқич чиқарилиб хусусийлаштирилмоқда.

1990 йилда давлат мулкчилигига асосланган хўжаликлар, яъни совхозлар 1038та эди. Улар Ўзбекистонда XX асрнинг 30-йилларида ташкил этила бошланган. Республиканинг Қарши ва Мирзачўл, Сурхон-Шеробод, Марказий Фарғона ҳудудларида янги ерларни ўзлаштириш натижасида, кенг миқёсда давлат хўжаликлари ташкил этилди. Давлат хўжаликлари — совхозлар ташкил этилишида, давлат бюджетидан ажратиладиган маблағ эвазига, ишлаб чиқаришни таш-

кил этиш ҳамда юритиш учун зарур бўлган барча ишлаб чиқариш воситаларини давлат томонидан ўрнатилган улгуржи баҳоларда сотиб олишарди. Улардан фойдаланган ва фаолият юритиб, ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларини давлат томонидан белгиланган харид нархларда давлат ташкилотларига сотарди. Олинган ялпи маҳсулот ва фойда маблағлари давлат молия-иқтисод органлари томонидан ўрнатилган тартибда тақсимланарди.

Бунда асосий эътибор давлат манфаатларини ривожлантиришга қаратилган бўлиб, унинг ҳўжаликларига эса тўлиқ эркинлик, яъни мустақиллик берилмаган эди. Шунинг учун, улар юқори ташкилотлар томонидан белгиланган қонун-қоидаларга бўйсунган ҳолда, қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланар эдилар.

Улар асосан пахтачилик, галлачилик, боғдорчилик, чорвачиликка ихтисослашган бўлиб, республикада етиштирилаётган маҳсулотларнинг сезиларли қисмини ишлаб чиқарардилар. Бу ҳўжаликлар 1990 йилга келиб, республикада етиштирилган ялпи қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларининг 37,5 фоизини етиштиардилар. Лекин улар иқтисодий негизи, фаолият юритиш мазмунини бўйича эркин бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бермасди. Шунинг учун ҳам давлат мулкчилигига асосланган совхозлар негизда туб ташкилий, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш зарурияти туғилди. Ислохотлар жараёнида, уларнинг негизда, даставвал жамоа ҳўжаликлари (колхозлар), кейинчалик ширкатлар ва мустақил фермер ҳўжаликлари ташкил этилди.

Республика ҳукумати қишлоқ ҳўжалиги олдидаги муҳим вазифаларни эътиборга олган ҳолда, бир қанча муаммоларни ўз зиммасига олган. Бунда давлат бош ислохотчи эканлигини исботламоқда. Ҳозирги даврда, республика ҳукумати аграр сиёсатнинг стратегик йўналишларини ва тактикасини белгилаб, уни таъминлаш билан боғлиқ тадбирларни амалга ошириш чораларини кўрмоқда. Ҳукуматнинг асосий эътибори қишлоқ ҳўжалигининг барча соҳалари ягона фан-техника сиёсатига асосланган ва ривожланишини таъминлашга қаратилган.

Бу низоҳатда муҳим муаммо ҳисобланади. Чунки, фақат илм-фан, янги, самарали техника ҳамда илғор технология барча ютуқларнинг асосий негизидир. Бу муаммони ҳал этиш мақсадида, республика ҳукумати қишлоқ ҳўжалигида давлат ҳўжаликларини сақлаб, уларнинг фаолиятларини ривожлантиришга алоҳида эътибор бермоқда. Шу муносабат билан қишлоқ ҳўжалигида давлат илмий ишлаб чиқариш бирлашмасининг янги маркази ташкил этилган. Марказ таркибида илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси ва давлат ҳўжаликлари мавжуд. 2002 йилнинг бошига қадар марказ таркибида 100га яқин давлат ҳўжаликлари фаолият кўрсатмоқда эди. Улар асо-

сан давлат бюджетидан ажратилаётган маблағлар эвазига қишлоқ хўжалигининг ривожланишини таъминлайдиган қуйидаги муаммоларни ҳал этиш билан шуғулланадилар:

- уруғчилик, наслчилик, кўчатчилик, янги, сермахсул, тезпишар навларни яратиш, уларни ривожлантириш ғоялари, муаммолари;

- ирригация-мелиорация ишларини ривожлантириш муаммолари;

- иқтисодиётда эркин бозор иқтисоди муносабатларини яратиш ва уларни чуқурлаштириш муаммолари;

- янги техника, илғор технологияларни яратиш, агротехника тадбирларини такомиллаштириш муаммолари ва бошқалар.

Аграр-иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган даврда шаклланган давлат мулки ва уларга эгалик қилиш ҳуқуқи берилган давлат корхоналари, давлат мулки асосида тўлиқ хўжалик юритиш ҳуқуқига эга. Корхона ўз мол-мулки билан тўла хўжалик юритиш ҳуқуқини амалга оширар экан, мазкур мулкка нисбатан ўз хоҳиши билан қонун доирасида фаолият юритади.

Қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатаётган давлат хўжаликларидаги меҳнат жамоаси аъзоларининг ҳам мол-мулки мавжуд. Бу мулк давлат корхонаси тугатиладиган бўлса, унинг бюджет, банклар олдидаги ва бошқа қарзлари тўланганидан сўнг, корхонанинг меҳнат жамоасига берилади. Бу тартиб ҳам маълум даражада ислохотларнинг натижаси ҳисобланади.

Марказ таркибидаги илмий-тадқиқот институтларида яратилаётган янгиликлар, энг аввало, давлат хўжаликлари ишлаб чиқаришида синалиб, сўнгра амалиётга татбиқ этиш учун тавсия қилинмоқда. Лекин, ҳозирги даврда, у хўжаликларга маҳсулот етиштириш борасида давлат буюртмалари берилмоқда. Бу ҳол уларнинг асосий фаолиятига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунинг учун, келажакда уларни ўз вазифаларини бажаришга йўналтириш зарур. Қишлоқ хўжалигидаги давлат хўжаликлари, ҳозирги даврда, тармоқда ишлаб чиқарилаётган ялпи маҳсулотнинг 1 фоизини бермоқда. Келажакда уларнинг моддий-техника асосини мустақамлашга, малакали илмий кадрлар билан таъминлашга алоҳида эътибор бериш лозим.

Жамоа ва ширкат хўжаликлари, уларнинг ривожланиши. Қишлоқ хўжалигида ўтган асрнинг 80-йилларининг охири, 90-йиллари бошида жамоа хўжаликлари ҳисобланган 887та колхоз фаолият кўрсатиб, республикада етиштирилаётган ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотининг 35 фоизини берарди. Уларнинг иқтисодий негизини жамоа мулки ташкил этарди. Лекин мулкчиликнинг бу шакли унинг ҳақиқий мазмуни, моҳиятига мос эмасди. Чунки, амалда улар давлат тасарруфида эди. Бундай ҳолат бозор иқтисоди талабларига тўғри келмасди. Шу боис, бозор иқтисодига ўтиш муносабати билан

тармоқдаги давлат хўжаликлари негизида жамоа хўжаликлари босқичма-босқич қайта ташкил этила бошланди.

Бу ўринда эслатиб ўтиш керакки, 1990 йилларгача улар қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга маълум даражада ўз ҳиссаларини қўшганлар. Улар ўша йилларда, тармоқда етиштирилаётган пахта-нинг 41 фоизини, ғалланинг 37 фоизини, сутнинг 36 фоизини берадилар. Лекин, уларнинг фаолиятлари ҳам давлат хўжаликлари каби тўлиқ давлат томонидан бошқариларди. Яъни, уларда маҳсулотлар етиштириш жараёни давлат маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиб, етиштирилган маҳсулотларни давлат ўз ташкилотлари ёрдамида ҳукумат томонидан, белгиланган харид баҳоларида, мажбурий равишда сотиб олар эди. Олинган ялпи ва соф даромад эса ҳукумат томонидан, белгиланган тартибда тақсимланар эди. Бунда, жамоанинг эрки, ҳуқуқи тўлиқ эътиборга олинмас эди. Демак, у хўжаликларда амалга оширилган иқтисодий муносабатлар бозор иқтисоди муносабатлари талабларига мос эмас эди. Бундай ҳолларни бартараф этиш мақсадида, аввало, жамоа мулкчилигига асосланган жамоа хўжаликларида ҳақиқий бозор иқтисоди муносабатларини барпо этишга алоҳида эътибор берилди. Бунда, республикада амалга оширилаётган ер ислоҳотида асосланган ҳолда, мавжуд жамоа хўжаликларида давлат мулки ҳисобланган ер фойдаланиши учун 10 йилдан 50 йилгача бўлган муддатга ижарага берилди. Улар ердан фойдаланганлик учун, белгиланган муддатга ижара ҳақи тўлайдиган бўдилар. Ижара ҳақи 1999 йилдан бошлаб ягона ер солиғи шаклида тўланиши белгилаб қўйилди. Шу билан бирга, «Мулк тўғрисида»ги Қонун талабига мувофиқ бу хўжаликларда ҳақиқий жамоа мулкчилиги ташкил этилмоқда. Мулкчиликнинг бу шакли жамоа хўжаликлари негизида ширкат хўжаликлари ташкил этиш орқали шакллантирилмоқда. Унинг ҳуқуқий асоси яратилган. 1998 йилда қабул қилинган «Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкатлар) тўғрисида»ги Қонун, унинг ҳаётга татбиқ этилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1998 йилнинг 15 июлида қабул қилган 229-сонли қарори амалда.

1.2. Фермер хўжаликларининг миллий иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти

Республика қишлоқ хўжалигида давлат раҳбарлигида, босқичма-босқич амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар натижасида мулкнинг хилма-хил турлари ва уларга асосланган корхона турлари шаклланган. Жумладан, хусусий мулкка асосланган фермер хўжаликлари ташкил этилмаган. Янги таҳрирдаги “Фермер хўжаликлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида, “Фермер” хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда, қишлоқ

хўжалиги товар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир”, деб тушунча берилган. Ҳозирги даврда, фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчи субъект сифатида кичик корхона ва тадбиркорлик вакили ҳисобланади. Чунки 2014 йилнинг 1-июлига қадар битта фермер хўжалигида ўртача 6,5та ёлланма ишчилар сони тўғри келган. Фермер хўжалиги зиммасига қуйидаги вазифа қўйилган. Яъни, узоқ муддатга ижара ерлардан, мавжуд бўлган барча ресурслардан йил давомида оқилона, тўлиқ ва самарали фойдаланиш натижасида ички ва ташқи бозор талабларини қондирадиган миқдорда, сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, истеъмолчиларга етказиш ҳамда турли хилдаги хизматлар кўрсатиш оқибатида кўпроқ фойда олиш. Бу фермер хўжалигининг сиёсий ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган асосий мақсадидир.

Уни тўлиқ ҳал этиш учун фермер хўжалиги бир қанча муҳим вазифаларни амалга оширишни белгилаб олади:

– 30 йилдан 50 йилгача ижарага олинган ер участкасида, шу ҳақдаги шартномага ва иктисослашувга мувофиқ ўз ишлаб чиқариш фаолиятини тўғри ташкил этиш;

– хўжалик фаолиятини юритиш мақсадида амалга ошириш учун зарур бўлган барча ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий муносабатларнинг сифати, ўз вақтида амалга оширилишини таъминлайдиган турли хилдаги контрактация шартномаларини тўғри ва сифатли тузиш;

– экологик талабларга ва атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг барча қоидаларига риоя этишга эришиш;

– ижарага олинган ер участкаларидан йил давомида оқилона, тўлиқ, самарали фойдаланиш мақсадида унинг унумдорлигининг ошириш ирригация-мелиорация тадбирларини илмий асосланган ҳолда ишлаб чиқиш ҳамда уларни ўз вақтида, сифатли амалга оширилишини таъминлаш;

– хўжалик фаолиятини самарали юритиш учун талаб этилган маблағларнинг миқдорини белгилаш ва уларнинг манбаларини оқилона аниқлаш, хўжаликда мавжуд бўлган барча ресурслардан самарали фойдаланишини таъминлайдиган тадбирларни аниқ ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этилишига эришиш;

– хўжалик уставида кўзда тутилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришга қаратилган тадбиркорликни қўллаб, уларга камроқ меҳнат, маблағ сарфлаш эвазига ишлаб чиқариш, уларни истеъмолчиларга сифатли ҳолда етказиб бериш, хизматларни кўрсатиш, мулкни мустақил, ўз хоҳишига кўра тасарруф этиш;

– тузилган контрактация шартномаларига мувофиқ давлат эҳтиёжлари (пахта, дон) учун қишлоқ хўжалиги маҳсулоти назарда тутилган миқдорда, сифатли етказиб берилишини таъминлаш;

– харид қилинадиган маҳсулотга олдиндан ҳақ тўланадиган фьючерс контрактларини тузиш;

– маркетинг ишларини амалга ошириб, сотадиган барча турдаги давлат буюртмасидан ташқари бажараётган ишлари ва кўрсатётган хизматларига эркин нарх белгилаш;

– ўз фаолиятининг барча соҳаларида фан ютуқларини, янги техника ва самарали технологияларни изчиллик билан ҳаётга татиқ этиш;

– барча ходимларнинг билим ва малакасини давр талабини эътиборга олган ҳолда ошириш, уларни маънавиятли, маърифатли, ҳалол, пок, муомалали яхши инсонлар бўлишини таъминлаши, улар меҳнатининг натижасига қараб, моддий ва маънавий рағбатлантириш;

– солиқлар, йиғмалар ва бошқа мажбурий тўловларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ўз вақтида тўлиқ тўлаш;

– тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар асосида юритиш, кўпроқ пул даромадларни олиш, уларни мустақил тасарруф этиш, ҳажми чекланмаган миқдорда соф фойда олиш, унга эркин эғалик қилиш ва самарали фойдаланиш;

– акциялар ва турли хилдаги қимматли қоғозларни олиш;

– кичик бизнес корхоналари учун яратилган имтиёзлар ва проференцияларнинг барча турларидан имконият доирасида тўлиқ ва самарали фойдаланиш;

– ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя этиш учун судга мурожаат этиш, зарур ҳолларда, фермер ҳўжалигини давлат бош ислоҳотчи, қонун устуворлиги, эркинлик ҳамда мустақиллик ва бошқа томонлари асосида амалга оширсан, самарали бўлади.

Республикада фермерликни ривожлантиришнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий моҳияти қуйидагиларга қаратишган:

– қишлоқда турли турдаги мулк шакллари ва уларга эғалик қилиш, фойдаланувчи корхоналарни ташкил этиш, юритиш ва ривожлантириш;

– тармоқдаги барча мулккий муносабатларни шакллантириш, ривожлантириш, модернизациялаштириш ва эркинлаштириш;

– турли мулкчиликка асосланган субъектларнинг эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий, меъёрий, иқтисодий шароитларни яратиш;

– қишлоқдаги мулкдорлар синфининг мулккий онгини барқарор юксалтириш;

– қишлоқ ҳўжалигида янги иш жойларини барпо этиш, тармоқдаги аҳолини иш билан бандлигини юксалтириб, ишсизлар сонини камайтириш;

– аҳолининг ва қайта ишлаш саноати корхоналарини қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари билан таъминлашни юксалтириш;

— аҳолининг даромадини кўтариш, уларнинг турмуш даражасини юксалтириш ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти ва Ҳукумати фермерликка оид бўлган жаҳон тажрибаси, мамлакатнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда, республикада фермерликни босқичма-босқич ривожлантириш жараёнини амалга оширомоқда.

Даставвал, Ўзбекистонда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг ҳуқуқий, меъёрий ҳужжатлари яратилди. Жумладан, 1998 йилда “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди.

— Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги “2004–2006-йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги ПФ-3342-сонли Фармони;

— Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги “2004–2006-йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 476-сонли қарори;

— Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрдаги “2004–2007-йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 607-сонли қарори;

— қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхонаси негизида фермер хўжалигини ташкил этишда танлов ғолибларини аниқлаш тўғрисидаги Низом (2005 йил 4 январь) ва бошқалар. Асосан шу ҳужжатларга қатъий риоя этган ҳолда қишлоқ ҳудудларида фермер хўжаликлари ташкил этила бошлади. Мустақиллик йилларининг дастлабки даврида деҳқон, фермер хўжаликлари ҳақида аниқ тушунча бўлмаган эди.

Бу масала 1998 йилда “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни қабул қилиниши билан ечилди. Шу қонуннинг 5-моддасида: “Фермер хўжалиги аксарият ҳолларда ортиқча меҳнат ресурслари бўлмаган ерларда ва ҳудудларда ташкил этилади. Деҳқончилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжаликларига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами пахтачилик ва ғаллачилик учун 10 гектар, боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ва бошқа маҳсулотларни етиштириш учун эса 1 гектарни ташкил этади”, дейилган.

Чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжалиги, камида 30та шартли бош чорва моли бўлган тақдирда ташкил этилади. Фермер хўжалигига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам миқдори, бир шартли бош чорва молга ҳисобланганда — Фарғона водийси вилоятларига, Тошкент, Самарқанд ва Хоразм вилоятларидаги суғориладиган ерларда камида 0,3 гектарни, қолган вилоятларда, Қорақалпоғистон Республикасида эса — 0,45 гектарни, суғорилмайдиган ерларда эса камида 2 гектарни ташкил этиши, Низомда эса аниқ ер участкалари (контурлар)

берилиши кўрсатилган. Булар мамлакатда фермерликни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларини белгилаб беради.

Ўзбекистонда фермер хўжаликларини ташкил этиш қўйидаги икки хил тартибда амалга оширилмоқда:

— биринчиси, меҳнат ресурслари бўлмаган ёки кам бўлган ерларда ва ҳудудларда:

— иккинчиси, уч йил давомида рентабеллик даражаси паст бўлган ширкат хўжаликлари негизида ташкил этилади. Иккала усулда ҳам фермер хўжалигини уни бўлажак раҳбари ташкил этади. У ўзининг мол-мулкни кўрсатиши зарур.

Фермер хўжалигининг иқтисодий негизини унинг мол-мулки ташкил этади, унга қўйидагилар киритилиши мумкин:

Бинолар иншоотлар, қишлоқ хўжалик экинзорлари ва қўчат-зорларни, дов-дарахтлар, чорва моллари, паррандалари, мавжуд бўлган барча қишлоқ хўжалик техникалари, инвентарлари, асбоб ва ускуналари, транспорт воситалари, етиштираётган барча маҳсулотлари, уларни сотиш ва хизмат кўрсатишдан олинаётган барча маблағлари, фойдаси, интеллектуал мулки ва бошқалар. Сўнг бўлажак аъзолар билан келишган ҳолда тасдиқлаб олади.

Фермер хўжалигининг устави Республика Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган, “Намунавий Устав” асосида тузилиб, қўйидагиларни қамраб олган бўлиши керак:

— фермер хўжалигининг номи;

— фермер хўжалиги бошлиғининг фамилияси, ўзининг ва отасининг исми ва яшаш жойи;

— фермер хўжалигининг жойлашган жойи тўғрисидаги маълумотлар ва почта манзили;

— фермер хўжалигининг ихтисослашуви ва фаолиятининг асосий турлари, йўналишлари;

— унинг устав фондининг миқдори ва бошқалар.

Фермер хўжалигининг уставига асосланган ҳолда, унинг бизнес-режаси ишлаб чиқилади. Сўнгга фермернинг раҳбари белгиланган тартибда талаб этилган ер участкасини олишга киришади. Биринчи усулда, фермер раҳбари ер олиш учун қандай хўжалик ҳудудида жойлашишини эътиборга олган ҳолда, унинг ширкат раҳбарига, тугатилаётган ширкат хўжаликларида эса тендер ўтказувчи комиссиясининг раҳбарининг номига ариза беради. Аризалар белгиланган тартибда, муддатда кўриб чиқилади. Унда фермернинг, хўжалигининг барча имкониятлари: мутахассислиги, маълумоти, тармоқдаги иш стажы, пул маблағлари, мавжуд бўлган яроқли техникалари ҳамда раҳбарнинг билими, қобилияти, дунёқараши, маънавияти, мафкуриси ва бошқа қобилиятлари эътиборга олинади. Шундай хусусиятларга ва имкониятга эга бўлган фуқароларга талаб этилган ерни 30 йилдан 50 йилгача бўлган муддатга ижарага бериш

тўғрисида қарор қабул қилинади. Бу қарорлар вилоят ҳоқими раҳбарлигидаги комиссия томонидан белгиланган муддатда ва тартибда кўриб чиқилиб, қарор қабул қилиниши шарт. Бу бир қанча муаммоларни вужудга келтирмоқда. Бўлажак фермерлар масофанинг узоқлиги муносабати билан ортиқча вақт ва маблағ сарфламоқдалар. Масалан, 2005 йилда ташкил этилаётган фермерларнинг 99,7 фоизига туман ҳоқимлари, 99,6 фоизига вилоят ҳоқими томонидан тузилган комиссиянинг қарорлари берилган. Шундан сўнг, фермер ҳўжалигини рўйхатдан ўтказиш белгиланган тартибда амалга оширилади.

Фермер ҳўжалиги давлат рўйхатидан ўтганидан сўнг ташкил этилган, деб ҳисобланади. У тўлиқ юридик шахс мақомини олиш учун ўзи алоқа қиладиган банкларда турли хилдаги ҳисоб рақамларини очиши, туманнинг солиқ, статистика ташкилотларида рўйхатдан ўтиб, ўз муҳрига, бланкаларига эга бўлиши керак. Шундан сўнг, фермер ҳўжалиги тўлиқ фаолият юритадиган юридик шахс мақомига эга бўлади.

Ўзбекистонда фермер ҳўжаликлари мавжуд бўлган ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар асосида ривожлантирилмоқда. 2014 йилнинг 1 июлига келиб, фермер ҳўжаликларининг умумий сони 121,6 мингтани ташкил этиб, уларга 3666,4 минг гектар ер узоқ муддатга фойдаланиш учун ижарага берилган. Шу ерларда 794,3 минг киши фаолият кўрсатиб, қишлоқ ҳўжалигида етиштирилган ялпи маҳсулотнинг 20,4 фоизини яратганлар.

Фермер ҳўжаликларининг ривожланишини шартли равишда уч даврга бўлиш мақсадга мувоффиқдир.

I давр — 1989—1998-йилгача бўлган муддатни ўз ичига олади.

II давр — 1998-йилдан 2001-йиллардан ташкил топган.

III давр — 2002-йилдан бошланган ҳисобланади.

Биринчи ва иккинчи даврларда, фермер ҳўжаликлари асосан жамоа ва ширкат ҳўжаликларининг ҳудудида меҳнат ресурслари бўлмаган ёки кам бўлган ҳудудларда ташкил этилган. Ўша даврларда, қишлоқлардаги фуқароларнинг билими, тажрибаси ҳамда иқтисодий ресурслари кам бўлганлиги муносабати билан фермер ҳўжаликларининг ривожланиш даражаси пастроқ бўлган. Лекин, юқоридаги масалаларни ҳал этишга давлат томонидан эътибор берилиши натижасида, 2000—2001-йилларда фермер ҳўжаликларининг бироз ривожланишини таъминлади. Яъни, иккинчи даврда, фермер ҳўжаликларининг сони 140 фоизга ортиб, 2001 йилда 55,4 мингтани ташкил этган. Уларга беркитилган ер шу йиллар ичида 136,2 фоизга кўпайган. Фермер ҳўжаликларининг қишлоқ ҳўжалик ялпи маҳсулотидаги улуши 3,5 фоиздан 7,1 фоизга кўтарилган. Рақамларнинг далолат беришича, иккинчи даврда, фермер ҳўжаликларининг сонини, уларга ижарага берилган ерларини ўсиши ялпи маҳсулот

таркибидаги улушига нисбатан юқори суръатларда бўлган. Бундай ҳол фермер ҳўжаликлари асосан экстенсив усулда ривожлантирилганлигидан далолат беради. Бу усулдан интенсив усулга ўтиш чоратadbирлари республика ҳўкумати томонидан ишлаб чиқилиб, уларни ҳаётга татбиқ этишга алоҳида эътибор берилди. Жумладан, кредит, солиқ тўловлар ва маҳсулотларни эркин сотиш имкониятлари бўйича. Шунинг билан биргаликда, фермер ҳўжаликларини иқтисодий негизини мутаҳкамлаш борасида табдирларни амалга оширилиши таъминланди.

Асосланган чора-табдирлар натижасида, учинчи даврнинг дастлабки йилларида, фермер ҳўжаликларининг ривожланиши ҳамда фаолиятининг самарадорлиги маълум даражада таъминланди. Чунончи, 2014 йилнинг июнига фермер ҳўжаликларининг умумий сони 2010 йилга нисбатан 119,6 фоизга ортиб, ер майдонлари 2,5 мартага кўпайган. Уларнинг қишлоқ ҳўжалигида яратилган ялпи маҳсулотидagi салмоғи салкам 2 баробарга кўпайиб, 2014 йилда 23,4 фоизини ташкил этган. Шу йилда уларнинг пахта ишлаб чиқаришдаги салмоғи – 55,9 фоиз, ғалла ишлаб чиқаришдаги салмоғи эса 65 фоиздан ошиб кетди.

Бизнинг ҳисоб-китобларимизга кўра, жами фермер ҳўжаликларида мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 6 фоизи яратилмоқда. Бу маълумотлар фермер ҳўжаликларининг Ўзбекистон иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамиятининг улкан эканлигидан далолат бермоқда. Шунинг учун ҳам Республиканинг биринчи Президенти И.А.Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида: “Фермерлик қишлоқда ҳўжалик юритишнинг энг истиқболли ва самарали шакли сифатида етакчи ўрнини эгалламоқда”, деб хулоса қилган.

Юқорида таъкидланган асосий индикаторлар келажакда фермерлик ҳаракатининг ривожланиши ҳамда уларнинг серқирра фаолияти самарадорлигининг юксалиши натижасида янада улкан ва юқори бўлади. Ҳозирги даврда, улар фаолиятининг самарадорлигини юксалтириш мақсадида, уларнинг ихтиёридаги барча ресурслардан йил давомида тўлиқ ва самарали фойдаланишга эришиш зарур.

Бу масала ер ва сув ресурсларига бевосита тааллуқлидир. Чунки улар табиатда чекланган ҳисобланиб, тақрор ишлаб чиқарилмайди. 2005 йилнинг 1 июлига фермерларга узоқ муддатга ижарага 3666,4 минг гектар ер берилган, шу ернинг 60 фоизига яқини маълум даражада шўрланган ҳисобланади. Бундай ҳолат сўзсиз улар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ҳосилдорлигига ва уларнинг сифатига салбий таъсир этиб, уларга сарфланаётган харажатларнинг 20–30 фоизга ошишига олиб келади.

Бундай ҳолатни бартараф этиш мақсадида фермер ҳўжаликлари барча ерларни сифатли, текис шудгорлаб, мавжуд бўлган коллек-

тор-зовурларни белгиланган муддатларда сифатли тозалаб, уларнинг техник ҳолатини яхшилашга эришишлари жоиз. Лекин, 2013—2014-йилларда, шу борада амал оширилган ишлар барча талабларга тўлиқ жавоб бермайди. Масалан, 2014 йилда мавжуд бўлган ички коллекторларнинг атиги 18 фоизи, хўжаликлараро коллекторларнинг эса 21 фоизи тозаланган. Техник талабларга кўра, улар ҳар 2—3 йилда тўлиқ тозаланиши лозим. Шу йили ёпиқ дренажларнинг фақатгина 1,4 фоизи ювиш йўли билан тозаланган, 23 фоизга яқин ерлар нотекис ҳайдалган. Бундай ҳолат, биринчидан, фермер хўжаликларида шу ишларни тўлиқ ва сифатли амалга оширилишини таъминлай оладиган миқдордаги маблағнинг етишмаслиги, иккинчидан, эса уларда экскаватор, бульдозер ва скреперларнинг йўқлиги ҳамда шу ишларни сифатли амалга оширадиган малакали мутахассисларнинг камлиги туфайли юз берган. 2005 йилнинг бошига 103,9 мингга яқин фермер, 1400 ширкат хўжаликлари, 937та муқобил МТП ва бошқа қишлоқ хўжалик ташкилотларида 9,7 мингта ҳайдов, 16,7 мингтага яқин ишлов берадиган тракторлар, кам миқдорда экскаваторлар, бульдозерлар бўлган. Келажакда шундай ҳолатни бартараф этишда давлатнинг ҳамда бошқа корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий кўмаги жуда зарур.

Даставвал, давлатнинг турли хилдаги иқтисодий механизмларни ишга солган ҳолда фермер хўжаликларига кўмаклашиши мақсадга мувофиқдир. Чунки, уларга давлат мулки ҳисобланган ер узоқ муддатга ижарага берилади. Шундай экан ижарага берилаётган ер ва шу ерлардаги барча ирригация ва мелиорация иншоотлари сифатли, талабга жавоб берадиган ҳолатда фермер хўжаликларига берилиши лозим, деб ўйлаймиз. Шунинг билан биргаликда, турли хилдаги корхоналар, ташкилотлар, мулкдорлар орасида тарғибот, ташвиқот ишларини кенг кўламда амалга ошириб, уларни фермерлик ҳаракатига жалб этиш лозим. Бунда уларга кўрсатилаётган хизматлари учун маълум даражада имтиёзларни жорий этиш мумкин. Жумладан, фермер хўжаликларида етиштирилаётган маҳсулотларга солиқ ва божхона тўловлари борасида имтиёзлар бериш зарур.

Ҳозирги даврда, аксарият туманларда ҳокимликлар томонидан фермер хўжаликларида экинларни самарали, яъни алмашлаб экишни жорий этилишини таъминлаш мақсадида экинларни жойлаштиришда ҳамда давлат буюртмаларини белгилашда, фермерларга қонун доирасида эркинлик берилаётгани йўқ. Шунинг оқибатида, фермер хўжалигига ажратилаётган барча ерларга пахта ва донли экинлар экилмоқда. Бундай ҳол сўзсиз, биринчидан, асосланган алмашлаб экиш схемасининг жорий этилишини таъминлаш имкониятини бермайди. Иккинчидан эса, фермер аъзолари, ўзларининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган талабини қондира олмайди. Шундай ҳолатнинг олдини олиш учун, фермер хўжаликларига,

экинларни жойлаштиришда, қонун доирасида эркинлик бериш мақсадга мувофиқдир. Шунинг билан биргаликда, фермер хўжаликларига пахта хом ашёси ва ғалла бўйича берилаётган давлат буюртмаларини қисқартириш лозим.

Фермер хўжаликлари ерларининг сифат ҳолатининг ёмонлашишига ва иқтисодий салоҳиятини пасайишига 2003–2005-йиллар мобайнида 20 минг гектар ер майдонда 3000дан ортиқ қонунбузарликларга йўл қўйилганлиги сўзсиз таъсир этган. Шундан 25 фоизда берилган ерлардан тўлиқ фойдаланилмаган; 17,8 фоизда ерлар ҳокимликлар томонидан ижарага тўлиқ берилмасдан олдин эгаллаб олинган; 37,2 фоизда экилган экинлар майдони яширилган; қолган 20 фоизда эса ерлардан хўжасизларча фойдаланишга йўл қўйилган.

Ҳозирги даврда, фермер хўжаликлари томонидан фойдаланилаётган сув ресурслари тўғрисида аниқ маълумотлар йўқ даражасида, чунки, унинг ҳисоб-китоби республика сув хўжаликлари томонидан тўлиқ ва тўғри йўлга қўйилгани йўқ.

Шундай бўлганлиги муносабати билан фермер хўжаликларида сувдан тўлиқ ва самарали фойдаланишига доимо ҳам эътибор берилаётгани йўқ. Бу суғоришга асосланган деҳқончиликда ниҳоятда муҳим масала. Уни бозор иқтисодиёти шароитларида ҳал этиш учун, энг аввало, фермер хўжаликларининг сув ресурсларига бўлган талабини тўғри аниқлаб, сўнгра уларни хўжаликларнинг талабини қондирадиган миқдорда ҳамда вақтида етказиб беришни йўлга қўйиш лозим. Шу билан бирга, сувдан фойдаланганлик учун ҳақ тўлаш механизмининг асосланган ҳолда қўйиш зарур. Бу масалаларни сувдан фойдаланувчилар уюшмаси бажариши мақсадга мувофиқдир. Бугунги кунда, республикада 886тага яқин СФУ фаолият кўрсатмоқда. Лекин, улар томонидан барча фермер хўжаликларига тўлиқ хизмат кўрсатилаётгани йўқ. Чунки, уларнинг маблағлари ва моддий-техник ресурслари етарли даражада эмас. Шундай экан, эндиликда бу уюшмаларнинг фаолиятларини тўғри ташкил этишга ҳам алоҳида эътибор бериш вақти келди.

Юқорида таъкидланганларнинг барчаси ҳам ҳал этилиши мумкин бўлган масалалардир. Сабаби, 2004 йилда фаолият кўрсатаётган барча фермер хўжаликлари Республика биринчи Президентни Ислом Каримов раҳбарлигида белгилаб берилган аграр-иқтисодий ислохотларни изчиллик билан амалга ошириш натижасида ердан фойдаланиш коэффицентини – 0,07 пунктга, сувдан фойдаланиш коэффицентини эса 0,04 пунктга оширишга, бир гектар экин майдонида сарфланаётган ёқилғи – 44 кг га, минерал ўғитларнинг сарфи эса 42,7 кг га тежаб, пахта ҳосилдорлигини – 26,4 фоизга, ғаллачиликда эса ширкатларга нисбатан 12,4 фоизга оширишга эришдилар. Булар фермер хўжаликларининг ривожланиб, фаолият самарадорлигининг юксалаётганлигидан далолат беради.

Буларга иқтисоди ривожланган давлатларнинг тажрибаларидан фойдаланиш ҳам маълум даражада таъсир этган. Масалан, Германияда, Францияда, Голландияда, АҚШда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий қисми фермер хўжаликларида ишлаб чиқарилади. Масалан, АҚШда 2,5 млн фермер хўжалиги йилига 300–350 млн тонна ғалла ишлаб чиқармоқда. Улардаги фермер хўжаликлари асосан йирик, мустақкам иқтисодга эга. Уларга тўлиқ эркинлик берилган. Лекин, рақобат асосида ривожланмоқда.

Республика қишлоқ хўжалигида фермерлик хўжалик юритишнинг энг истиқболли ва самарали шакли эканлигини эътиборга олган ҳолда, келажакда “фермерликни ривожлантириш борасидаги ишларни чуқурлаштириш ва қўламини кенгайтириш муҳим устувор вазифа”² эканлигини биринчи Президентимиз И.А.Каримов алоҳида уқтирган.

Фермерликни ривожлантиришга устуворликнинг берилиши асосан қуйидаги ҳолатлар билан исботланади:

- жаҳон тажрибасида, республикада фермер хўжалиги қишлоқда хўжалик юритишнинг асосий шакли ҳисобланганлиги;
- фермер ерларни узоқ муддатга ижарага олиб, ердан фойдаланиш ҳуқуқига барқарор эга бўлаётганлиги;
- фермер мулк эгаси бўлиб, унга эгалик қилиш ҳамда фойдаланишни эркин, мустақил равишда амалга ошираётганлиги;
- фуқаролар онгида фермерлик ҳаракатига ишончининг барқарор равишда ўсиб бораётганлиги;
- фермер юридик шахс ҳисобланиб, барча муносабатларни шартномалар асосида амалга оширилаётганлиги;
- давлат буюртмасидан ортиқча ишлаб чиқарган барча турдаги маҳсулотларни эркин сотиш имкониятига эгалиги;
- фермер тadbиркорлик фаолияти натижасида олаётган даромадларини ва соф фойдасини мустақил тасарруф этаётганлиги ва бошқалар.

Келажакда фермерликни самарали фаолият кўрсатаётган ширкат хўжаликлари ҳудудида ва сурункасига зарар кўриб ишлаётган ҳамда паст рентабелли ҳисобланган ширкатлар негизда ривожлантирилиши белгиланган. Бунга юқорида кўрсатилган Вазирлар Маҳкамасининг 476 ва 607-сонли қарорлари яққол далил бўлди. Шу қарорларда зарар кўриб ишлаётган, паст рентабелли ва истиқболсиз ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш дастури ишлаб чиқилган.

Рақамларнинг далолат беришича, 2014–2015-йилларда Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган ширкатларнинг 71,6 фоизи негизда

² Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т.: Ўзбекистон, 2005. 82 б.

фермер хўжаликларини ташкил этилиши белгиланган. Чунки, тугатилаётган ширкат хўжаликлари ёки сурункасига зарар қўраётган ёки паст рентабелли ҳисобланади. Ҳақиқатда ҳам улар самарасиз субъектлар ҳисобланади. Бу жараён вилоятлар миқёсида турлича суръатларда амалга оширилиши белгиланган.

Жумладан, шу йиллар мобайнида Навоий вилоятида 47 фоизга яқин ширкат хўжаликлари фермер хўжаликларига айлантирилса, Фарғона вилоятида – 92,9 фоиз, Хоразм вилоятида эса 97,8 фоизи айлантирилади. Келажақда бу вилоятларда фақатгина фермер хўжаликлари фаолият кўрсатиши мумкин.

Лекин, эркин бозор иқтисодиёти шароитида барча фаолият кўрсатаётган субъектларга бир хил шароит яратилиши талаб этилади. Шундай шароитда, рақобат асосида субъектлар ўз фаолиятини ривожлантиришга интилади. Шу қарорда, 2005 йилда 406та ширкат хўжаликлари фермер хўжаликларига айлантирилиши белгиланган эди. Ҳақиқатда эса 445та ширкат хўжалиги тугатилиб, фермер хўжаликларига айлантирилди. Бу, албатта, ижобий ҳол. Устувор йўналишнинг самарали бўлишини таъминлаш мақсадида “Фермерларга хизмат кўрсатиш, уларни зарур моддий ресурслар ва техника билан таъминлаш бўйича бозор инфратузилмасини шакллантириш жараёнини тезлаштириш зарур”, деб биринчи Президент И.А.Каримов ўзининг юқорида қайд этилган маърузасида алоҳида таъкидлаган.

Бу муҳим масалани ҳал этиш мақсадида, қишлоқда бозор инфратузилмасини шакллантиришга катта эътибор берилмоқда. Қишлоқ ҳудудларида, 2013–2015-йилларда муқобил МТПлар, ЕММ, минерал ўғитларни ва бошқа кимёвий воситаларни сотиш шохобчалари, сувдан фойдаланувчилар уюшмаси, мини-банклар ва бошқалар шакллантирилиб, уларни янада ривожлантириш мўлжалланган. Лекин, ташкил этилган бозор инфратузилма субъектлари, ўзларининг олдига қўйилган вазифаларни тўлиқ ва самарали ҳал этишга эришганларича йўқ. Чунки, уларда бинолар, техникалар бўлган ҳолда, малакали мутахассислар билан тўлиқ таъминланмаган.

Қишлоқларда барпо этилаётган бозор инфратузилмаси субъектларининг аксарият қисми тижорат корхоналари ҳисобланади. Уларда бино, иншоотларни, машина, трактор ва техникаларни старли миқдорда барпо этиш учун имтиёзли кредитлаш тизимини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Улар шунингдек, бошқа манбалардан маблағларни жалб этишга алоҳида эътибор беришлари зарур. Шу билан бирга, кўрсатаётган хизматларини, сотаётган маҳсулотларининг нархларини асосланган ҳолда ўрнатишлари лозим. Уларнинг ижобий ҳал этилиши келажақда барпо этиладиган бозор инфратузилмаси субъектларини тўғри ташкил этилишини таъминлайди. Чунки, 2015–2016-йилларда мамлакат қишлоқ ҳудудларида 688та муқобил МТПлар, 672та сувдан фойдаланувчилар уюшмаси, 1269 та

ЕММ, минерал ўғитлар, кимёвий воситаларни сотиш билан шуғулланадиган шохобчаларни ва бошқаларни ташкил этиш белгиланган.

Фермер хўжаликларини ривожлантиришда устуворлик шартнома мажбуриятларини тўлиқ бажарилишини таъминлашга қаратилган. Бозор иқтисодиёти шароитида барча субъектлар учун ҳар қандай муносабатларнинг (айниқса, иқтисодий) асосини тўғри тузилган шартномалар ташкил этади. Шулар асосида ўзаро муносабатларини амалга оширадilar. Шартнома шартлари бажарилмаган ҳолларда хўжалик субъектларининг инқирозга учрашига асос бўлади. Фаолият кўрсатаётган фермерлар шартномаларни бажаришга катта эътибор бермоқдалар. Лекин, шунга қарамасдан, шартнома шартларининг бажарилмаганлик ҳолатлари ҳам мавжуд. Масалан, фермерлар ўзларининг банклардаги ҳисоб варақасидаги маблағларни зарур бўлган пайтларда ололмаётганлиги, зарур бўлган ишлаб чиқариш воситаларини керак бўлган пайтда уларни сотувчи шохобчаларидан тўлиқ ололмаётганлиги ҳоллари мавжуд. Сўзсиз, бу камчиликларга келажақда барҳам бериш керак.

Фермерликни келажақда ривожлантириш борасидаги ишларни чуқурлаштириш ва қўллашни кенгайтиришнинг асосий йўналишлари, ушбу илмий лойиҳанинг кейинги бобларида ёритилади.

Барча белгиланган чора-тадбирларни келажақда ҳал этилиши натижасида, мамлакатда фермерлик янада барқарор ривожланиб, унинг самарадорлиги юксалди.

Фермер хўжалигини шу хўжаликнинг 18 ёшга тўлган, қишлоқ хўжалигида тегишли билим-малака ва иш тажрибасига, яхши муомала қилиш қобилиятига эга бўлган баркамол аъзоларидан бири бошқариши мумкин. Фермер хўжалигининг Низомидаги Устав фондида кўрсатилган қуйидаги воситалар, маблағлар, унинг мулки ҳисобланади. *Чунончи:*

- уй-жойлар, хўжалик иншоотлари, қишлоқ хўжалик экинлари ва қўчатзорлари, кўп йиллик дарахтлар, маҳсулдор чорва моллари, паррандалар, қишлоқ хўжалик техникаси, асбоб-ускуна, транспорт воситалари, пул маблағлари, интеллектуал мулк объектлари;

- ишлаб чиқариш фаолияти натижасида етиштирилган маҳсулотлар;

- ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотишдан, иш ва хизматлар кўрсатишдан тушган пул маблағлари, олинган фойда;

- олинган кредит маблағлари;

- аъзоларининг қимматли қоғозлари, улар эвазига олинган дивидентлар;

- юридик ва жисмоний шахсларнинг беғараз хайрия, эҳсонлари ва бошқалар.

Шу мулклардан самарали фойдаланиш натижасида хўжаликни ривожлантириш, унинг аксарият аъзолари шахсий меҳнатига боғ-

лиқ. Бу шаклдаги ҳўжалик фаолият кўрсатиш жараёнидаги ишларга айрим ҳолларда, яъни аъзоларининг қуввати етмаганда, меҳнат шартномасига асосланган ҳолда, ишчи-хизматчиларни ёллаши мумкин.

Фермер ҳўжалиги ўз мулкидан, меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланган ҳолда, ихтисослашиши бўйича шартномалар асосида қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари етиштириш, уларни қайта ишлаш, хизматлар кўрсатиш, маҳсулотларни сотиш, бунинг натижасида олган пул даромадларини тақсимлаш, ишчи-хизматчиларини рағбатлантириш ҳамда ижтимоий ҳимоялаш, фаолиятини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган фаолиятларни кўрсатади. Унинг иқтисодий негизини бир оила аъзоларининг мол-мулки, маҳсулотлари ташкил этади ва ҳўжалик фаолиятини «Фермер ҳўжалиги тўғрисида»ги Қонун асосида юритади. Фермер ҳўжалиги ўз мулки, ижарага олган ерлардан, машина, техникалардан самарали фойдаланган ҳолда, талаб этилган қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларини етиштириш, уларни қайта ишлаш ҳамда сотиш билан шуғулланади. Тадбиркорликнинг бу шакли иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатларда салмоқли ўринни эгаллайди. АҚШ, Франция, Голландия давлатларида улар жуда яхши ривожланган.

Республикамызда ҳам фермер ҳўжаликлари аста-секин ривожланмоқда. 2014 йилнинг 1 январига уларнинг умумий сони 55445тага етган. Уларга 1054,7 минг гектар ер майдони узоқ муддатга ижарага берилган. Шу майдонда 386,2 минг раҳбар ва ишчи фаолият кўрсатмоқда. Шулардан 10,3 фоизи вақтинча ёлланган ишчилардир. Уларнинг бажараётган ишлари, ишлаб чиқараётган маҳсулотлари ҳажми йилдан-йилга ошиб бормоқда. 2014 йилда бу ҳўжаликларда 744 минг тонна дон; 664 минг тонна пахта; 30,3 минг тонна картошка; 55,6 минг тонна полиз; 42,6 минг тонна турли хилдаги мева ва бошқа турдаги маҳсулотлар етиштирилди. Фермер ҳўжаликлари пахта ва дон маҳсулотларини белгиланган давлат буюртмаларини бажариш учун шартномалар асосида давлат ташкилотларига сотмоқдалар. Бошқа маҳсулотларни шартнома асосида, эркин ҳолда сотиб, пул даромадларини кўпайтирмоқдалар.

Фермер ҳўжаликларининг иқтисоди жамоа, ширкат ҳўжаликларидагига нисбатан юқорироқ бўлмоқда. Бунинг бир қанча сабаблари мавжуд, яъни жамоа, ширкат ҳўжаликларида асосий воситалар нисбатан кўплиги сабабли, уларнинг харажатлар таркибидаги салмоғи фермер ҳўжалигидагидан юқори, шунингдек, умумишлаб чиқариш, умумҳўжалик харажатлари ҳам кўпроқ. Деҳқон ҳўжаликларида харажатлар, асосан уруғлик, ёқилғи, озуқа ҳамда агротехник тадбирларни амалга оширишга сарфланади. Бу ҳўжаликлар ихтиёридаги воситалардан фойдаланганлиги учун, уларнинг эскириши билан боғлиқ бўлган харажатлар доимо ҳам ҳисобга олинмайди.

Бундай ҳол талабга жавоб бермайди. Шунинг учун, бу масалани ижобий ҳал этиш зарур.

Ҳозирги даврда фермер ҳўжалиklarининг ер майдони бўйича ҳажми жуда кам. 2002 йилнинг 1 январига республика миқёсида 1 та фермер ҳўжалигига ўртача 19 гектар ер берилган. Бу кўрсаткич 8,7 гектардан (Анджон вилоятида) 36 гектаргача (Қорақалпоғистон Республикасида), етиштирилаётган маҳсулотлари ҳажми ҳам унчалик кўп эмас. Фермер ҳўжалиklarининг бу ўртача кўрсаткичлари оптималга нисбатан 3—4, АҚШ, Франция давлатларидагига нисбатан эса ўнлаб марта кам. Шунинг учун ҳам майда фермер ҳўжалиklарида қишлоқ ҳўжалик техникаларидан фойдаланиш имконияти чекланган. Сабаби, фермерлар ҳозирги даврда, ишлаб чиқариш воситалари билан етарли даражада таъминланган эмас. Давлат томонидан берилаётган эътиборга қарамасдан улар доимо ҳам молиявий маблағлар, кредитлар билан талаб даражасида таъминланаётгани йўқ. Келажақда фермер ҳўжалиklarини ривожлантириш самарадорлигини юксалтириш учун ташкилий, иқтисодий, ижтимоий тадбирлар тизимини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Ҳукумат томонидан фермер ҳўжалиklари сонини кўпайтиришга қаратилган ташкилий тадбирлар амалга оширилмоқда. Чунончи, 2002 йилнинг 5 январида Республика Вазирлар Маҳкамасининг «Қишлоқ ҳўжалик корхоналарини фермер ҳўжалиklарига айлантириш тўғрисида»ги 8-сонли қарори қабул қилинди. Унда республикадаги норентабел 37 та ҳўжалик фермер ҳўжалиklарига айлантирилиши режалаштирилган. Келажақда уларни ривожлантиришни таъминлайдиган иқтисодий тадбирларни ҳам белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Фермер ҳўжалиklари билан биргаликда, мустақил юридик шахс мақомига эга бўлган деҳқон ҳўжалиklари ҳам қишлоқ ҳўжалигида тадбиркорлик билан шуғулланмоқдалар. Деҳқон ҳўжалиги оилавий, майда товар ҳўжалиги бўлиб, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида мерос қилиб қолдириладиган, умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига (меросхўрга) фойдаланишга бириктирилган томорқа ер участкасида қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари етиштиради. Бу маҳсулотларни, даставвал, ўз талабларини қондириш учун ишлатиб, ортиқчасини турли хилдаги бозорларда истеъмолчиларга сотади. Деҳқон ҳўжалиги фаолиятини «Деҳқон ҳўжалиги тўғрисида»ги қонун асосида амалга оширади. Деҳқон ҳўжалиklари таркибига томорқа ерларига эга бўлган оила ҳўжалиklarини ҳам киритиш мумкин. Уларнинг асосий мақсади — шахсий меҳнатлари, мол-мулкларидан фойдаланган ҳолда, ўз эҳтиёжларини ва бошқаларнинг талабларини қондириш учун қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари етиштиришдир. Оила ҳўжалиklари чорвачилик, сабзавот, полиз маҳсулотлари билан истеъмол бозорини тўлдиришда фаол қатнашмоқдалар. Аҳо-

ли истеъмол қилаётган маҳсулотларнинг аксарият қисмини деҳқон хўжаликлари етказиб бермоқда.

Улар 2013–2014-йилларда республикада етиштирилган жами гўшт ва гўшт маҳсулотларининг – 91–92 фоизини, сут маҳсулотларининг – 93–94 фоизини, картошканинг – 80–82 фоизини, сабзавотнинг – 74–76 фоизини, пахта хом ашёсининг – 17–19 фоизини, дон маҳсулотларининг эса 19–21 фоизини етиштирдилар. Боғдорчилик, сабзавот ва полиз маҳсулотларини қўшни давлатларга ҳам чиқариб сотмоқдалар. Бунинг натижасида, ўз иқтисодиётини юксалтиришга ҳаракат қилмоқдалар.

Фермер ва деҳқон хўжаликларида экинларнинг ҳосилдорлиги, чорва ҳайвонларининг маҳсулдорлиги жамоа ва ширкат хўжаликларидагига нисбатан анча юқори. Чунки, уларда мулк ва унга эгалик қилиш имкониятлари мавжуд. Ўз меҳнатлари натижаларига ўзлари эгалик қилади. Шундай экан, келажакда фермер ва деҳқон хўжаликларининг фаолиятини янада ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Бозор иқтисодиёти шароитида барча корхоналар, шу жумладан, ҳар қандай турдаги қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолият кўрсатиш натижасида фойда олиши зарур. Акс ҳолда инқирозга учрайди. Демак, бундай корхоналар иқтисодиётини ривожлантириш объектив зарурият ҳисобланади. Одатда, тадбиркорлик шакллари иқтисодиётини барқарорлаштириш ва юксалтириш мақсадида бир қатор тадбирлар амалга оширилади. Жумладан, сурункасига зарар кўриб фаолият кўрсатаётган корхоналар негизида тадбиркорликнинг самарали шакллари ташкил этилиб, мулкчиликнинг ҳам бошқа тури барпо этилади. Натижада мулк фойдаланувчилар ихтиёрига берилади. Чунончи, республикамиз қишлоқ хўжалигида 1998–1999-йилларда сурункасига зарар кўраётган корхоналарни санация қилиш (иқтисодий соғломлаштириш), тармоқда ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари белгиланди: Вазирлар Маҳкамаси 1999 йил 25 декабрда 453-сонли қарор қабул қилди. Қарорда 1998–1999-йилларда сурункасига зарар кўриб фаолият кўрсатаётган қишлоқ хўжалик корхоналари негизида мулкий пайга асосланган қишлоқ хўжалик кооперативларини (ширкатларни), фермер ва деҳқон хўжаликларини ташкил этиш назарда тутилган.

Шу асосда, вилоят ва туман ҳокимларининг ҳам қарори қабул қилиниб, комиссиялар тузилади. Бу комиссиялар ҳукумат комиссияси билан келишилган ҳолда, сурункасига зарар кўриб фаолият кўрсатаётган жамоа хўжаликлари иқтисодиётини соғломлаштириш бўйича батафсил дастур тузишлари лозим. Дастурда тугатилаётган хўжалик ихтиёридаги ер майдонлари, асосий воситалар, моддий-товар воситалари, бошқа мулклар, тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳамда ортиқча ҳисобланиб, сотилиши лозим бўлган асосий восита-

лар, моддий-товар буюмлари, тузилган шартномалар тўлиқ текширилиши кўзда тутилиши талаб этилади. Дебиторлик қарзларини тўлаш бўйича аниқ тадбирлар ишлаб чиқилади. Санация қилиш муддатида (йигирма тўрт ой), ҳўжалик иқтисодиётини молиявий жиҳатдан соғломлаштириш ва унинг ривожланишини (бизнес режа) таъминлаш бўйича режаларнинг бажарилишини таъминлайдиган тадбирларни тузиш ва уларнинг иқтисодий жиҳатдан асосланиши кўрсатилади.

Ҳўжаликлар иқтисодиётини соғломлаштириш бўйича тузилган ҳудудий комиссиялар меҳнат ресурслари билан шуғулланадиган ташкилотлар билан биргаликда, янгидан барпо этиладиган ҳўжаликлар учун талаб этиладиган меҳнат ресурсларининг миқдорини аниқлашлари лозим. Бунда маҳсулот етиштириш бўйича технологик карталар ва бошқа меъёрий ҳўжатлардан фойдаланиш керак.

Туман комиссияси сурункасига зарар кўриб ишлаётган ҳўжаликни тугатиш тўғрисида эълон бериб, унинг негизда фермер ҳўжаликларини тузиш ҳақида қарор қабул қилди. Қарорни тегишли кредиторларга етказиб, улар билан бўладиган иқтисодий муносабатларни амалга ошириш тартибини келишиб олади. Эълонга мувофиқ, мустақил фермер ҳўжаликлари ташкил этишни хоҳлаган ҳўжалик аъзоларининг аризаларини белгиланган тартиб ва мазмунда қабул қилади. Ташкил этиладиган фермер ҳўжаликлари тендер (танлов) асосида аниқланади. Улар тўғрисида туман ҳокимининг қарори чиқарилиб, давлат рўйхатидан ўтказилади. Рўйхатдан ўтказилган фермер ҳўжаликлари, тугатилаётган ҳўжаликнинг барча ер майдонлари, асосий воситалари, материал ва хом ашёлари, дебиторлик, кредиторлик қарзлари тақсимланади. Ер майдонлари рўйхатдан ўтказилган фермерларнинг аризаларига, етиштириладиган маҳсулотларига, ҳўжаликдаги ишчилар сонига мувофиқ равишда бўлинади. Бунда унумли ва унуми пастроқ бўлган ер майдонлари мутаносиб равишда тўғри тақсимланишига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Ер майдонлари ташкил этилаётган фермер ҳўжаликлари ўртасида тақсимланганидан сўнг уларга ерга эгалик ҳуқуқини берувчи далолатнома берилади.

Тугатилаётган ҳўжаликларнинг мулклари ва манба билан қопланмаган кредиторлик қарзлари, янгидан ташкил этилаётган фермер ҳўжаликлари, қуйидаги тартибда тақсимланади, даставвал, санация қилинаётган ҳўжалик ихтиёрида мавжуд бўлган барча мол-мулкларнинг миқдори, қиймати, дебиторлик ва кредиторлик қарзлари суммаси белгиланган тартибда, батафсил рўйхатга олинади. Ҳўжаликлар ихтиёридаги ижтимоий соҳа объектлари эса баланс қиймати (айрим ҳолларда, эркин келишилган баҳолар) бўйича маҳаллий ҳокимият балансига ўтказилади. Шу билан биргаликда, ташкил этилаётган фермер ҳўжаликларининг талабларидан ортиқча

ҳисобланган машиналар, механизмлар, бошқа техникалар ўзга юридик ва жисмоний шахсларга, келишилган бозор баҳоларида сотилиб, тушган пул ҳўжаликнинг кредиторлик қарзларини тўлашга сарфланади.

Ишга яроқсиз ҳисобланган машина-механизм ва техникалар белгиланган тартибда, ҳўжалик ҳисобидан чиқарилади.

Сотилган ва ҳисобдан чиқарилган асосий воситалар қиймати, бошланғич баланс баҳоларида ҳисобдан чиқарилиши зарур. Тақсимланадиган асосий воситаларнинг миқдори, қиймати шу суммага камайтирилади.

Санация этиладиган ҳўжаликлардаги ишчи, маҳсулдор, ўстириш ва боқувга қўйилган чорва ҳайвонлари ҳам тўлиқ хатловдан ўтказилиб, уларнинг баҳолари (барча харажатлари қўшилиб) аниқланади. Шундан келиб чиққан ҳолда ва талабни эътиборга олиб, бу молларнинг эркин сотиш баҳолари белгиланади ва улар шу баҳолар бўйича сотилади. Улар бошланғич қийматларида ҳисобдан чиқарилиб, тақсимланадиган асосий воситаларнинг умумий миқдори ва қиймати шу суммага камайтирилади.

Юқорида кўрсатилган тартибда тугатилаётган ҳўжаликнинг ҳақиқатда тақсимланиши лозим бўлган мулки, дебиторлик ва кредиторлик қарзлари аниқланади.

Масалан, тугатилаётган ҳўжаликнинг мулки қуйидагилардан ташкил топган дейлик, *жами: 200 млн сўм.*

Шундан:

- асосий воситалар қиймати – 80 млн сўм;
- тугалланмаган қурилиш қиймати – 15 млн сўм;
- сотиб олинган акциялар суммаси – 5 млн сўм;
- ишлаб чиқариш захиралари қиймати – 29 млн сўм;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари – 20 млн сўм;
- тайёр маҳсулот – 20 млн сўм;
- келгуси давр харажатлари – 1 млн сўм;
- пул маблағларининг суммаси – 10 млн сўм;
- дебиторлик қарзлари суммаси – 20 млн сўм.

Ташкил этиладиган фермерларга юқоридаги мулклардан қуйидагилар тақсимланади:

- 80 млн сўмлик асосий воситалар;
- 15 млн сўмлик тугалланмаган қурилиш қиймати;
- 29 млн сўмлик ишлаб чиқариш захиралари.

Тақсимланиши лозим бўлган жами мулк қиймати – 124 млн сўм. Шундан сотилиши ҳамда ҳисобдан чиқарилиши лозим бўлган мулк қиймати – 24 млн сўм.

Уларга қуйидагилар киради:

- КаМАЗ (автомашина) – 3 млн сўм;
- молхона – 4 млн сўм;

— маҳаллий ҳокимият балансига ўтказиладиган ижтимоий соҳа объектлари — 3 млн сўм;

— маҳсулдор моллар — 10 млн сўм;

— боқувдаги ва ўстиришдаги чорва моллари — 4 млн сўм.

Фермер хўжаликлари ўртасида тақсимланадиган мулк (124—24) 100 млн сўмга тенг.

Шу мулк ташкил этилаётган фермер хўжаликлари ўртасида ерларнинг миқдорини, сифатини эътиборга олган ҳолда, қуйидаги тартибда тақсимланади: тугатилаётган хўжаликнинг жами ер майдони 3000 гектарни ташкил этган, шундан 500 гектари 40 баллик, 500 гектари 50 баллик, 800 гектари 60 баллик, 600 гектари 70 баллик, 400 гектари 80 баллик, 200 гектари 90 баллик. Ҳар хил баллик ер майдонини унинг балларига кўпайтириб, жами гектар балини аниқлаймиз:

$$(50 \cdot 40) + (500 \cdot 50) + (800 \cdot 60) + (600 \cdot 70) + (400 \cdot 80) + (200 \cdot 90) = \\ = 20000 + 25000 + 48000 + 42000 + 32000 + 18000 = 165000 \text{ га/балл}$$

Тақсимланадиган мулк суммасини жами гектар балига нисбати билан 1 *га/балл* га тўғри келадиган мулк қийматини аниқлаймиз. Бу қиймат хўжаликда 606 сўмни (100 млн сўм : 165 минг *га/балл*) ташкил этган.

Шундан сўнг ҳар бир фермер хўжалигининг гектар балини ҳам аниқлаб чиқиш зарур. Масалан, фермер хўжалигига жами 50 гектар ер берилган, дейлик. Шундан 20 гектари 50 баллик, 20 гектари 70 баллик, 10 гектари 80 баллик. Унда бу фермернинг жами гектар бали 3200 ни, яъни $(20 \cdot 50) + (20 \cdot 70) + (10 \cdot 80)$ ташкил этган. Шу гектар баллни хўжалик бўйича 1 *га/балл* га тўғри келадиган миқдорга кўпайтириб, фермер хўжалигига тўғри келадиган мулк қийматини аниқлаймиз. У 1939,2 минг сўмни (3200×606) ташкил этади. Бошқа фермер хўжаликлари гектар бали ҳам шу тартибда ҳисобланади.

Тугатиладиган хўжаликнинг кредиторлик қарзи 150 млн сўмни ташкил этган. *Уларни қуйидаги манбалар ҳисобига маълум миқдорда қоплаш мумкин:*

— дебиторлик қарзини тўлаш ҳисобига — 20 млн сўм;

— тайёр маҳсулотни сотиш ҳисобига — 20 млн сўм;

— асосий ва айланма воситаларни сотиш ҳисобига — 21 млн сўм;

— кредиторлик қарзини тўлаш ҳисобига — 9 млн сўм.

Демак, тугатилаётган хўжаликнинг ташкил этилаётган фермерлар ўртасида манба билан қопланмасдан тақсимланадиган кредиторлик қарзи — 90 млн сўмга тенг $(150 - 20 - 20 - 21 - 9)$. Тақсимланадиган кредиторлик қарзини хўжаликнинг жами гектар балига бўлиб, 1 *га/балл* га тўғри келадиган суммани аниқлаймиз.

Тугатилаётган хўжаликда 1 *га/балл* га манба билан қопланмаган 545,5 сўм $(90 \text{ млн сўм} : 165 \text{ минг га} \cdot 1 \text{ балл})$ кредиторлик қарзи тўғ-

ри келар экан. Шу суммани биринчи ташкил этилаётган фермернинг гектар балига кўпайтириш натижасида, унга тўғри келадиган кредиторлик қарзи суммасини аниқлаймиз. Бу 1745600 сўми (3200 га балл × 545,5 сўм) ташкил этади.

Тугатилаётган хўжалик мулкларининг фермерлар ўртасида тақсимланган суммаси аниқлангандан сўнг, фермер хўжаликларига уларнинг миқдори ва қийматини тасдиқловчи далолатнома берилди. Шундан сўнг, фермер хўжаликлари кредиторлар билан қарзларини тўлаш шартларини ёзма равишда келишиб оладилар.

Фермер хўжаликлари шундай тартибда ташкил этилади.

Тугатилган ширкат хўжаликлари негизида 2014 йилнинг 9 ойи ичида танлов асосида 15335 фермер хўжалиги янгидан ташкил этилди. Уларнинг умумий сони 102,0 минггага етказилди. Натижада, жами фермер хўжаликларининг ер майдони 12 фоизга кўпайиб, 2014 йилнинг 10 ойига келиб 2,8 млн гектарни ташкил этди. Уларда фаолият юритаётган меҳнат ресурсларининг сони, шу давр ичида 19,8 фоизга кўпайиб, умумий миқдори 801 минг кишини ташкил этган.

Республикада фермер ва деҳқон хўжаликларини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилиши оқибатида, уларни иқтисодиёти ривожланмоқда. Фақатгина 2014 йилнинг 1 чорагида фермер хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот суммаси, 2013 йилнинг худди шу даврига нисбатан 109 фоизга ошган. Бунинг натижасида, фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалигининг жами ялпи маҳсулотига салмоғи 2014 йилнинг дастлабки ойларида 16 фоизни ташкил этган. Деҳқон хўжаликларининг улуши эса 65,7 фоизга тенг бўлган. Ҳозирги кунда, фермер хўжаликларида асосан ўсимликчилик тармоқлари устувор суратларда ривожлантирилмоқда. Келажакда уларда чорвачилик тармоқларини ҳам ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш зарур.

Республика мустақиллигига қишлоқ хўжалик тармоғида аралаш (қўшма) мулк ва унга асосланган қўшма корхоналар бўлмаган. Мустақиллик натижасида, эркин бозор иқтисоди барпо этилиши, мулкчиликнинг шу турини ва унга асосланган тадбиркорлик шаклини ташкил этиш ҳамда у фаолият юритиши учун ҳуқуқий, иқтисодий асослар яратиб берди. Жумладан, «Мулк тўғрисида»ги, «Инвестицион фаолият тўғрисида»ги, «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги қонунлар, Республика Президентининг фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди. Уларда мулкнинг аралаш (қўшма) шакллари мулкдорларнинг моддий ва пул маблағларини бирлаштириш йўли билан ҳосил этилиши таъкидланган. Қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатаётган ширкат, фермер хўжаликлари қайта ишлаш саноати корхоналари билан аралаш (қўшма) мулкчиликка асосланган корхоналарни ташкил этишда, уларнинг

шакллантириладиган Устав фондидаги улушларини келишган ҳолда белгилашлари мумкин. Бу улуш, масалан, 50 : 50 ёки уларнинг қўшма корхона фаолиятидаги аҳамиятига қўра, 30 : 70 ёки 70 : 30 бўлиши мумкин. Агарда ширкат ёки фермер ҳўжаликлари чет эл юридик шахслари (корхоналари) билан қўшма корхона ташкил этадиган бўлсалар, чет эл корхонасининг қўшган улуши, умумий шакллантириладиган Устав фондининг 30 фоиздан кам бўлмаслиги шарт. Аралаш (қўшма) мулкка эгалик қилиш ҳиссавий иштирок этиш таъминли асосида ҳам, шунингдек, ўз маблағларини бирлаштирган мулкдорлар ўртасида, уларнинг қўшган маблағининг улушига қараб, даромадларни тақсимлаш усулларида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Қўшма корхоналарни ташкил этиш натижасида, ишлаб чиқаришни юксалтириш ривожланган давлатлардагидек, республика-мизда ҳам мустақиллик йилларида кенг раванқ топмоқда. Жумладан, машинасозлик, тўқимачилик ва енгил саноат, озиқ-овқат, пахта тозалаш, мева, узум саноати тармоқларида. Лекин, мамлакат қишлоқ ҳўжалигида қўшма корхоналарни ташкил этиш жараёни талаб даражасида амалга ошириладигани йўқ. Бу муаммо ҳал этилишини таъминлайдиган асосий шартлар мавжуд. Энг аввало, чет эл корхоналарининг ҳамда фуқароларининг қонун доирасида эркин фаолият юритиш ва мулкига эгалик қилиш кафолати таъминланган. Шунинг билан биргаликда, экологик ҳиҳатдан барча талабларга жавоб берадиган, турли хилдаги қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари, қишлоқ ҳўжалик корхоналари томонидан барқарор равишда ишлаб чиқарилмоқда. Масалан, пахта хом ашёси, буғдой, шоли, карам, помидор, узум, ўрик, олма, қовун, тарвуз, ер ёнғоқ, гўшт, сут, қорақўл териси, жун, қимиз, қумрон, турп, сабзи ва инсон организми учун зарур моддаларга бой бўлган бошқа маҳсулотлар.

Уларни қайта ишлашда ўзларининг меҳнатларини сарфлайдиган оддий, серҳаракат, инсофли, диёнатли, янги техника ва технологияга чанқоқ бўлган фуқаролар ҳам мавжуд.

Республикада халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи чет эл юридик ва жисмоний шахсларига солиқ ҳамда божхона тўловларига оид айрим имтиёзлар ҳам жорий этилган. Келажақда, республикада чет эллик инвесторларга яратилган барча имкониятларни етказиб, уларни тушунтира оладиган ҳамда уларнинг ишонч ва эътиборларини қозониш имкониятига эга бўлган қишлоқ ҳўжалик ишлаб чиқаришининг раҳбарлигига, тадбиркорларига кўп нарсга боғлиқ. Улар ташқи бозорни ўрганган ҳолда, манфаатдор ҳамкорларни қидириб топишлари лозим. Бунинг учун, анча билим ва меҳнат сарфлаш талаб этилади. Улар ташқи бозорда ўзларини ва маҳсулотларини танитиш билан бирга, ўз ўринларини эгаллашга интилишлари яфқгк. Шундай тадбирлар натижасида чет

эллик ҳамкорларни топиш, уларнинг маблағларини жалб этиш орқали бу борадаги фаолиятни ривожлантиришга эришиш мумкин.

Республика қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларни қайта ишлаш, уларни истеъмолга тайёр бўлган маҳсулотларга айлантириш учун турли хилдаги қўшма корхоналарни ташкил этиш мумкин. Бу жараён мамлакат қишлоқ хўжалигига янги техникалар, илғор, самарали технологиялар кириб келишини таъминлайдиган чет эл валюталари оқимини кўпайтиради. Натижада, тармоқнинг моддий-техника базаси мустаҳкамланиб, ишлаб чиқариш кучларининг ривожланиши ва мақсадга мувофиқ жойлашиши таъминланади. Қишлоқ хўжалигида қўшма корхоналарнинг ташкил этилиши, халқаро миқёсда меҳнат тақсимотини ривожлантиришга ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Улар туфайли қўшимча иш жойлари ташкил этилиб, аҳолини иш билан таъминлаш муаммоси ҳал қилинишига маълум даражада улуш қўшилади. Бу корхоналарда фаолият кўрсатаётганларнинг моддий шароити яхшиланишини таъминлайди. Пировард натижада, аҳолининг сифатли маҳсулотлар билан таъминланиш даражаси юксалиб, турмуш даражаси ошади.

Агросаноат мажмуасининг асосини, ядросини қишлоқ хўжалиги ташкил этади. Агросаноат мажмуасига кирувчи барча тармоқлар айнан қишлоқ хўжалиги билан боғланган. Уларнинг айримлари қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариб, етказиб берса, бошқалари қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни тайёрлайди, уларни қайта ишлайди ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб беради. Кўплаб соҳалар эса шу тармоқларнинг бир меъёردа ишлаши учун хизматлар кўрсатадилар.

Агросаноат мажмуасининг асосини ташкил этадиган қишлоқ хўжалиги ўзига хос хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар бошқа тармоқлардан қишлоқ хўжалигини фарқлаб туради ва ишлаб чиқаришни ташкил этишда ўз талабларини қўяди.

Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

1. Қишлоқ хўжалигига табиий омилларнинг таъсири катта. Улар ишлаб чиқаришнинг мавсумийлигидан келиб чиқади. Бу эса, ишлаб чиқаришни ташкил этишда, мавжуд ресурслардан йил давомида самарали фойдаланишни ҳисобга олишни талаб этади. Қиш ойларида аҳолининг вақтинчалик бекор қолиши, айрим ижтимоий муаммоларни келтириб чиқаради. Бу масалалар олимлар, мутахассис ва ишбилармонлар олдига қатор вазифаларни қўяди.

2. Қишлоқ хўжалигида, ишлаб чиқариш воситалари сифатида тирик организмлар қатнашади. Бу, ўз навбатида, мутахассислардан фақатгина иқтисодий қонуниятларнигина эмас, балки биологик қонунларни ҳам билишни ва ишлаб чиқаришни ташкил этишда уларни ҳисобга олишни талаб этади. Қишлоқ хўжалигида сарфланаётган

меҳнатнинг самараси кўп жиҳатдан ўсимлик ва чорва молларининг биологик имкониятларига боғлиқ.

3. Ер асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланиб, ундан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Уларни инкор этиш ёки етарлича ҳисобга олмаслик катта салбий оқибатларга олиб келади.

4. Қишлоқ хўжалигида, сарфланаётган моддий харажатлар даври билан фаолият натижасида олинаётган даромадларнинг олиниш даври ўртасида фарқ катта. Бошқача қилиб айтганда, йил давомида фақат харажатлар қилинади. Чунки, ерни экишга тайёрлаш, уруғлик, ўғитлар, ёқилги-мойлаш материаллари харид қилиш ва сарфлаш, меҳнатга ҳақ тўлаб бориш каби харажатлар ҳар ойда қилинади. Экинларнинг ҳосили эса, маълум даврларда пишади. Етиштирилган ҳосил сотилади ва ундан кейин пул дармодлари келиб тушади. Албатта, амалиятда шартномалар асосида қишлоқ хўжалик корхоналарига аванслар бериш ва кредитлардан фойдаланиш ёки айрим хизматларни ташкил этиш натижасида, маълум миқдордаги пул тушумлари бўлиши мумкин. Лекин, умуман олганда, йил давомида харажат сарфланиши, даромадларнинг эса айрим даврлардагина тушиши, ўзига хос объектив талабларни келтириб чиқаради. Аграр сиёсат бу хусусиятни ҳисобга олган ҳолда юритилиши зарур.

5. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жуда катта майдонларда олиб борилади. Бу, ўз навбатида, ишлаб чиқаришни, аҳоли пунктларини жойлаштиришда маълум талабларни келтириб чиқаради, қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини шакллантиришда ҳисобга олишни талаб қилади.

6. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарилган маҳсулотларининг бир қисмини ўзи уруғлик, ем-хашак, озиқ-овқат сифатида имтеъмол қилади.

7. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўп турларини узоқ сақлаш мумкин эмас. Бу муаммо қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг деярли бир даврда пишиб етилиши оқибатида, янада чуқурлашади. Бу, ўз навбатида, етиштирилган маҳсулотни тайёрловчи, қайта ишловчи корхоналарнинг бир меъёрда, тинмасдан ишлашини, айрим даврларда, жуда катта қувватларнинг зарурлигини билдиради. Йилнинг қолган даврларида эса, бу қувватларнинг нисбатан бўш қолиши кузатилади. Шунинг учун, бу ҳолат, қайта ишлаш тармоқларининг катта омборхоналари бўлишини талаб этади. Бундай ҳолат, ўз навбатида, маҳсулотнинг таннархига салбий таъсир кўрсатади.

Бу каби ўзига хосликларни, албатта, чуқур ўрганиш ва доимо ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқаришни ташкил этиш қишлоқ хўжалигининг самарали ишлашини таъминлайди. Шубҳасиз, фан, техника тараққиёти ўсган борган сари қишлоқ хўжалигининг бу ху

сусиятлари таъсири нисбатан камайиб боради, лекин бутунлай йўқ бўлиб кетмайди.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётдаги ўрни жуда катта. Мамлакатда ишлаб чиқарилаётган ялпи ички маҳсулотнинг 26–30 фоизи шу тармоқнинг улушига тўғри келади. 2014 йилда мамлакат жами ялпи ички маҳсулотининг 30 фоизга яқини шу тармоқда яратилди. Мамлакатимиз иқтисодиёти учун зарур бўлган эркин муомаладаги валюта тушумининг яримидан кўпроғи шу тармоқ маҳсулотларини экспорт қилишдан олинади. Аҳолининг 60 фоизидан ортиқроғи қишлоқ жойларда яшайди.

Халқимизнинг турмуш даражаси, инсон ресурсларининг катта бир қисмининг иш билан таъминланиши қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ. Бугунги кунда иқтисодиётда банд бўлган меҳнат ресурсларининг 28 фоиздан кўпроғи қишлоқ ва ўрмон хўжалигида фаолият кўрсатади. Шу боисдан ҳам қишлоқ хўжалигига эътибор, айнақса, кейинги мустақиллик йилларида, ҳақли равишда катта бўлмоқда.

Мамлакат иқтисодиётида саноатнинг, хизмат кўрсатиш тизимининг нисбатан тез ривожланиб бориши туфайлигина қишлоқ хўжалигининг улуши камайган. Бу жуда ижобий жараён ҳисобланади. Мамлакат иқтисодиёти жадал ўсиб борган сари, унда қишлоқ хўжалигининг улуши камайиб боради. Натижада, ривожланган саноатлашган, хизмат кўрсатиш соҳалари тараққий топган мамлакатга айланишимиз таъминланади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларидан иборат. Ўсимликчилик тармоғида — пахта, донли экинлар (асосан, буғдой), картошка, сабзавот, полиз, тамаки, ем-хашак экинлари, ўсимлик ёғи берадиган экинлар (масхар, кунгабоқар), богдорчилик ва узумчиликдан иборат. Чорвачиликда — қорамолчилик, қўй ва эчкичилик, паррандачилик, отчилик (йилқичилик), қуёнчилик, туячилик, чўчқачилик тармоқлари шаклланган ва ривожланган. Бундан ташқари, республика қишлоқ хўжалигида пиллачилик, асаларичилик ва балиқчилик соҳалари ҳам яхши ривожланиб келмоқда.

Ўрганилаётган даврда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибида катта ўзгаришлар юз бермаган. 2010 йилда ўсимликчилик тармоғининг улуши 52,6 фоиз бўлган бўлса, 2014 йилга келиб 53,7 фоизни ташкил этган, яъни 1,1 пунктга ошган. Шу йилларда чорвачилик маҳсулотларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотидаги улуши 47,4 фоиздан 46,3 фоизга тушиб қолган. Бунинг асосий сабаби, 2014 йил қишлоқ хўжалиги учун жуда қулай келиши сабабли, ўсимликчилик тармоғи ялпи маҳсулотининг, чорвачилик ялпи маҳсулотининг ўсишидан тез суръатларда бўлганлигидадир.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ер-сув, асосий ак-

тивлар (асосий фондлар), меҳнат ресурслари ва бошқа ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва олиб бориш учун зарур ресурсларга эга.

Республика ер фондининг асосий қисми, 55,8 фоизи қишлоқ хўжалиги тармоғига берилган. Агарда ўрмон хўжалиги, қисман гидротехника ва бошқа сув хўжалиги ташкилотлари (оз миқдорда бўлса-да, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаради) ва мудофаа вазирлигига қарашли айрим хўжаликларда ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилишини ҳисобга олсак, юқоридаги рақам янада каттароқ улушни эгаллашини англаш мумкин.

2014 йилнинг январига бўлган маълумотга кўра, 3691, минг гектардан кўпроқ суғорилиб ҳайдаладиган ер, 230 минг гектардан ортиқроқ боғ ва узумзорлар бор.

Республика қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш таркибида, мустақиллик йилларида кескин ўзгаришлар юз берди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига жалб этилган ер ресурслари, бугунги кун талабидан келиб чиқиб, асосан пахта ва ғалла экинлари учун ажратилмоқда.

Республика экин майдонлари йилдан-йилга қисқариб бормоқда ва бу қисқариш 2014 йилда 2013 йилга нисбатан 98,6 минг гектарга, яъни 2,7 фоизга камайган. Ушбу камайиш, асосан ем-хашак экинлари, сабзавот, полиз, мевали боғлар ва узумзорлар ҳамда ғалла экинлари ҳисобига юз берган. Шу билан бирга, аҳолининг, мамлакат иқтисодиётининг манфаатларидан (халқаро бозорда пахта хом ашёси конъюктурасининг ўзгаришини ҳисобга олиб) келиб чиқиб, пахта экин майдони 2014 йилда 2013 йилдагидан 62,7 минг гектарга, яъни 4,5 фоизга ошган.

Республика қишлоқ хўжалигининг чорвачилик тармоғи ҳам жадал ривожланиш учун катта ресурсларга эга. Республикада деярли барча турдаги чорва моллари (чўчқалардан ташқари) ва парандалар бош сони кўпайиб бормоқда. 2014 йилда 2013 йилга қараганда қорамоллар бош сони – 879,2 минг, сигирлар – 365,4 минг, қўй ва эчкилар – 2249,4 минг, паррандалар бош сони 4216,9 минг бошга ошди. Ўрганилган даврда фақатгина чўчқалар бош сони 2 мингга камайиб кетган.

Қорамолчиликнинг таркиби ҳам ижобий томонга ўзгарган. Агар мустақилликкача (1990 йилда) жами қорамоллар таркибида сигирларнинг салмоғи 32,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2000 йилдан бошлаб бу кўрсаткич 43 фоиздан ошиб кетди ва бу ҳолат ҳозиргача сақланиб қолмоқда. Бу Республиканинг биринчи Президенти И.Каримовнинг ва ҳукуматнинг олиб борган оқилона сиёсатининг натижасида юз берди. “Республика чорвачилигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 15 мартда қабул қилинган 137-сонли қарори билан республикамиздаги

1499та жамоа чорвачилик фермалари ёпиқ турдаги ҳиссадорлик жамиятларига айлантирилиб, 489,1 минг бош қорамоллар, шу жумладан, 96,3 минг бош сигирлар чорвадорларга хусусийлаштирилиб берилди.

Кейинчалик ушбу қарорда белгиланган вазифаларни бажариш мақсадида, аҳолига 600 минг бош зотли бузоқлар сотилди. Натижада, чорвачиликнинг асосий қисми аҳоли қўлига ўтди. Қорамолларнинг катта қисмининг аҳоли қўлига ўтиши, унинг таркибини яхшиланишига (жами қорамоллар сонига сигирларнинг улушининг ортишига), ижобий табиий танланишнинг юзага келишига, ем-хашак экин майдонлари йилдан-йилга қисқариб боришига қарамасдан, ем-хашак муаммосини қисман ҳал этилишига олиб келди.

Мустақиллик йилларида олиб борилган ислохотлар натижасида, Ўзбекистон Республикаси динамика ҳолда ривожланиб бораётган мураккаб иқтисодий тизимга эга бўлди. Қишлоқ хўжалиги республика иқтисодиётининг йирик ва муҳим тармоги сифатида сақланиб қолди.

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон халқларининг энг қадимдан шуғулланиб келган асосий соҳалардан бири бўлиб, бир неча минг йилликлардан буён аста-секин ривож топиб келмоқда. Республика ҳудудида, аввало, чорвачилик, кейинчалик деҳқончилик маданияти таркиб топди. Чорвачиликнинг асосан — қўйчилик, қорамолчилик, отчилик (йилқичилик), асаларичилик, туячилик ва ипақчилик; деҳқончиликнинг дончилик, сабзавотчилик, полизчилик, боғдорчилик ва пахтачилик тармоқлари яхши ривожланди. Қишлоқ хўжалиги республикамыз ҳудудида яшайдиган халқларнинг асосий турмуш тарзига айланган. Унинг ривожига юртимиз ҳудудида қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ меҳнат қуроллари ишлаб чиқаришнинг ўсишига сабаб бўлди. Натижада, аста-секин бўлса-да, маданият, илм-фан, косибчилик ривож топди.

XX асрда дунё мамлакатлари тараққиётининг тез ривожланиши юртимизнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётига ўз ижобий таъсирини кўрсатди. Республиканинг қишлоқ хўжалик ялпи маҳсулоти 1913 йилдан 1990 йилга (мустақилликкача) қадар бўлган даврда 188 марта ўсди. 1913 йилдан 1940 йилгача қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти 1,8 марта, 1960 йилда 51 марта, 1970 йилда 100 марта ва 1980 йилда 170 мартани ташкил этди. Маълумотлардан кўриниб турибдики, ўсиш суръатлари 1960—1980-йиллар ичида тез бўлган. Шу даврда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ўсишининг асосий сабаблари нархдаги ўзгаришлар, янги ерларни ўзлаштириш ҳисобига, нисбатан экстенсив йўл билан амалга оширилган. Ушбу даврда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини натурал ҳолда ишлаб чиқаришнинг ўсиши бунга исбот бўлади. 1913 йилда 89 минг тонна гўшт (сўйилган вазнда) ишлаб чиқарилган бўлса, 1990 йилда 419,9

минг тонна ишлаб чиқарилган ёки 4,7 мартага ошган. Шу даврда сут ишлаб чиқариш — 11,4 марта, тухум етиштириш — 30,1 марта, сабзавот — 21,1 марта, дон етиштириш — 1,9 марта, пахта етиштириш эса — 11,1 марта, ўсимлик ёғи етиштириш 8,4 мартага ўсди. Рақамларга эътибор берилса, ушбу даврда қишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулотининг ўсиши, маҳсулотларнинг натурал миқдордаги ўсишидан солиштириб бўлмайдиган даражада юқори суръатларда ўсганлигини кўриш мумкин. Ўсиш маҳсулотлар нархининг ўсиши ҳисобига юз берганини, аслида эса салкам 1 асрда ўсиш 15—20 мартадан юқори бўлмаганини кўрамиз.

Собиқ Шўролар даврида, Ўзбекистонда бир томонлама бўлса-да, қишлоқ хўжалигида катта ўзгаришлар юз берди. Шўролар давлатининг асосий сиёсати Ўзбекистоннинг бой табиий иқлим шароитидан умумдавлат манфаатлари учун фойдаланишга қаратилди. Натижада, республика ва халқнинг манфаатлари умумдавлат манфаатларига бўйсундирилди. Бундай сиёсат республика иқтисодиётида жуда катта муаммоларни келтириб чиқарди. Олиб борилган сиёсатнинг натижасида, қишлоқ хўжалиги ишлари билан банд бўлган республика аҳолисининг катта қисми паст малакали меҳнат ресурсларига айланди. Умуммамлакат манфаатларидан келиб чиқиб, Ўзбекистон асосан пахта ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилди. Унинг натижасида, халқимиз асрлар мобайнида шуғулланиб келган қишлоқ хўжалигининг кўплаб соҳаларига эътибор камайди, уларнинг айримлари мутлақ йўқолиб кетди. Жумладан, XX асрнинг 80-йилларига келиб, республикада етиштириш учун тарвуз уруғлари Россиянинг Астрахань ўлкасидан келтирилди. Пахта ишлаб чиқаришни кўпайтириш, республикада озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни кескин камайишига олиб келди. Биргина мисол, ўтган асрнинг 70—80-йилларида, мустақилликка эришган дастлабки йилларда, республика учун зарур озиқ-овқат маҳсулотларининг 80 фоизидан кўпроғи импорт қилинар эди. Дунёнинг ривожланган катта бир қисмида озиқ-овқат керагидан ортиқча бўлиб, уни сотиш муаммо бўлган бир пайтда, 80-йилларнинг охирига келиб, республикада барча озиқ-овқат маҳсулотларини хариди талон ёки меъёр тизмига ўтказилди. Аҳоли жон бошига бир ойга 2 кг дан ун, 1 кг дан шакар, гўшт, ёғ ва бошқа маҳсулотлар сотиладиган бўлди. Пахта ишлаб чиқаришни кўпайтириш мақсадида, республика қишлоқ хўжалигига катта капитал қўйилмалар сарфланди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг моддий-техник таъминоти яхшиланди, қишлоқ инфратузилмаси ривожлантирилди. Сурхондарё, Қашқадарё, Бухоро, Жиззах ва Сирдарё вилоятларида катта чўл массивлари ўзлаштирилди. Ушбу жараёнлар аҳолини қисман иш билан таъминлашни яхшилаш, турмуш даражасини нисбатан ўстириш имконини берди. Шу билан бирга, катта иқтисодий, ижтимоий ва экологик муаммо-

ларни ҳам юзага келтирди. Янги чўл массивларини ўзлаштиришда йўл қўйилган хатолар ҳамда қандай бўлмасин, пахта етиштиришни кўпайтириш хоҳиши, ерларнинг унумдорлигининг пасайишига, уларнинг мелиоратив ҳолатининг аста-секин ёмонлашувига, ер ости сувларининг кўтарилиши, катта экин майдонларини шўрланишининг ортишига олиб келди. Республика қишлоқ хўжалиги ривожини, асосан пахтачилик билан боғлаб қўйилди. Республикада таркиб топган ва ривожлантирилган саноат ҳам устун даражада пахтачиликка қаратилди. Бир сўз билан айтганда, собиқ Шўролар давридан бир томонлама ривожланган, асосан хом ашё етиштиришга мослаштирилган, пахтачиликка чуқур ихтисослаштирилган, катта иқтисодий, ижтимоий ҳамда экологик касаллик ва муаммоларга эга қишлоқ хўжалиги мерос бўлиб қолди.

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ жуда кўплаб кечиктириб бўлмайдиган масалаларни ечиш ҳаётий зарурат, вазифа сифатида давлат олдида турар эди. Улардан айримларини эслаш фойдадан холи эмас. Энг аввало, аҳоли учун зарур бўлган озиқ-овқат масалани ижобий ҳал этиш керак бўлди. Халқ манфаати учун зарурат бўлган бу муаммони амалга ошириш осон кечмади. Мустақил республика қишлоқ хўжалиги давлат мулкчилигига қурилган, асосан пахта етиштиришга ихтисослашган йирик хўжаликлардан (совхоз ва колхозлардан) ҳамда аҳолининг ёрдамчи хўжаликларидан иборат эди. 1940 йилда 81та совхозлар бўлган бўлса, 1990 йилга уларнинг сони 1034тага етди. Шу йилларда, колхозлар мос равишда 1106та ва 855тани ташкил этди. Йирик хўжаликлар юқори органлар томонидан тасдиқланган режа асосида фаолият юритар, уларни моддий ресурслар билан таъминлаш марказлашган ҳолда олиб борилар эди. Йирик хўжаликларни бошқариш харажатлари ҳам катта бўлиб, уларнинг энг асосий камчилиги ўз ишлаб чиқариш йўналишини тезда ўзгартира олмас эди. Масалан, пахта ишлаб чиқариш учун ихтисослашган хўжаликнинг барча техникалари, асосан пахтачилик учун мўлжалланган бўлиб, дон ёки сабзавотчилик учун деярли мос келмас, қолаверса, уруғлик, минерал ўғит, ёқилғи-мойлаш материаллари билан таъминлашни бир мавсумда ўзгаритиш имкони йўқ эди. Йирик хўжаликларни техника ва моддий ресурслар билан таъминлайдиган кўплаб соҳалар бошқа республикаларда жойлашган эди. Мустақил давлатларнинг вужудга келиши, ягона бир тизимга айланган иқтисоднинг барбод бўлишига олиб келди. Республика худудида жойлашган завод ва фабрикаларнинг ҳам аксарият қисмининг тўхтаб қолишига сабаб бўлди. Шундай ҳолда, шўролар даврида махсус шароит ва тамойиллар асосида ташкил топган йирик хўжаликларни сақлаб қолиш ва уларнинг фаолиятини давом эттириш имкониятлари кескин пасайди, кейинчалик эса, деярли мумкин бўлмай қолди.

Юқоридаги ҳолатларни инобатга олиб, биринчи Приезиденти-миз И.Каримов томонидан мамлакат сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини, жумладан, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг концепциялари ишлаб чиқилди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидаёқ озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш устувор йўналиш сифатида белгиланди ва энг аввало, чуқур ислохотлар қишлоқ хўжалигида амалга оширила бошланди. Натижада, пахта яккаҳоқимлигига барҳам берилиб, ғалла мустақиллигига эришиш мақсадида саъй-ҳаракатлар қилинди ва тарихан қисқа муддат ичида ушбу мақсадга эришилди.

1996 йилга келиб, Ўзбекистон Республикаси ғалла мустақиллигига эришди. Баъзан ғаллага нисбатан пахтанинг фойдаси, иқтисодий самараси кўпроқ, шу сабабли, пахта ишлаб чиқаришга асосий эътиборни бериш керак, деган фикрларни учратамиз. Бу фикр, умуман олганда, тўғри эканлигини инкор этмоқчи эмасмиз. Лекин, Советлар давлатининг парчаланиши, эски алоқаларнинг деярли издан чиқишига олиб келган, асосан ғалла ишлаб чиқаришга ихтисослашган республикалар — Россия, Украина, Қозоғистонларнинг ўзлари, ўз халқини ғалла билан таъминлаши мураккаб бўлиб қолган шароитда озиқ-овқатсиз, унинг асоси бўлган ғалласиз тараққиётни, умуман ҳаётни тасаввур қилиш қийин. Шу сабабли, ўтиш даври-нинг дастлабки кунлариданоқ, ғалла мустақиллигига интилиш, Ўзбекистон Республикаси Президенти, унинг Ҳукумати ўта салоҳиятли эканлигини ва тўғри йўл танлаганлигини ҳаётнинг ўзи исботламоқда.

Бизга мерос бўлиб қолган иқтисодиётнинг, жумладан, қишлоқ хўжалигининг олдида ҳал этилиши лозим жуда кўплаб оғир мақсадли вазифалар турар эди. Бу вазифаларни шартли равишда қуйидагича ифодалаш мумкин.

Биринчидан, халқ фаровонлиги, мамлакат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни миқдор жиҳатдан кўпайтириш. Бу борада, айниқса, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш зарур эди ҳамда бу вазифа ҳозир ва келажакда ҳам долзарб бўлиб қолади. Ҳозирда, аҳоли истеъмоли учун зарур бўлган дон ишлаб чиқаришга эришилди. Аммо чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш борасида катта муаммолар мавжуд. Ҳозирги пайтда, аҳоли жон бошига ўртача гўшт ишлаб чиқариш — 32 кг, сут ишлаб чиқариш 312 кг ни ташкил этди. У тиббий меъёрдан икки мартага яқин кам. Шу сабабли, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини миқдор жиҳатдан ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, асосий мақсадли вазифалардан бири ҳисобланади ва бу муаммо Республика Президенти ва ҳукуматининг диққат эътиборида турибди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотлар

сифати ва ассортиментини яхшилаб бориш зарур. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси пахта етиштириш бўйича дунёда бешинчи ўринда, пахта толасини сотиш бўйича эса иккинчи ўринда туради. Пахта толасини сотиш мамлакат экспортнинг 18–19 фоизини ташкил этмоқда. Мамлакатда етиштирилаётган пахта толасининг сифатини кескин яхшилаш иқтисодиётга жуда катта иқтисодий самара келтиради. Дунё давлатлари ва республикамиз тўқимачилик саноати талаб қиладиган типдаги толалар етиштиришни кўпайтириш зарур. Сифатни ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ассортиментини яхшилаш зарурати, республика қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг энг асосий йўналиши сифатида белгиланган.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш, доимий зарурат ҳисобланади. Меҳнат унумдорлигини ошириш, мамлакат қишлоқ хўжалигини рақобатбардошлигини кучайтиради, аҳолининг турмуш шароитини яхшилайти, маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайишига ва унинг сифатининг талаб даражасига етишини таъминлайди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни нисбатан арзонлашишига эришиш лозим. Албатта, бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалиги ўзига керакли техника, ёқилғи, минерал ўғит ва бошқа товар ҳамда хизматларни бозор баҳосида сотиб олади. Ўз маҳсулотини эса, ўзи учун фойдали нархларда ҳамisha ҳам сота олмайди. Лекин, аҳоли даромадларининг ўсиши, озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг ўсишидан юқорироқ бўлишини таъминлаш керак. Ҳозирда республика аҳолиси ўз даромадларининг 51–52 фоизини озиқ-овқат учун сарфлаётган бўлса, келажакда бу кўрсаткич камайиб бориши (аҳолининг озиқ-овқат билан таъминланиши яхшиланиб бориши асосида) керак.

Бешинчидан, қишлоқ жойларни, ҳудудларни имкон даражасида бир меъёрга ривожланишини таъминлашга эътиборни кучайтириш вазифаси ҳам жуда долзарб ҳисобланади. Қишлоқ ҳудудларини ижтимоий тараққиёт даражасини янада юксалтириш, иш жойларини ташкил этиш, кўплаб салбий ҳолатларнинг олдини олади. Президентимизнинг қишлоқ аҳолини ичимлик сув ва табиий газ билан таъминлаш тўғрисидаги фармон ҳамда қарорларининг қабул қилиниши, махсус дастурлар ишлаб чиқарилиши, қишлоқни ижтимоий ва иқтисодий ривожланишига эътиборнинг кучли эканлигини кўрсатади.

Мустақиллик йилларида, мамлакатимизда олиб борилган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий сиёсат натижасида, қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий, ижтимоий ва мулкый мунособатлар ўзгариши юз берди. Мустақиллик йилларида, иқтисодиётни, жумладан, қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ қилишнинг назарий асослари биринчи Президент И.Каримов томонидан ишлаб чиқилди. Биринчи Прези-

дентимиз асарларида иқтисодий ривожланишнинг турли хил концепциялари таҳлил этилди.

Биринчи концепция — асосий эҳтиёжлар концепцияси — аҳоли энг кам тирикчилик эҳтиёжини кафолатли тарзда таъминлаш ва иш билан банд қилиш муаммосини ҳал этишга қаратилган.

Иккинчи концепция — мақбул ёки тегишли технология концепцияси — аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисмининг бандлигини таъминлайдиган ҳамда маҳаллий хом ашёни, аввало қишлоқ хўжалиги хом ашёсини бирламчи ва чуқур қайта ишлашга қаратилган. Бу концепция энг илгор технологияларни ривожлантириш зарурлигига асосланади.

Учинчи концепция — ўз кучига жамoa бўлиб ишониш концепцияси — мавжуд захиралардан тўлиқроқ фойдаланишга ва мамлакат иқтисодиётини бошқа давлатларга қарамлигига барҳам беришга қаратилган.

Тўртинчи концепция — янги халқаро иқтисодий тартиб концепцияси — ривожланаётган юртимизнинг иқтисодий қолоқлигини тугатиш ва бошқа давлатлар билан тенг ҳуқуқли шериклар сифатида фаолият юритишига қаратилган.

Олиб борилган режали ишлар натижасида, тармоқда маълум ижобий ютуқларга эришилди.

Биринчидан, мамлакат иқтисодиёти, жумладан, қишлоқ хўжалиги бозор иқтисодиёти талаблари шароитида фаолият кўрсатишлари учун керакли ҳуқуқий асос яратилди. Тарихан қисқа даврда, умуман иқтисодиётга тегишли 100дан ортиқ қонунлар ишлаб чиқилди ва ҳаётга жорий этилди. Улар қаторига Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида” каби қишлоқ хўжалиги тармоғига оид қатор қонунларни киритиш мумкин. Мустақиллик йилларида бевосита қишлоқ хўжалигига оид 140дан ортиқ Президент фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди ҳамда турли меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Бу қонун ва меъёрий ҳужжатлар қишлоқ хўжалиги корхоналарининг хатти-ҳаракатларини белгилаб беради. Натижада, қонун доирасида иқтисодий муносабатларни таркиб топтириш имкони яратилди. Қишлоқ хўжалигида бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик, иқтисодий ва ижтимоий-руҳий усулларида фойдаланилганда қонунга асосланиш имконияти яратилди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигида ҳам амалда кўп укладли иқтисод таркиб топди. Бозор иқтисодиёти қонуниятлари талабига кўра, олиб борилган иқтисодий сиёсат натижасида, турли мулкчиликка асосланган хўжалик юритувчи субъектлар вужудга келди. Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналарининг асосий қисми нодавлат мулкка

асосланган бўлиб, бу давлат мулкига асосланган корхоналарнинг камайишига сабаб бўлди. 1991 йилда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг деярли асосий қисми (колхоз — кооператив мулкка асосланган бўлганлиги билан, амалда давлат мулкига асосланган совхозлардан деярли фарқи йўқ бўлиб қолган эди) давлат мулкига асосланган хўжаликлар эди.

Бугунги кунга келиб, қишлоқ хўжалигида 406та ширкатлар, 55та давлат, 135 мингдан кўпроқ фермер хўжаликлари, 564та хусусий чорвачилик фермалари ва 4481,7 мингта деҳқон хўжаликлари фаолият кўрсатиб турибди. 2000 йилда қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотнинг 98,4 фоизи нодавлат мулк шаклига асосланган хўжаликлар ҳиссасига тўғри келди. 2014 йил маълумотларига кўра, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 59,7 фоизи аҳолининг деҳқон, 20,4 фоизи фермер ва 19,9 фоизи йирик ширкат ҳамда давлат хўжаликларида яратилди. Хусусий мулкчиликка асосланган фермер хўжаликлари мустақамланиб, кучайиб бормоқда. Агарда 2005 йилда бир фермер хўжалигига 10,4 гектар ер тўғри келган бўлса, 2015 йилнинг бошида бу кўрсаткич 28,2 гектарни ташкил этди, яъни 2,7 маротаба катталашган. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг кўпайиб бориши ва ривожланиши бозор иқтисодиётининг учта устунидан бири ҳисобланган хусусий мулкчилик ҳам қишлоқ хўжалигида қарор топаётганидан ва ривожланаётганидан далolat беради. Фермер хўжалиги тарихан қисқа муддат ичида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини оқлади. Фермер хўжаликлари ўз моҳиятига кўра ресурсларни тежашни таъминлайди. Бу хўжаликларда моддий манфаатдорлик юқори. Натижада, меҳнатнинг самарадорлиги юқори бўлиб, барча фаолият кўпроқ фойда олишга қаратилган. Шу билан биргаликда, фермерликни ривожлантиришда ҳали жуда кўплаб муаммолар мавжуд. Жумладан, фермер хўжаликлари ҳажмининг кичиклиги, иқтисодиётининг заифлиги, уларга хизмат кўрсатиш тизимининг етарли даражада ривожланмаганлиги, мини-техникаларнинг етишмаслиги, етиштирган маҳсулотларини сотиш каналларининг такомиллашмаганлиги бунга мисол бўлиши мумкин. Булар ечими бор муаммолар бўлганлиги сабабли, фермерлик ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини ҳисобга олиб, фермерлик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналиши, деб ҳақли ҳисобланмоқда. Ҳозирда, юртимизда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси қабул қилинган ва у муваффақиятли амалга оширилмоқда. Зарар кўриб ишлаётган, истиқболи бўлмаган ширкатлар тугатилиб, уларнинг ҳудудида конкурс асосида фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда. Ушбу ислохотлар натижасида, республика қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотида фермер хўжаликларининг улуши ортиб бормоқда. Бир сўз билан айтганда, қишлоқ хўжалигида бугунги кун

талабидан келиб чиқиб, ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги шакллари вужудга келмоқда ва улар такомиллашиб бормоқда.

Учинчидан, бозор иқтисодиётида ривожланишни таъминловчи турт омилдан бири — ишбилармонлик, ўз ўрнини топа бошлади. Қишлоқ хўжалигида 135 мингдан кўпроқ фермер, 4481,7 минг деҳқон хўжалиklarининг ва 564та хусусий чорвачилик фермалари ҳамда минглаб қишлоқ хўжалигига хизмат қиладиган ва унинг маҳсулотларини қайта ишлайдиган хусусий кичик корхоналарнинг мавжудлиги ҳозирча кўп бўлмаса-да, мулкдорлар, ишбилармонлар гуруҳи вужудга келганлигини кўрсатади. Бу омил бозор иқтисодиётида ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Ишбилармонлик ривожланиб, у билан шуғулланувчилар сони ва сифати ошиб борган сари, бозор иқтисодиёти кучаяди ҳамда халқнинг турмуш шароити яхшилана боради.

Қишлоқ хўжалигида олиб борилган ислохотларнинг натижасида, қишлоқда кичик тадбиркорлик субъектлари сони ортиб уларнинг иқтисоддаги улуши кўпайиб бормоқда. Агар 2010 йилда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришда кичик тадбиркорликнинг улуши 71,4 фоиз бўлган бўлса, 2013 йилда бу кўрсаткич — 78,1 фоизга, 2014 йилда эса 80,9 фоизга етган.

Тўртинчидан, бугунги кун ҳаёт талабидан келиб чиққан ҳолда, хўжалик юритишнинг янги механизми ишлаб чиқилди ва татбиқ этилди. Мустақилликнинг дастлабки даврларида, хўжаликнинг минерал ўғитларга, ёқилғи-мойлаш материалларига, электр энергиясига ҳамда иш ҳақига бўлган талабини қондиришга олинадиган қисми учун ҳисоб-китоблар махсус ҳисоб рақам орқали амалга ошириладиган қилинди. Натижада, қишлоқ хўжалиги корхоналарини техника, ёқилғи-мойлаш материаллари, электр энергияси, минерал ўғитлар билан йил давомида, узлуксиз таъминлаб туриш имконияти яратилди. Саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳо паритетининг ўзгариши ўзгача йўл тутиш имконини бермайдиган бир пайтда, амалдаги механизм ўзининг ижобий ролини ўйнади.

Бу механизм бир қанча афзалликларга эга. Биринчидан, барча қишлоқ хўжалик корхоналарини ишлаб чиқаришни ташкил қилиш учун керакли бўлган моддий ресурслар билан таъминлаш имконини берди. Иккинчидан, қишлоқ хўжалигига минерал ўғит, ёқилғи-мойлаш материаллари, электр энергияси ишлаб чиқарадиган ва етказиб берадиган тармоқларни кафолатланган ҳолда, ўз маҳсулотлари учун ҳақ олишини таъминлади. Учинчидан, инфляцияни кучайишига йўл қўймайдиган катта макроиқтисодий аҳамиятга эга бўлди. Чунки, бу механизм бўйича молиявий ресурсларни турли йўллар билан нақд пулга айлантириш имконияти йўққа чиқарилди. Албатта, бу механизм маълум камчиликларга ҳам эга. Энг асосий камчилиги хўжаликларнинг моддий манфаатдорлик ва жавобгарлигини қисман

сусайтирди. Соғлом рақобатни кучини камайтирди, айрим ҳолларда йўққа чиқарди. Бу механизм иқтисодий камқувват ёки зарар билан ишлайдиган корхоналар учун фойдали, яхши ишлаётган ва катта самара олаётган хўжаликлар учун эса аксинча.

Умуман қишлоқ хўжалиги тармоғининг манфаати учун яхши бўлган бу механизм иқтисодий бақувват, катта фойда оладиган хўжаликларнинг ўзи ишлаб топган маблағларидан самарали фойдаланиш имконини сусайтиради. Натижада, яхши ва ёмон фаолият кўрсатаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари маълум даражада бир хил шароитга (ҳолатга) қўйилмоқда. Бу, ўз навбатида, яхши ишлаётган қишлоқ хўжалик корхоналарида самарадорликни янада ошириш учун манфаатдорликни сусайтиради. Ресурсларни тежашга қаратилган механизмни яратиш бу схемада ўз ифодасини топмапти. Шу сабабли, Республика Ҳукумати бу камчиликларни вақтинчалик юмшатиш имкониятини қидириб топди. Минерал ўғит, ёқилғи-мойлаш материаллари, электр энергияси етказиб берувчи соҳалардан ҳамда иш ҳақидан қарзи бўлмаган иқтисодий бақувват қишлоқ хўжалиги корхоналарини мавжуд тизимдан чиқариб, уларнинг маблағларини ўзларининг ҳисоб рақамларига тушириб бериш мақсадга мувофиқ, деб топилди. 2005 йилнинг 1 январидан бошлаб, қишлоқ хўжалиги корхоналари ўз жорий харажатлари учун зарур маблағни банклардан кредит тариқасида оладиган бўлди. Бу самарали ишлашга қизиқишни кучайишига, ишлаб чиқаришни фойда билан яқунлашга интилувчи корхоналарнинг кўпайишига олиб келди.

Бешинчидан, бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий ўзгаришлар юз берди. Натижада, озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш кескин кўпайди.

Аҳолига томорқа ерларининг берилиши уларнинг турмуш шароитини ёмонлашиб кетишига йўл қўймади. Мустақиллик йилларида аҳолига 682,5 минг гектардан ортиқроқ ер уй — жой қуриш ва томорқа учун берилди. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулот турларнинг 60—85 фоизига яқини деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилмоқда.

Олтинчидан, қишлоқ аҳолисининг ичимлик сув ва газ билан таъминланиш даражаси кескин ошиб бормоқда. 2000 йилда қишлоқ аҳолисининг ичимлик сув билан таъминланиш — 67,8 фоизга, газ билан таъминланиши 56,7 фоизга етди. 2014 йилга келиб, аҳолининг марказлашган ичимлик суви билан таъминланиш — 86,1 фоизга, табиий газ билан таъминланиш даражаси 92,5 фоизга етди. Мустақиллик йилларида, қишлоқ жойларда мактаб ва мактабгача тарбия муассасалар, соғлиқни сақлаш тизимида тегишли поликлиника, шифохоналар ва кўплаб спорт иншоотлари қурилди. Албатта, бу соҳада ҳали қилинадиган ишлар кўп. Ечимини кутаётган муаммолар

мавжуд. Бу тўхтовсиз жараён бўлиб, у тўхтовсиз ривожлантирилиб борлади. Ижтимоий соҳанинг ривожланиши аҳолининг турмуш даражасини яхшилашга олиб келмоқда.

Еттинчидан, қишлоқ хўжалиги ички ва ташқи бозор талабларига тез мослашадиган бўлди. Бир йилнинг ўзida пахта майдони кўпайиб, бошқа экин майдонлари қисқариши юз бермоқда. Мустақилликкача бу жараёнларни орзу қилиш мумкин эмас эди.

Саккизинчидан, бизнинг фикримизча, мустақиллик йилларида эришилган ютуқларнинг энг муҳими, аҳолининг дунёқараши иқтисодий қонуниятлар талабида ўзгариб бораётганлигидадир. Аҳолининг, жумладан, қишлоқ аҳолисининг асосий қисми қийинчилик билан бўлса-да, боқимандачилик кайфиятидан халос бўлмоқда.

Мамлакат қишлоқ хўжалигини изчил ривожлантириш мақсадида кўрилган чора-тадбирлар бугун ўз самарасини бермоқда. Энг муҳими қишлоқ хўжалигига эътиборнинг кучайганлигидир. Қишлоқ хўжалигини бошқарув тизимини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Сув ва қишлоқ хўжалик Вазирлиги, “Ўзмеvasабзавотузумсаноат-холдинг” холдинг компанияси, Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, “Ўзбек ипаги” пиллачилик уюшмаси тузилди. Республикада қорақўлчиликни ривожлантириш мақсадларида ҳукумат ҳужжатлари тайёрланди.

Қишлоқ хўжалигида хизмат кўрсатадиган инфратузилмани ривожлантирмасдан, ислохотлардан кўзда тутилган натижаларга эришиш мумкин эмаслигини англаб, бу соҳа имкон даражасида ривожлантирилмоқда. Натижада, “Ўзагролизинг” лизинг компанияси “Ўздавпахтасаноатсотиш” уюшмаси, Ўзбекистон қишлоқ хўжалик илмий ишлаб чиқариш маркази, “Ўзқишлоқхўжаликмаш-холдинг” холдинг компанияси, “Ўзагрокимётаъминот” бирлашмаси, “Ўзагросуғурта” компанияси, ихтисослашган тижорат банклари каби хизмат кўрсатувчи тизим ташкил этилди.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мақсадида давлат томонидан кўрсатилган амалий ёрдамнинг бири, иқтисодий ночор аҳволга тушиб қолган хўжаликлар ҳукумат томонидан санация қилинди. Бу корхоналарининг барчасида ташқи бошқарувчи тайинланди. Йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, бюджетга тўланмаган тўловлар ва улар бўйича пенялар, “Пенсия жамғармаси”, “Иш билан таъминлаш жамғармаси”, “Ижтимоий суғурта жамғармаси” ва “Йўл жамғармаси”дан пеня қўшилган ҳолдаги қарзларини тўлаш, маълум йилгача кечиктирилди. Уларнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзларини камайитириш бўйича тегишли чора-тадбирлар белгиланди. Албатта, ҳозирда қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўхтатилди. Лекин, 1998–2002-йилларда ушбу тадбир ўз самарасини берди. Масаланинг муҳим томони шундаки, бугунги кунда иқтисодиётимизда бозор инструментлари ишламоқда. Давлат иқтисодий

ночор аҳволга тушиб қолган, аммо зарур бўлган ҳўжаликларни да-
воловчи функциясини бажармоқда.

Амалга оширилаётган муҳим ишлардан яна бири — уруғчилик-
ни яхшилашга жуда катта эътибор берилаётганидир. Айниқса, пах-
тачиликда уруғчиликни ривожлантириш мақсадида хорижий мута-
хассислар ва ҳамкорлар билан катта ишлар амалга оширилмоқда.
Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қошида
пахта лойиҳалари бўйича махсус агентлик фаолият кўрсатмоқда.
Бугдойнинг янги серҳосил “Карлик 85”, “Добрая” навлари синов-
дан ўтмоқда. Даслабки 3 йиллик синов натижаларига кўра уларнинг
ҳосилдорлиги ва сифати жиҳатидан ҳозирги районлаштирилган буг-
дой навларига қараганда 15—20 фоиз юқори. Пилланинг Япония,
Жанубий Кореядан сермахсул уруғлари олиб келиниб кўпайтирил-
моқда. Ер ресурсларнинг чекланганлиги, турли сабабларга кўра,
аҳоли жон бошига тўғри келадиган қишлоқ ҳўжалиги экин майдон-
ларининг камайиб бориши, соҳани интенсив ривожлантиришни
талаб этади. Қишлоқ ҳўжалигини интенсивлаштириш, унинг мод-
дий-техника таъминотини, экинларнинг серҳосил навлари ва сер-
махсул зотли чорва молларининг бўлишини, минерал ўғитлар ва
кимёвий воситалар билан таъминланишини яхши бўлишини талаб
қилади. Шу мақсадда мамлакатимизга, ўз соҳаси бўйича, дунёнинг
энг нуффузли компания ва корпорацияларининг универсал ва мах-
сус қишлоқ ҳўжалиги техникалари кириб келмоқда.

Умумлаштириб айтганда, қишлоқ ҳўжалигида катта иқтисодий
салоҳият (имконият)лар вужудга келтирилмоқда. Келажакда қиш-
лоқ ҳўжалигининг иқтисодий натижаларини янада ошириш учун,
унинг мавжуд қувватларидан максимал даражада фойдаланиш зарур
бўлади.

Ҳозирги пайтда, қишлоқ ҳўжалигини ривожлантиришда қуйи-
даги масалаларга эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Жамиятни ривожлантирадиган асосий куч — манфаатдорлик-
дир. Шу сабабли, барча қилинаётган ишлар мумкин қадар манфаат-
дорликка асосланиши керак. Бу борада иқтисодий манфаатдорлик-
ни устун қўйиш керак бўлади. Маълумки, мамлакатимизни бозор
иқтисодиётига ўтишининг ўзига хос йўли биринчи Президентимиз
томонидан ишлаб чиқилган. Унинг асосини 5 тамойил ташкил қи-
либ, уларнинг биринчиси иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги-
дир. Айнан шу тамойил иқтисодий манфаатни, иқтисодий ривож-
ланишнинг биринчи даражали омили эканлигини ифодалайди. Шу
борада, бугунги кунда таркиб топган ўзаро ҳисоб-китоб (ўғит, ёқил-
ғи, электр энергияси ва техника учун)ларни аста-секинлик билан
ўзгартириш лозим бўлади. Ҳар бир ҳўжалик ўзи сарфлаган харажат-
ларидан олган тушим билан қоплаб фойда олиши ҳам зарур. Бу та-
мойил ҳўжаликнинг энг бирламчи бўғинларигача етиб бориш ке-

рак. Бугунги кунда, хўжаликда мавжуд оила, звено, бригада пудратларида ишлаётганларнинг 90 фоизи белгиланган вазифани уддалаган ҳолда, қолган 10 фоиз пудратчиларнинг ўз кўрсаткичларини бажармаслиги натижасида хўжалик бўйича топшириқ 1 фоизга бажарилмай қолса ҳам, топшириқни бажарган 90 фоиз пудратчилар моддий манфаатдорликдан етарли даражада тўлиқ фойдалана олмайдилар. Бу, ўз навбатида, моддий манфаатдорлик тамойилининг бузилишига, самарадорликни пасайишига олиб келади. Шу сабабли ҳам бирининг ёмон ишлаши ҳисобига иккинчиси манфаатдорликдан маҳрум бўлмаслиги керак.

Асосий эътиборни сифат кўрсаткичларга қаратиш лозим бўлади. Иқтисодиётни кўплаб ресурслар сарфлаш эвазига эмас, балки чекланган ресурслардан унумли фойдаланиб, самарадорликни оширишга қаратиш мақсадга мувофиқ. Интенсив ривожланишгина мамлакатни орзу қилган даражага олиб чиқа олади, холос. Масалан, 1,5 млн гектарга бошоқли дон экилган бир пайтда ҳосилдорликни 40 центнерга етказсак, 6,0 млн тонна дон бўлади. Андижон вилояти 1 гектар ердан 67 центнердан олган ҳолда, республика бўйича 40—50 центнердан дон етиштириш мумкин эмасми? Худди шундай пахта ҳам 1,5 млн гектар ерга экилмоқда. Ҳосилдорликни 30 центнерга етказиш — 4,5 млн тонна пахта демакдир. Ҳосилдорликни оширилмаса, бу ҳажмдаги маҳсулотни етиштириш учун, бугунги кунда қўшимча 1,8—2,0 миллион гектар ер талаб қилинади. Ернинг чекланганлиги, аҳоли сонини кўпайиб бориши, саноатнинг ривожланиши, қурилишнинг кўпайиши, бир жон бошига тўғри келадиган ер бирлигини камайишига олиб келади. Шу сабабли ҳам қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш объектив зарурат бўлиб, бундан бошқа йўл йўқ.

Хўжалик раҳбарлари хўжаликда мавжуд бўлган мулкни сақлаш, уни кўпайтириш учун жавобгарликни аниқ ҳис қилишлари зарур. Ҳиссадорлик, пайчиликка асосланган хўжаликларда ҳиссадорлар раҳбарлардан ўзларига тегишли мулкни сақлашни ва кўпайтиришни талаб қилишлари керак. Ҳиссадорларнинг шундай даражага кўтарилиши иқтисодиётни янги босқичга олиб чиқади.

Деҳқон ва фермер хўжаликларини янада ривожлантириш талаб қилинади. Қишлоқ хўжалигининг келажаги айнан шу турдаги хўжаликлар билан боғлиқ. Чунки, юқорида қайд этилган иқтисодий манфаатдорлик деҳқон ва фермер хўжаликларда бошқа турдаги ишлаб чиқариш корхоналаридагидан юқори. Жойлардаги раҳбар мутахассислар буни қанча тез англаб етса, шунча ривожланиш яхши бўлади.

Деҳқонга фақатгина ер, мулк берган билан етарли натижага эришиб бўлмайди. Узоқ муддатга ерни ижарага бериш билан бир қаторда, етиштирилган маҳсулотни тасарруф қилиш имконини ҳам

бериш керак. Етиштирилган маҳсулот фақат ихтиёрий шартномалар асосида сотилиши керак. Албатта, давлат манфаати, буюртмалар асосида амалга оширилиб боради. Чунки, ерга эгалик (ижара шартномаси асосида) масаланинг ярим ечими, етиштирилган маҳсулотга эга бўлиш ҳуқуқи иккинчи ярим ечимидир. Қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг молиявий имкониятларининг шаклланиши ўзгачадир. Яъни, йил давомида, асосан фақат харажат даромад эса йил охирида шаклланади. Демак, қишлоқ хўжалигининг яхши ишлашидан манфаатдор тармоқлар (қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи тармоқлар) йил давомида қишлоқ хўжалигини моддий қўллаб туриш имкониятлари устида ишлашлари керак. Бунинг йўлларида бири – фьючерс шартномалари асосида ишлашдир. Бу қайта ишловчи тармоқ учун ҳам яхши. Чунки, қайси турдаги маҳсулот қанча ва қандай сифатда кераклигига қараб шартномалар тузади. Бозор шароитида зарар билан ишлайдиган ҳар бир корхона алоҳида таҳлил қилиниши ва бир тўхтамга келиниши маъқул. Банкрот ҳолатига келган, шу шаклда тикланиши мумкин бўлмаган корхоналар тугатилиш ва ери аҳолига ижара шартномаси асосида тақсимланиб берилиши мақсадга мувофиқлигини биринчи Президентимиз жуда тўғри белгилаб берди.

Баъзан, барча ривожланган давлатлар қишлоқ хўжалигига дотация беради, бизда ҳам буни тезроқ жорий қилиш лозим, деган фикрлар пайдо бўлиши табиий. Албатта, бу фикр ижобий бўлиб, қишлоқ хўжалигини ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади. Аммо биз эндигина мустақил бўлганимизни, иқтисодиётимизнинг бир томонлама ривожланган бўлганлигини, эски иқтисодий алоқалар узилиб қолганлиги натижасида юзага келган қатор масалаларни ва шунга ўхшаш кўплаб муаммоларни ҳал этишга дуч келаётганимизни унутмаслигимиз лозим. Иқтисодий ривожланган, қишлоқ хўжалигига дотация бераётган давлатларда қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 1–5 фоиздан ошмаслигини эътиборга олсак, масаланинг айрим томонлари ойдинлашади.

Масалан, 1996–2001-йиллари Германия ва АҚШнинг ялпи ички маҳсулотида қишлоқ ва ўрмон хўжалиги ҳамда балиқчилик тармоқларининг салмоғи атиги 1,1–2,36 фоиз атрофида бўлган. Бу рақамлардан кўриниб турибдики, иқтисодий ривожланган давлатларда давлат бюджети саноат ва бошқа хизмат кўрсатадиган тармоқлардан тушадиган маблағ ҳисобига шаклланади. Натижада, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан дотациялаб туриш имкониятлари катта. Бизнинг мамлакатимиз мустақилликка эришган 1991 йилда жами ялпи ички маҳсулотнинг 36,8 фоизи қишлоқ хўжалигида етиштирилган эди. 2000 йилда бу кўрсаткич 30,4 фоизни ташкил этди. 2014 йилга келиб 16,8 фоизни ташкил этди. Демак, қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши камайиб, саноат ва

бошқа тармоқларнинг ҳиссаси ошиб бормоқда. Бугунги кунда саноатни, хизмат кўрсатиш тармоқларни ривожлантиришда қишлоқ ҳўжалигининг аҳамияти катта. Мамлакат саноатлашиб борган сари, қишлоқ ҳўжалигига амалий иқтисодий ёрдам қилиш имкониятларимиз ортиб боради. Бу ўзгаришлар мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий сиёсат узоқни ўйлаб қилинаётганидан далолат беради.

Қишлоқ ҳўжалиги ижтимоий масалалар чуқурлашиб кетишга йўл қўймадиган тармоқларнинг асосийларидан биридир. Чунки, аҳолини иш билан таъминлашда унинг ўрни беқиёс. Аҳолининг иқтисодий фаол қисмининг 44 фоизидан кўпроғи қишлоқ ҳўжалигида банд. Келгусида саноат ва хизмат кўрсатиш тармоқларининг ривожланиши учун зарур меҳнат ресурсларини етказиб беришда қишлоқ ҳўжалиги энг катта имкониятларга эга. Умуман олганда, мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланиши, аҳоли турмуши даражасини орттириш, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланиши қишлоқ ҳўжалиги тармоғи билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ҳўжалиги, нисбатан кўп молиявий ресурсларни талаб қилмасдан, катта самара бериши мумкин бўлган тармоқлардан бирига киради. Бу эса ўтиш даври иқтисодиёти учун жуда катта муҳим омиллардан биридир.

Ҳозирда Ўзбекистон қишлоқ ҳўжалиги нисбатан ривожланган тармоқ ҳисобланади ва ундан иқтисодий ислохотлар олиб борилмоқда. Ҳозирда Ўзбекистон қишлоқ ҳўжалиги етиштирилган ялпи маҳсулот ҳажми 3257,2 млрд сўмликни ташкил этади. Барча турдаги ҳўжаликлар томонидан 5792,5 минг тонна дон, 3,16 млн тонна пахта, тирик вазнда 864,7 минг тонна гўшт, шунингдек, 1367,1 млн дона тухум етиштирилди, 3719,4 минг тонна сўт соғиб олинди. Ўзбекистон қишлоқ ҳўжалигини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу, энг аввало, қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришини бозор талаблари асосида ривожлантиришга ҳаракат қилинаётганининг ифодасини, зарур ҳуқуқий базанинг яратилишда ўз ечимини топмоқда.

Мустақиллик йилларида қабул қилинган қонунлар, қарорлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар қишлоқ ҳўжалиги бозор талаблари асосида ривожланиши учун зарур ҳуқуқий шароитларни яратиб беради. Қишлоқ ҳўжалигида тадбиркорликни ривожлантириш, мулкий муносабатларни ривожлантириш борасида ҳам катта ишлар қилинади. Айниқса, бозор иқтисодиёти эркин хусусий мулксиз ривожланиши мумкин эмаслигига эътибор кучайтирилади. Бу борада олиб борилаётган катта ишлардан бири — қишлоқ жойларда мулкдорлар синфини шакллантиришдир. Аста-секинлик билан бўлса-да, хусусий мулкка асосланган тадбиркорлар синфи шакллантириляпти. Қишлоқ жойларда шаклланаётган тадбиркорлар синфи қишлоқ ҳўжали-

гида меҳнатни ташкил этишининг барча шакллари билан бевосита биргаликда ривожланмоқда. Бугунги кунда тадбиркорлар синфи ширкатларда, асосан фермер ва деҳқон ҳўжалиги шаклида вужудга келмоқда. Шу билан биргаликда, қишлоқ жойларда қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ бўлмаган соҳаларда ҳам тадбиркорлик ривожланмоқда. Ҳунармандчилик, косиблик, новвойлик ва бошқалар бунга мисол бўлади. Уларнинг ривожланиши қишлоқ ҳўжалигининг, қолаверса, мамлакат иқтисодиётининг ўсишига ижобий таъсир кўрсатади.

Қишлоқ ҳўжалиги яқин ва келажакда озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришининг асосий манбаси бўлганлиги учунгина эмас, балки қуйидаги ҳолатлар учун ҳам агросаноат мажмуасининг асосини ташкил этади:

Биринчидан, қишлоқ ҳўжалиги саноатининг ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлари маҳсулотларига талабнинг асосини белгилайди. Саноатнинг бу тармоқларини ривожлантириш йўналишларни, шунингдек, саноат маҳсулотларининг сифати, хоссалари қандай бўлишини белгилаб беради, баъзан эса саноат корхоналарнинг жойлашувига ҳам катта таъсир ўтказди.

Иккинчидан, қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари таркиби ва жойлашуви уларни тайёрловчи ва қайта ишловчи корхоналарнинг ривожланишини белгилайди. Қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларининг турларга қараб, уларни тайёрловчи ва қайта ишловчи корхоналар ўзларининг қувватини ташкил этади. Қишлоқ ҳўжалиги саноатнинг қайта ишловчи тармоқлари жойлашувига ҳам таъсир кўрсатади.

Учинчидан, саноатда яратилаётган ишлаб чиқариш воситаларининг самардорлиги қишлоқ ҳўжалигида юзага чиқади. Жаҳон давлатлари ўртасида юз берадиган кескин рақобат шароитида мамлакат иқтисодиётининг бардошли бўлиши ва янада ривожланиши маълум даражада ушбу тармоққа боғлиқ бўлади. Қишлоқ ҳўжалиги ўзига алоқадор барча саноат тармоқларига ривожланиш учун қайсидир маънода компас ролини ўйнайди.

Тўртинчидан, қишлоқ ҳўжалигидаги меҳнат унумдорлиги бутун агросаноат мажмуаси тармоқларининг самардорлигига таъсир кўрсатади. Агарда қишлоқ ҳўжалигида меҳнат унумдорлиги юқори бўлса, агросаноат мажмуаси охириги маҳсулотининг арзон бўлиши таъминланади. Бу мамлакат иқтисодиётини кучайтиради, аҳолининг турмуш даражасини оширади. Чунки аҳолида даромадининг катта бир қисмини ўз комиллигини ошириш йўлида сарфлаш имконияти кўпаяди.

Бешинчидан, қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари таннархи агросаноат мажмуасининг охириги маҳсулотлари таннархи паст бўлишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, нархнинг паст бўлишини таъминлайди. Бинобарин, кучли рақобат шароитида арзон маҳсулот ишлаб

чиқариш ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Олтинчидан, агросаноат мажмуаси охири тайёр маҳсулотининг сифати қандай бўлиши қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулот сифати билан белгиланади, десак хато бўлмайди. Албатта, тайёрлаш ва қайта ишлаш жараёнида сифатли маҳсулотнинг сифатини бузиш мумкин, лекин ўзи сифатсиз бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотидан сифатли саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш амримаҳол. Тўғри, тайёрлаш ва қайта ишлаш жараёнида айрим биологик ишловлар бериш, турли витамин ва минерал тузлар қўшиш эвазига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг дастлабки сифатини яхшилаш мумкин. Лекин, бу яхшиланиш ҳал қилувчи кучга эга эмас. Ахир, фақатгина сифатли материалдан сифатли маҳсулот олиш мумкин.

Еттинчидан, айнан қишлоқ хўжалигини саноатлаштириш (индустрлаш) жараёни агросаноат интеграциясини кучайтиради. Бунда қишлоқ хўжалиги ва саноат янада яқинлашади. Бу эса фан, техника тараққиётини тезлаштирувчи асосий омиллардан биридир.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ширкатлари, фермер ва деҳқон хўжаликлари шаклларида ташкил этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги доимий равишда ривожланиб, чуқур ислохотлар шароитида яшаб келаётган тармоқлардан биридир. Ислохотларнинг бири йўналиши тармоқни бошқариш ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш шаклларида энг мақбуллари жорий этишдир. Республика қишлоқ хўжалигини 1997 йилга қадар Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги Вазирлиги бошқарарди. Бу даврга келиб, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг натижалари кўп жиҳатидан сув ресурслари ва улардан фойдаланишга боғлиқ бўлганлиги, сув ресурслардан фойдаланиш эса бошқа вазирлик ихтиёрида эканлиги маълум муаммоларини вужудга келтирди. Натижада, 1997 йилда Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги вужудга келди. 2001 йилнинг 1 январига келиб, унинг таркибида 2018та қишлоқ хўжалиги корхонаси фаолият кўрсатади. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги қошида 125та қорақўлчилик хўжаликларини бирлаштирган “Ўзбекқорақўл” компанияси, 51та паррандачилик фабрикаси бор “Ўзпаррандасаноат” уюшмаси, 18та хўжалиги бор “Ўзсабзавотуруғи” бирлашмаси, 46та хўжаликдан иборат “Асал” асаларичилик уюшмаси, 84та хўжалиги бор. Қишлоқ хўжалиги илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси ва 3та хўжалиги бор. Ирригация Ўрта Осиё илмий-текшириш институти фаолият кўрсатмоқда. Ҳозирда йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари, яъни ширкатлар жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 32 фоизга яқинини етиштирмоқдалар.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва уларни қайта ишлаш билан “Ўзмевасабзавотузумсаноат-холдинг” компанияси

ҳам шуғулланади. Унинг таркибига мева, узум, сабзавот маҳсулотлари етиштиришга ихтисосланган 89та қишлоқ хўжалиги корхонаси ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кўплаб саноат корхоналари киритилган.

“Ўзгўштсаноат” акциядорлик компаниясига чорва молларини боқишга ихтисослашган 110та корхоналар киради.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари давлат ва асосан нодавлат секторида етиштирилади. Мустақиллик йилларида етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари миқдорида давлат улуши камайди, нодавлат сектор ҳиссаси ошди. Ҳозирда, давлат секторида фақатгина уруғчилик билан шуғулланадиган 47та корхона қолган. Уларнинг ишлаб чиқаришдаги улуши 2002 йилда 0,9 фоизни ташкил этди. Қолган 99,1 фоиз маҳсулот нодавлат секторда ишлаб чиқарилади.

1998 йилдан бошлаб эски колхоз ва давлат хўжаликлари ширкат хўжаликлари шаклда ташкил этила бошланди. Ширкатлар йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари бўлиб, 2014 йилда уларнинг ўртача экин майдони 1233 гектарни ташкил этди. Улар ўртача 94 гектардан бoғ ва 64 гектардан узумзорларга эга, мамлакатда етиштирилган пахтанинг 60, тамакининг 66; қанд, лавлагининг 88, бошоқли доннинг 49, меванинг 26 ва узумнинг 43 фоизини берди. Ширкатлар акциядорлик жамиятларининг ўзига хос бир кўриниши сифатида вужудга келтирилди. Уларда хўжаликнинг мол-мулклари унга аъзо бўлганларга мулкий пай улуши кўринишида тақсимланиб берилган. Бу улушнинг эгаси хўжалик фаолияти натижасида вужудга келган даромад (фойда)дан бир қисмини олади. Ширкат хўжаликларининг фаолияти “Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни билан ҳамда ширкат Низоми асосида юритилади. Ширкат хўжаликларида меҳнатни ташкил этиш оила пудрати шаклида, амалга оширилади. Унинг асосида ширкат билан оила ўртасида тузиладиган оила пудрати шартномаси ётади. Ширкатлар “Устав жамғарма”ларига эга бўладилар. Уларнинг “Устав жамғармаси” “Пай жамғармаси” ва “бўлинмас жамғарма”дан иборат бўлади. Ширкатга аъзолик ихтиёрийдир. 16 ёшга кирган фуқаро ихтиёрий равишда унга аъзоликка кириши мумкин. Ширкат хўжалигининг юқори бошқарув органи умумий бошқарувини ва тафтиш комиссиясини сайлайди ва ширкатни жорий бошқариш бўйича ўз ваколатини уларга беради.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги корхоналари орасида фермер хўжаликлари ҳам салмоқли ўринни эгаллайди. Мустақилликнинг биринчи кунлариданоқ фермер хўжаликларига истиқболли йўналиш сифатида эътибор берилди. Раҳбарлар, мутахассислар ва олимлар бу хўжаликларнинг ривожланишга табиий шароит яратиб бердилар. Натижада, фермер хўжаликлари тарихан қисқа

даврдда қишлоқ ҳўжалигида ўз фаолиятини олиб боришга ҳақли ишлаб чиқариш шаклларида бири эканлигини исбот қилди. 2001 йилнинг 1 январига 52228та фермер ҳўжалиги мавжуд бўлиб, уларга 1038,1 минг гектар ер бириктирилганди. Фермер ҳўжаликларида 366,7 минг киши меҳнат қилди. 2004 йилнинг 1 январига келиб уларнинг сони 72406тани ташкил этди. Шундан 63497таси деҳқончилик, 6150таси чорвачилик, 2759 таси боғдорчилик ва бошқа соҳаларда ташкил этилган. Уларнинг умумий ер майдони 1591,7 минг гектар, ўртача бир фермер ҳўжалигининг ер майдони 22 гектар. Фермер ҳўжаликларида 1477,2 минг тонна дон, 937 минг тонна пахта, 28,4 минг тонна картошка, 213,1 минг тонна сабзавот, 76,3 минг тонна полиз, 56,1 минг тонна мева, 31,5 минг тонна узум, 81,7 минг тонна сут, 272,4 минг тонна гўшт (тирик вазнда), 265,6 минг дона тухум ва 9,0 тонна жун маҳсулотлари етиштирилди. 2002 йилда фермер ҳўжаликларининг қишлоқ ҳўжалиги ялпи маҳсулотидаги улуши 9,9 фоизни ташкил этди.

Фермер ҳўжаликлари ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг “Фермер ҳўжаликлари тўғрисида”ги Қонуни ва ўз низоми асосида юритади. Фермер ҳўжаликлари устун даражада уларни ташкил этиш имкони катта зоналарда кўпроқ ривожлантирилади. Яъни ер майдонлари етарли, меҳнат ресурслари жуда кўп бўлмаган ерларда, захира ерларда кўпроқ ташкил этилади. Улар давлат ерларида фаолият кўрсатадилар. Фермер ҳўжаликларида ер 50 йилгача, аммо 30 йилдан кам бўлмаган муддатга берилади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ҳўжалиги корхоналарининг яна бир шакли деҳқон ҳўжаликлари дидир. Деҳқон ҳўжаликлари аҳолининг мустақилликка қадар мавжуд бўлган шахсий томарқа ҳўжаликлари ривожланиши натижасида уларнинг ўрнига вужудга келди. Улар 1990–2000-йиллар давомида 2,3 млн тадан 3,3 млн тага етди. Янги вужудга келган деҳқон ҳўжаликлари ихтиёридаги суғориладиган ер 0,35 гектарни ташкил этди. Олдин аҳолининг шахсий томарқа участкалари аксарият ҳолда 0,08 гектардан ошмас эди. 2001 йилнинг 1 январига бўлган маълумотга қараганда, мамлакатда 3322606та деҳқон ҳўжалиги бўлиб, улар 522592 гектар ерга эга. Шулардан, 1798401таси деҳқон ҳўжалиги сифатида қайта рўйхатдан ўтди, 800 мингдан зиёди юридик шахс сифатида шаклланди.

Деҳқон ҳўжаликлари 2014 йилда 1973,4 минг тонна сабзавот (республикада етиштирилган жами сабзавотнинг 74,8 фоизи), 583,9 минг тонна картошка (80 %), 292,7 минг тонна полиз (64 %), 498,8 минг тонна мева (62,6 %), 219 минг тонна узум (35 %), 766,4 минг тонна гўшт (91,1 %), 3402,7 минг тонна сут (90,2 %) ва 751,8 млн дона тухум (60 %) етиштирди. Шу йили деҳқон ҳўжаликлари мамлакатда яратилган қишлоқ ҳўжалиги ялпи маҳсулотининг 66 фоизини, шу жумладан, деҳқончилик маҳсулотларининг 43,4 чорвачилик

маҳсулотларининг 89 фоизини ишлаб чиқарди.

Деҳқон хўжаликларининг фаолияти 1998 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни асосида олиб борилмоқда. Деҳқон хўжаликлари қонунда белгиланган тартибда юридик шахс мақомини олиши мумкин. Юридик шахс мақомини олган деҳқон хўжалигида ишлаётганлар ихтиёрий равишда Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш Вазирлиги ҳузуридаги нафақа жамғармасига бадаллар тўлаб боришлари мумкин. Шундай ҳолларда, “Пенсия жамғармаси”нинг туман бўлимларида уларга меҳнат дафтарчаси белгиланган тартибда юритилади.

Агарда ширкатлар ва фермер хўжаликлари асосан товар ишлаб чиқарувчи йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳисобланса, деҳқон хўжаликлари оила аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланиб, майда товар ишлаб чиқарувчи субъект саналади. Деҳқон хўжалигида етиштирилган маҳсулот, энг аввало, оиланинг ўз эҳтиёжлари учун ишлатилади, оиладан ортган қисмигина сотилиши мумкин. Йирик хўжаликлар фойдалана олмайдиган имкониятлардан, ресурслардан деҳқон хўжалиги самарали фойдаланади. Унинг яшовчанлиги ҳам шунда. Лекин, деҳқон хўжалиги йирик хўжаликлар эришган ютуқлар асосидагина ривожлана олади. Бунга жуда кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, чорва молларининг сермахсул зотлари ёки ўсимлик турларининг янги, серҳосил навлари фан ва техника тараққиёти натижасида йирик корхоналарда вужудга келади. Демак, қишлоқ хўжалигининг келажаги ширкатлар ва фермер хўжаликлари, йирик давлат хўжаликлари ривожланиши билан (деҳқон хўжалигининг ютуқ ва имкониятларини камситмаган ҳолда) белгиланади.

II бoб. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА МЕВА САБЗАВОТЛАРНИ ҚАЙТА ИШЛАШДА МИНИ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ТЕХНИК-ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИ

2.1. Фермер хўжаликларининг ривожланиши ва улар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг ўзига хос хусусиятлари

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларидан бири қишлоқ хўжалигидир. У энг аввало, аҳолининг озиқ-овқатга бўлган талабини қондиришга хизмат қилади. Бу борада республиканинг қишлоқ хўжалиги жуда катта ютуқларга эришди. Республика қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларининг деярли асосий қисмини аҳолимиз учун етарли миқдорда етиштиради. Бу тармоқ саноатни ҳам ашё билан таъминлайди. Бугунги кунда, мамлакатимизнинг енгил ва тўқимачилик саноатида ишлатилаётган толаннинг 60 фоизидан ортиқроғи ўзимизда ишлаб чиқарилаётган пахта толасидир. Қолган қисми жун, каноп, пилла ва кимёвий толлаларга тўғри келади. Мева-сабзавот ва полиз маҳсулотларини қайта ишловчи саноат тўлиқ маҳаллий ҳам ашё маҳсулотлари эвазига ишлайди. Сут ва гўштни қайта ишлаш саноати ҳам мамлакатда етиштирилган маҳсулотлар ҳисобига фаолият кўрсатади. Ёғ-мой саноатининг ҳам ашёлари асосан ўзимизда етиштирилади. Фақат ўсимлик мойининг айрим турларигина хориждан келтирилган ҳам ашё ҳисобига ишлаб чиқарилади. Масалан, мамлакат аҳолиси истеъмол қилаётган ёғ-мойларнинг сифати, ассортименти бой бўлиши учун четдан соя келтирилмоқда. Албатта, бу жами етиштирилаётган ёғ-мойнинг жуда кам қисмини ташкил этади.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётдаги ўрни катта. Мамлакатда ишлаб чиқарилаётган ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажмида эгаллаган ҳиссаси каттадир. Мамлакатимиз иқтисодиёти учун зарур бўлган эркин муомаладаги валюта тушумини таъминлашда, тармоқ маҳсулотларини экспорт қилишда сезиларли ҳисса қўшмоқда. Аҳолининг 60 фоизидан ортиқроғи қишлоқ жойларда яшайди. Халқимизнинг турмуш даражаси, инсон ресурсларининг катта бир қисмининг иш билан таъминланиши қишлоқ хўжалиги билан боғлиқдир.

Мамлакатда эришилаётган иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Чунки, қишлоқ хўжалиги мамлакатимиз учун ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий ва ижтимоий аҳамият касб этган соҳа ҳисобланиб, у қуйидаги функцияларни бажаради:

- мамлакатимизни озиқ-овқат фондини шакллантиради;

- юртимизнинг озиқ-овқат соҳасидаги мустақиллигини таъминлайди;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаб чиқарадиган саноат учун хом ашё етказиб беради;

- аҳолини иш жойлари билан таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларидан иборат. Ўсимчилик тармоғида пахта, донли экинлар, картошка, сабзавот, полиз, тамаки, ем-хашак экинлари, ўсимлик ёғи берадиган экинлар (масхар, кунгабоқар), боғдорчилик ва узумчиликдан иборат. Чорвачиликда қорамолчилик, қўй ва эчкичилик, паррандачилик, отчилик (йилқичилик), қуёнчилик, туячилик, чўчқачилик тармоқлари шаклланган ва ҳозирги пайтда яхши ривожланган. Бундан ташқари, республика қишлоқ хўжалигида пиллачилик, асаларичилик ва балиқчилик соҳалари ҳам ривожланиб келмоқда.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида қўлга киритилаётган ютуқлар мустақилликнинг илк йилларидан олиб борилган қатор машаққатли иқтисодий ислохотлар маҳсулидир. Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ, жуда кўплаб кечиктириб бўлмайдиган масалаларни ечиш давлат олдида турган ўта муҳим вазифалар қаторига кириб келмоқда. Улардан айримларини эслаш фойдадан холи эмас. Энг аввало, аҳоли учун зарур бўлган озиқ-овқат масаласини ижобий ҳал этиш керак бўлди. Халқ манфаати учун зарур бўлган бу муаммони амалга ошириш осон кечмади.

Юқоридаги ҳолатларни инобатга олиб, биринчи Президенти-миз И. Каримов томонидан мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини, жумладан, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш концепциялари ишлаб чиқилди. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш устувор йўналиш сифатида белгиланди ва энг аввало, чуқур ислохотлар қишлоқ хўжалигида амалга оширила бошланди.

Қишлоқ хўжалигининг олдида ҳал этилиши лозим бўлган муҳим вазифаларни шартли равишда қуйидагича ифодалаш мумкин. Халқ фаровонлигини ошириш ва мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш керак. Бу борада, айниқса, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кўпайтириш лозим бўлади ва бу вазифа ҳозир ва келажакда ҳам долзарб масалалардан бўлиб қолади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий чора-тадбирлар натижасида қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий, ижтимоий ва мулкый муносабатлар ўзгариши юз берди.

Биринчидан, бозор иқтисодиёти шароитида ижобий фаолият кўрсатишлари учун зарур бўлган ҳуқуқий-меъёрий асослар яратилди. Қисқа муддатда иқтисодиёт соҳасига тегишли бўлган 100дан ор-

тиқ қонунлар ишлаб чиқилди ва ҳаётга жорий этилди. Улар қаторига Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида” каби қишлоқ хўжалиги тармоғига оид қатор қонунларни киритиш мумкин. Натижада қишлоқ хўжалигида бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик, иқтисодий ва ижтимоий-руҳий усулларида фойдаланилганда қонунга асосланиш имконияти яратилди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигида ҳам амалда кўп укладли иқтисод таркиб топди. Бозор иқтисодиёти қонуниятлари талабига кўра олиб борилган иқтисодий сиёсат натижасида, турли мулкчиликка асосланган хўжалик юритувчи субъектлар вужудга келди.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, хусусий мулкчиликка асосланган фермер хўжаликлари мустақамланди ва ривожланиб келмоқда. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг кўпайиб бориши ва ривожланиши бозор иқтисодиётининг учта устунидан бири ҳисобланган хусусий мулкчилик ҳам қишлоқ хўжалигида қарор топаётганидан ва ривожланаётганидан далолат беради. Фермер хўжалиги тарихан қисқа муддат ичида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини оқлади. Фермер хўжаликлари ўз моҳиятига кўра ресурсларни тежашни таъминлайди. Бу хўжаликларда моддий манфаатдорлик юқоридир. Бунда, меҳнат самарадорлиги юқори бўлиб кўпроқ фойда олишга қаратилган. Лекин, бу борада ҳал этилмаган ва амалга оширилмаган айрим муаммолар мавжуд. Жумладан, фермер хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажмининг камлиги ва уларнинг ҳозирча заифлиги ва инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги, мини технологияларнинг етишмаслиги, етиштирилган маҳсулотларини сотиш каналларининг тақомилашмаганлиги каби муаммолари бунга мисол бўлиши мумкин.

Ҳозирда, юртимизда фермер хўжаликларини қатор йилларга мўлжалланган ривожлантириш концепцияси қабул қилинган ва у муваффақиятли амалга оширилмоқда. Зарар кўриб ишлаётган ва истиқболи бўлмаган ширкатлар тугатилиб, уларнинг ҳудудида кўрик-танлов асосида фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда ва ривожланиб келмоқда.

Учинчидан, бозор иқтисодиёти ривожланишини таъминловчи турт омилдан бири, ишбилармонлик ўз ўрнини топа бошлади. Қишлоқ хўжалигида икки юз мингдан ортиқ фермерлар фаолият кўрсатиб келмоқдалар ва улар ҳал қилувчи кучга эгадирлар.

Бугунги кунда фермер хўжаликларини янада ривожлантириш, кўп тармоқли комплекс хўжаликларини яратиш энг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Мамлакатимиздаги қатор фермер хўжа-

ликлари бугунги кундаги муаммоларидан бири қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашдир. Айниқса, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш, ярим, ярим тайёр маҳсулот кўринишда истеъмолчиларга етказиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, фермер хўжаликларни саноатлаштиришда қатор ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш талаб этилади.

Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш, унинг самардорлигини янада оширишда хорижий мамлакатлар тажрибасини қуйидаги йўналишларга бўлиб ўрганиш ва татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир:

- фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш;
- фермер хўжаликларини дастлабки йилларда имтиёзли кредит маблағлари билан таъминлаш;
- фермер хўжаликларининг ўзаро ва бошқа ташкилотлар билан кооперациясини ташкил қилиш;
- фермер хўжаликларига ахборот-консалтинг, аудит ва бошқа хизматлар кўрсатиш ва ҳоказолар;
- фермер хўжаликларида етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш тизимини ривожлантириш;
- мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш тизимини шакллантириш ва ривожлантириш.

Ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган давлатларда фермер хўжаликларининг турли хил кооперацияларга бирлашиши бўйича ҳам бой тажриба тўпланган. Бир қатор давлатларнинг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги эришган ютуқларига кўп жиҳатдан турли хил кооперацияларнинг ташкил этилиши ва муваффақиятли фаолият юритиши сабаб бўлган. Бу мамлакатларда фермерлар ишлаб чиқариш, таъминот, хизмат кўрсатиш, маркетинг ва бошқа шу каби кооперацияларга моддий манфаатдорлик асосида бирлашадилар.

Мамлакатимизда, фермерлик ҳаракатини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида ресурслар билан таъминлаш ва турли сервис хизматлари кўрсатиш борасида юзага келган муаммоларни ҳал этишнинг муқобил йўллари топиш, жумладан, фермерларни ресурслар билан таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатишнинг мутлақо янги, муқобил, уйғунлашган тизимини яратиш давр тақозоси бўлиб қолмоқда. Бизнингча, бундай тизим фермер хўжаликлари ҳамда ресурс етказиб берувчи ва хизмат кўрсатувчилар ўртасидаги бирлашмалар, яъни агроконсорциумлар шаклида тузилиши ва фаолият юритиши лозим. Бу каби тадбирларни амалга ошириш, шубҳасиз, фермер хўжаликларининг ҳар томонлама барқарор ривожланишига ва мамлакат экспорт салоҳиятини янада оширишида муҳим омил бўлади.

Аграр иқтисодий эркинлаштириш ва модернизациялаш шароитида фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришини ҳамда унинг барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида, истиқболда ҳар бир фермер хўжаликларини иқтисодий самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий масалаларини ҳамда рақобатбардошликнинг асосий йўналишларидан фойдаланишнинг мавжуд муаммолари, камчиликларини мажмуавий шаклда диққат билан кўриб чиқиш тақозо этилади.

Шунинг учун, аграр соҳада, истиқболда белгиланган вазифаларни амалга ошириш асосида фермер хўжаликларини ривожлантиришда янги фермер хўжаликларини ташкил этиш эмас, балки фаолият юритаётган фермер хўжаликларининг иқтисодий эркинлиги ва барқарорлигини рақобат муҳитида ривожланишини таъминлаш, устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.

Жумладан, “Мамлакатимизда, хорижий давлатлар тажрибасини чуқур ўрганган ҳолда, қишлоқ хўжалигини иқтисодий ислоҳ этиш бўйича ўта муҳим чора-тадбирларнинг амалга оширалаётгани, қишлоқда бозор муносабатларини жорий этиш ва хусусий мулкчилик шаклини ривожлантириш, фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш учун ҳуқуқий, ташкилий ҳамда молиявий шарт-шароитларни туғдириб бериш, бундай юксак натижаларни қўлга киритишда ҳал қилувчи омил бўлмоқда”.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, аграр соҳани модернизациялаш шароитида фермер хўжаликларини иқтисодий барқарор ривожлантиришнинг рақобатбардошлигини баҳолашда асосий мезонлардан бири — тадбиркорлик даражаси ҳисобланади.

Бу эса, фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришида ихтисослашувидан келиб чиққан ҳолда, турли маҳсулот ҳолатига эга бўлиши орқали уларнинг рақобатбардошлилиги даражасини ҳам белгилаб беради.

“Барқарор ривожланиш” атамасининг умумэътироф этилганлиги қишлоқ хўжалиги амалиётида “барқарор қишлоқ хўжалиги” атамасининг пайдо бўлишига замин яратди. Қишлоқ хўжалигини юриштиришнинг бундай янгича йўналиши, унинг мазмун-моҳияти ва амалиётда қўллаш йўллари кўпгина мамлакатларда, шу билан бирга, халқаро ташкилотлар доирасида катта қизиқиш билан муҳокама қилинмоқда. Бундай ривожланиш, дунёнинг кўпгина давлатлари учун бирдек маъқул ривожланиш, деб эътироф этилмоқда.

Бунинг асосий тавсифи эса ижтимоий, иқтисодий ва экологик мақсадларнинг ўзаро уйғунлигидир. Барқарор қишлоқ хўжалиги маълум бир даврдаги юқори самарадорликка эришиш эмас, балки узоқ келажақда ҳам аҳолининг меъёр талаблари даражасида экологик жиҳатдан тоза бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари ва саноатни хом ашё билан таъминлашдан иборат. Қишлоқ хўжалигини барқарор

ривожлантиришда асосий эътибор қишлоқ аҳолисининг даромадлари, уларнинг турмуш тарзи, ишлаб чиқариладиган озиқ-овқат маҳсулотларининг сифатлилиқ даражаси, экологик мувозанат ва атроф-муҳит муҳофазасига қаратилади. Яъни, бу ерда мақсад юқори ҳосил олиш эмас, балки иқтисодий самарадорлик мезонларига мос ҳамда сифатли ҳосилдорликка йўналтирилган ишлаб чиқариш, барқарор қишлоқ хўжалигининг асосий мақсади сифатида эътироф этилади.

Бизнинг фикримизча, бу масаланинг ечими, асосан, қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган субъектларни янада самарали ривожлантириш ҳамда қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш механизмини такомиллаштириш омилларига боғлиқ. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришда тармоқнинг рақобатбардошлигини ошириш, бу жараёни давлат томонидан тартибга солиш ва бошқариш тизимини янада такомиллаштириш, ривожланган хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш ва улардан фойдаланиш йўналишларини аниқлаб олиш лозим.

Жаҳон тажрибаси ва мамлакат қишлоқ хўжалигининг ривожланиши ҳолатидан келиб чиқиб, соҳанинг барқарор ривожланишини таъминлашга агротехник, экологик, ижтимоий, микроиқтисодий ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш орқали эришиш мумкин.

- **Агротехник барқарорлик** деганда, тупроқ, умуман, деҳқончилик қилинаётган ерларнинг унумдорлигини узоқ муддат сақлаб қолиш тушунилади.

- **Экологик барқарорлик** эса, атроф-муҳитга зарар етказмаслик ва қишлоқ хўжалигидан ташқари соҳаларнинг тўлиқ сақланишига айтилади.

- **Ижтимоий барқарорлик** — қишлоқ аҳолиси ҳаёт даражасининг кўтарилиши, даромадининг ошиши ва қишлоқда ижтимоий-маданий хизмат кўрсатиш даражасининг кўтарилиши.

- **Микроиқтисодий барқарорлик** — қишлоқ хўжалиги корхоналарининг қишлоқдаги иқтисодий субъект сифатида узоқ муддат фаолият кўрсатишига шароит яратилиши;

- **Макроиқтисодий барқарорлик** — ички бозорни маҳсулот билан тўлиқ таъминлаш ва ташқи бозордаги рақобатбардошликни таъминлашдир.

Фермер хўжалигининг барқарор ривожланишини таъминлашнинг асосий шартларидан бири — унга таъсир этувчи омилларни тўлиқ ва ҳаққоний ҳисобга олинишидан иборат. Олиб борилаётган илмий изланишлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бу омиллар тизимида турлича ёндашувлар мавжуд. Баъзилари бу омилларни ишлаб чиқариш муҳитига таъсирини ҳисобга олса, иккинчилари эса,

ишлаб чиқариш жараёнига таъсири ва учинчилари уларни ишлаб чиқариш натижаларига таъсирини асос қилиб олмоқдалар. Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишини таъминловчи омилларни бир тизимга солишда қуйидагича ёндашиш маъқул бўлади.

Барқарор ривожланиш иқтисодий тизимнинг асосий мақсади қилиб олиниб, барча омилларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: *ички ва ташқи омиллар*.

Биринчи гуруҳ омилнинг таъсири тизим ичида кечаётган жараён ва бу жараёнлар элементларининг ўзаро боғлиқлиги билан белгиланади.

Иккинчи гуруҳ омили эса, тизимга ташқи муҳитнинг таъсири билан белгиланади.

Қишлоқ хўжалигининг барқарорлиги такрор қайта ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, ички омилларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш лозим:

Ишлаб чиқариш, ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-физиологик.

Биринчи гуруҳ бевосита озиқ-овқат маҳсулотларига ва хом ашёни қайта ишлаш корхоналари билан боғлиқ.

Иккинчи гуруҳ омилларига эса маҳсулотларни тақсимлаш ва алмашиш жараёнида юзага чиқадиған омиллар киритилади.

Учинчи гуруҳга маҳсулотни истеъмол қилиш давридаги омиллар киради.

Бизнингча, агросаноат мажмуи тармоқлари бир-бирини тақозо қилганлиги учун, уларнинг ўзаро бирлашиб ҳаракат қилиш механизмини шакллантириш, яъни соҳаларни ўзида бирлаштирган кооперацияни ташкил этиш ва ушбу кооперация йириклашган фермер хўжаликлари ҳамда қайта ишловчи кичик корхоналарнинг моддий базаси асосида инфратузилма корхоналари йўналишларида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва уларни қўллаб-қувватлаш, мамлакат иқтисодиётининг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши ва аҳолини йил давомида узлуксиз мева-сабзавот маҳсулотлари билан таъминлаш учун, уларнинг савдосини кенгайтиришнинг замонавий усуллари ва технологияларини ишлаб чиқишни талаб этади.

Бизнинг фикримизча, истиқболда мева-сабзавот маҳсулотлари савдосини кенгайтиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим. Жумладан:

— ишлаб чиқаришга мева-сабзавот маҳсулотларининг янги турлари ва навларини жорий этиш;

— мева ва сабзавот маҳсулотларининг янги турларини яратиш,

яъни бозорга ҳар доим ҳам ҳўл мева-сабзавотни таклиф этмасдан, қуритилган, музлатилган ва ярим тайёр маҳсулотлар кўринишида ҳам чиқариш;

– даволаш хусусиятига эга бўлган янги маҳсулот ассортиментини яратиш;

– экологик тоза мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш;

– мева-сабзавот маҳсулотларни сертификатлаш ва ташиш талабларидан келиб чиққан ҳолда, тегишли ҳужжатларини такомиллаштириш;

– рекламани кучайтириш ва уларнинг барча турларидан кенг қўламда фойдаланиш, бунда асосан тара рекламасига эътибор бериш;

– дала кунларини ташкил этиш, унда асосий эътиборни янги маҳсулот турлари, навлари ва уларни самарали сотиш йўлларига қаратиш.

Давлатнинг фермер хўжаликларини ривожлантиришни тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш соҳасидаги фаолияти маълум бир шакллар ҳамда усуллар асосида олиб борилади. Давлат фермер хўжаликлари фаолиятига маъмурий, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида бевосита ёки билвосита таъсир ўтказилади.

Давлат фермер хўжаликлари фаолиятини маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солса, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида уларни қўллаб-қувватлаш чораларини амалга ошириб келмоқда. Шу тариқа, фермер хўжаликлар фаолияти соғлом рақобат муҳити асосида итқисодий самарадорликка эришиб келмоқда.

2.2. Ўзбекистонда мева ва сабзавот етиштирувчи фермер хўжаликларини шаклланиши

Мустақиллик йилларида, иқтисодиётнинг барча соҳаларида бўлгани каби миллий иқтисодиётнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланган қишлоқ хўжалигида ҳам самарали ислохотлар олиб борилиб, уларни янада чуқурлаштириш борасида бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган ҳуқуқий асос яратилди.

Бугунги кунда Ўзбекистон иқтисодиётининг умумий кўриниши, ўтган асрнинг 80-йилларидагидан тубдан фарқ қилади. Маълумки, ўша вақтда олиб борилган пахта хом ашёси етиштириш ҳажмини ошириш учун суғориладиган деҳқончилик зонасини кенг қўламли кенгайтириш сиёсати, яқунда минтақадаги энг йирик экологик муаммо – Орол муаммосининг асосий сабабларидан бири бўлди. Бундай сиёсат оқибатида, 1990-йилларнинг бошига келиб, Ўзбекистонда сув тақчиллиги ва ерларнинг инқирозга юз тутиши муаммоси пайдо бўлди. Бутун Орол бўйининг экологик ҳолати кескинлашди. Бу ҳол Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини сақлаб қолиш ва

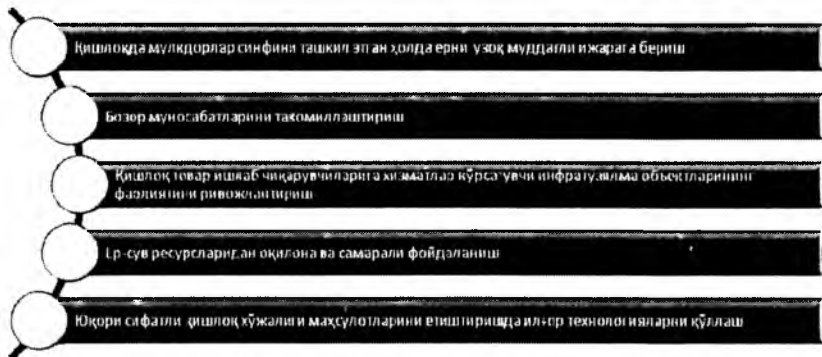
ривожлантириш масалаларини ҳал этиш юзасидан тезкор чора кўришни тақозо этарди.³

Иқтисодиётнинг бир тарафлама хом ашёга йўналтирилганлиги, пахта етиштиришнинг тўлиқ монополияси миллий иқтисодиёт учун собиқ Совет тузумидан қолган аянчли мерос бўлиб, бу нафақат иқтисодиётга, уни узоқ муддатли даврда барқарор ва замонавий кўринишда ривожланишини таъминлашга, балки экологияга ҳамда Ўзбекистон аҳолисининг асосий генофондига ҳам ҳалокатли таъсир кўрсатди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, мамлакатда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг аниқ стратегияси ишлаб чиқилди. Ушбу стратегиянинг асосида тармоқни диверсификация қилиш, пахта монокультурасига йўналтирилишдан воз кечиш, озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўзини-ўзи таъминлаш, биринчи галда, галла мустақиллигига ва умуман, озиқ-овқат мустақиллигига эришиш ётарди.

Сўнгги йигирма беш йиллик давомида, Ўзбекистонда назарий асосланган ҳамда жаҳон андозаларига ҳар тарафлама мос келадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш тизимини яратиш юзасидан кенг кўламли тадбирлар амалга оширилди. Колхоз ва совхозлар тугатилиб, уларнинг негизида агрофирмалар, фермер ва деҳқон хўжаликлари ташкил этилди.⁴

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқишда наза-

**2.1-расм. Мустақилликнинг дастлабки йилларида
Ўзбекистон аграр сиёсатининг асосий мақсадлари**

³ Чорак аср мобайнида Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида эришилган ютуқлар Саатова Х.Я., Курбанова Д.М., Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали. № 6. ноябрь-декабрь, 2016 йил www.iqtisodiyot.uz

⁴ Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш. Саматов Ф.А., Ёдгоров Ж.Ё., Рустамова И.Б. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.: 2005. 3 б.

риядан маълум бўлган нисбий минимумлар қонуни, ўсиш омилларининг биргаликда амал қилиш қонуни, динамик мувозанат қонуни, ўсиб боровчи ишлаб чиқариш қонуни, табиий-тарихий қонуниятлар, техник ва технологик қонуниятлар, ташкилий қонуниятлар, иқтисодий ва ижтимоий қонуниятлар, экологик қонуниятлар, бозор муносабатларининг қонуниятлари ва бошқа омиллар алоҳида ўрганиб чиқилди ва мазкур стратегия ушбу ўрганишлар натижасига қурилди.

Чорвачилик фермалари, боғдорчилик ва узумчиликнинг хусусийлаштирилиши ва давлат тасарруфидан чиқарилиши, маҳсулотларига давлат буюртмасининг бекор қилиниши ҳисобидан, уларнинг ривожланиши ва сонининг кескин ошиши юз берди.

Қишлоқ хўжалиги ерлари янгидан ташкил этилган хусусий фермер хўжаликларига узоқ муддатли ижара асосида берилди, ялпи иқтисодиётда юз берган маъмурий режали-тақсимлаш тизимидан бозор муносабатларига ўтиш механизмлари бу ерда ҳам намоён бўлди. Фермер хўжаликларига зарур хизмат турларини кўрсатувчи ишончли бозор инфратузилмаси барпо этилди.

Мустақиллик йиллари мобайнида қишлоқ хўжалиги соҳасида бозор муносабатларини жорий этиш ва хусусий мулкчилик шаклини ривожлантиришга йўналтирилган иқтисодий ислохотлар бўйича кенг қўламли чора-тадбирлар амалга оширилди. Фермерликни ривожлантириш, фермер хўжаликларининг иқтисодий ва молиявий мустақиллиги учун мустақкам ҳуқуқий асослар ва кафолатларни яратиб берувчи “Ер кодекси”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонун ҳамда бошқа қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.⁵

Умуман мазкур тарихий изчиликда Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишни иқтисодчи олимлар фикри ва шахсий қулатувлар асосида шартли равишда қуйидаги босқичларга ажратишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1 босқич (1991–1995-йиллар):

1. Қишлоқ хўжалигининг барқарорлигини таъминлаш ва режали-маъмурий иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш асослари яратилди.

2. “Деҳқон (фермер) хўжалиги тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниб, бу билан Ўзбекистонда амалда фермерлик ҳаракати бошланди;

3. 1993 йилдаёқ 7,6 мингга ана шундай хўжалик тузилиб, улар ихтиёрида 70 минг гектардан ортиқ ер бор эди.

4. Фермерлар аста-секин асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларига айлантирилди.

⁵ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2012. 43-сон. 493-модда. 2017. 2-сон. 26-модда.

II босқич (1996–2003-йиллар):

1. Хом ашёсини чуқурроқ қайта ишлаш ва қишлоқда ихчам кичик корхоналарни ташкил этиш, қишлоқнинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини ошириш кузатилди.

2. Озиқ-овқат мустақиллигига эришиш галла ва бошқа асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириш йўли билан таъминланди.

3. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар базаси такомиллаштирилди, жумладан, “Ер кодекси”, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги), тўғрисида”ги, “Фермер хўжалиги тўғрисидаги”, “Деҳқон хўжалиги тўғрисидаги” қонунлар қабул қилинди.

4. Ер муносабатларидаги янги принциплар жорий этилди. Ширкат хўжаликларида ер оилавий пудратчиларга танлов асосида 3 ва ундан кўп йилга, боғлар ва узумзорлар 10 ва ундан кўп йилга берила бошланди. Ерни фермер хўжаликларига 50 йилгача ва деҳқон хўжаликларига умрбод фойдаланиш учун бериш тизими асосланди.

5. Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси фаолияти ташкил этилди.⁶

III босқич (2004–2007-йиллар):

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулот ишлаб чиқарувчиларининг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш кучайтирилди.

2. Маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий ҳуқуқлари ва эркинликларини кенгайтириш ва давлат буюртмаси нархини шакллантириш тизими такомиллаштирилди.

3. Паст рентабелли ва зарар кўриб ишловчи йирик қишлоқ хўжалиги корхоналарини таркибий ўзгартириш ва уларнинг негизда фермер хўжаликларини ташкил этиш амалга оширилди.

4. Боғ ва узумзорларнинг хусусийлаштирилиши натижасида, боғдорчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларининг ташкил этилиши ҳам юз берди.

IV босқич (2007–2016-йиллар):

1. Қишлоқда ижара муносабатларини ривожлантириш ва мустақамлашга қаратилган қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий база янада такомиллаштирилди.

2. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ташкил қилишнинг етакчи бўғини ва шакли сифатида фермер хўжаликларининг ҳуқуқлари, манфаатлари ҳимоя қилиниши ва самарали фаолият юритиши таъминланди.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами. 1998. 4-сон. 16-модда. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. 22-сон. 159-модда. 2011. 45-46-сон. 70-модда.

3. Фермерлик ташкилий жиҳатдан мустаҳкамланди, фермер хўжалиklarининг ўзини ўзи бошқариш таъсирчан механизмлари яратилди.

4. Фермер хўжалиklarининг иқтисодий мустақиллиги ва молиявий барқарорлигини ошириш (а), фермерларнинг ер-сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш (б), замонавий технологияларни жорий этиш ва қишлоқ хўжалик хом ашёсини комплекс қайта ишлаш (с), қишлоқда янги ишлаб чиқаришлар ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил қилиш (д), механизациялаш даражаси ва рентабелликни оширишдан манфаатдорлигини рағбатлантириш (е) каби масалалар бирламчи ҳал этилди;

5. Фермер хўжалиklarининг иқтисодий мустақиллиги ва молиявий барқарорлигини мустаҳкамлашга йўналтирилган фермерликни ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

6. Ўзбекистонда Фермер хўжалиklари уюшмаси ўрнига Фермерлар кенгаши ташкил этилди.

У босқич (2016 йилдан то ҳозирги кунга қадар):

1. Фермер хўжалиklarининг давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, тайёрлов, таъминот ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари билан ўзаро муносабатлари такомиллаштирилди.

2. Хўл мева-сабзавот, картошка, полиз маҳсулотлари ва узум харид қилиш бўйича давлат буюртмаси жорий этилди.⁷

3. Янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи ихтисослаштирилган «Ўзагроэксспорт» ташқи савдо компанияси ташкил этилди.

4. 2016 йилда пахта экин майдонлари 30,5 минг гектарга қисқартирилди, 2020 йилгача жами 200 минг гектаргача қисқартирилиб, унинг ўрнида сабзавот, картошка ва полиз экинлари, интенсив боғлар барпо этилиши, иссиқхоналар ташкил этилиши белгиланди.

Айтиш мумкинки, қишлоқ хўжалиги ерларининг узоқ муддатли ижара мулки қилиб берилиши ва қишлоқда бозор муносабатларининг жорий қилиниши фермер хўжалиklarини шакллантириш ҳамда ривожлантиришнинг энг муҳим омили ва асоси бўлди, бунинг натижасида ерга ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга ҳақиқий эгаллик туйғуси мустаҳкамланди.

Бунинг натижасида фермерлик ҳаракати қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқарувчисига ҳамда аграр соҳани ва у билан боғлиқ бўлган бошқа тармоқларни ҳамда ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш, шунингдек, аҳолининг турмуш даражаси

⁷ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2016. 15-сон. 145-модда. 38-сон. 447-модда.

ва сифатини ошириш учун, масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган қудратли ижтимоий-сиёсий кучга айланиб борди.

Мазкур ислохотларни амалга оширишда бош мақсад сифатида қуйидаги йўналишлар белгилаб олинди:

- фермер хўжаликларини янада такомиллаштириш ва уларнинг самарадорлигини ошириш;

- уларнинг ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтириш;

- ер-сув ресурсларидан ва яратилган ишлаб чиқариш салоҳиятидан фойдаланишда, қишлоқни жадал ривожлантириш ва ободонлаштиришда, аҳоли бандлиги ва фаровонлигини таъминлашда уларнинг ролини кучайтириш.

Шу билан бирга, амалда бўлган фермерлик ҳаракатини ташкил қилиш ва бошқариш тизими, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Фермер хўжаликлари уюшмаси ва унинг ҳудудий тузилмалари фаолияти тизимни ислоҳ қилиш ва унинг маҳсулдорлигини ошириш жараёнларига ҳамда фермерлик олдида турган вазифаларни тезкорлик билан ҳал қилишга суғ таъсир ўтказганлиги кузатилади.

Натижада, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги ПФ-4478-сонли фармони билан Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тасдиқланди. Ер ислохотининг амалга оширилиши натижасида, қишлоқда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун асос солинди.

Буларнинг барчаси хусусий секторда ишлаб чиқаришнинг тез ўсишига ва қишлоқ оилалари реал даромадларининг ошишига хизмат қилди.

2020 йилгача бўлган даврга мўлжалланган қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегияси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 23 декабрдаги “2016—2020-йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида баён этилган бўлиб, унда 2016—2020-йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш комплекс дастури тақдим этилган.

Мазкур дастур қишлоқ хўжалиги ерларининг самарадорлигини ошириш ва улардан оқилона фойдаланиш учун экин майдонларининг таркибини тубдан ўзгартиришга, хусусан:

- кам унумли ва паст ҳосил берадиган ерлар ҳисобидан суғориладиган ерларда пахта ва бошоқли галла экинлари экиладиган экин майдонларини бўшатиш ва уларга картошка, сабзавот, озуқа ва мойли экинлар ва бошқа экинларни экиш, янги интенсив боғлар ташкил этиш;

- бўшатишган майдонларга қишлоқ хўжалиги экинларини оқилона жойлаштириш;

- деҳқончиликни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги экинлари

селекцияси ва уруғчиликни янада яхшилаш ҳамда чорвачиликни янада ривожлантириш ва наслчилик ишини такомиллаштириш;

– чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, наслдор чорвачилик хўжаликлари ташкил этишга йўналтирилган.

Экин майдонларининг таркибини мақбуллаштиришдан қўзланган мақсад, биринчи галда, ердан оқилона фойдаланиш ҳамда турли экинлар экиладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан тўғри ва илмий асосланган тарзда фойдаланиш ҳисобидан ҳосилдорликни оширишдан иборат. Шундай қилиб, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан босқичма-босқич ва аниқ мақсадли қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари ўз натижаларини берди. Ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ишлаб чиқариш 1991–2015-йиллар мобайнида 2,57 марта, ялпи галла ўрими-йиғими 4,3 марта, мевалар етиштириш 5,3 марта, сабзавотлар етиштириш 3,0 марта ошди. Аграр секторда амалга оширилган ислохотлар ва қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ҳажмининг барқарор ўсиши туфайли, республика-миз МДҲда қишлоқ хўжалиги юқори суръатлар билан ривожланаётган мамлакатлар гуруҳидан жой олди.⁸

Истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш вазифаларининг бажарилиши, республика-миз аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжлари барқарор таъминланишига, ички бозорнинг озиқ-овқат товарлари билан тўлиб-тошишига, замонавий техника ва технология билан жиҳозланган ихчам қайта ишловчи корхоналарнинг ташкил этилишига ва шу асосда янги иш ўринларининг шакллантирилишига олиб келди.

Озиқ-овқат экинлари етиштиришнинг эришилган даражаси ички бозор эҳтиёжини тўлиқ таъминлаш ва ташқи бозорга экспортни амалга ошириш имконини берди. Биргина 2015 йил якунларига кўра, чет элга 1,3 млрд АҚШ доллари қийматидаги мева-сабзавот маҳсулотларининг 70дан ортиқ тури экспорт қилинди. Россия Федерациясига сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми бўйича Ўзбекистон Польша, Хитой, Испания, Аргентина, Марокаш, ЖАР ва Италия каби аъъанавий йирик етказиб берувчиларни ишончли тарзда ортда қолдирмоқда.

Мева ва сабзавот маҳсулотлар экспортини тизимли равишда кенгайтириб бориш, янги истеъмол бозорларини ўрганиш ва забт этиш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, аҳолини қулай нархларда сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш каби чора-тадбирлар яқин истиқболда ҳам мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштирувчи фермер хўжаликлари фаолиятининг асосий устувор йўналишлари бўлиб қолади.

⁸ Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги / ЎЗР Давлат статистика қўмитасининг стат. тўп-лами. – Тошкент, 2015 й.

2.3. Етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотларининг турлари ва уларни қайта ишлаш тузилмаси

Мева-сабзавотчилик қуйи тармоғи Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоғи ҳисобланади. Бу тармоқ мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига, қайта ишлаш саноати тармоқларининг эса ҳам ашёга бўлган талабини қондиради. Мева-сабзавотчилик Ўзбекистон учун жаҳон аграр ва озиқ-овқат бозорларига интеграциялашувни ва валюта тушумини таъминлаб берувчи тармоқлардан бири ҳисобланади.

Кейинги йилларда, республикамизда мева-сабзавотчиликни кенг ривожлантиришга давлат томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3709-сон Фармони ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 11 январдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислох қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-255-сонли қарорига асосан мева-сабзавотчилик тармоғини бошқариш тизими тубдан такомиллаштирилди.

Мамлакатимизда боғдорчиликни ривожлантиришга давлат даражасида эътибор қаратилиб, бутунлай янги интенсив технологияга асосланган боғлар барпо этилмоқда. 2011–2015-йиллар давомида қарийб 50 минг гектар майдонда янги боғлар, жумладан, 14 минг гектардан ортиқ майдонда интенсив боғлар, 23 минг гектарда узумзорлар яратилди. Интенсив боғлар ташкил этиш учун Польша, Сербия ва бошқа мамлакатлардан 6 миллиондан зиёд кўчат олиб келинди.

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тизимида олиб борилаётган изчил ислохотлар натижасида бу масалага сўнгги йилларда ҳам жиддий эътибор қаратилмоқда.

Бундай боғларнинг кўплаб афзалликларга эга экани бугунги кунда амалда намоён бўлмоқда. Мисол учун, оддий мевали дарахт экилганидан бошлаб дастлабки ҳосилини бергунига қадар одатда 4–5 йил ўтади. Интенсив боғдорчиликда эса дарахт иккинчи-учинчи йилдаёқ ҳосилга киради. 2011 йилда яратилган боғларнинг ҳар гектаридан 2015 йилнинг ўзида ўртача 300 центнердан ҳосил олингани ва ҳосилдорлик йил сайин кўпайиб бораётгани буни тасдиқлайди.

Замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва фермерларни юқори унум билан ишлайдиган қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлаш ҳисобидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида интен-

сив усулларга ўтиш ушбу соҳани барқарор ва самарали ривожлантиришда энг муҳим йўналиш ҳисобланади”.⁹

Амалга оширилган ишлар натижасида йилдан-йилга мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми ошиб, мамлакатимизнинг озиқ-овқат хавфсизлиги мустаҳкамланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги тармоғини интенсив ривожлантириш ва модернизациялашга қаратилган йирик чора-тадбирлар натижасида, тармоқ тараққиётининг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлган аҳоли жон бошига мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш ва истеъмол қилиш кўрсаткичлари юксалиб бормоқда.

Мамлакатимизда ҳар йили 16 миллион тоннага яқин мева ва сабзавот етиштирилмоқда. Аҳоли жон бошига қарийб 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум тўғри келмоқда. Бу оптимал, яъни мақбул, деб ҳисобланадиган истеъмол меъёридан уч баробар кўпдир.¹⁰

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 28 январдаги 03-13-1-сонли “Республикадаги мева-сабзавотчиликка ихтисослашган туманларда 2014 йилда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш, уларни қайта ишлашни салмоғини, экспорт ҳажмини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги йиғилиши қарори асосида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш, қайта ишлаш, экспорт ҳажмларини кўпайтириш, ички бозордаги нарх-наволар барқарорлигини таъминлаш мақсадида республикадаги мева-сабзавотчиликка ихтисослашган туманларда мева-сабзавот, узум, полиз ва картошка маҳсулотларни ишлаб чиқариш кўпайтиришни, янги интенсив мевали боғлар барпо этиш лойиҳаларини амалга ошириш кўзда тутилган.

Республикадаги мева-сабзавотчиликни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган туб ислохотлар натижасида, бу соҳага ихтисослашган 30та туманда мева-сабзавотлар ҳажмини кескин ошириш кўзда тутилган.

Жумладан, 2015 йил 2014 йилга нисбатан сабзавот етиштириш ҳажми 2867,1 минг тоннадан 4075,1 минг тоннага ёки 142,0 фоизга, полиз 175,5 минг тоннадан 244,6 минг тоннага ёки 139,0 фоизга, картошка 840,8 минг тоннадан 1184,2 минг тоннага ёки 141,0 фоизга, мева 732,4 минг тоннадан 1043,4 минг тоннага ёки 142,0 фоизга ва узум 560,1 минг тоннадан 754,2 минг тоннага ошиши режалаш-

⁹ Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. Т.: Ўзбекистон, 2015, 6 б.

¹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2014 йил 7 июнь, 8 б.

тирилган. Республикамизда мева-сабзавотчиликни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишлар натижасида 2020 йилда мева ва сабзавот, узум ва полиз маҳсулотлари етиштиришни 2014 йилга нисбатан камида 2,3 мартага кўпайтириш мўлжалланаяпти.

Бу тадбирларнинг амалга оширилиши нафақат мева-сабзавот маҳсулотлари билан ички истеъмолни қондириш, балки қайта ишлаш ва экспортга чиқариш имконини ҳам яратади. Олиб борилган илмий изланишлар натижалари шуни кўрсатадики, истиқболда мева-сабзавотлар ва полиз маҳсулотларининг ички истеъмолдан ортиқ қисмини тўғридан-тўғри ёки қайта ишланган ҳолда экспортга чиқариш, Ўзбекистон учун жаҳон бозорларида катта имкониятлар яратади.

Республикада мева-узум, сабзавот ва полиз маҳсулотларини экспортга чиқариш соҳаси йилдан-йилга ривожланаётган бўлсада, йирик салоҳият бўлишига қарамай, ҳали бу ишлар етарли даражада йўлга қўйилмаган. Республикамизда етиштирилаётган сабзавотлар, мевалар ва узумнинг катта қисми мамлакатимиз ичида аҳоли томонидан истеъмол қилинади. Хусусан, 2015 йилда жами етиштирилган сабзавотларнинг 80 фоизи, меванинг 75,5 фоизи ва узумнинг 67,9 фоизи аҳоли томонидан ички истеъмолга сарфланган.

Етиштирилган маҳсулотларнинг қолган қисми уруғликка, қайта ишлашга ва экспортга тақсимланади. Жумладан, 2015 йилда эса сабзавотларнинг 15,8 фоиз, меванинг 20,8 фоиз ва узумнинг 24,8 фоизи қайта ишлашга йўналтирилган. Ҳўл мева-сабзавотларнинг жами миқдорида экспортнинг улуши паст даражада қолиб келмоқда. Масалан, 2012 йилда етиштирилган сабзавотларнинг 2,6 фоиз, меванинг 7,7 фоиз ва узумнинг 6,9 фоиз и экспортга чиқарилган бўлса, 2015 йилда бу кўрсаткичлар сабзавотлар бўйича 2,4 фоиз, мева бўйича 3,7 фоиз ва узум бўйича 7,3 фоизни ташкил этган. Кўриниб турибдики, 2015 йилда 2012 йилга нисбатан жами маҳсулотлар таркибида экспортнинг улуши сабзавотларда 0,2, мевада 4,0 ва узумда 0,4 фоизга қисқарган.

Бунга асосий сабаб, республикамизда хом ашёни чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшилган қийматга эга тайёр маҳсулотлар экспортини оширишга катта эътибор қаратилмоқда ва мева-сабзавотларни қайта ишлаш даражаси сезиларли ошиб бормоқда.

Ўзбекистондан жаҳон бозорларига экспорт қилинаётган мева-сабзавот ва полиз маҳсулотлари ичида энг салмоқли ўринни сабзавотлар ва мевалар эгаллайди.

Юқорида келтирилган маълумотларидан кўриниб турибдики, 2012 йилда жами экспорт қилинган 484,3 минг тонна мева-сабзавот, полиз ва узумнинг 41,4 фоизини сабзавотлар, 32,9 фоизини мевалар, 17,1 фоизини узум ва 8,6 фоизини полиз маҳсулотлари ташкил этган бўлса, 2015 йилда жами экспорт ҳажмида сабзавотлар

42,0 фоизни, мевалар 18,2 фоизни, узум 20,0 фоизни ва полиз маҳсулотлари 19,8 фоизни ташкил этган. Экспорт таркибида 2014 йилда 2012 йилга нисбатан сабзавотлар улуши 0,6 фоизга, мева 14,7 фоизга камайгани ҳолда, узум улуши 2,9 фоизга ва полиз маҳсулотлари 10,2 фоизга ошган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 4 декабрдаги 334-сонли “2015 йилда мева-сабзавот маҳсулотлари, картошка, полиз ва узум етиштириш ҳамда улардан фойдаланишнинг прогноз параметрлари тўғрисида”ги қарорида 2015 йилда жами 601,1 минг тонна мева, сабзавот, полиз ва узум экспорт қилиш кўзда тутилган бўлиб, унинг 296,1 минг тоннасини (49,3 фоизи) сабзавотлар, 80,0 минг тоннасини (13,3 фоизи) полиз маҳсулотлари, 115,0 минг тоннасини (19,1 фоизи) мевалар ва 110,0 минг тоннасини (18,3 фоизи) узум ташкил этиши белгиланган.

Мамлакатимизнинг табиий-иқлим шароити жаҳон бозорларида рақобатбардош бўлган мева ва сабзавотларни етиштиришга имкон яратди. Маълумотларга қараганда, “Ҳозирги вақтда биз умумий қиймати қарийб 5 миллиард доллар бўлган озиқ-овқат, биринчи навбатда, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилмоқдамиз. Биз дунёнинг 80та давлатига 180 турдан ортиқ сархил мева-сабзавот ва уларни қайта ишлаш асосида тайёрланган маҳсулотларни экспорт қилмоқдамиз”.¹¹

Ўзбекистонда мева-сабзавот, полиз ва узум маҳсулотларининг рақобат афзалликлари сифатида қуйидагиларни айтишимиз мумкин:

- Ўзбекистонда сабзавот, мева ва узум етиштириш бўйича тўп-ланган катта тажриба ва салоҳият мавжудлиги;

- мева-сабзавотлар, полиз ва узумнинг дунё селекциясида ўхшаши бўлмаган, жуда бой, хилма-хил навлари, бетакрор сифати мавжудлиги;

- Ўзбекистоннинг камдан-кам учрайдиган ноёб тупроқ-иқлим шароити, мамлакатимизда қуёшли кунларнинг бир йилда ўртача 320 кун бўлиши, барча тўрт фаслнинг изчил алмашинуви кенг турдаги юқори сифатли мева ва сабзавотларнинг асосий навларини етиштириш учун қулай имкониятлар яратиши;

- мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги мавсумининг март ойининг дастлабки кунларидан то декабрь ойининг бошларигача давом этиши туфайли, йил мобайнида бозорларга, кўкат, узум, қовун, хурмо ва беҳа ками мева-сабзавотларни етказиб беришга имкон яратиши;

- мамлакатимизда етиштирилаётган мева-сабзавотларнинг бебаҳо истеъмол хусусиятлари, яъни таркибида табиий шакар, амина

¹¹ Каримов И.А. Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга оширишнинг муҳим захиралари мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2014 йил 7 июнь, 11 б.

ва органик кислоталар, саломатлик учун энг муҳим бўлган микро-элементлар ҳамда озиқ-овқат рациониди ўрнини алмаштириб бўлмайдиган турли биологик моддаларга бойлиги натижасида дориворлик хусусиятларга эгаллиги;

— Ўзбекистон қадимдан ўзининг ўрик, шафтоли, олхўри, нок, гилос, анжир, анор, беҳи, узум, помидор, бодринг, пиёз, саримсоқ пиёз ва бошқа кўплаб мева-сабзавотлари, беҳиёс мазаси ва хушбуй ҳиди билан ажралиб турадиган қовунлари билан машҳурлиги ва бошқалар.

Ўзбекистон мева-сабзавотчилик мажмуаси ривожланишининг ўзига хос хусусиятларидан бири бу иқлим шароитининг қулайлигидир. Республиканинг асосий ҳудудларида ўсимликларнинг вегетация давридаги умумий ҳарорат 30–45 °C ни ташкил қилади. Мазкур иқлим шароити мева ва узумнинг хилма-хил навларини турли муддатларда етиштириш ҳамда улардан ширага бой қуруқ мевалар, майиз ишлаб чиқариш имконини беради. Жумладан, кечпишар, баҳоргача сақланадиган олма, хўраки (ошхонабоп) узум навлари, шунингдек, вино ишлаб чиқариш учун винобоп узумлар етиштириш имкони бор.

Ҳўл ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари анъанавий истеъмол бозорларининг қайта тикланиши ва кенгайиши Ўзбекистоннинг экспорт салоҳиятини ошишида асосий омиллардан ҳисобланади. МДХ мамлакатлари ичида ҳўл ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқарувчиси бўлган Ўзбекистонда мазкур соҳада етарли даражада фойдаланилмаётган улкан салоҳият мавжуд.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш сақлаш, қайта ишлаш ва ички истеъмолдан ортиқ қисмини экспортга чиқариш масаласи ҳукуматимизнинг доимий диққат марказида бўлиб келаётгани ва бу соҳада қулай имкониятлар яратилганига қарамай, қуйидаги муаммолар тармоқнинг ташқи бозорларга интеграциясини чегаралаб келмоқда:

— республикамызда мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш соҳасини чуқур модернизациялаш, техник-технологик жиҳатдан янгилаш масалалари ҳозирча тўлиқ ўз ечимини топмаган;

— мева-сабзавот, полиз ва узумнинг узоқ вақт сақлаш ва узоқ масофаларга ташиш имкониятлари юқори бўлган навлари, уруғликлар етишмайди;

— қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чиройли қадоқлаш ва дивайзини яхшилаш бўйича имкониятлардан етарли фойдаланилма-япти;

— мева-сабзавотларни йил давомида бир хил температурада сақлаб туришга имкон берувчи махсус совутгичли омборлар сифими талабни қондириш учун етарли эмас;

– мева-сабзавотларни рефрижираторлар ёрдамида узоқ масофаларга ташиш тизими яхши йўлга қўйилмаган;

– кўпчилик фермерлар ва деҳқонлар жаҳон бозорларидаги нарх-наволар, конъюнктура ва рақобат муҳити, экспорт опреацияларини амалга ошириш тартиблари, жаҳон бозорларида амал қилувчи меъёрий-ҳуқуқий қонунлар ва қоидалар тўғрисида керакли билим ва кўникмаларга ҳамда ишончли ахборотлар каналларига эга эмас;

– республикада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспортга чиқаришга қўмаклашувчи консалтинг ва сервис хизматлари, инфратузилмалар етарли ривожланмаган;

– жаҳон бозорларида мавжуд кучли рақобат муҳити ҳамда маҳсулотлар мўл-кўллиги шароитида ҳукуматнинг қўллаб-қувватлаш тадбирларисиз, миллий экспортёрларимиз халқаро бозорлардаги рақобатга етарлича бардош беролмаслиги мумкин.

Республика раҳбарияти томонидан белгилаб берилган вазифалардан келиб чиқиб, республикада мева-сабзавот ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ишлаб чиқаришни модернизациялаш бора-сида интенсив боғлар барпо этишга эътибор қаратилмоқда. Бу боғларда юқори истеъмол хусусиятига эга ва серҳосил бўлган пакана ҳамда яримпакана мевали дарахт кўчатлари экилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлигининг маълумотларига қараганда, 2011 йилда 2 464 гектар, 2012 йилда 2 775 гектар ва 2013 йилда 3 270 гектар, жами 3 йилда 8 509 гектар майдонга интенсив боғлар барпо этилган.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлигининг маълумотларига қараганда, кейинги йилларда интенсив боғлар барпо этиш учун 10 млн донадан ортиқ пакана (М-9) ва ярим пакана (ММ-106) пайвандтаглар импорт қилиниб, меваларнинг оналик кўчатхоналари ташкил этилган. Интенсив боғларни яратишда асосан тоғ ва тоғолди ҳудудларида ҳамда сув билан яхши таъминланмаган ерларда кучли пайвандтагларга пакана илдиз бўғиз қўйиш йўли билан кўчатлар етиштириб, интенсив боғ яратиш технологияси кенг жорий этилмоқда.

Мамлакатимизда мева ва узумчиликни ривожлантиришда интенсив боғлардан ташқари, анъанавий боғларимиз ва узумзорларимизни янгидан барпо этиш ҳисобига кенгайтириш ҳамда мавжуд яроқсизларини реконструкция қилишга ҳам эътибор қаратилмоқда.

Ҳозирги пайтда, республикада жами 34 467 гектар майдонга янги мевали боғлар, 17 231 гектар ерга янги тоқзорлар барпо этилиб, 41 487 гектар майдондаги яроқсиз боғлар ва 23 814 гектар тоқзорлар қайта экилиб, реконструкция қилинган. Бу дегани, 5 йил ичида 116 999 гектар ерда янгидан боғ ва тоқзорлар барпо этиш ҳамда реконструкция қилиш ишлари ниҳоясига етказилган.

Қишлоқ хўжалигида муҳим аҳамиятга эга бўлган узумчиликни ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу мақсадда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2013–2015-йиллар даврида республикада узумчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1937-сонли қарорида узумчилик тармоғини 2013–2015-йилларда ривожлантириш борасида амалга оширилиши зарур бўлган қуйидаги бир қатор тадбирлар белгиланган:

- республикада узумчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, ассортиментини кенгайтириш ва экспорт ҳажмини ошириш кўрсаткичлари;

- мавжуд тоқзорларни кенгайтириб, янги боғлар ташкил этиш;

- узум етиштирувчи хўжаликларни узум кўчатлари билан етарли миқдорда таъминлаш ва уларга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектлари тармоғини кенгайтириш;

- сув тақчил ерларда бошоқли дон экинлари майдонини қисқартириш эвазига янги тоқзорлар барпо этиш;

- узумчиликни ривожлантиришда “Ўзвиносаноат-холдинг” холдинг компаниясининг ривожлантириш ва тараққий эттириш жамғармасининг 80 фоизи, шунингдек, ушбу холдинг компанияси таркибига кирувчи корхоналар соф даромадининг 0,5 фоиз маблағларини жалб этиш асосида янги интенсив боғлар ташкил этиш;

- тижорат банкларида узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларига айланма маблағларни тўлдириш ва махсус техникалар сотиб олишга имтиёзли кредит линияларини очиш;

- жойларда мавжуд узумзорларни таъмирлаш ва янгиларини яратишни “Мева-шарбат” илмий ишлаб чиқариш корпорацияси томонидан илмий асосланган хулосаларга мувофиқ амалга ошириш шулар жумласидандир.

Мева-сабзавотчиликнинг ривожланишида нав танлаш ва уруғчилик – селекция ишларининг ўрни беқиёсдир. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлигининг маълумотларига қараганда, ҳозирда вазирлик тизимида 30та илмий муассаса ва ушбу муассасаларда жами 78та тажриба участкаси, жумладан 33та филиал, 7та таянч пункти, 15та тажриба хўжалиги, 5та тажриба станцияси фаолият кўрсатмоқда.

Академик М.Мирзаев номидаги Ўзбекистон боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институтида соғлом, вирусиз мева-узум кўчатларини кўпайтиришга эришилмоқда. Бугунги кунга келиб, мамлакатимиз селекционерлари сабзавот, полиз экинлари ва картошканинг 170дан ортиқ навини, мева ва резавор экинлар ва узумнинг 175та янги навини яратдилар.

Республикамизда мева-сабзавотлар етиштириш ҳажмини кескин ошириш учун етарлича ер майдонлари мавжуд. Аммо, энг асо-

сий муаммолардан бири, бу — сув таъминотидир. Бизнинг қурғоқчил об-ҳаво шароитида, лалмикор қир ва адирлар, чўл зоналари ҳамда тоғлик ҳудудларда мева-сабзавотлар етиштириш масаласи ўта оғир. Об-ҳаво ноқулай келган йилларда сув танқислиги кузатилади, лалми ерларда эса бу муаммо янада кучаяди. Шу туфайли, Ўзбекистон учун сувдан фойдаланиш ва сувни тежаш технологиялари муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, мева-сабзавотларнинг ҳосилдорлигини оширишда ҳам суғоришнинг илғор, замонавий усуллари жорий этишнинг аҳамияти катта. Мутахассисларининг фикрича, томчилатиб суғоришнинг боғ ва тоқзорларда қўллаш орқали сув сарфини 40–60 фоизга, меҳнат сарфини 25–30 фоизга тежаш ва ҳосилдорликни 20–25 фоизгача ошириш, сабзавот-полизчиликда қўллаш орқали эса сув сарфини 50–55 фоизга, меҳнат сарфини 50–60 фоизга тежаш ва ҳосилдорликни 55–65 фоизгача ошириш мумкин.

Республикаимиздаги сув танқислиги шароитида суғоришнинг замонавий усуллари қўллаш орқалигина қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини барқарор ошириб бориш ва аҳолининг тобора ўсиб бораётган эҳтиёжини қондириш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 21 июндаги “Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 176-сонли қарори билан томчилатиб суғориш тизимини жорий этиш устувор тартибда:

- вегетация даврида сув ресурслари ўртача кўп йил тақчил бўлган суғориладиган ер участкаларида, шунингдек, суғориш сувини юқорига кўтаришда катта харажатлар қилинадиган машина билан суғориладиган ерларда;

- боғлар, узумзорлар, сабзавот-полиз маҳсулотлари ва бошқа юқори рентабелли экинлар учун ажратилган ер участкаларида;

- ирригация эрозиясига учраган кучли нишабли ер участкаларида;

- шўрланмаган ва кам шўрланган, енгил тупроқли текис ер участкаларида амалга оширилиши белгилаб берилган.

Кейинги йилларда, республикаимизнинг бир қатор ҳудудларида экинларни суғоришнинг янги технологиялари синовдан ўтмоқда ва қўллашга тавсия этилмоқда. Республикаимизда 2012–2013-йилларда 8 500,0 гектарда томчилатиб суғориш технологияси жорий этилган.

Ўзбекистон Республикасининг “2013–2017-йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш Давлат дастури”га мувофиқ 2013–2017-йилларда жами 25 000,0 гектар боғлар, узумзорлар, сабзавот ва полиз майдонларида томчилатиб суғоришнинг замонавий усуллари жорий этиш кўзда тутилган. Сабзавот, полиз, картошка

экинлари ҳосилдорлигини оширишнинг муҳим омили — экинларни табиий иқлим шароитига мос, қадимдан шаклланиб келган минтақаларнинг ихтисослашувига қараб жойлаштириш ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўйлаб мева-сабзавот, полиз ва узум экин майдонларини, уларни қайта ишлаш корхоналарини жойлаштириш ва ҳудудий ихтисослаштиришда ҳудудларнинг табиий-иқлим шарт-шароитларини, ресурс салоҳиятини, қайта ишлаш корхоналарининг мавжуд қувватларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш шартларини, инфратузилмалар ва транспорт-коммуникация тармоқларининг тараққий этганлигини, маҳаллий аҳолининг асрлардан бери тўпланиб келаётган тажрибалари ва малака-қўникмаларини эътиборга олиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Фикримизча, сабзавот, картошка экинларидан юқори ҳосил оладиган ва қайта ишлаш корхоналари ривожланган — Фарғона водийси, Тошкент, Самарқанд, Қашқадарё вилоятларида; полиз экинларини эса — Сирдарё, Жиззах, Хоразм, Қорақалпоғистон Республикаси ва Қашқадарёнинг чўл зоналарида ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Иқлим шароитини ҳисобга олган ҳолда жанубий минтақа — Сурхондарё вилоятида эртаги сабзавотчиликни ривожлантириш иқтисодий, шунингдек, соҳанинг экспорт салоҳиятини янада ошириш нуқтаи назаридан муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги кунда ривожланган хорижий мамлакатларда мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб бериш жараёнларида интеграцион алоқаларнинг кучайиши кузатилмоқда. Бу жараёнда агрокластерларнинг алоҳида ўрни борлигини таъкидлаш жоиз.

Агрокластерларнинг иқтисодий моҳияти шундаки, бу тизимда мева-сабзавот, полиз ва узум маҳсулотларини етиштириш, уларни сақлаш, қайта ишлаш ва сотишга қўмаклашувчи тузилмалар, ишлаб чиқаришга илмий-техник ва маслаҳат хизматлари кўрсатиш, ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмалари ягона технологик занжир бўйича бир тизимга бирлашиб ҳаракат қилади.

Агрокластерларни ташкил этиш ва ривожлантиришда давлатнинг ташкилий-иқтисодий ва молиявий қўмаги муҳимдир. Агрокластерлар борасида илмий-тадқиқотлар олиб борган иқтисодчи олимлар Ч. Муродов, Ш. Ҳасанов ва И. Ганиевлар Гарвард Университети профессори, рақобат соҳасида илмий-тадқиқотлар олиб борган машҳур олим М. Портернинг АҚШнинг Калифорния узум кластери бўйича олиб борган илмий-тадқиқотлари асосида кластернинг аҳамияти ва ҳудудий ривожланишга қўшадиган ҳиссаси ҳақидаги қуйидагича хулосасини келтирганлар: “Кластер рақобатга уч йўл билан таъсир кўрсатади: биринчидан, ҳудуддаги корхоналар ишлаб чиқариш унумдорлигини оширади; иккинчидан, келажакда ишлаб чиқариш унумдорлигини ўсишига асос бўладиган иннова-

цияларни йўналиши ва суръатини ҳаракатга келтиради ва учинчидан, кластерни мустаҳкамлайдиган ва кенгайтиришга асос бўладиган янги бизнес соҳаларини вужудга келтиради”.¹²

Маълумотларга қараганда, 2012–2013-йилларда Корея Ривожлантириш институти кўмагида “Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида қайта ишлашни ривожлантириш: Корея тажрибаси ва билимларни улашиш” лойиҳаси натижасида Фарғона, Андижон, Наманган, Тошкент ва Самарқанд вилоятларида мева ва сабзавотларни ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда йирик потенциал мавжудлиги аниқланган ҳамда “Ўзбекистон агросаноати мажмуасида агрокластер ташкил этиш” лойиҳаси асосида Самарқанд вилоятидаги Жомбой (олма) ва Булунғур (томат) туманлари тажриба синов сифатида олинган. Тажриба-синов лойиҳасидан қуйидаги мақсадлар кўзланган:

- мева-сабзавотларнинг янги ҳосилдор ва касалликларга чидамли навларини яратиш;
- ишлаб чиқаришнинг янги технологиялари ва усулларини ишлаб чиқиш, инновацияларни қўллаб-қувватлаш;
- мева-сабзавотларни қайта ишлашнинг янги ва замонавий технологияларини жорий этиш;
- янги турдаги бизнес турларни шакллантириш ва илмий-тадқиқотларни самарали йўлга қўйишдан иборатдир.¹³

Агрокластерларни ташкил этиш борасидаги илғор хорижий мамлакатлар тажрибаларини ўрганиш асосида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

- агрокластерлар мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш – сақлаш;
- қайта ишлаш – сотиш технологик жараёнларини ягона интеграцион тизимга бирлаштириш орқали маҳсулотлар сифати ва рақобатбардошлигини назорат қилиш ҳамда оширишдан томонларнинг манфаатдорлигини таъминлайди;
- агрокластерларда меҳнат тақсимоти, ҳудудий ва хўжаликлараро ихтисослашув ҳамда меҳнат кооперацияси кучли ривожланган бўлиб, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга имкон яратади;
- агрокластерлар қишлоқ ҳудудларининг асрлар давомида шаклланган ҳамда авлоддан-авлодга ўтиб келган тарихий ва миллий

¹² Муродов Ч., Ҳасанов Ш., Ганиев И. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида қайта ишлашни ривожлантиришда агрокластерларни яратишдаги дастлабки қадамлар. // Ўзбекистон агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами, ТДИУ, 2014 йил 30 апрель, 209–212-б.

¹³ Муродов Ч., Ҳасанов Ш., Ганиев И., Муродова М. Агрокластерларни ташкил этишда Жанубий Корея тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари. // Ўзбекистон агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами, ТДИУ, 2014 йил 30 апрель, 167–173 б.

анъаналаридан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш соҳасидаги билим, кўникма ва тажрибаларидан самарали фойдаланишга, уларни келгуси авлодлар учун сақлаб қолишга имкон яратади;

— агрокластерларда давлат — олий ўқув юртлари — илмий-тадқиқот муассасалари — фермер хўжаликлари — қайта ишлаш корхоналари — тайёрлов ва сотиш тузилмаларининг ҳамкорликдаги фаолияти йўлга қўйилиши натижасида ишлаб чиқаришга юқори унумли замонавий технологиялар ҳамда инновацияларни жорий этиш ишлари жадаллашади;

— агрокластерлар маркетинг тизимларини ривожлантириш орқали маҳсулотлар экспорт салоҳиятини мустаҳкамлашга ижобий таъсир кўрсатади.

Олиб борилган илмий-тадқиқотлар асосида мева-сабзавотчиликда агрокластерларни ташкил этиш борасида хорижий мамлакатлар тажрибаларининг қуйидаги жиҳатларидан мамлакатимиз шароитларига мослаб фойдаланиш мумкин деб ҳисобламиз:

1. Италия кичик корхоналари кластерларининг якуний маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхона (буюртмачи) атрофида хом ашё етказиб берувчи микрофирмалар ва кичик корхоналарнинг тўпланиши асосида “кластер туманлари” ташкил этиш тажрибасидан мамлакатимизнинг Бахмал ва Жомбой каби туманларида олма етиштириш, уни қайта ишлаш ва экспортга чиқариш соҳасида, Паркент, Сарисий ва Самарқанд вилоятининг бир қатор туманларида узум етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш (ш.ж. экспортга чиқариш) бўйича, Тошкент вилоятининг Қибрай ва Зангиота каби туманларда сабзавотлар етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича, Қашқадарё вилоятининг Китоб, Фарғона вилоятининг Кува туманлари ва Сурхандарё вилоятининг Дашнобод ҳудудида анор етиштириш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича агрокластерлар ташкил этишда фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

2. Жанубий Корея Республикасининг тажрибаларидан мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини устувор ривожлантиришда қўллаш мумкин:¹⁴

— маҳсулот етиштириш — сақлаш — қайта ишлаш — маркетинг ва рекламани ривожлантириш орқали сотишни ягона агрокластер тизимига бирлаштириш;

— агрокластерда “бизнес — университет — илмий-тадқиқот — давлат”нинг ҳамкорликдаги ҳаракати ва бунда илмий-тадқиқотларга асосий эътибор бериш;

¹⁴ Муродов Ч., Ҳасанов Ш., Ганиев И., Муродова М. Агрокластерларни ташкил этишда Жанубий Корея тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари. // Ўзбекистон агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш ва экспорт салоҳиятини юксалтириш мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами, ТДИУ, 2014 йил 30 апрель, 165–170 б.

– қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш дастурларини қўллаб-қувватлаш (қишлоқ аҳолиси, асосан ёшларнинг шаҳарга кетиб қолишни камайтириш, тарихий анъаналар асосида маҳсулот етиштириш ва қайта ишлашда оилавий корхоналарни ҳамда уйларни аслича сақлаб қолиш, қишлоққа саноатни олиб кириш дастурлари);

– агротуризмни ривожлантириш дастурлари (агрокластерларни туризм объектига айлантириш ва қишлоққа агротуризмни олиб кириш, шаҳар аҳолиси ва болалар учун ўз қўллари билан мева-сабзавотларни узишда иштирок этиш, қишлоқда меҳмонхона бизнесини йўлга қўйиш, турли фестиваллар ва тадбирлар ўтказиш орқали туристларни жалб этиш);

– қишлоқ ҳудудларида маҳсулотларни сақлаш, қайта ишлаш ва тайёрлов омборлари тармоғини ривожлантириш;

– фермерларни истеъмолчилар талаби асосида сифатли ва экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ўргатиш;

– қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини фермерлардан шартнома асосида сотиб олиб, уларни сифати, кўриниши, ҳажми бўйича ажратиш, турли оғирликларда қадоқлаб, савдога чиқариб сотиш ҳамда бошқа йирик ёки бошқа супермаркетларга, уларнинг талабларига кўра, улгуржи ҳолатда етказиб бериш;

– ёш авлодга миллий маҳсулотларга нисбатан қизиқишини оширишда, тренинг дарсларини уюштириш ва маслаҳат хизматлари кўрсатиш.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, республикамиз иқтисодиётининг муҳим тармоқларидан бири бўлган мева-сабзавотчилик тармоғини модернизациялаш ҳамда тармоқнинг жаҳон озиқ-овқат бозорларига интеграциялашуви борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар тармоқни барқарор суръатлар билан ривожлантиришга, унинг рақобатбардошлигини таъминлашга ҳамда аграр ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

2.4. Фермер хўжаликларидаги номутаносибликни (диспропорцияни) аниқлаш ва уни тартибга келтириш

Фермер хўжаликлари фаолиятида номутаносибликларни бартаф қилишда давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш алоҳида аҳамият касб этади.

Эркин бозор тарафдорлари аграр соҳага хос бўлган бир қатор хусусиятларга (қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорида соф рақобат имкониятларининг мавжудлиги, аграр ишлаб чиқаришга хос бўлган табиий-биотехнологик омиллар фермердан мустақил қарорлар қабул қилишни талаб этилиши ва бошқ.) таяниб, бу тармоқда эркин бозор муносабатлари амал қилишига қулай шарт-шароитлар мав-

жуд, деган гојани илгари сурадилар. Уларнинг фикрича, бозор ўз-ўзини тартибга солиш хусусиятига эга. Аграр иқтисодиётга давлат аралашуви талаб этилмайди ва бунга зарурат ҳам йўқ. Мустақил хўжалик юритиш ва тадбиркорлик эркинлигини амалга ошириш бозор шароитида фермер хўжаликларининг юксак суръатлар билан ривожланишига олиб келиши керак.

Аммо, республикамиз бозор муносабатларига ўта бошлаганидан бери ўтган давр сабоқлари ҳамда илғор хорижий мамлакатларнинг тажрибалари қишлоқ хўжалигини давлатнинг фаол аралашувисиз ривожлантириб бўлмаслигини кўрсатмоқда ва мутахассисларнинг фикрича: «Бозор механизми аграр соҳада ҳам ҳамма масалаларни ҳал қила олмайди. Бошқача қилиб айтганда, иқтисодиётнинг аграр сектори бозор шароитида алоҳида ўрин тутати ва давлат томонидан қўллаб-қувватланмасдан туриб, соҳалараро рақобатга бардош бера олмайди»¹⁵.

Америкалик иқтисодчи олимлар К.Р. Макконнел ва С.Л. Брю давлатнинг аграр соҳага фаол аралашуви заруриятини қуйидаги муаммоларга боғлайдилар:

- қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган талабнинг ноэластиклиги;
- техник ривожланиш натижасида фермерлар маҳсулотларининг талабдан ошиқча ишлаб чиқарилиши;
- қишлоқ хўжалик ресурсларининг нисбатан иммобиллик хусусияти;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида соф рақобат кураши ҳукм сурган ҳолда, унга ресурслар етказиб берувчи бозорларда монополия элементларининг мавжудлиги.

Шу туфайли ҳам аграр соҳани давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш, ҳар бир ривожланган мамлакатларнинг диққат марказида туради. Масалан, АҚШда фермерларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурлари 1930-йиллардан бери амалга ошириб келинади ва улар ўз ичига қуйидаги масалаларни қамраб олади:

- фермер хўжаликларида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг нархи, уларнинг ҳажми ва олинган даромадлари;
 - тупроқ ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;
 - қишлоқ хўжалигига оид илмий-тадқиқотлар;
 - фермерларни кредит билан таъминлаш тизими;
 - фермер хўжаликларида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни турли табиий офат ва хатарли фавқулодда ҳолатларидан суғурталаш.
- Қишлоқ хўжалиги мураккаб биотехник-технологик ҳамда ижти-

¹⁵ Хусанов Р.Х., Қосимов М. Деҳқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари. Т.: Чўлпон, 2000, 74 б.

мой-иқтисодий тизим сифатида тавсифланади. Унда ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий характердаги омиллар билан биргаликда ер, сув, ўсимлик, чорва моллари, организм, ёруғлик, иссиқлик, ҳаво, табиий иқлим ва жуғрофик жойлашув каби табиий омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш жараёнида турли тавсифдаги ушбу омиллар уйғунлашиб боради.

Фермер хўжалиги ишлаб чиқаришининг бир шакли сифатида ушбу тармоққа хос бўлган барча омиллар таъсирида ривожланиб боради.

Ишлаб чиқариш — фермер хўжалик фаолиятига таъсир кўрсатувчи омилларнинг серқирралиги ва мураккаб тизимдан иборатлиги, уларнинг самарали фаолият кўрсатиш имкониятларини чеклайди. Хусусан, ишлаб чиқариш табиий омилларнинг бир қисмини (об-ҳаво, табиий иқлим шароити ва ҳ.к.) бошқариш, фермернинг имкониятлари доирасидан ташқарида бўлиб, уларни олдиндан режалаштириб ёки олдини олиб бўлмайди. Аммо, бу омилларнинг қулай ёки ноқулай шароитларда келиши, хўжаликнинг якуний молиявий натижаларига кучли таъсир кўрсатади. Фермер хўжалиги ишлаб чиқаришнинг табиий иқлим шароити (жонли организмлар, жуғрофий муҳит ва об-ҳавога боғлиқлиги), улар фаолиятини рағбатлантириш ва суғурталаш каби бир қатор ҳимоя воситаларини яратишни талаб қилади.

Фермер манфаати томонидан ёндашсак, йил давомида маҳсулот етиштириш учун сарфланган харажатлар табиий офат ва қурғоқчилик туфайли бекорга совурилиши мумкин. Бундай пайтларда, фермернинг кўрган зарарини қисман бўлса-да, қопламаслик келгуси йил ҳосилига ҳам таҳдид солади. Об-ҳавонинг ноқулай келиши нафақат қишлоқ хўжалиги тармоғида, балки бутун мамлакат миқёсида ҳам қийинчиликларни туғдириши мумкин. Озиқ-овқат танқислиги вужудга келмаслиги учун давлатнинг махсус захиралари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳосил мўл бўлган йилларда давлат озиқ-овқат маҳсулотларининг талабдан ошиқ қисмини деҳқонлардан харид қилиб, махсус омборларда сақлаш ва об-ҳаво ноқулай келиб танқислик вужудга келган йиллари, бу захиралардан талабни қондириш мақсадида фойдаланиши мумкин. Бу тadbир ҳозирги вақтда дунёнинг бир қатор илғор давлатларида қўлланиб келинади ва ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий-иқлимий шароитларга боғлиқлиги бу тармоқда нархлар ва фермер хўжалиги даромадининг барқарорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Масалан, қулай об-ҳаво шароитида бозорга талабдан ортиқча маҳсулотнинг кириши нархни кескин пасайишига олиб келиши мумкин. Бундай ҳолатни кўпроқ сабзавот, полиз, мева ва узум маҳсулотлари бозорида кузатиш мумкин. Баъзан нархларнинг бундай пасайиши маҳ-

сулот таннархини қоплашга ҳам имкон бермаслиги оқибатида фермерлар катта зарар кўради. Табиийки, бундай шароитларда аграр соҳада эркин бозор муносабатлари амал қилаётган бўлса, фермерлар хонавайрон бўлиши турган гап. Ёки иккинчи бир йили об-ҳавонинг ноқулай келиши (қурғоқчилик, сел, жала ва ҳоказо) ҳосилнинг кескин камайиб кетишига ва натижада, нархларнинг ҳаддан ташқари кўтарилиб кетишига сабаб бўлиши мумкин.

Бундай ҳолларда фермерлар ҳосилнинг камайиб кетишидан зарар кўрадилар. Истеъмолчилар нархларнинг баландлигидан азият чекадилар. Кўриниб турибдики, ҳар иккала ҳолда ҳам фермер кўпроқ зарар кўради ва бу ҳолат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини, давлат томонидан тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлаш заруриятини юзага келтирувчи омиллардан бири сифатида юзага чиқади.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари биологик жараёнлар билан боғлиқлиги туфайли ўз сифатини йўқотиши мумкин. Шу сабабли, уларни узоқ муддатда сақлаш ёки олис масофаларга ташиш имкониятлари анча чегараланган. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан фарқли равишда саноат, савдо ёки хизмат кўрсатиш корхоналари ўз маҳсулотларига нархларни белгилашда анча қулай мавқега эгадирлар. Чунки, уларни истеъмолчи сўраётган нарх қониқтирмаса, токи бозорда қулай вазият вужудга келгунга қадар маҳсулотларини сотмай, сақлаб туришлари мумкин. Қишлоқ хўжалиги корхоналари эса мева-сабзавот ёки гўшт ва сут каби тез сифатини йўқотувчи маҳсулотларни бозорда қулай вазият келишини кутиб, узоқ вақт ушлаб тура олмайдилар. Бу турдаги маҳсулотлар маълум муддат ўтгандан сўнг ўзининг истеъмол қийматини йўқотиши мумкинлиги сабабли, фермерлар бозорда ташкил топган нархлар даражаси билан қаноатланишга мажбур бўладилар.

Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи корхоналар республикамизда кўпчиликни ташкил этади ва эркин бозор ҳукм суриб турган шароитда улар ҳеч қачон ўзаро келишиб, маҳсулотларига юқори нарх белгилай олмайдилар, яъни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида соф рақобат ҳукм суради. Бир турдаги маҳсулотни жуда кўп ҳажмда ишлаб чиқарувчилар ишлаб чиқарганлиги сабабли бозорда вужудга келадиган шу маҳсулот нархини алоҳида олган корхона ўзгартира олмайди.

Одатда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг ўзгариши унчалик катта бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб эластик (ёки жуда паст эластикликка эга) эмас. Қишлоқ хўжалиги корхоналари харид қиладиган саноат маҳсулотлари (техника, минерал ўғит, ёқилғи ва ҳ.к.) нархи эса кўп ҳолларда тез суръатлар билан ўсади. Бу эса, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолиятининг иқтисодий самарасини пасайтиради ёки бан-

крот ҳолатига тушириб қўяди. Бундай ҳолат ҳеч бир мамлакат манфаатига мос келмайди.

Аксинча, қишлоқ хўжалигига моддий-техника ресурсларини етказиб берувчи ҳамда уларга турли хизматларни кўрсатувчи корхоналар ҳудудлар миқёсида кўп эмаслиги учун, монопол мавқега эга эканлиги билан характерланади. Натижада, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархлари билан бу тармоқ учун зарур бўлган саноат товарлари ёки хизматлар нархлари ўртасида катта номутаносиблик (нархлар паритети) вужудга келади. Бундай вазиятда давлат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилари учун ноқулай бўлган нархлар номутаносиблигини бартараф этиш ва моддий-техника таъминоти ҳамда хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг монопол мавқеини чеклаш чораларини кўришга мажбур бўлади.

Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигида жуда муҳим бўлган ижтимоий зарур маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Айниқса, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг аҳамияти катта. Бу эса қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни давлат томонидан тартибга солиб турилишини тақозо этади.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурияти, қишлоқ хўжалигида капитал айланишининг хусусиятларидан ҳам келиб чиқади. Маълумки, саноат, савдо, молия бозорлари каби бир қатор тармоқларда капитал айланиши қишлоқ хўжалигига нисбатан бир неча марта юқоридир. Капитал қанча тез айланса, шунчалик кўп фойда келтириши туфайли, қишлоқ хўжалигида унинг секин айланиши, бу тармоққа инвестицияларни киритишни кескин чегаралайди. Кўпчилик фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун дастлабки капитал ҳажми етарли даражада бўлмайди. Банк кредитларидан фойдаланиш имкониятлари гаровга қўйиладиган мол-мулк етишмаслиги оқибатида чегараланган. Кўп ҳолларда бундай кредитлар қисқа муддатли бўлиб, кўпроқ айланма маблағларга сарфланади.

Аммо, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, янги ерларни ўзлаштириш ва суғориш тармоқларини барпо этиш, ишлаб чиқаришни техник қуроллантириш, фан-техника ютуқлари ва илғор технологияларни жорий этиш, экологик вазиятни барқарор ушлаб туриш каби муҳим тадбирларни амалга ошириш учун йирик капитал маблағлар талаб этиладик, бу тадбирларни ёлғиз фермер хўжаликларининг маблағлари ҳисобидан амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун давлат бюджети ҳисобидан махсус маблағлар ажратилиши мақсадга мувофиқ. Ва ниҳоят, фермер хўжаликларининг ижтимоий ривожланиши, яъни улар учун йўллар барпо этиш, газ, сув, электр таъминоти, ижтимоий-маданий объектлар қуриш каби умумдавлат аҳамиятига эга бўлган муаммолар мавжудки, уларни давлат ҳомийлигисиз ечиб бўлмайди.

Ҳозирги пайтда дунё давлатлари томонидан қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш учун ҳар йили ўрта ҳисобда 350 млрд АҚШ доллари миқдорида маблағ сарфламоқда. Деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришни талаб этадиган яна бир омил, уларнинг даромадлари миқдори билан боғлиқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларидаги корхоналарга нисбатан орқада қолиш тенденциясига эга. Бу ҳолат деҳқон ва фермер хўжалиги маҳсулотларига нархнинг пасайиб кетмаслигини таъминлаш вазифасини келтириб чиқаради.

Албатта, деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солиб туриш тўғрисида гап борганда, уларнинг фаолиятига давлатнинг бевосита аралашуви ҳақида эмас, балки давлатнинг маъмурий, иқтисодий ҳамда институционал дастаклар билан уларнинг фаолиятига таъсир кўрсатиши ҳақида гап бораётганини унутмаслик лозим.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш зарурати бир қатор вазифаларни амалга оширишни тақозо этади. «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонунда давлатнинг фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш бўйича асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- ишлаб чиқариш ва ижтимоий-маиший аҳамиятга молик объектлари бўлмаган ҳудудда фермер хўжаликлари ташкил этилганида, уни бирламчи ободонлаштириш (йўллар, электр узатиш, ва алоқа линиялари қуриш, сув билан таъминлаш, газлаштириш, телефонлаштириш, радиолаштириш, ер тузиш, ерларни мелиорациялаш;

- уларга ишлаб чиқариш объектлари ва турар жойларни барпо этишда ёрдам кўрсатиш;

- фермер хўжалиги учун керакли мол-мулк ва ишлаб чиқариш воситаларини биржаларда, ярмаркаларда, бозорларда юридик ва жисмоний шахслардан олишда қўмаклашиш;

- навли уруғ ва қишлоқ хўжалик экинларининг қўчат материалларини, органик ва минерал ўғитларни, қишлоқ хўжалик экинларини зараркунандалар ва касалликлардан ҳимоя қилиш воситаларини етказиб бериш юзасидан зарур ағротехник хизматларни кўрсатиш;

- қишлоқ хўжалиги техникаси, асбоб-ускуналари ва ашё-анжомларини лизинг асосида олишда қўмаклашиш;

- етиштирилган маҳсулотларни тайёрлаш ва уларни сотишда қўмаклашиш;

- консалтинг ва ахборот хизматларини тўғри йўлга қўйиш.

Қишлоқ хўжалигининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, давлатнинг деҳқон ва фермер хўжаликларини тартибга солишдаги асосий вазифалари сифатида яна қуйидагиларни белгилаш мумкин:

- Ҳуқуқий ҳимоялаш ва тартибга солиш вазифаси — фермер хўжаликларининг барқарор ривожланишини ва бошқа хўжалик

юритувчи субъектлар билан тенг шароитларда фаолият юритишини таъминлашга имкон берувчи қонуний-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш ҳамда уларга риоя этилишини назорат этишни назарда ту-тади.

- Рағбатлантириш вазифаси — хусусий тадбиркорлик ташаббу-си, адолатли рақобат кураши ҳамда фермер хўжаликлари, шунинг-дек, уларга хизмат кўрсатувчи тармоқлар фаолиятини турли иқти-содий дастаклар ёрдамида рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чо-раларини ифодалайди.

- Тақсимлаш вазифаси — ижтимоий адолат ва ҳимоялаш воси-таси сифатида даромадларни қайта тақсимлаш, шунингдек, фермер хўжалиklarининг моддий-техникавий ресурслардан имтиёзли асос-ларда фойдаланишига шароит яратиш мақсадида ресурслар тақси-мотига тузатишлар киритиш билан боғлиқ.

- Ижтимоий кафолатлаш вазифаси — ижтимоий таъминот ва ҳимоялашнинг самарали тизимини яратиш, шунингдек, фермер хў-жалиklarининг таълим, соғлиқни сақлаш ҳамда маданий тадбир-ларга бўлган эҳтиёжини қондириш билан боғлиқ чора-тадбирларни ўз ичига олади.

- Ахборот-маслаҳат таъминоти вазифаси — фермерларнинг ах-борот таъминоти тизимидан тенг шароитларда, тўсиқларсиз фойда-ланиш имкониятини яратиш, улар учун иқтисодий муаммоларнинг самарали ечимини топиш, хом ашё ва ресурслар таъминоти, илғор техника ҳамда технологияларни қўллаш юзасидан маслаҳатлар бе-ришни назарда тутати.

- Ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш вазифаси — халқаро бозорларда фермер хўжаликлари манфаатларини ҳимоя-лаш, имтиёзли божхона таърифлари ва солиқлар орқали экспорт учун қулай иқтисодий муҳит ҳосил қилиш тадбирларидан иборат.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг фермер хўжаликла-рини қўллаб-қувватлашдаги вазифаларидан бири — уларнинг бошқа хўжалик юритиш субъектлари билан тенг шароитларида фаолият кўрсатишини таъминловчи ҳуқуқий-меъёрий асосларни яратишдир. Бу қишлоқ фуқароларининг тадбиркорлик фаолиятида эркин иш-тирок этишига шарт-шароитлар яратиш ва бундан уларнинг манфа-атдорлигини оширишни, фермерларнинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини муҳофаза қилишни ҳамда тадбиркорлик фаолияти эркинлигини кафолатлаш чораларини назарда тутати.

Давлат фермер маҳсулотларига барқарор талаб ва таклифнинг шаклланишини қўллаб-қувватлайди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотла-рига барқарор талабни шакллантириш учун аҳолининг даромадла-рини ўстириш ва қайта тақсимлаш, истеъмол учун зарур бўлган баъзи маҳсулотларнинг нархларни тартибга солиш каби тадбирлар қўлланилади. Давлат истеъмол учун зарур бўлган ва стратегик аҳа-

миятга эга бир қатор маҳсулотларга давлат буюртмаларини шакллантириш орқали ҳам уларнинг маҳсулотларига барқарор талабни юзага келтиришга ҳисса қўшади.

Давлатнинг яна бир муҳим вазифаси – бу фермер хўжаликларини самарали фаолият юритишга етакловчи соғлом рақобат муҳитини шакллантиришдир. Бунинг учун, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг очиқлигини ҳамда адолатли рақобат муҳитини яратиш, носоғлом рақобат ва монополияга қарши курашнинг самарали воситаларини қўллаш чоралари амалга оширилади.

Давлат фермер хўжаликларининг жаҳон қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат бозорларида тенг ҳуқуқли субъект сифатида қатнашиши учун қулай шарт-шароитларни яратиб бермоғи лозим. Бунинг учун давлат:

- фермер хўжаликларининг экспортга йўналтирилган рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришга рағбатини ошириш;

- маҳаллий бозорларда фермерларни ташқи экспортёрлар рақобатидан етарлилик даражасида ҳимоялаш (протекционизм) воситаларини ишга солади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлатнинг энг муҳим вазифаларидан яна бири – фермерларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилмаларни барпо этишга кўмаклашишдир. Бу вазифани амалга ошириш деҳқон ва фермер хўжаликларига моддий-техник ресурслар етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи қорхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярмаркалар, ахборот маслаҳат марказлари ҳамда улар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва ривожлантиришни назарда тулади.

Давлатнинг фермер хўжаликларини ривожлантиришни тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасидаги вазифалари маълум бир тамойилларга таяниб амалга оширилади. Бу тамойилларни қуйидаги тавсифлаш мумкин:

- фермер хўжалигининг моҳияти, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашда унинг тутган ўрни ва аҳамиятини илмий тушуниш;

- зарурият ва етарлилик даражасидаги протекционизм сиёсати;
- фермер хўжаликларини мақсадли-дастурий тартибга солиш;
- давлат ҳомийлигининг доимий кафолатланиши;
- қўллаб-қувватлаш тадбирларининг табақаланган ҳолда қўлланилиши;

- давлат аралашувининг рағбатлантирувчи йўналишга эгаллиги;
- давлат аралашувининг ижтимоий йўналтирилганлиги.

Давлатнинг фермер хўжаликларини ривожлантиришни тартибга

солиш ва қўллаб-қувватлаш соҳасидаги фаолияти маълум бир шакллар ҳамда усуллар асосида олиб борилади. Давлат фермер хўжаликлари фаолиятига маъмурий, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида бевосита ёки билвосита таъсир ўтказиши. Давлат ўзининг реал ҳокимияти кучидан фойдаланган ҳолда, фермер хўжаликлари фаолиятини маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солиш, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида уларни қўллаб-қувватлаш чораларини амалга ошириши. Эркин бозор муносабатлари ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда давлатнинг маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солиш даражаси камайиб боради. Аммо, унинг аҳамияти сақланиб қолади. Негаки, хусусий мулк ва тадбиркорлик эркинлиги дахлсизлигини ҳимоялаш монополияни чеклаш, қонун устуворлигини таъминлаш, экологик мувозанатни сақлаб туриш каби муҳим тадбирларни фақатгина кучли давлат ҳокимияти ва маъмурий усуллар орқалигини таъминлаш мумкин.

Шу билан бирга, иқтисодий ва институционал усуллар орқали фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш кўпроқ аҳамият касб этиб бораверади. Чунки, улар фермернинг ички хўжалик фаолияти ҳамда хўжалик қарорлари қабул қилиш эркинлигини чекламайди. Аксинча, тадбиркорлик ва танлов эркинлиги, шахсий манфаатдорлик ва соғлом рақобат муҳитида фермер хўжаликларининг самарадорлигини юксалтиришда давлатнинг рағбатлантирувчи ролини юзага чиқаради.

Демак, давлат фермер хўжаликлари фаолиятини республикада амалда бўлган қонунчилик доирасида тартибга солиб туради. Бу, биринчи навбатда, фермер хўжалигини ташкил этиш ва фаолият кўрсатиши қоидаларини белгилаш, уларда ердан фойдаланиш, меҳнат, мол-мулк ва бошқа муносабатларни тартибга солиш ҳамда бухгалтерия, солиқ ва статистик ҳисоботларни юритиш тартибларини жорий этишни назарда тутди.

2.5. Фермерлик хўжалик фаолиятини ривожлантиришда хорижий мамлакатлар тажрибасини қўллаш

Ислохотларни чуқурлаштириш шароитида иқтисодиётнинг барча тармоқларида хўжалик фаолиятини бошқаришга янги аҳамият бериши долзарб аҳамият касб этмоқда. Маълумки, аҳоли аксарият қисмининг фаолияти қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон шароитида аграр соҳанинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги ўрни каттадир. Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг муваффақияти, аҳоли турмуш даражасини ошириш ва уни сифат жиҳатдан яхшилаш, иқтисодиётнинг самарали фаолиятини таъминлаш қишлоқ хўжалиги ривожланиш даражасига узвий боғлиқ. Қишлоқ хўжалигида иқтисо-

дий ислоҳотларнинг муваффақиятли амалга оширилиши натижасида, турли мулкчиликка асосланган мустақил фаолият кўрсатувчи хўжалик субъектлари сони кўпайиб бормоқда. Мамлакатимиз биринчи Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, «Кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истиқболини топмоқда»¹⁶.

Мустақиллик йилларида аграр соҳани ислоҳ этиш ва ривожлантиришнинг мустаҳкам ҳуқуқий асоси яратилди. Бу йўналишда йигирмага яқин қонун, икки юздан ортиқ меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинган. Жумладан, «Ер кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги каби қатор қонунлар қишлоқ хўжалиги субъектларининг фаолиятини тартибга солиш, давлат, тайёрлов ташкилотлари ва бошқа хизмат кўрсатувчилар билан муносабатларини янада мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида ҳар бир ҳудуднинг ички салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда, қишлоқ хўжалигида етакчи кучга айланган фермер хўжаликларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳудудий муаммоларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Фермер хўжаликларини бундан буён ривожлантириб бориш ва улар олдидаги муаммоларни ҳал этишда қишлоқ хўжалиги юксак ривожланган давлатлар тажрибасига суяниши фойдадан холи эмас, чунки, гарчи ҳар бир давлатнинг қишлоқ хўжалиги табиий-иқлимий шароит, ернинг унумдорлик даражаси ва кўпгина бошқа омиллари билан бир-биридан фарқ қилса-да, шу билан бирга, бутун дунё миқёсида фермер хўжаликларини ташкил этиш ҳамда ривожлантириш борасида ўзаро ўхшашлик ва умумий қонун-қоидалар мавжуд.

Ривожланган мамлакатлар қишлоқ хўжалиги ва уларда фермер хўжаликларини ривожлантириш, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларда кооперациянинг ташкил этилиши, фермер хўжаликларини ташкил этишнинг давлат ва минтақалар миқёсидаги илғор тажриба ҳамда ютуқларини ўрганиш ҳамда ушбу тажрибаларнинг биз учун мақбул бўлган жиҳатларини қабул қилиш — мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги, жумладан, фермер хўжаликларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислоҳотларни янада чуқур-

¹⁶ 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислоҳотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2013-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасидан. / Халқ сўзи, 2014 йил 18-январь.

лаштириш, тармоқда кўп укладли иқтисодийни барпо этишда муҳим аҳамиятга эга. Бунда қишлоқ хўжалиги нисбатан юқори даражада ривожланган ва бу борада маълум ютуқларга эришган давлатлар тажрибаларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Фермерликни ривожлантириш борасида катта ютуқларга эришган давлатлар орасида АҚШ тажрибаси ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Иқтисодий ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг барқарор суръатларини таъминлашда иқтисодий диагностика алоҳида аҳамият касб этади. Фермер хўжаликларининг ҳудудлар бўйича иқтисодий диагностикаси қишлоқ хўжалиги ривожланишини микро- ва макродаража-ларда тартибга солиш ва ривожлантиришдаги муаммоларни ҳал этишда муҳим ўрин тутмоқда. Бу ҳолат республиканинг вилояти ва туманларида, уларнинг ўзига хос ижтимоий-иқтисодий ва табиий ресурс имкониятларидан келиб чиққан ҳолда фермер хўжаликлари ривожланишининг иқтисодий диагностикасини такомиллаштириш билан боғлиқ илмий-тадқиқотлар олиб боришни тақозо қилади.

Фермер хўжаликлари фаолиятининг табиий омиллар билан бевосита боғлиқлиги тадбиркорлик таваккалчилиги даражасини ошириб, хўжаликнинг барқарор ривожланишини таъминлашда иқтисодий диагностиканинг аҳамиятини оширади. Иқтисодий диагностика тушунчаси нисбатан янги тушунча бўлиб, иқтисодий адабиётда унинг аниқ таърифи берилмаган. Иқтисодчи олимлар томонидан устун даражада иқтисодий диагностика ёки молиявий диагностика атамалари қўлланиб келинади. Таҳлиллар кўрсатишича, иқтисодий ёки молиявий диагностикани иқтисодчи олимларнинг айримлари иқтисодий ёки молиявий таҳлил билан бир ўринга қўйсалар, бошқалари бу тушунчаларнинг бир-биридан фарқланишини таъкидлайдилар. “Диагностика” атамаси грекчадан таржима қилинганда, белгиларни аниқлаш, тавсифларни билиш, ҳодисаларни уларни симптомлари орқали башоратлаш маъноларини беради. “Анализ” (таҳлил) атамаси эса бўлақларга бўлиш, тадқиқ этилаётган объектни алоҳида қисмларга ажратиб ўрганиш маъносида қўлланади. Фикри-мизча, иқтисодий диагностика хўжалик субъектининг бугунги кундаги иқтисодий ҳолатини аниқлаш билангина чекланиб қолмай, хўжаликнинг барқарор ривожланишидаги молиявий, иқтисодий ва бошқарувдаги муаммоларни аниқлаш, келгуси даврларда хўжалик дуч келиши мумкин бўлган иқтисодий муаммоларни башоратлашни ҳам ўз ичига олади.

Иқтисодий диагностика мақсадларида кўрсаткичларни, яъни ахборот базасини танлаб олишда, уларнинг қанчалик ишончли эканлиги, бошқачасига айтганда, пухталиги эътиборга олиниши лозим. Шу нуқтаи назардан молиявий-иқтисодий диагностика, би-

ринчи навбатда, расмий молиявий ҳисоботларда акс этирилган маълумотларга таяниши мақсадга мувофиқ бўлади.

Иқтисодий диагностика ҳўжалик субъектининг бугунги кундаги иқтисодий ҳолатини аниқлаш билангина чекланиб қолмай, ҳўжаликнинг барқарор ривожланишидаги молиявий, иқтисодий ва бошқарувдаги муаммоларни аниқлаш, келгуси даврларда ҳўжалик дуч келиши мумкин бўлган иқтисодий муаммоларни башоратлашни ҳам ўз ичига олади. Хулоса қилиб айтганда, фермер ҳўжаликларини ривожлантириш йўлида ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар ҳали талайгина. Бу муаммоларни муваффақиятли ҳал этишда хорижий давлатлар тажрибаларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва Ўзбекистон шарт-шароитига мос томонларини амалда қўллаб кўриш муҳим аҳамият касб этади.

Хорижий мамлакатлар тажрибаси саноат техник даражасининг ва маҳсулот сифатининг ошиши рақобатни ривожлантириш билан узвий боғлиқлигини кўрсатмоқда. Фарб иқтисодчиларининг ҳисоблашича, ишлаб чиқаришни рақобатли бозор "тортади". Нархларни бошқариш — барча ривожланган мамлакатлар иқтисодий органларининг асосий функциясидир. Масалан, Японияда нархлар департаменти ўнлаб номдаги товарлар, шу жумладан сабзавотлар нархларини тартибга солади. Бунда, нархларни ошириш ёки пасайтиришга бўлган заруратни ҳисобга олган ҳолда, импорт тарифларидан фойдаланилади. Алоҳида ҳолларда товарлар нархларини ушлаб туриш учун дотациялар берилади.

Фарб мамлакатларида нархларни тартибга солиш ҳамда монополизмга қарши кураш у ерда қайта ишлаш саноати тармоқларида қарор топган бошқарув тузилмалари билан узвий боғлиқ. Бу ерда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳаттоки Белоруссияга қараганда кичикроқ ҳудудда жойлашган мамлакатларда ҳам мустақил бирлашмалар ва уюшмаларнинг сони анча юқори.

2.1-жадвал

Хорижий мамлакатларда мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари ва уюшмаларнинг сони

Мамлакатлар	Йиллар			
	2010	2016	2010	2016
	Корхоналар сони		Уюшмалар сони	
Канада	232	251	6	8
ГФР	542	563	12	14
Голландия	101	118	3	5
Буюк Британия	209	224	14	17

Ушбу корхоналар ва уюшмалар фаолиятининг асосий йўналиши — мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш ва уларни сотиб оладиган буюртмачилари билан таъминлашдир.

Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқарувчи корхоналарни ҳимоя қилиш ва уларнинг монопол шартларига қарши курашиш мақсадида фермерлар савдо кооператив уюшмаларини ташкил қиладилар. Маълумки, бунда мева-сабзавот маҳсулотларнинг нархлари талаб ва таклиф асосида шаклланади. Уларни экспорт қилиш бўйича имконияти бўлган мамлакатларда, нафақат қатъий белгиланган, балки томонлар билан келишилган (шартномавий) нархлар ҳам амал қилади.

Фермерларнинг манфаатларини ҳимоялаш ва ички нархларни сақлаб туриш мақсадида давлат томонидан маҳсулот ёки хом ашёларни импорт қилиш бўйича, яъни уларни мамлакатга киритиш учун тегишли ҳукумат қарорлари асосида рухсат бериш, чеклаш ёки тақиқлаш тадбирлари назорат қилиниб турилади.

Ғарбий Европа мамлакатларида ва бошқа ривожланган давлатларда озиқ-овқат саноати тармоқларида бошқарув шакллари ва қайта ишлашни ташкил қилиш ҳолатини баҳолашда у ерда товар ишлаб чиқарувчилари билан маҳсулот ишлаб чиқармайдиган тузилмалар ўртасида кучли рақобат борлигини инобатга олиш керак. Европа Иттифоқи (ЕИ) мамлакатларида сутни қайта ишлаш 10 фоизни ташкил этади. Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг тез ўсишига, мева-сабзавотлар ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашни ташкил этишнинг капитал сифими пастлиги сабабдир.

Голландия агросаноат мажмуасини ривожлантиришда эришилган ютуқлар эътиборга молик. Бу мамлакатда озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўз-ўзини таъминлаш даражаси юқоридир. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилаётган айрим маҳсулотлар, айниқса чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ички эҳтиёжни 2,5—3,5 барабар коплайди. Мамлакат саноат ишлаб чиқаришининг 28 фоизи озиқ-овқат маҳсулотларига тўғри келади. Озиқ-овқат саноати Голландия индустриясининг йирик сектори бўлиб, унда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини 60 фоизи қайта ишланади. Голландияда саноатда жами аҳолининг 17 фоизидан ортиги озиқ-овқат саноати корхоналарида меҳнат қилади.

Голландия қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилувчиларидан бири бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги пайтда, экспортнинг тахминан 75 фоизи ЕИ мамлакатларига, биринчи навбатда, ГФРга тўғри келади. Шунингдек, ЕИ мамлакатларида кўплаб маҳсулот турларига талабнинг пасайиши шароитида голландиялик экспортчилар аграр маҳсулотни учинчи мамлакатларга етказиб беришни кенгайтиришга ҳаракат қилмоқдалар. Бундан ташқари, замонавий технологияларни етказиб бериш ва аграр секторда “ноу-хау”ни кенгайтириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Хусусан, охириги йилларда Голландия компаниялари иссиқхоналар, қишлоқ хўжалиги маҳсу-

лотларини қайта ишлаш корхоналари, совутгичлар ва омборларни лойиҳалаштириш бўйича халқаро алоқалари сезиларли даражада кенгайди.

Голландияда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ташкилий пойдеворини кооператив бирлашмаларнинг кенг тармоғи ташкил этади ва ресурс таъминоти, маҳсулот ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш тизимини қамраб олади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг “фермер—кооператив” бирлашмаларида узлуксиз жамланиши, мамлакатда барқарор товар ишлаб чиқариш тизимини яратдики, бу тизим ички ва ташқи бозорларда хусусий бизнес билан самарали рақобатлаша олади. Агросаноат мажмуасида фаолият юритувчи кооперативларнинг сони қўшилишлар ҳисобига қисқариб бормоқда, бу эса уларнинг товар-молия бозорларидаги роли ортиб бориши билан боғлиқ.

Ҳозирги пайтда барча кредит кооперативлари (882) Марказий кооператив кредит банкига бирлашган, унинг асосий вазифаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларига қисқа, ўрта ва узоқ муддатли кредитлар бериш йўли билан уларга кредит хизматини кўрсатишдан иборат. Бугун кўпчилик кооперативлар (ем, ўғитлар ва бошқаларни сотиб олувчи) савдо фаолиятини ҳам амалга ошироқда ва ўз аъзолари маҳсулотларини сотмоқда. Қанд лавлагини қайта ишловчи барча кооперативлар ягона қудратли кооперативни ташкил қилди ҳамда мамлакатдаги қанд-лавлаг етиштирувчи фермерларнинг 70 фоизини ва амалдаги 7та қанд заводларининг барчасини бирлаштирди. Картошкани крахмалга қайта ишловчи кооперативлар (22та) картошка маҳсулотларини етиштириш ва сотиш бўйича кооператив жамиятга бирлашди. Ушбу жамият айни пайтда, картошка крахмали бозорининг 100 фоизини ўз назоратига олган. Сотув кооперативлари бирлашма аъзолари томонидан етиштирилган маҳсулотларини сотиш билан шуғулланади.

Озиқ-овқат маҳсулотларига нархларни шакллантириш сиёсатида ҳукумат аксарият озиқ-овқат маҳсулотларининг барча аҳоли қатламлари учун ҳамёнбоплигини таъминлаш тамойилидан келиб чиқади. Аҳоли турмуш даражасининг ошиши, истеъмол қилинадиган маҳсулот турларида парҳезли турлар салмоғининг оширилиши, аҳоли харажатлари тузилмасида озиқ-овқат маҳсулотларига харажатлар улушининг нисбатан камайишига олиб келди. Озиқ-овқат маҳсулотларига нарх шакллантириш тартибини мева-сабзавотларни сотиш бўйича аукционлар фаолиятида яққол ифодалаш мумкин. Мамлакатда 17та ихтисослаштирилган сабзавот аукционлари бўлиб, улар орқали иссиқхоналарда етиштирилган сабзавотларнинг 100 фоизи ҳамда очик тупроқда етиштирилган сабзавотларнинг 85 фоизи сотилади. Аукционлар барча провинцияларда ташкил этилган, улар тахминан бир хил ҳудудларга хизмат кўрсатади.

Аукционлар харид қилувчи кооператив ташкилотлари бўлиб, улар орқали мева-сабзавотларнинг улгуржи савдоси ўтказилади. Йирик аукционлар 500—800 та фермерларни бирлаштиради. Аукционларнинг асосий функцияларидан бири сотиладиган маҳсулотнинг улгуржи нархини белгилашдан иборат. Бу ерда нархни шакллантириш масалалари билан юқори малакали савдо мутахассисларидан иборат доимий комиссия (7—10 киши) шуғулланади. Аукционга келиб тушадиган ҳар бир маҳсулот партияси амалдаги стандартларга мувофиқ сифат кўрсаткичлари бўйича баҳоланади. Комиссия маҳсулотнинг сифатига ва жаҳон бозоридаги талабга қараб, истеъмолчилар билан келишган ҳолда, энг юқори улгуржи (“талаб қилинган”) нархини белгилайди. “Талаб қилинган” нарх маҳсулотни бевосита намоиш этиб эълон қилинади. Нархлар шкаласи бундан фақат пасайиши мумкин.

Маҳсулот харидорлари — улгуржи ва чакана савдо вакиллари бўлажак юклама харажатларни инобатга олиб, товарни ўзларига мақбул баҳо (“истеъмол баҳоси”)да сотиб оладилар. Аксарият ҳолларда “талаб қилинган” ва “истеъмол” баҳоси бир-бирига тўғри келади. Нархлар мавсумга қараб, анча кенг доирада ўзгаради. Нарх шаклланишининг бундай усули бошқа кўплаб аукционларда ҳам мавжуд.

Голландияда фермерлар ижтимоий ва иқтисодий манфаатларини таъминловчи давлат тадбирлари тизими амал қилади. Қонунчиликда арендаторни ер эгасининг ўзбошимчалигидан ҳимоя қилувчи қоидалар мустаҳкамланган. Давлат идоралари фермер хўжаликларида нормал ворислилик учун зарур шартларни таъминлайди. Ҳукумат томонидан молиялаштирилаётган таълим тизимида қишлоқ хўжалигида ишлаш истагида бўлганлар яхши касбий тайёргарликни олади. Хусусан, ферма ворисларининг ярмидан кўпи ўрта ёки олий қишлоқ хўжалиги маълумотига эга. Қишлоқ хўжалиги бўйича маслаҳатчилар тармоғи давлат бюджетидан молиялаштирилади, улар фермалар ворислигининг ижтимоий, юридик ва молиявий жиҳатлари ҳақида ахборот беради. Бу маслаҳатчилар фермерларга қишлоқ хўжалиги соҳасидаги янги ишланмалар, янги техник воситалар, технологиялар ва маҳсулот турлари ҳақида маълумотлар берадилар. Давлат фермерларнинг эртароқ (55 ёшдан) пенсияга чиқиши ҳуқуқи орқали қишлоқдаги мулкдорлар синфининг ёшариши жараёнини фаол қўллаб-қувватлайди. Уларнинг фаолияти тўхтатилиши муносабати билан ёки бошқа фермер хўжаликларининг йириклаштирилиши учун уларга махсус нафақа берилади.

Мамлакат Европа иқтисодий ҳамжамиятининг ягона қишлоқ хўжалиги сиёсатини шакллантиришда фаол иштирок этди. Ягона қишлоқ хўжалиги сиёсатининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- илмий-техник тараққиёт ютуқларини ҳаётга жорий этиш ва

ишлаб чиқариш ресурсларидан, айниқса, меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланилишни таъминлаш:

- қишлоқ хўжалигидаги аҳолининг даромадларини ошириш ва унинг асосида турмуш даражасини кўтариш;
- бозорларни барқарорлаштириш;
- аҳолини озиқ-овқат билан узлуксиз таъминлаш.
- қишлоқ хўжалигида ягона нархлар тизимини шакллантириш;
- ягона молиявий тизимни яратиш ва тегишли жавобгарликни ўрнатиш.

Голландия, ЕИ аъзоси сифатида, ўзининг аграр-саноат мажмуасини шакллантиришда катта афзалликларга эга. Жумладан, мамлакат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда юқори самарадорлигига эришгач, уларни мақбул нархларда сотиш имконияти пайдо бўлди.

Маълумки, ислохотларни ўтказишдан мақсад, фермерлик секторига субсидияларни кескин даражада қисқартириш ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларига белгиланадиган нархларни босқичма-босқич пасайтиришдан иборатдир. Бу эса, ЕИ мамлакатларида, хусусан, Голландияда мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқарилиши келажакда илмий-техник тараққиёт ютуқларидан кенг фойдаланилиш ҳисобига жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини таъминлайди.

Картошкани қайта ишлашнинг ривожланиши чуқур илмий-тадқиқотларга асосланган янги техник ва технологик ечимларнинг жорий этилиши, юқори сифатли хом ашё билан таъминланиши ҳамда ички ва ташқи бозорларда унга бўлган талабнинг ошганлиги туфайли бўлди.

Австрияда, бу борада, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича тажрибаси ҳам эътиборга молик. Бу мамлакатда қанд-лавлагги, картошка-сабзавот ва мевалар, гўшт-сут маҳсулотларини ишлаб чиқариш юқори даражада ривожланган.

Австрияда қанд-лавлагининг дунё бўйича энг юқори ҳосили олинади, илдизмевалардан қандни ажратиш даражаси ҳам юқори. Мамлакат бўйича ўртача ҳосилдорлик 550–600 ц/га (бутун дунё бўйича – 350 ц/га), қанд даражаси эса – 18,7 фоиз. Бу қандга бўлган ички талабни (тахминан йилига 280–300 минг тонна) тўлиқ қондиради. Бундан ташқари, қанднинг бир қисми – 100 минг тоннаси бошқа мамлакатларга экспорт қилинади.

Лавлагини етиштириш билан 15 мингта хўжалик ва уни қайта ишлаш билан эса – 5та қанд заводи шуғулланмоқда. Бунда уларнинг бир кунлик унумдорлиги 5–8 минг тоннагача етказилмоқда ва ушбу натижалар Австрия лавлагги ишлаб чиқарувчилари конфедерациясига бирлашиши ҳамда технологик жараёнларни интенсификациялаш ва қанд заводлари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш ҳисобига эришилмоқда.

Қанд-лавлаги етиштириш ишларини қанд заводлари мувофиқлаштириб туради. Ишлаб чиқариш ҳажмлари фермерлик хўжаликлари ва қанд заводлари ўртасида тузилган шартномалар билан тартибга солинади. Тузилган контрактларга мувофиқ фермерлар белгиланган майдонда ва келишилган ҳолда экин экиш мажбуриятини олади. Лавлаги бўйича экин майдонларини кенгайтириш, уни етиштириш технологиясини ўзгартиришни фермер фақат қанд заводи билан келишиб амалга ошириши мумкин. Қанд заводлари фермерларга барча етиштирилган лавлагини сотиб олишни кафолатлайди, бундан ташқари, фермерларни уруғ ва экинларни ҳимоя қилиш воситалари билан таъминлаш мажбуриятини ўз зиммасина олади. Заводлар қошидаги хом ашё лабораториялари қанд даражасини, нитратлар, калий ва натрий миқдорини таҳлил қиладилар, Ҳар бир лавлаги етиштирувчи топширган маҳсулотнинг сифати ҳақида гувоҳнома олади. Сотиб олиш нархи белгиланадиган базисли қанд даражаси 15,5 фоизни ташкил этади. Базисли қанд даражасини оширганлик учун лавлаги етиштирувчилари беш баллик тизим бўйича устама оладилар. Бунда лавлаги етиштирувчи хўжаликлар рентабеллиги 40—45 фоизни ташкил этади.

Мамлакат қанд саноати ривожланишининг ўзига хос хусусияти, бу — паст рентабелли корхоналарни тугатиш ва амалдагиларини модернизация қилишдир. Илмий-техник тараққиёт тармоқда меҳнат унумдорлигини анча кўтариш имконини берди. Бугунги кунда бир банд ишловчига тўғри келадиган ўртача қанд тайёрлаш 200 тоннадан ортиқ, бир тонна лавлагини қайта ишлашга меҳнат сарфи эса — 30 дақиқагачадир. Қанд пишириш мавсуми 75—80 кундан ошмайди.

Ҳар хил консервалаш корхоналари фаолият юритади, сабзавотли аралашмалар музлатилади ва сабзавот шарбатлари ҳамда мевали маҳсулотлар, қиёмлар, жемлар. компотлар ва шарбатлар тайёрланади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини кооператив асосда қайта ишлашни ташкил қилиш тажрибаси Фарбий Европанинг бир қатор бошқа мамлакатларида ҳам тўпланган. Чунончи, Данияда 228та кооперативлар 142 минг аъзони (асосан фермерларни) бирлаштиради. Уларда 36 мингта ёлланма ишчилар меҳнат қилади. Бу кооперативлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва улар билан савдо қилишда юқори салмоққа эга. Францияда кооператив корхоналар умумий тамаки миқдорининг 100 фоизини, дон ва ёғ маҳсулотларининг 71 фоизини ишлаб чиқаради, 62 фоиз сут, 61 фоиз вино ва ош сиркаси, 31 фоиз йирик қорамол гўшти, 30 фоиз мевасабзавотлар, 18 фоиз қандни реализация қилади. Худди шундай вазият Бельгия, Греция, Испания, Португалия ва бошқа бир қатор Фарбий Европа мамлакатларида ҳам кузатилади.

Америка иқтисодиёти аграр секторидаги замонавий ишлаб чи-

қариш тузилмасининг муҳим элементи агросаноат тузилмалари (агросаноат корхоналари, комбинатлар, бирлашмалар ва ҳ.к.) бўлиб, улар агросаноат интеграцияси ривожланишининг натижасидир. Агросаноат интеграциясининг иккита асосий тури ажратилади – вертикал интеграция ва контрактация, улар агросаноат тузилмаларнинг иккита асосий модели – вертикал интеграцияланган ҳамда контракт тузилмалар ташкил этилишини белгилаб беради. Вентикал интеграция, бу – битта мулкчилик доирасида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнининг икки ва ундан ортиқ босқичларини бирлаштиришдир.

АҚШ агросаноат интеграцияси тизимида агросаноат бирлашмалари (АСБ)нинг контракт шакли устунлик қилади. Бир тарафдан фермерлар, бошқа тарафдан саноат ва савдо фирмалари ўртасидаги барча контрактлар шартли равишда икки тоифага ажратилади: ишлаб чиқариш ва сотиш. Ишлаб чиқариш контрактлари ишлаб чиқариш шартларини тартибга солади ва одатда, ишлаб чиқариш циклининг бошланишидан олдин тузилади. Контракторнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида иштирок этиши, шартнома шартларининг бажарилишини, вақти-вақти билан назорат қилишдан тортиб саноат капиталини қатъий назорат қилган ҳолда, агротехникани чуқур спецификациялаш доираси билан чекланади. Контракт шартлари, кўпинча контракторга ишлаб чиқариш воситаларини етказиб беришни юқлайди, баъзан эса, ҳаттоки унга ишлаб чиқариладиган маҳсулотга мулк ҳуқуқини беради. Ишлаб чиқариш контрактлари, кўпинча нарх, тўлов шакллари, етказиб бериш шартлари юзасидан маҳсулотни сотиш шартларини белгилайди.

Сотув контрактлари, ишлаб чиқариш контрактларидан фарқли ўлароқ, фақат маҳсулотнинг сотилишини таъминлайди. Уларда контракторнинг ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиши назарда тутилмайди.

Барча контрактлар учун мажбурий шарт нарх бўлиб, унинг ёрдамида ноқишлоқ хўжалик фирмалари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотишни назорат қилади. Контрактларнинг нархга боғлиқ бўлмаган шартлари маҳсулот ҳажмлари, уни етказиб бериш муддатлари ва характериға, унинг спецификациясига, тарафларнинг ишлаб чиқариш воситалари ва материалларни етказиб бериш бўйича мажбуриятларига боғлиқ. Контрактация хусусиятларидан биттаси контрактларнинг узоқ муддатли тусга эгалигидир. Уларнинг аксарияти (айниқса, картошкачилик ва сабзавотчиликда) 5–10 йилга тузилади, бу моддий-техник таъминот ва тайёр маҳсулотни сотишдаги барқарорликни таъминлайди.

АҚШ иқтисодиётининг аграр соҳасида амалий қўлланиладиган контрактлар унинг барча иштирокчиларининг охириги ишлаб чиқариш натижаларидан моддий манфаатдорлигини таъминлайди. Қиш-

лоқ ҳўжалигидаги қийинчиликлардан биттаси ишлаб чиқаришни бозор эҳтиёжларидан келиб чиқиб мувофиқлаштиришдир. Контракт фермерга ишлаб чиқарган маҳсулоти учун шартнома нархларида барқарор сотув бозорини кафолатлайди, контракторга эса талаб этиладиган муддатларда юқори сифатли маҳсулотнинг зарур миқдори етказиб берилиши кафолатланади. Контракт туфайли фермерга бандлик, ўзига тегишли қурилмалар ва жиҳозлардан фойдаланиш имконияти кафолатланади, у техник ва молиявий ёрдам олади, кредитдан кенг фойдаланади. Нархларни табақалаштириш ҳамда турли хил мукофотлар ва устамалардан фойдаланиш орқали контракт ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар сифатини ошириш. ишлаб чиқариш харажатларини қисқартириш ва охир-оқибат ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишни рағбатлантиради.

Фермер ўз иқтисодий ҳолати нуқтаи назаридан, расман мустақил бўлса-да, шунга қарамай, ноқишлоқ ҳўжалиги капиталига иқтисодий боғлиқ бўлиб қолади. Қишлоқ ҳўжалигига оид қарорларнинг кўпчилиги фермалардан ташқарида қабул қилинади ҳамда саноат фирмалари, савдо ва агробизнес тузилмаларининг имтиёзи ҳисобланади. Мавжуд охириги маълумотларга қараганда, турли хил мувофиқлаштириш шакллари (контрактация ва вертикал интеграция) билан қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришининг 31 фоизидан ортиғи қамраб олинган.

АҚШ ишлаб чиқариш ва ташкилий тузилмасида кооперативлар алоҳида ўрин эгаллайди. Уларнинг турли-туманлиги ва фаолият кўламлари эътиборни тортади. Кооперативларнинг фаолият соҳасига тайёр маҳсулотни реализация қилиш, ишлаб чиқариш воситалари ва материалларни сотиб олиш, ишлаб чиқариш инфратузилмасидан фойдаланиш киради. Кооперативлар функциялари қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини сотиш (унга ҳосилни йиғиш, сақлаш, қуришиш, қайта ишлаш, ташиш ва реализация қилиш киради), ишлаб чиқариш воситалари ва материалларни ишлаб чиқариш, сотиш ва фермерларга етказиб бериш, молиявий хизматлар кўрсатишдан иборат. Сўнгги йилларда, қишлоқ кооперациясига концентрация жараёни – миқдорнинг камайиши ва кўламнинг ошишига фаол кириб бормоқда. Бунинг оқибатида, кооперативлар йириклашиб, саноат корпорациялари белгиларини мужассам этмоқда. Чунончи, 1950 йилдан 1980 йилгача фермерлик кооперативлари сони 37 фоизга қисқарди, битта кооператив товар айланмасининг ўртача ўлчами 1 млн дан 14,7 млн долларгача ошди.

Фермер ҳўжаликлари ва қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарни уларнинг сонини қисқартириб, қувватларини ошириш ҳисобига концентрациялаш йўлидан кўплаб Шарқий Европа мамлакатлари ҳам борди. Бу корхоналар фақат йириклашибгина рақобатга бардош бера олади. Давлатлар турли хил суб-

сидиялар ёрдамида кооперацияни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди. Бутун нарх шаклланиши тизими, моҳиятан, солиқлар, имтиёзлар, мукофотлар, санкциялар, жарималар ва ҳоказолар воситасида билвосита тартибга солинади. Нарх шаклланишида амалдаги иқтисодий дастаклардан кенг фойдаланувчи корхоналар фаол иштирок этади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашда, қадоқлашда, сотишда иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг тажрибасини ўрганиш лозимдир. Жумладан, давлат аграр протекционизми сиёсати субсидиялаш, солиқлар ёрдамида ва инвестициявий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш керак бўлади. Давлат агросаноат мажмуасида турли хўжалик юритиш шакллари учун тенг иқтисодий ва ҳуқуқий имкониятларни яратади. Барча товар ишлаб чиқарувчиларига маҳсулотни реализация қилишда эркинлик беради. АСМдаги тадбиркорлик фаолияти унинг натижалари учун тўлиқ моддий жавобгарлик асосида амалга оширилади ҳамда озиқ-овқат маҳсулотларининг зарур захирасини ва резервини яратишни назарда тутди.

Шунингдек, давлатнинг иқтисодий кўмагидан асосий фойдани, авваламбор, табиий-иқтисодий ва ишлаб чиқариш салоҳиятидан тўлиқ ва оқилона фойдаланадиган, зарур ассортимент ва сифатдаги маҳсулот ишлаб чиқарадиган энг рақобатбардош корхоналар олади. Давлатнинг нарх сиёсати қуйидагиларни назарда тутди:

- талаб ва таклиф таъсирида юзага келадиган эркин бозор нархларини қўллаш, товар ишлаб чиқарувчиларини қўллаб-қувватлаш ва пухта ўйланган протекционистик сиёсатни юритиш;

- товар ишлаб чиқарувчиларига ўртача тармоқ бўйича ишлаб чиқариш харажатларини коплайдиган ҳамда оддий тақрор ишлаб чиқариш учун етарли даромадлилик даражасини таъминлайдиган Федерал ва минтақавий ишлаб чиқариш фондлари учун сотиб олинadиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига минимал кафолатланган нархлар белгилаш механизмига аста-секин ўтиш;

- қишлоқ хўжалиги корхоналари билан бошқа тармоқлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларда паритет принципларига риоя этилиши, АСМда паритет индексларни ҳисоблаш бўйича ишларни ташкил қилиш ва олиб бориш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан гаров операцияларини жорий этиш, уларни сотишда товар ишлаб чиқарувчиларига кўмаклашиш, тайёрловчи, воситачилик ва қайта ишловчи тузилмаларнинг монопол устунлигини камайтириш.

АСМ маҳсулотига нархларни белгилаш тизимини такомиллаштириш учун қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари, тайёрловчи, қайта ишловчи корхоналар ва савдо корхоналари ўртасидаги муносабатларнинг иқтисодий механизмини, уларнинг ҳар бирининг

такрор ишлаб чиқариш жараёнида охириги маҳсулотга қўшган улушини баҳолаш асосида мукаммаллаштириш тадбирлари амалга оширилмоқда. Маҳсулот ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва реализация қилишнинг тўлиқ циклига эга ҳудудий агросаноат тузилмаларида қишлоқ хўжалиги хом ашёси нархлари, хизматлар баҳоси, капитал ҳаракатини ушбу тузилмалар иштирокчиларининг ўзи назорат қилади.

Бошқарув ва хўжалик қарорларини ўз вақтида қўллаш ҳамда самарадорлигини ошириш мақсадида барча даражаларда нархлар мониторинга тизими кенгайтирилмоқда. Бу бошқарув органлари ва бозор субъектларини сотиладиган ҳамда харид қилинадиган маҳсулот нархлари ҳамда турли минтақалардаги бозор инфратузилмаси омиллари, нархларнинг ўзгариши, ишлаб чиқариш харажатлари динамикаси ҳақидаги ахборот билан таъминлайди. Чакана фирма савдоси базаси кенгайиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига ва озиқ-овқат маҳсулотларига фьючерс контрактлар билан савдо-лар, шунингдек, бундай маҳсулотлар билан форвард битимлари кенг ривожланмоқда.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашни ташкил қилиш бўйича хорижий тажрибадан фойдаланиш агросаноат мажмуаси тармоқларини ислох қилиш жараёнида хато-лар ва нотўғри қарорларнинг олдини олиш имконини беради ҳамда бозорга замон талаблари асосида ўтилишини таъминлайди. Бугунги кунда, жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз шароитида қишлоқ хўжаликлари маҳсулотларини қайта ишлаш, қадоқлаш, сақлаш ва сотиш учун янги бозорларни очишда тажриба алмашиш давр талабидир.

2.6. Ўзбекистонда аграр ривожланиш бўйича чет эл давлатлар тажрибасидан фойдаланиш имкониятлари

Мамлакатимизда амалга оширилаётган аграр ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан жаҳон тажрибасида қўлга киритилган ютуқларни ўрганиш ва умумлаштириш асосида, уларни Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини ҳисобга олган ҳолда амалиётга татбиқ этишга боғлиқ. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, аграр соҳани ривожлантириш бўйича жаҳон амалиётида бой тажриба тўпланган. Бу соҳада ривожланган мамлакатлар тажрибаси алоҳида аҳамиятга эга. Шу билан бирга, ривожланган мамлакатларнинг аксариятида ер хусусий мулк эканлиги ва шу жиҳатдан, республикамыздан фарқ қилишини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозим.

АҚШ. АҚШда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий шакли фермалар ҳисобланади. Барча фермалар икки гуруҳга ажратилган: кичик ва йирик. Кичик фермаларга йиллик даромади 250

минг долларгача бўлган фермалар киритилади. Йирик фермаларнинг йиллик даромадлари 250 минг ва ундан кўп миқдорни ташкил қилади¹⁷. АҚШ қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимида давлат товар дастурлари алоҳида ўрин тутиб, унда ерларнинг унумдорлигини сақлаш ва ошириб боришга алоҳида эътибор қаратилади. Ерларнинг унумдорлигини ошириш, мелиоратив ҳолатини яхшилаш тадбирлари, асосан, давлат томонидан молиялаштирилади. Давлат товар дастурлари доирасида бажариладиган ишларнинг 26 фоизи кичик фермалар, қолган қисми йирик фермалар томонидан амалга оширилади. Шуниси диққатга сазоворки, йирик фермалар ирригация ва мелиорация тадбирларини, асосан, ўз маблағлари ҳисобига молиялаштирадилар, кичик фермаларда, бу тадбирларнинг 95 фоизи давлат томонидан молиялаштирилади¹⁸.

АҚШда қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари харид—гаров операциялари, кафолатланган нархлар ва экин майдонини қисқартиргани учун бевосита тўловлардан иборат. Давлат томонидан тартибга солишда, айниқса, кафолатланган нархлар муҳим ўрин тутиб, бугунги кунда фақат муайян шартларга амал қилаётган, хусусан, ер ва сув ресурсларини муҳофаза қилиш, ерларнинг унумдорлигини ошириш тадбирларини амалга ошираётган фермаларга кафолатланган нархлар тақдим этилади¹⁹.

АҚШ Қишлоқ хўжалиги Вазирлигида Давлат тупроқ хизмати фаолият юритади. Унинг асосий вазифаси тупроқ унумдорлиги мониторингини юритишдан иборат. Бу ташкилот томонидан аниқ ер участкалари учун муайян технологиялар ишлаб чиқилган бўлиб, бу технологиялар тупроқ унумдорлигининг пасайиб кетишига йўл қўймайди. Шу сабабли, фермер тупроқ унумдорлиги тўғрисида қайғурмайди. Тақдим этилган аниқ технологиялар ва тавсиялар асосида у кредит олади ҳамда суғурта қилинади. Агар Давлат тупроқ хизмати томонидан тавсиялар берилган бўлса, кўзда тутилмаган (форс-мажор ҳолати) зарар суғурта компанияси томонидан тўланади²⁰. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, АҚШда ер унумдорлигини ошириб боришнинг аниқ механизми ишлаб чиқилган.

Япония. Японияда 1928 йилда давлат томонидан ерга бўлган муносабатни юқори поғонага кўтариш бўйича катта ишлар бошланган, 1949 йилда «Ерларни яхшилаш тўғрисида» (ТотиКайрехо), 1952 йилда эса, «Ҳайдаладиган ерларни яхшилаш тўғрисида»ги (КодоБайеихо) қонунлар қабул қилинган.

¹⁷ Экономика США / Под ред. В.Б. Супяна. СПб.: Питер, 2003. — С.321.

¹⁸ Экономика США / Под ред. В.Б. Супяна. СПб.: Питер, 2003. — С.321.

¹⁹ Андреева Н. Сельское хозяйство США: факторы, определяющие высокую эффективность отрасли / Человек и труд. 2008. — №8. — С.35.

²⁰ Куст Г. Земля, погубленная за наш счет / <http://www.forbes.ru>

Иккала қонун ҳам давлат томонидан ишлаб чиқилган пухта дастурга асосланган бўлиб, асосан, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, кичик-кичик ер майдонларини бирлаштириш, ерлар унумдорлигини яхшилаш билан боғлиқ масалаларни ўз ичига олган. 1965 йилдан бошлаб, ерларни яхшилаш 10 йиллик давлат дастурлари доирасида ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ишлари олиб борилди. Давлат томонидан белгиланган биринчи дастур бўйича (1965–1974) 2,6 триллион иен, иккинчи дастур бўйича эса 32,4 триллион иен (1983–1993) маблағ ажратилди ва ишлатилди. Агарда, биринчи дастур орқали йилига ўртача 0,26 триллион иен сарфланган бўлса, учинчи дастурда, йилига ўртача 3,23 триллион иен ишлатилди. Бу биринчи дастур бўйича сарфланган маблағга нисбатан 13 маротаба кўп бўлиб, унинг деярли 90 фоизи давлат томонидан ажратилган²¹.

Хитой аҳолиси салкам 1,5 млрд нафарни ташкил қилади. Умумий фойдаланадиган ерлари 138 миллион гектар бўлиб, жон бошига 0,11 гектардан тўғри келади. Ҳайдаладиган ер майдони – 100 миллион гектар бўлиб, шундан 50 миллион гектари суғориладиган ерлар.

Хитойдаги ерларнинг сифати тўғрисида сўз юритганда, шуни таъкидлаш лозимки, жами ҳайдаладиган ерларнинг 41 фоизини 1-тоифали ерлар ташкил этади. Бу ерлар ўзининг юқори унумдорлиги билан ажралиб туради. 2-тоифали ерлар ўртача сифатга эга бўлган ерлар бўлиб, жами ҳайдаладиган ерларнинг 35 фоизи мазкур ер тоифасига тўғри келади. 3-тоифали ерлар сифати ёмон ерлар ҳисобланади ва жами ҳайдаладиган ерларнинг 20 фоизини эгаллайди. Жами ҳайдаладиган ерларнинг 4 фоизи қишлоқ хўжалигига яроқсиз ерлар ҳисобланади²².

Умуман олганда, Хитойда ернинг сифатини ўртача баҳолаш мумкин. Жами ҳайдаладиган ерларнинг 60 фоизга яқинини унумдорлиги турли омиллар таъсирида паст бўлган ерлар ташкил этади. Хусусан, жами ҳайдаладиган ерларнинг 8,5 фоизи эрозияга учраган, 11,4 фоизи эрозия хавфини ошишига олиб келадиган, текис бўлмаган майдонда жойлашган, 9,2 фоизи сув босган майдонлар, 6,6 фоизи кучли шўрланган, 10 фоиздан кўпроғида қум таркиби ҳаддан зиёд юқори, 3,5 фоизи етарли даражада чуқур бўлмаган унумдор қатламга эга, 0,4 фоизи тошлоқ ерлар, 9,3 фоизи сув билан етарли даражада таъминланмаган, 1,1 фоизи етарли ҳароратга эга эмас²³.

Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг чекланганлиги,

²¹ www.embjapan.ru

²² Линь Фэй Х. Рынок земли Китая в новых экономических условиях // Пробл. теории и практики упр. – 2009. – № 6. – С.67.

²³ Линь Фэй Х. Рынок земли Китая в новых экономических условиях // Пробл. теории и практики упр. – 2009. – № 6. – С.69.

аҳоли сонининг кўплиги ва зичлик даражасининг юқорилиги, урбанизация даражасининг ошиши, мамлакат иқтисодиётининг юқори суръатларда ривожланиши ва бунинг натижасида, қишлоқ хўжалиги оборотидан ер майдонларининг чиқиб кетиши ҳамда экологик муаммоларнинг кескинлашуви ер унумдорлиги ва ердан фойдаланиш самарадорлигини оширишни энг долзарб муаммолардан бирига айлантирди. Шу муносабат билан ер унумдорлигини ошириш, ер майдонлари, айниқса, ҳайдаладиган ерлар майдонининг қисқаришини олдини олиш бўйича кескин чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда.

Бугунги кунда, Хитойда ер унумдорлигини ошириш соҳасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар тўғрисида сўз юритганда, шуни алоҳида қайд этиш лозимки, ерларнинг сифати давлат томонидан қатъий назоратга олинган. Уни назорат қилиш, мониторингини юритиш 1986 йилда қабул қилинган “Ерларни бошқариш тўғрисида”ги Қонун билан тартибга солинади. Бевосита ХХР Давлат Кенгашига бўйсунувчи ерларни бошқариш Давлат бюроси қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар, айниқса, ҳайдаладиган ерларнинг муомаладан чиқиб кетмаслиги, ер унумдорлигини оширишни рағбатлантириш ва ер сифатини ёмонлашгани учун ҳуқуқий жавобгарлик масалалари билан шуғулланади.

1994 йилда қабул қилинган “Асосий ҳайдаладиган ерларни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Низом ҳайдаладиган ерларни муҳофаза қилиш ва уларнинг унумдорлигини оширишни рағбатлантиради. Юқоридаги қонун ҳужжатлари асосида қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг унумдорлигини ошириш бўйича қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилди:

1. Ҳайдаладиган ерлар сифатига шахсан раҳбарлар масъул этиб тайинландилар. Раҳбарлар фаолиятига баҳо беришда ҳайдаладиган ерлар унумдорлигини ошириш бўйича амалга оширилган ишлар асосий омиллардан бири ҳисоблана бошлади.

2. Барча маъмурий бирликлар даражасида ерлардан фойдаланиш бўйича Бош режалар тузилди. Мазкур режаларда ҳайдаладиган ерлар майдонларининг қисқариши ва унумдорлигининг пасайишига йўл қўймаслик бўйича қатъий меъёрлар белгилаб берилди.

3. Қўриқ ва ташландиқ ерларни ҳайдаш бўйича ишлар фаоллаштирилди.

4. Ер ресурслари инвентаризациядан ўтказилди. Давлат ер бошқармаси бир неча йил давомида катта маблағлар эвазига ер ресурсларини инвентаризациядан ўтказишга эришди. Бу жараёнда ерлар сифат ва миқдор жиҳатдан баҳоланди. Тўпланган маълумотлар ер ресурсларидан фойдаланиш Бош режаларини тузишда муҳим манба бўлиб хизмат қилди.

Кейинчалик қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг

унумдорлигини ошириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари янада тақомиллаштирилди. Хусусан, 1998 йилда “Ерларни бошқариш тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди, 2004 йилда унга қўшимчалар ва ўзгартиришлар киритилди. Бу қонунда ер унумдорлигининг пасайиши учун жавобгарлик даражаси оширилди.

Қишлоқ ҳўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг унумдорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларни умумлаштириш натижалари шуни кўрсатадики, Хитойда ерларнинг унумдорлигини оширишда бозор механизмлари ва маъмурий усуллардан биргаликда фойдаланиш усутвор ўринга эга. Бу эса ўз самарасини намоён қилмоқда ва сўнгги йилларда Хитой аграр маҳсулотлар ишлаб чиқаришда сезиларли ютуқларга эришди.

Туркия. Туркия ҳудудининг ҳажми бўйича дунёдаги йирик мамлакатлардан бири саналади. Мамлакат ҳудудининг 44,3 фоизини ўрмонлар ва 55,7 фоизини қишлоқ ҳўжалик ерлари ташкил қилади. Унумдор ерларнинг 81,6 фоизи лалми ерлар, 18,4 фоизи ирригация усулида суғорилади. Сугориладаган ерлар ҳажми бўйича мамлакат Европада 3-ўринни эгаллайди. Туркия Европа Иттифоқига аъзо бўлиши билан унумдор ерлар ҳажмини 41 млн гектарга етказишни режалаштирган ва бу майдон Европа Иттифоқи ерларнинг 22 фоизига тенг бўлади²⁴.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Туркия сўнгги йилларда, қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича сезиларли муваффақиятларга эришди. Хусусан, турли йиллардаги тафовутларга қарамасдан, Туркия анжир, ўрик ва майиз ишлаб чиқариш бўйича жаҳонда 1-ўринда, сабзавот ва узум ишлаб чиқариш бўйича 4-ўринда, тамаки ишлаб чиқариш бўйича 6-ўринда, пахта ишлаб чиқариш бўйича 7-ўринда ва буғдой ишлаб чиқариш бўйича 8-ўринда туради²⁵. Бу муваффақиятлар кўп жиҳатдан қишлоқ ҳўжалигида фойдаланиладиган ерлар унумдорлигини ошириш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар билан боғлиқ.

Туркияда қишлоқ ҳўжалигида фойдаланиладиган ерлар унумдорлигини оширишда давлат томонидан йирик ирригация тизимини ташкил этиш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар алоҳида ўрин тутади. Бу соҳада Жануби-Шарқий Анатолия лойиҳасининг ўрни беқиёс бўлди. Ушбу ирригация тизимининг ишга туширилиши натижасида қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини сезиларли даражада оширишга эришилди.

Шунингдек, суғориладиган ерлар унумдорлигини оширишга сарфланадиган харажатлар учун арзон кредитлар жорий этиш ва ер-

²⁴ www.reach4turkey.com

²⁵ İSTATİSTİK GÖSTERGELER Statistical Indicators 1923-2011 / TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU Turkish Statistical Institute. – Ankara. 2012. – P.195

дан фойдаланувчиларни бевосита қўллаб-қувватлаш амалиёти ҳам ерлар унумдорлигини оширишни рағбатлантиришнинг муҳим омилларидан ҳисобланади. Хусусан, 2007 йилда ердан фойдаланувчиларга тўғридан-тўғри моддий қўллаб-қувватлаш учун 2,65 млрд турк лираси ажратилди.

Россия Федерацияси. Россия Федерациясида қишлоқ ҳўжалигида фойдаланиладиган ерлар 220,7 млн гектарни ёки мамлакат ер фондининг 12,9 фоизини ташкил этади. Унинг 122,1 млн гектари ҳайдаладиган ерлар, 1,8 млн гектари кўп йиллик ўсимликлар, 24 млн гектари ўтлоқлар, 68,0 млн гектари яйловлардан иборат²⁶.

Ерларнинг давлат мониторинги маълумотларини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, Россия Федерациясининг барча субъектларида ерларнинг сифат кўрсаткичлари интенсив суръатларда ёмонлашмоқда. Жами қишлоқ ҳўжалигига яроқли ерларнинг 17,8 фоизи сув эрозиясига, 8,4 фоизи шомол эрозиясига, 2,4 фоизи шомол ва сув эрозиясининг биргаликдаги таъсирига учраган. Ҳаддан ташқари намлиги ортиб кетган ва ботқоқлашган ерлар жами қишлоқ ҳўжалиги ерларининг 12,3 фоизини ташкил этади. Шўрланган ерларнинг улуши эса 20,1 фоизга тенг.

Кўриниб турибдики, ерларнинг унумдорлигини ошириш бугунги кунда, Россия Федерациясида энг долзарб муаммолардан бирига айланган. Шу муносабат билан Россия ҳукумати ерларнинг унумдорлигини сақлаш, тиклаш ва ошириш бўйича қатор ишларни амалга оширмоқдалар. Бундай тадбирлар орасида Россия Федерацияси ҳукуматининг 2006 йил 20 февралда қабул қилинган “Россиянинг миллий бойлиги сифатида 2006–2010-йиллар ва 2013 йилларгача мўлжалланган қишлоқ ҳўжалигига мўлжалланган ерлар тупроқлари ва агроландшафтларнинг унумдорлигини сақлаш ва қайта тиклаш мақсадли федерал дастури ҳақида”ги Қарори алоҳида аҳамият касб этади.

Дастурнинг асосий мақсади замонавий фан ва техника ютуқларидан фойдаланиб, агрокимёвий, гидромелиоратив, техник ва технологик, сув ҳўжалиги ва ташкилий тадбирларни амалга ошириш орқали қишлоқ ҳўжалигига яроқли ерлар тупроқларининг унумдорлигини қайта тиклаш ва ошириш асосида қишлоқ ҳўжалигига яроқли ерлар ва агроландшафтлардан оқилона фойдаланиш, юқори сифатли қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш учун шарт-шароитлар барпо этишдан иборат.

Дастурдан кутилаётган самара қуйидаги кўрсаткичларда ўз аксини топади:

– 5,55 млн гектар қишлоқ ҳўжалиги ерларининг қишлоқ ҳўжалиги оборотидан чиқиб кетишининг олдини олиш;

²⁶ Земельные ресурсы /www.priroda.ru/regions/earth

- қишлоқ хўжалигига яроқли бўлмаган ерлардан 3,2 млн гектарини қишлоқ хўжалиги оборотига жалб қилиш;
- 397 минг гектар мелиорация тадбирлари амалга оширилаётган ерларни фойдаланишга топшириш;
- Чернобил АЭСда юз берган фалокат туфайли зарар кўрган 37 минг гектар ерни қишлоқ хўжалиги оборотига жалб этиш;
- тупроққа 15,8 млн тонна минерал ўғитлар киритиш;
- 158,7 минг гектар ерни сув эрозияси, сув босиш ва ер ости суви таъсиридан ҳимоя қилиш;
- 585 минг гектар қишлоқ хўжалиги ерларини шамол эрозияси ва чўлланишдан ҳимоя қилиш;
- 2037,5 минг гектар майдонни гипслаш ва 475 минг гектарни фосфоритлаш йўли билан тупроқларнинг кислоталаниш даражасини камайтириш;
- қишлоқ жойларда мавжуд иш ўринларини сақлаш ва 108 мингта янги иш ўринларини яратиш.

Дастурни уч босқичда амалга ошириш кўзда тутилган.

Биринчи босқич 2006–2008-йилларни ўз ичига олган бўлиб, унда кўзда тутилган вазифалар деярли тўлиқ бажарилди. Энг аввало, тупроқлар агрокимёвий ва экологик-токсикологик нуқтаи назардан ўрганиб чиқилди, харитограммалар тузилди ва агрокимёвий ишларнинг маълумотлар базаси яратилди, ердан фойдаланувчиларга ўғитларни жорий этиш режалари тақдим этилди ва деҳқончиликнинг илмий асосланган тизими ишлаб чиқилди.

Ушбу босқичда мелиоратив тизимларни реконструкция қилиш ва қайта тиклаш, қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни суғориш, эрозияга қарши гидротехник иншоотларни қуриш, шунингдек, агрокимёвий тадбирларни амалга ошириш бўйича ишлар амалга оширилди.

Иккинчи босқич (2009–2010-йиллар) қатор тадбирларни амалга оширишни кўзда тутиб, унинг натижалари бўйича ҳисобот тайёрланмоқда. Дастлабки ҳисоб-китоблар шуни кўрсатмоқдаки, 1,7 млн гектар қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер майдонида мониторинг ўтказиш учун агроахборот тизимлари асосида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар тупроқларининг унумдорлигини мажмуавий тарзда, кенг кўламда хариталаштириш амалга оширилди. Шу билан бирга, Россия Федерацияси субъектларида, 17 млн гектар ер майдонида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни агрокимёвий ва экологик-токсикологик тадқиқ этиш маълумотлари таҳлил қилинди ва тегишли хулосалар чиқарилди.

Учинчи босқич 2011–2012-йилларни ўз ичига қамраб олиб, бу босқичда дастлабки икки даврда бошланган чора-тадбирлар мантикий ниятисига етказилиши кўзда тутилмоқда.

Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерлар унумдорлигини

ошириш бўйича юқорида кўриб чиқилган мамлакатлар тажрибаси шундан далолат берадики, ерлар унумдорлигини ошириш бўйича ишларни молиялаштириш энг аввало, давлат томонидан амалга оширилади. Шу билан бирга, ердан фойдаланувчиларнинг ер унумдорлигини оширишдан манфаатдорлигини таъминлаш механизми-ни ишлаб чиқиш ер унумдорлигини сақлаб қолиш ва оширишда алоҳида аҳамиятга эга.

Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалиги ерларининг унумдорлигини оширишни рағбатлантириш бўйича жаҳон тажрибасини умумлаштириш, ундан Ўзбекистонда қуйидаги йўналишларда фойдаланиш мумкинлигини кўрсатмоқда:

- қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини оширишни рағбатлантириш учун муайян шартларга амал қилаётган, хусусан, ер ва сув ресурсларини муҳофаза қилиш, ерларнинг унумдорлигини ошириш тадбирларини амалга ошираётган фермерлар ишлаб чиқарган маҳсулотларга давлат томонидан кафолатланган нархлар тақдим этиш;

- аниқ ер участкалари учун зарур бўлган технологиялар ва тавсиялар ишлаб чиқиш асосида фермер хўжаликларига маслаҳат хизматларини кўрсатиш, ушбу технологиялар ва тавсиялар асосида фермер хўжаликларига кредитлар тақдим этиш ҳамда суғурта хизматини кўрсатиш;

- қишлоқ хўжалиги ерларининг унумдорлигини оширишни рағбатлантиришда оқилona маъмурий бошқарув ва бозор механизмларидан самарали нисбатда фойдаланиш;

- қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг унумдорлигини оширишга қаратилган узоқ муддатли дастурлар ва уни амалга оширишнинг аниқ механизмини ишлаб чиқиш.

2.7. Мева-сабзовот маҳсулотларини қайта ишлашда мини-технологияларнинг ўрни

Қишлоқ хўжалигида, хусусан, агросаноат мажмуасида эришилган ютуқлар ислохотларнинг ҳозирги босқичдаги тузилмавий сиёсатининг энг муҳим устувор йўналиши ҳисобланади. Улар озиқ-овқат масаласини ҳал қилишга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлашга ва қишлоқда кичик, ихчам корхоналар ташкил этишга, қишлоқнинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантиришга, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган. Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида муҳим стратегик вазифа, бу — қайта ишлаш тармоғини тўлиқ техник қуроллантириш, уни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, сифатли рақобатбардош истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг тугалланган занжирини ташкил қилишдир. Ҳозирги қиш-

лоқ хўжалигининг асосий турларидан мева-сабзавот ва узумчилик маҳсулотларини чуқур қайта ишлашга катта эътибор берилмоқда. Бунинг аҳамиятли жиҳати шундаки, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислоҳотлар, мантиқий тизим асосида амалга оширилмоқда. Жумладан, собиқ колхоз ва совхозлар, ширкат хўжаликлари тугатилиб, улар ўрнида фермерчилик ҳаракати ривожлантирилмоқда. Давлат ва мулк эгаси ўртасидаги муносабатлар шартномавий ҳуқуқий асосларга таяниб амалга оширилмоқда. Ушбу тармоқни ривожлантиришда, албатта, ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатларнинг ўрни ва аҳамияти жуда каттадир.

Жумладан, Президентимизнинг “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги Фармони ҳам ўз вақтида қабул қилинган ҳуқуқий хусусият ҳисобланади. Мазкур меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар республикада мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум етиштириш ҳажмини кескин ошириш, уни комплекс равишда қайта ишлашни ташкил этиш, меҳнат самарадорлигини ошириш ва маҳсулот сифатини янада яхшилаш, экспорт базасини яратишнинг муҳим шартларини белгилаб беради. Ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида, мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ҳажмларини кескин ошириш борасида маълум бир ижобий натижаларга эришилди. Республика раҳбарияти етиштирилган маҳсулотларнинг нобудгарчилигига йўл қўймаслик, фермер хўжаликлари, агрофермалар негизида мева-сабзавотларни қайта ишлайдиган мини-технологиялар билан жиҳозланган кичик корхоналарни етакчи хорижий компаниялар билан ҳамкорликда рақобатбардош, сифатли экспортбоп тайёр ёки ярим тайёр мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ташкиллаштириш навбатдаги устувор вазифаси сифатида белгилаб берилди. Шу тариқа жорий йилнинг I-чорагида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш 6,3 фоизга ўсгани бунинг яққол далилидир.

Бугунги кунда республикаимизнинг деҳқон ва фермерлари хом ашё етиштириш билангина чекланиб қолмай, балки мини-технологиялар асосида мева-сабзавотларни қайта ишлашни йўлга қўйиб, бозорни таъминлаб келмоқдалар. Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликлари кенгашининг маълум қилишларича, айни пайтда, республикаимизда мавжуд фермер хўжаликларнинг 38 мингтаси кўп тармоқлидир. Уларнинг 568таси қошида замонавий қайта ишлаш корхоналари ташкил этилиб, 9,8 мингдан ортиғи сервис хизматлари кўрсатишни йўлга қўйган. Бундан ташқари, кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги мулкдорлари 8511 гектар ерда анъанавий усулда, 6094 гектар майдонда интенсив боғ, 9574 гектар майдонда тоқзорлар (узумзорлар) яратилди.

Бундай истиқболли лойиҳаларни амалга оширишда биринчи

Президентимизнинг 2006 йил 24 августдаги “Қишлоқ хўжалиги учун мини-технологиялар ва ихчам ускуналарнинг халқаро ихтисослаштирилган кўргазма-савдосини ўтказишни ташкил қилиш чоратадбирлари тўғрисида”ги Қарорига мувофиқ, анъана тусини олган мазкур кўргазма-савдо айни муддао бўлмоқда. Чунки, етиштирилган мева-сабзавотларни сифатли қайта ишлаб чиқаришда замонавий мини-технологиялар ўта зарур ҳисобланади, шу тариқа, юқорида қайд этилган кўргазмали савдо фермерларни замонавий техника-технологияга бўлган талабни қондириб келмоқда. Шунингдек, ўтган йили ушбу кўргазма-савдода, юртимиз фермер хўжаликлари умумий қийматда 145,6 миллиард сўмлик қишлоқ хўжалиги техникалари, мини-технологиялар ва ихчам ускуналар харид қилиш бўйича 1180 та шартнома имзолашга эришилди.

Ушбу кўргазма-савдода Австралия, Бельгия, Италия, Германия, Франция, Голландия, Жанубий Корея, Хитой каби дунёнинг 24 давлатидан 195дан ортиқ компаниялар ўз маҳсулотлари ва хизматлари билан иштирок этдилар.

Ушбу нуфузли халқаро компаниялар билан ҳамкорликда ишлаб чиқарилган мева-сабзавот маҳсулотлар нафақат регионда, балки узоқ хориж давлатларида ҳам юқори талаб борлиги сир эмас. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, давр талаби — хом ашёни эмас, балки тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлаб чиқарганда ҳам жаҳон талаблари даражасида бўлишини талаб этади. Бу борада, Жиззах вилоятида олиб борилган ишларни қайд этса бўлади.

Вилоятда, ҳозирги кунда, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган 20га яқин корхоналар фаолият кўрсатмоқда.

Улар қаторига, мева пюресини ишлаб чиқаришга ихтисослашган — “АІ-сапур” қўшма корхонаси, мева-сабзавот маҳсулотларини қуритишга ихтисослашган — “Бахмал меваси” МЧЖ, томат пастаси ишлаб чиқаришга ихтисослашган — “Новхат” МЧЖ, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган — “Baxmal Golden Apple” қўшма корхонаси, мева-сабзавот маҳсулотларини қуритишга ихтисослашган — “Ўзбекистон—Италия” қўшма корхонаси ва бошқалари киради.

Ундан ташқари, мева-сабзавот консерваларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган хусусий корхоналар, жумладан, Ғаллаорол туманидаги мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган — “Омад” кичик корхонаси ва қўплаб бошқа рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналарни келтириш мумкин. Юқорида келтириб ўтилган корхоналар, хориж техника-технологиялар асосида мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқариш билан фаолият кўрсатиб келмоқдалар.

Маълумки, Ўзбекистонда айнан қишлоқ хўжалиги қайта ишлаш

тармоғига қўплаб хорижий инвестициялар жалб қилинмоқда. Бунинг асосий сабаби нимада, деган савол туғилиши табиийдир. Олиб борилган тадқиқотлар шундан далолат берадики, мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқаришда хорижий инвестицияларни жалб этиш учун қуйидаги устунликлар мавжуд:

- мева-сабзавот етиштириш борасида фойдаланилмаган кент имкониятларнинг борлиги;

- мева-сабзавот маҳсулотларини экиш учун қулай ер майдонларини ажратилиши;

- арзон ишчи кучи;

- мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқариш корхоналари ўртасидаги рақобатни ривожлантириш;

- қайта ишлаб чиқариш корхоналарининг тула фойдаланилмаётган қувватлари;

- тара-қадоқлаш борасида ишга солинмаган имкониятлар;

- ҳукумат томонидан яратилган қулай иқтисодий-ижтимоий имкониятлар.

Шу тариқа, Тошкент вилоятидаги фермер хўжаликлар томонидан етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва уларни экспорт қилиш бўйича ҳам қулай тадбирлар амалга оширилмоқда. Масалан, етиштирилган мева-сабзавотлардан самарали фойдаланиш ҳамда нобудгарчиликка йул қўймаслик, фермер хўжаликлари ва агрофермаларни замонавий мини-технологиялар билан жиҳозлаш, тезда қайта созланадиган ихчам, мини ишлаб чиқаришлар билан таъминлаш ҳамда экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришга комплекс ёндашув асосида олиб борилмоқда.

Маълумки, вилоятда етиштириладиган маҳсулотларнинг ҳаммаси ўз вақтида йиғиб-териб олинмайди. Демак, сифати анча паст ҳолатда бўлади. Шу сабабли, бундай маҳсулотларни ички ёки ташқи бозорларга ҳам таклиф қилиб бўлмайди. Натижада, уларнинг нархи тушиб кетади. Агарда, жойларда мини-технологияларни ўрнатиб, мева-сабзавотларни қайта ишлаб чиқариш йўлга қўйилса, тайёр юқори сифатли, даромадли маҳсулотларни ички ва ташқи бозорларга чиқариш имконияти пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида, янги ишчи ўринлари ташкил этилишига, фермер хўжаликларнинг даромадлари бир неча баробар ортишига олиб келади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, Тошкент вилоятида мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқаришга ихтисослашган фермер хўжаликлар фаолиятини такомиллаштириш, маҳсулотларини экспортга чиқаришга кўмаклашувчи “Тошагротехэкспорт” агрофермалар уюшмаси ташкил этилди. Мазкур ташкилот томонидан вилоятда етиштирилган, қайта ишлаб чиқарилган маҳсулотларни экспорт қилишга ва фермер хўжаликлари замонавий мини-технологиялар билан модернизация қилиш ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш ҳам-

да жаҳон тажрибаларидан ўрганиб, технологик янгиликларни ҳаётга татбиқ этиш каби ишлар амалга оширилади.

2.8. Мева-сабзавотларни қайта ишлашда мини-технологияларнинг техник-иқтисодий таҳлили

Маълумки, қишлоқ хўжалик техникасини харид қила олмаган фермерлар, айниқса, фаолиятининг биринчи йилида катта муаммоларга дуч келадилар. Шу сабабли, ҳукумат ширкатлардан бўшаётган қишлоқ хўжалик техникасини янада самаралироқ ишлатишни тартибга солишга қарор қилди. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатиш учун муқобил машина-трактор парклари (МТП) ташкил этилмоқда ва тугатилаётган ширкатларнинг барча техникаси йиғилиб, янги ташкил этилаётган фермер хўжаликларига берилмоқда. МТП ўз Низомига кўра, тўла хўжалик ҳисоби асосида фаолият юритиб, банкда ҳисоб рақами, муҳри, бошқарув идораларига эга бўлган мустақил ташкилот ҳисобланади. Унинг раиси таъсисчилар мажлиси томонидан тайинланади. Фермерларга техник хизмат кўрсатиш муносабатлари шартнома асосида олиб борилади. Фермерлар ўртасида ўтказилган сўровларга кўра, ҳозирги пайтда муқобил МТП фермерларнинг асосий техник ҳамкори сифатидаги фаолияти қониқарли эмас. Сўралганларнинг 65 фоизи МТП ишидан қониқмаган. Бу кўрсаткич Бухоро, Навоий, Тошкент вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида сўралган фермерлардаги ўртача кўрсаткичга қараганда юқори. Сўралган фермерларнинг 40 фоизи муқобил МТП, уларнинг эҳтиёжларини қондириш учун зарур техникага эга эмас, деб ҳисоблашади, 15 фоиз фермерларни эса МТП хизматларининг нархлари, техникага эга бўлган хусусий шахсларнинг хизматлари нархларидан юқорилиги қониқтирмаган. Муқобил МТП ҳозирги ҳолатда рақобатбардош ва истиқболли эмас. Чунки, уларнинг барчаси молиявий барқарор ва мустақил эмас. Таҳлилларнинг кўрсатишича, қарзларини тўлаш учун кўпчилик МТП 2–3 йил давомида барқарор ишлашининг ўзи етарли эмас. Натижада, солиқ идоралари суд орқали МТП энг яхши ва зарур техникаси, шунингдек, бошқа мулкларини ҳам олиб қўймоқда. Бу эса, муқобил МТП фаолиятини, деярли тўхтатиб қўймоқда. Масалан, 2014 йилда Фарғона вилоятининг Ёзёвон туманидаги (12тадан) уч МТПда шу каби фактлар аниқланди. МТП самарасиз фаолиятининг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат:

1. Муқобил МТП ташкил этишнинг самарасиз механизми. Ушбу тартибга кўра, фермерлар ўзларини муқобил МТП яратувчилари деб ҳисоблашмайди. Яъни, муқобил МТП яратилаётганда барча техника ва тегишли бинолар ширкатларни тугатиш комиссиялари томонидан муқобил МТП балансига берилади. На фермерлар, на

бошқарувчилар ва на жойлардаги ҳокимият идоралари, фермерларни бу техника ва яратилаётган МТП эгалари деб ҳисобламайди. Берилаётган техника ва бинолар ҳатто баҳоланмаяпти ҳам.

2. Корпоратив бошқарувнинг йўқлиги. Муқобил МТП ташкилий-ҳуқуқий мақоми аниқ белгиланмаган. Низомга кўра, уларнинг таъсисчилари фермерлар ҳисобланиб, уларнинг улуши киритаётган балл/гектар миқдоридан келиб чиқиб фарқланади. Раислар фақат расмийлик учун фермерлар томонидан сайланади, ҳақиқатда эса улар лавозимга туман ҳокимлари томонидан тайинланади ва бўшатилади. Шу сабабли, раис ҳокимга ҳисобот беришга ва унинг топшириқларини бажаришга мажбур. Ҳақиқатда, фермерларга «юқоридан» тавсия қилинган МТП раисларининг кўпчилиги тугатилган ширкатларнинг (ширкатларни банкрот ҳолатга олиб келган) собиқ инженерлари ва раислари ҳисобланади. Улар учун асосийси маҳаллий ҳокимиятнинг топшириқларини бажарган ҳолда, ўз лавозимини сақлаб қолиш. МТП самарали фаолият юритиши ва уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш эса уларни қизиқтирмайди. Фермерлар кўп ҳолларда МТП фаолиятини назорат қилмайдилар.

3. Қишлоқ хўжалик техникаси ҳаракати ва пул маблағлари тушиши устидан тегишли назоратнинг йўқлиги. Муқобил МТП бошлиқлари билан суҳбатдан маълум бўлдики, уларда асбоб-ускуналарнинг техник ҳолатини назорат қилувчи хизматнинг (механизатор ва тракторчиларнинг) ўзи йўқ. Буюртмалар ва уларнинг бажарилиши ҳисоб-китоб қилинмайди. Кўп ҳолларда, ҳатто йўл қоғозлари ҳам расмийлаштирилмайди (иш колхоз даврида қандай бўлса, шундай давом этмоқда). Фарқ шундаки, колхоз даврида харажатлар умумий бўлиб, давлат улардан кечар эди. Муқобил МТП даврида эса, уларнинг қарзларидан ҳеч ким кечмайди.

4. Фермерлар билан хизмат кўрсатишга шартномалар тузилсада, тегишли шартнома муносабатлари мавжуд эмас. Амалда қуйидаги ҳолат кузатилади: фермер раис олдига келиб, унга техника кераклигини айтади. Раиснинг розилиги олингандан кейин, у иш ҳажмидан келиб чиққан ҳолда маълум вақтга (2—3 кунга) техника олади. Ёқилғи-мой маҳсулотлари (ЁММ) фермер ҳисобидан тўлдирилади. Иш бажарилганидан кейин, фермер бу ҳақда маълумотнома беради (у жуда банд одам бўлганлиги сабабли, одатда, бир неча кундан кейин ва барибир унинг ҳисоб рақамида пул йўқ). Баъзан фермер маълумотнома бермайди (у МТП раиси билан норасмий келишган ҳолларда) ва МТП хизматлар учун ҳақ тўламайди, чунки тегишли назорат йўқ. Кўпинча, тўлов сифатида, фермер қишлоқ хўжалик техникаси учун эҳтиёт қисмлар етказиб беради. Бу ҳолда, ушбу хизматлар ва тўловлар ҳеч қаерда қайд этилмайди. Интенсив қишлоқ хўжалик ишлари кетаётган кўпчилик ҳолларда муқобил МТП раиси фермер хизмат кўрсатиш учун шартнома тузганми,

йўқми, олдиндан пулнинг бир қисмини (30 %) тўлаганми, йўқми, сўраб ўтирмайди. Техника далага ҳоким (ёки прокурорнинг) буйруғи билан жўнатилади. Айни пайтда ҳеч ким МТП харажатлари ва у билан ҳисоблашиш ҳақида ўйлаб ўтирмайди. Моддий-техника ресурсларидан эркин фойдаланиш имкониятининг мавжудлиги янги-дан ташкил этилаётган фермер хўжаликларининг мустақиллигини таъминловчи энг асосий шартлардан биридир. Бунда ЁММ, минерал ўғитлар ва ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситаларини реализация қилиш механизмлари алоҳида ўрин тутати. Чунки, уларнинг ялпи улуши маҳсулот етиштириш харажатларининг 40 фоизини ташкил этади. Фермерлар орасида ўтказилган сўров натижалари кўрсатишича, ЁММ (АЁҚШ) реализация қилиш, тармоқларининг характерли камчилиги хизмат кўрсатиш сифатининг пастлигидир. Уларнинг ярмидан кўпи ЁММ куннинг маълум вақтларидагина тарқатади (кунига 1–2 соат). Бундан ташқари, кўплаб пунктларда фермерлардан ЁММ олиш учун ҳар ойда рухсатнома ҳужжатларини кўрсатиш талаб қилиш тартиби жорий этилган. Фаолияти ўрганилган 60 фоиз ЁММ реализация қилиш пунктларида тегишли ҳужжатлар (иш тартиби, намунавий ҳужжатлар, китоблар ва ҳ.к.) юритилмаган. Кўплаб АЁҚШ иш усуллари ширкатлар давридагидан кам ўзгарган. Фермерларни минерал ўғитлар ва ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари билан таъминлашни яхшироқ ташкил этиш мақсадида ҳукумат «Ўзқишлоқхўжаликкимё» компаниясини қайта ташкил қилиб, уни «Ўзкимёсаноат» ДАК ихтиёрига берди. Айни пайтда, «Ўзқишлоқхўжаликкимё»нинг вилоят ва туман корхоналари сақлаб қолинди ҳамда уларга ширкатлар ва фермер хўжаликларини минерал ўғитлар ҳамда ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари билан таъминлаш вазифаси топширилди. Минерал ўғитларни ишлаб чиқарувчи ва реализация қилувчиларни бир компанияга жамлаш, истеъмолчиларнинг талабларини яхшироқ ўрганиш, минерал ўғитларни ишлаб чиқарувчилар ва сотувчилар ўртасида ўзаро ҳисоб-китобларни тезлаштириш, мавжуд минерал ўғит ресурсларидан самарали фойдаланишга хизмат қилиши кўзда тутилган эди. «Ўзкимёсаноат» ДАК, деярли барча тугатилаётган ҳудудларда ташкил этилаётган фермер хўжаликларига минерал ўғитлар реализация қилиш тармоғини (омборларини) ташкил этиш бўйича ҳукумат топшириғини олди. Аммо, фермерлар ўртасида ўтказилган сўровларнинг кўрсатишича, тадқиқ этилган ҳудудлардаги минерал ўғитларни сотиш бўйича кўпчилик пунктлар фермерларга сифатли хизмат кўрсатмаяпти. Улар ҳали-ҳануз, асосан, минерал ўғитларни фермерларга бозор нархларида сотиш билан эмас, балки тақсимлаш билан шуғулланмоқда. Минерал ўғитлар омборларини техник жиҳозлаш соҳасида ҳам жиддий муаммолар бор. Сирдарё вилоятида 35 фоиз омборлар бирданига 200 кг дан ортиқ юк тортувчи тарози-

ларга эга эмас. Фаолияти ўрганилган омборларнинг деярли 40 фоизи ўғитларни меъёрдаги шароитларда сақлаш имкониятига эга эмас. Шу сабаб, ишлаб турган омборларнинг 15 фоизи ёпилди. Шунингдек, кадрлар билан таъминлашда ҳам муаммолар мавжуд. Минерал ўғитлар билан савдо қилувчи корхоналарга ўзаро ҳисоб-китоб механизмларининг номукамаллиги ва унинг солиққа тортиш тизимига мос эмаслиги туфайли, ҳозирча фермерлар билан ишлаш фойдали эмас. Амалдаги тартибга кўра, минерал ўғитлар учун тўлиқ ҳисоб-китоблар улар етказиб берилгандан сўнг орадан анча вақт ўтгандан кейин амалга оширилади. Лекин, кимё саноати корхоналари ва минерал ўғитларни реализация қилиш корхоналари эса, солиқларни маҳсулот буюртмачига жўнатилгандан кейин тўланиши керак. Натижада, минерал ўғитларни ишлаб чиқарувчи ва сотувчи корхоналарнинг дебитор қарзлари доим юқори, жарима ҳамда пенялар ўсмоқда. Бу, ўз навбатида, уларнинг молиявий аҳволи ёмонлашишига сабаб бўлмоқда. Кимё саноати корхоналари минерал ўғитларни экспорт қилишдан кўпроқ манфаатдор. Чунки, бунда улар учун вақтида ҳақ олинади. Ички бозорда эса, ҳалигача минерал ўғитлар эски тақсимлаш усуллари асосида (бозорда эркин сотиш йўли билан эмас) бўлинмоқда. Шундай қилиб, минерал ўғитлар ва ЁММ реализация қилишнинг бозор механизмларининг ўта қийинчилик билан жорий этилаётганлиги асосий муаммолардан бири бўлиб турибди. Минерал ўғитлар ва ЁММ қишлоқ хўжалик истеъмолчиларига (ширкатлар ва фермер хўжаликларига) реализация қилиш асосан қуйидаги икки шаклда амалга оширилмоқда:

- тўғридан-тўғри шартномалар асосида (ЁММ бўйича қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчилари ва «Ўзнефтьмахсулот» АК, минерал ўғитлар ва ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари бўйича қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчилари ҳамда «Ўзқишлоқхўжалик-кимё» АЖ туман бўлимлари ўртасида);

- биржа савдолари ва унда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларининг эркин қатнашиши орқали. Тўғридан тўғри шартномалар бўйича ЁММ ва минерал ўғитлар ресурслари белгиланган нархлар бўйича давлат эҳтиёжлари учун ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳажмига ажратилган лимитлар доирасида реализация қилинмоқда (100 фоиз олдиндан тўлаш шарти билан автомобиль бензини, 30 фоиз олдиндан тўлаш ва 60 кун ичида тўлиқ ҳисоб-китоб қилиш шарти билан дизель ёқилғиси ва минерал ўғитлар). Минерал ўғитлар ва ЁММ етказиб беришнинг мазкур тартиби бир қанча ижобий жиҳатларга эга бўлишига қарамасдан айрим камчиликлардан холи эмас.

Биринчидан, амалда, кўпинча, шартнома келишувлари бузилмоқда, деярли барча ҳудудларда мазкур ресурсларнинг вақтида етказиб берилмаслиги кузатилмоқда, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқа-

рувчиларини ресурсларнинг сифатидан қатъи назар харид қилишга мажбурловчи тақчиллик яратилмоқда (чунки, агротехник тадбирлар ўтказиш муддатининг чўзилиши ҳосилнинг бир қисми йўқотилишига сабаб бўлмоқда). Қишлоқ хўжалигига тўғридан-тўғри шартномалар бўйича ресурслар етказиб берувчи корхоналарнинг монополистлигини ҳисобга олган ҳолда амалдаги етказиб берилган маҳсулот учун «мақсадли траншлардан» маблағ ўтказиш тизимини бозор тизими эмас, балки эски тақсимлаш тизимини эслатади, деб айтиш мумкин.

Иккинчидан, ресурсларни реализация қилишнинг ушбу тизими ойдин эмас. Сўралган фермерларнинг 15 фоизи минерал ўғитлар уларга шартномада кўрсатилганидан кам ҳажмда берилаётганлигини айтиб ўтишган. Хизмат кўрсатиш корхоналари томонидан шартнома мажбуриятларини бажармаслик ҳолатлари учраб турибди ва бу кўрсаткич Хоразм вилоятида — 23,8 фоиз, Навоий вилоятида — 20 фоиз, Тошкент вилоятида 17,6 фоизни ташкил этди. Кўпчилик фермерларнинг айтишига қараганда ёқилғи қуйиш шохобчалари ЁММ керак бўлганидан 10—20 фоиз кам қуйишини айтиб ўтишган. Агар қишлоқ хўжалигига йилига 583,8 минг тонна ЁММ ва 36,5 минг тонна минерал ўғитлар етказиб берилишини ҳисобга олсак, норасмий тақсимланаётган ресурслар қисми 70,1 минг тонна ЁММ ва 3,84 минг тонна минерал ўғитларни ташкил этади. Бундан ташқари, сўралган фермерларнинг 27 фоизи ЁММ олиш, 17 фоизи минерал ўғитлар олиш билан боғлиқ қўшимча харажатлар мавжудлигини айтганлар. Навоий вилоятида бу кўрсаткич сўралганларнинг — 15 фоизи, Фарғона вилоятида — 7,7 фоизи, Қорақалпоғистон Республикасида 7,1 фоизни ташкил этди. Сўралган фермерларнинг кўпчилиги, агар бу хизматлар хусусий фирмалар томонидан кўрсатилса, хизматлар сифати ошиши мумкин, деб ҳисоблашади. Қишлоқ хўжалигига мазкур маҳсулот турларини етказиб берувчи корхоналарнинг монополистлиги рақобатнинг ривожланиши ва шу орқали хизматлар сифатининг ошишига хизмат қилмаяпти. Шундай қилиб, қайд этиш мумкунки, давлат фермерларга ЁММ, минерал ўғитлар ва ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситаларини реализация қилиш бўйича самарали тизимни яратишга эриша олмади, деб айтиш мумкин. Бунинг асосий сабаби эса, бу ресурсларнинг фермерларга давлат буюртмаси ҳажмида марказлашган тарзда тарқатиш усулининг сақланиб қолишидир. Давлат буюртмасини бажариш ҳисобига ЁММ ва минерал ўғитлар етказиб бериш самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

1. ЁММ ва минерал ўғитларни тақсимлашдан тўлиқ воз кечиш ва бозор шартнома муносабатларига ўтиш, қишлоқ хўжалигига ресурслар етказиб берувчи корхоналар орасида рақобат яратиш йўли

билан замонавий савдо шакллари қўллаш. Қишлоққа минерал ўғитлар ҳамда ЁММ етказиб беришни истаган хусусий улгуржи ва улгуржи чакана ташкилотларига ушбу ресурсларни мол-хом ашё биржаси орқали сотиб олиш имкониятини бериш керак. Давлат қишлоқ учун сотиб олинган ресурсларнинг (қишлоқ истеъмолчиларига қўшимча қиймат солиғидан озод қилиш имтиёзини берган ҳолда) кўрсатилган манзилга (қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларига) етиб боришини назорат қилиб туриши мумкин ҳолос.

2. Мазкур ресурсларни реализация қилиш қоидаларининг бажарилишини назорат қилишни таъминлаш, шунингдек, ёқилғи қуйиш шохобчалари ва минерал ўғитлар сотиш шохобчаларини замонавий ўлчов асбоблари билан таъминлаш. Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 5 февралда қабул қилинган «Юқори талабга эга бўлган маҳсулотлар хилларини сотишнинг бозор механизмларини жорий этиш тўғрисидаги» қарорининг қабул қилиниши билан мол бозорлари, шу жумладан, қишлоқ хўжалигига етказиб берилаётган моддий-техника ресурслари савдосини эркинлаштириш томон асосий қадам ташланди. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчилари давлат буюртмаси билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёжларини қондириш учун очик биржа савдоларида иштирок этиши ва «Ўзбекнефтьмаҳсулот» АК нефть базалари томонидан савдога қўйилган автомобиль бензини ва дизель ёқилғисини сотиб олиши мумкин. Шу йўл билан улар минерал ўғитларни ҳам сотиб олиши мумкин. Биржа савдоларида ЁММ ва минерал ўғитларни сотиш тартибларини белгилловчи қонунчилик асослари яратилди. Савдолар биржанинг электрон савдо тизимида, яъни барча ҳудудларда реал вақт шароитида бўлиб ўтади ҳамда барча харидорлар ресурсларни сотиб олишда бир хил имкониятга эга бўладилар. Шу билан бирга, биржа савдолари тизими жорий этиш антимонлопол нарх назорати мавжуд бўлган моллар бўйича амалга оширилаётганлигини ҳисобга олган ҳолда, бу тартибларнинг асосига ушбу молларни тўлиқ бозор шартларида реализация қилишни чегараловчи баъзи мезонлар қўйилган. Бу чоралар ҳозирча қуйидагилардан иборат:

а) реализация қилинаётган маҳсулотлар, қоидага кўра, корхоналар томонидан фақат ўз эҳтиёжлари учун ишлатилиши керак ва уларни сотишга рухсат этилмайди;

б) бир мавсум доирасида нархлар маълум белгиланган даражадан (10 %) ошса, биржа савдолари тўхтатилиб қўйилишини кўзда тутувчи қоида қўлланади;

в) янги савдо мавсуми ҳар сафар расман белгиланган дастлабки нархлардан бошланади.

III боб. ТОШКЕНТ ВА ХОРАЗМ ВИЛОЯТЛАРИДАГИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНияТЛАРИ

3.1. Тошкент вилоятидаги фермер хўжаликларининг фаолияти агросаноат кластерини ташкил этиш имкониятлари

Ички ва ташқи бозорда мева-сабзавотларга бўлган талабнинг ошиб бораётганлигини ҳисобга олган ҳолда, Тошкент вилоятида, уларни янада интенсив ривожлантириш имкониятлари мавжуд. Вилоятда мева-сабзавот маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашганлиги, бу борада истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш имконини беради. Бунинг учун, минтақада ишлаб чиқариш салоҳияти бор ва у бой хом ашё базасига эга. Истиқболда ушбу манбалар мева сабзавот ва узумни қайта ишлашга ихтисослашган ҳудудий ўсиш нуқталарини шакллантириш имконини беради.

Келажақда ушбу ишлаб чиқарувчиларнинг ички ва ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида уларни тегишли йўналишлар бўйича бир нечта агросаноат кластерига бирлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай имкониятлар кўпроқ Зангиота, Қибрай, Бўстонлиқ, Қуйи Чирчиқ, Паркент, Юқори Чирчиқ ва Янгийўл туманларида мавжуд.

3.1-расм. Минтақавий агросаноат кластерини шакллантириш

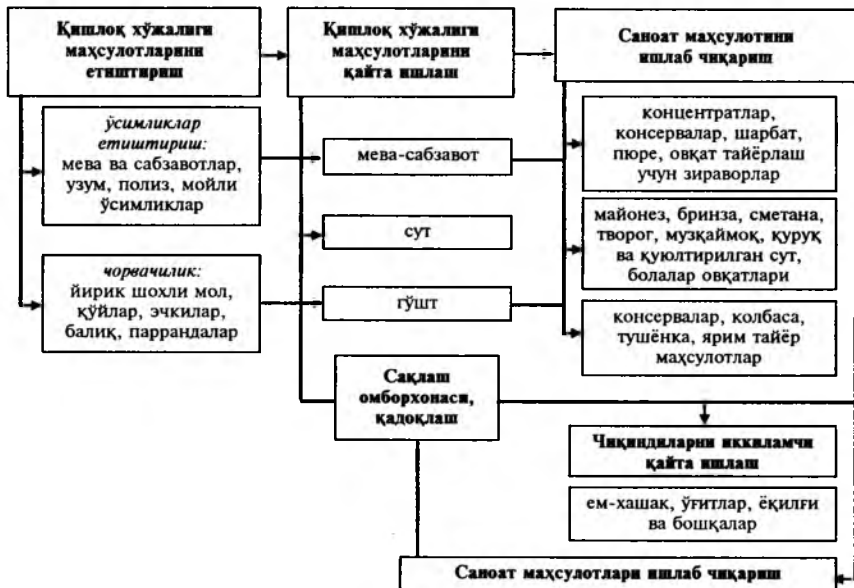
Келажакда агросаноат кластерларини ривожлантиришнинг муҳим манбалари қуйидагилар ҳисобланади:

– вилоятнинг Бўстонлиқ, Зангиота, Қибрай, Паркент, Юқори Чирчиқ, Қуйи Чирчиқ ва Янгийўл туманларида мева ва сабзавотлар етиштириш учун жуда қулай табиий-иқлим шароити мавжуд. Ушбу ҳудудларда мева маҳсулотларининг жами 72,8 фоизи, сабзавотларнинг 54,2 фоизи етиштирилади;

– Бўстонлиқ, Зангиота, Паркент туманларида узумнинг турли (хўраки ва винобоп) навларини етиштириш учун қулай шарт-шароитлар мавжуд. Жами узум ҳосилининг 70 фоизи ушбу туманлар ҳиссасига тўғри келади;

– 15 та йирик (“Янгийўл ёғ-мой” ОАЖ, “Конвин” ҚК, “FAR-VAB” ҚК, “Фаровон” МЧЖ, “Сингапур-Самарқанд”, “Меҳнат пиво” МЧЖ, “Hamkor-Osiyo” МЧЖ, “Inter Rohat” ҚК, “Afsar company LTD” ҚК, “Карвон” ҚК, “Мева шарбат” корхонаси, “Био-кимё” ОАЖ, “Arko still” ҚК, “Bonu golding” ҚК) ва 77та кичик корхоналар фаолияти билан боғлиқ ривожланган мева-сабзавотни қайта ишлаш салоҳияти мавжуд;

– вилоятда озиқ-овқат саноати корхоналарининг салоҳияти борган сари ортмоқда. Сўнгги ўн йил ичида соҳада меҳнат унумдорлиги 2 баробарга, ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг республикадаги улуши 14,5 фоиздан 16,1 фоизга ортган;

3.2-расм. Озиқ-овқат товарлари қўшилган қийматини яратиш занжири

– вилоятнинг қулай географик жойлашуви ҳамда транспорт инфратузилмасининг ривожланганлиги тайёр маҳсулотларни ташқи бозорларга олиб чиқишда катта қулайликлар яратади;

– хом ашё ва қайта ишланган маҳсулотларни навларга ажратиш, сақлаш ва қadoқлаш учун керакли шарт-шароит шаклланган;

– қайта ишлашни кенгайтириш учун мутахассислар ва малакали ишчи кучини жалб этиш имконияти мавжуд.

Юқорида келтириб ўтилган имкониятларни ҳисобга олган ҳолда, агросаноат кластерини қўшилган қийматнинг занжирсимон боғлиқлигида ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Агрокластерни яратиш бир-бири билан узвий боғлиқликда бўлган учта босқичдан иборат бўлади (3.1-жадвал).

3.1-жадвал

Агрокластерни яратиш лойиҳасини амалга ошириш босқичлари

Давр	Фаолият шакли	Тадбир ва лойиҳалар
I босқич (2015–2020 йй.)	Ташкилий	– ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида маҳаллий хом ашё базасини (боғлар, тут плантациялари, мойли ўсимлик плантациялари) янада ривожлантириш; – фаолият кўрсатаётган қайта ишловчи корхоналарни ("Конвин" ҚҚ, "FAR-VAB" ҚҚ, "Фаровон" МЧЖ, "Сингапур-Самарқанд", "Меҳнат пиво" МЧЖ, "Hamkor-Osiyo" МЧЖ, "Inter Rohat" ҚҚ, "Afsar company LTD" ҚҚ, "Карвон" ҚҚ, ПП "Мева шарбат", "Биокиме" ОАЖ, "Arko still" ҚҚ, "Bonu golding" ҚҚ) модернизациялаш ва техник қайта жиҳозлаш; – сут маҳсулотлари – болалар қуруқ аралашмалари, қуруқ сут, қуюлтирилган сут, кефир, творог, пишлоқ, бринза, йогурт, сметана ва бошқа ишлаб чиқаришларни кенгайтириш (Оққўрғон, Қуйи Чирчиқ, Пискент, Зангиота, Янгийўл, Бекобод, Бўстонлиқ, Оҳангарон, Юқори Чирчиқ туманлари, Ангрен, Бекобод шаҳарлари); – гўшти қайта ишлашни ташкил этиш (Зангиота, Янгийўл, Ўрта Чирчиқ, Юқори Яирчиқ туманлари), колбаса маҳсулотлари ва балиқ консерваларини ишлаб чиқариш (Бўстонлиқ, Бекобод, Қуйи Чирчиқ, Чиноз, Юқори Чирчиқ туманлари); – мева-сабзавот консервалари ва шарбатлар, томат пасталари, мева қоқилари, суюқ ва иккинчи овқатлар учун зирavorлар, қуритилган сабзавот ва мевалар ишлаб чиқаришни ташкил этиш (Паркент, Қибрай, Бўстонлиқ, Зангиота, Янгийўл, Бекобод, Чиноз, Қуйи Чирчиқ туманлари);

		– салқин ва спиртли ичимликлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш (Чирчиқ ш., Чиноз, Қуйи Чирчиқ, Бўстонлиқ туманлари); – озиқ-овқат ва тиббиёт учун мўлжалланган турли ёғ маҳсулотларини ишлаб чиқариш, масалан, Бўка туманида тозаланган кунгабоқар ёғи ишлаб чиқариш; – тегишли ишлаб чиқариш, транспорт, бозор, муҳандислик-техник ва ижтимоий инфратузилмани шакллантириш
II босқич (2020–2025 йй.)	Индустриал	– озиқ-овқат ва тиббиёт учун мўлжалланган турли ёғ маҳсулотларини ишлаб чиқариш (Паркент, Бўстонлиқ, Янгийўл туманлари); – хом ашёни иккиламчи қайта ишлаш натижасида олинадиган тайёр маҳсулотлар ҳажмини ошириш; – озиқ-овқат саноатида ишлаб чиқариш чиқиндиларини утилизация қилиш орқали ем-хашак маҳсулотлари, фармацевтика учун хом ашё олишни ташкил этиш (Қибрай, Зангиота, Янгийўл туманлари); – саноатда фойдаланилган сувни тозаланган ҳолда, ишлаб чиқаришга максимал равишда қайтариш бўйича замонавий технологияларни жорий этиш; – маҳсулотларни қадоқлаш бўйича янги технологияларни ўзлаштириш; – тармоқдаги корхоналар кооперацион алоқаларини ривожлантиришга хизмат қиладиган ахборот муҳитини яратиш (воситачилар конференцияси ва бошқа тадбирлар), технологик узвий боғланган ишлаб чиқаришни ривожлантириш; – ички ва ташқи бозорларда бренд маҳсулотлар яратишни рағбатлантириш (кўргазмалар, намойишлар ва ҳ.к.); – хусусий секторни минтақавий бренд маҳсулотлар (Паркент тумани негизида виночилик) яратишга жалб қилишда ҳудудий ҳамда ҳудудлараро лойиҳаларни шакллантириш ва амалга ошириш.
III босқич (2026–2030 йй.)	Инновациявий	– фан, таълим ва бизнеснинг ўзаро янада интеграциялашувини таъминлаш; – маҳсулотни ўз истеъмолчисига сифатли етказиб беришни таъминловчи сақлаш, ташиш ва тақсимлаш тизимини яратиш; – қулай ва истеъмолчиларни жалб қилувчи трикотаж, кийим-кечак, пойабзал, чарм маҳсулотлари, турли функцияли (терапевтик, оғриқсизлантирувчи, аллергияга қарши, ўтга чидамли, биофаол ва ҳ.к.) мато ва номато материаллар ишлаб чиқариш бўйича илғор технологияларни жорий қилиш; – ОЎЮ, коллежлар негизида, енгил саноат тармоғида Тошкент шаҳрининг илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари билан кенг ҳамкорликда илмий-техник ва инновацион ишланмаларни амалга ошириш учун инновациявий инфратузилмани шакллантириш.

Агросаноат кластерини шакллантириш нафақат рақобат, кооперация ва интеграция алоқаларини ривожлантириш, балки маҳсулот ишлаб чиқаришнинг узлуксиз технологик жараёнини янада узайтиришга ёрдам беради.

Кластернинг муваффақиятли фаолияти вилоятда илғор технологиялардан фойдаланган ҳолда ушбу соҳада янги ишлаб чиқариш қувватларини ташкил этиш йўли билан ишлаб чиқаришни диверсификациялаш имконини беради.

Тошкент вилоятида қишлоқ хўжалик соҳаси шўрланган ерлар улушининг камлиги, тупроқ унумдорлигининг юқорилиги, сув ресурслари билан яхши таъминланганлиги ҳамда яйловларнинг сифатлилиги билан бошқа минтақалардан ажралиб туради. Шунингдек, республика аҳамиятига эга бўлган қишлоқ хўжалик йўналишидаги илмий-тадқиқот муассасаларининг вилоят ҳудудида жойлашганлиги, соҳани ривожлантиришда илмий ютуқлардан самарали фойдаланиш имкониятини беради.

Ушбу устуворликлар билан бир қаторда, вилоят қишлоқ хўжалигида бир қанча муаммолар ҳам мавжуд. Шулар жумласига механизациялашув даражасининг ва меҳнат унумдорлигининг пастлиги, сақлаш омборлари ҳамда қайта ишлаш қувватларининг етарли эмаслиги каби ҳолатларни киритиш мумкин. Натижада, ушбу омиллар вилоятдаги мавжуд салоҳиятдан самарали фойдаланиш ва соҳани интенсив ривожлантиришга тўсқинлик қилмоқда.

Ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, Тошкент вилоятида қишлоқ хўжалигини яқин келажақда барқарор тараққий эттириш борасида бир қанча йўналишлар бўйича фойдаланилмаётган резерв ва қўшимча имкониятлар мавжудлиги аниқланди.

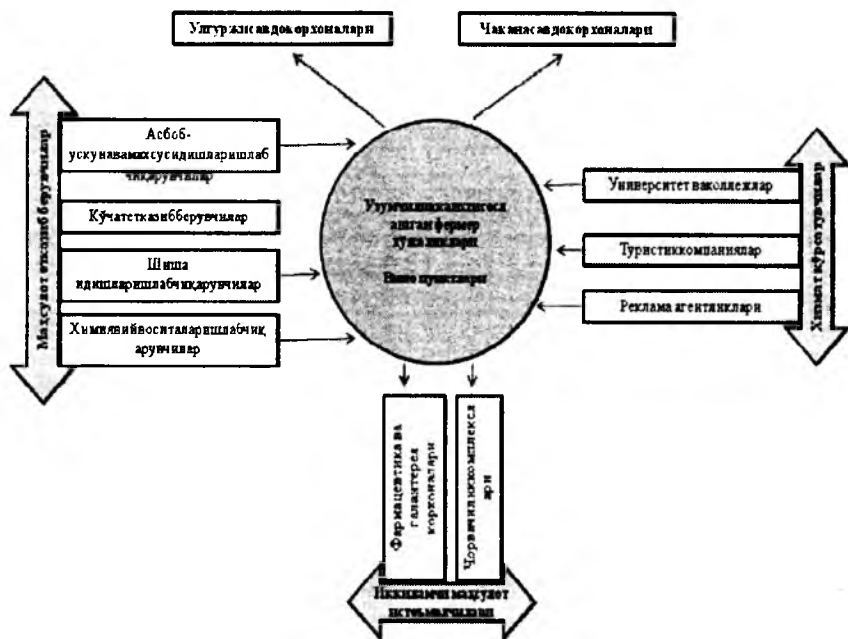
Узумчилик соҳасида Тошкент вилояти, бошқа минтақаларга қараганда нафақат юқори салоҳият, балки катта устунликларга ҳам эга. Узумчилик яхши ривожланган Паркент, Бўстонлиқ, Зангиота туманларида мавжуд узумзорларнинг ҳосилдорлигини ошириш ва узум турлари бўйича майдонларни оптималлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Оҳангарон туманида эса, мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб, узумзорларни кенгайтириш мақсадга мувофиқ. Буни ушбу туманда иқлим шароити қулайлиги ва аҳолисида узумни етиштириш кўникмаси яхши шаклланганлигидан ташқари, сув етиб бормаيدиган сувли (29 %), лалми (37 %) ҳамда пичанзор ва яйлов (35 %) майдонларининг асосий қисми жойлашганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Тошкент вилоятидаги мавжуд сув етиб бормаётган 11,1 минг гектар суғорма, 34,4 минг гектар лалми ҳамда 435,1 минг гектар пичанзор ва яйлов, 11,3 минг гектар ҳосилдорлиги паст бўлган пахта ва галла майдонларининг бир қисмида узумчилик билан шуғулланиш истиқболли ҳисобланади. Маҳаллий мутахассисларнинг

ҳисоб-китобларига кўра, дастлаб 4,4 минг гектар сув етиб бор-майдиган, 15,3 минг гектар лалми, 108,3 минг гектар пичанзор ҳамда 1,1 минг гектар ҳосилдорлиги паст бўлган пахта ва ғалла майдонларида узумзорлар ташкил этиш мумкин. Бу эса, вилоятда узум етиштиришни 12 мартадан ортиқроққа кўпайтириш имкониятини беради. Ушбу майдонларда узум етиштириш ва уни қайта ишлаш билан боғлиқ янги лойиҳаларни амалга ошириш орқали эса, 60 мингга яқин янги иш ўринлари яратиш мумкин. Бундан ташқари, ҳўл ва қайта ишланган узум маҳсулотлари экспорти миқдорини кескин ортиришга эришиш мумкин.

Узумни етиштириш ва қайта ишлаш ишларини замон талаблари даражасида ташкил этишда, халқаро тажрибадан келиб чиққан ҳолда, кластер усулидан фойдаланиш самарали бўлади.

Шуни таъкидлаш керакки, узумчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари ва вино пунктлари кластер ядроси ҳисобланади. Вилоят ҳўраки узум етиштириш, уни ички ҳамда ташқи бозорларга чиқаришда катта тажриба ва имкониятларга эга. Лекин, винобоп узумлардан виноматериал тайёрлаш ва сотишда бир қанча тўсиқ ҳамда муаммоларнинг мавжудлиги ушбу фаолият турини чеклаб турибди.

3.3-расм. Узумчилик кластери

Вилоятдаги мавжуд экин майдонларидан самарали фойдаланиш йўналишлари

Тушанилар номи	Суғ етиб бормаётган ерлар				Лалми ерлар				Пичанзор ва яйловлар				Хосилдорлиги паст бўлган пахта ва галла майдонлари			
	Жами	шундан, истиқболли			Жами	шундан, истиқболли			Жами	шундан, истиқболли			Жами	шундан, истиқболли		
		узумзор	боғ	моёнли экин		узумзор	боғ	моёнли экин		узумзор	боғ	моёнли экин		узумзор	сабзавот маҳсуло-ти	т-лари
Жами	11,1	4,4	3,4	3,4	34,4	15,3	8,1	11,0	435,1	108,3	8,5	78,3	11,3	1,1	6,8	3,4
шу жумладан:																
Оқхўрон	0,1	0,06	0,02	0,02	0,1	0,02	0,05	0,03	1,5	0,8	0,1	0,3	0,4	0,03	0,2	0,1
Охангарон	3,2	1,3	1,2	0,7	12,7	6,1	2,8	3,8	152,4	41,2	3,3	27,4	0,2	0,03	0,1	0,1
Бекобод	0,8	0,3	0,2	0,3	0,9	0,3	0,3	0,3	8	3,6	0,3	1,4	1,5	0,1	0,9	0,5
Бўстонлиқ	0,3	0,09	0,16	0,05	7,3	3,4	1,8	2,1	190,3	26,7	2,1	34,3	0,2	0,02	0,1	0,1
Бўша	0,9	0,4	0,2	0,3	1,1	0,3	0,4	0,4	5,8	2,3	0,2	1,0	2,2	0,2	1,3	0,7
Қудий Чирчиқ	0,5	0,2	0,2	0,1					0,5	0,2		0,1	0,3	0,04	0,2	0,1
Зангиота	0,01	0,01			0,1	0,08	0,02		0,5	0,3		0,1	1,2	0,3	0,7	0,2
Юқори Чирчиқ	1,2	0,2	0,3	0,7	1,6	0,9		0,7	5	1,8	0,1	0,9	2,6	0,2	1,6	0,8
Қўбрай	0,3	0,2		0,1	2,4	1,3	0,4	0,7	1	0,4	0,0	0,2	0,1		0,1	
Паркент	0,4	0,2	0,1	0,1	6,1	2,1	1,8	2,2	40,2	17,5	1,4	7,2	0,2	0,1	0,1	
Пискент	0,4	0,1	0,1	0,2	0,9	0,4	0,2	0,3	25,1	11,8	0,9	4,5	0,3	0,01	0,2	0,1
Уртачирчиқ	0,7	0,3	0,2	0,2	0,9	0,3	0,2	0,4	1,7	0,6		0,3	0,9	0,04	0,5	0,3
Чиноз	2	0,9	0,6	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	2	0,7	0,1	0,4	0,8	0,02	0,5	0,3
Янгийўл	0,3	0,1	0,1	0,1					1,1	0,4		0,2	0,4	0,03	0,2	0,1

Таҳлил натижалари шуни кўрсатмоқдаки, узумчилик хўжаликлари молиявий ва моддий-техник ҳолатининг яхшиланиши бевосита виноматериал тайёрлаш ва унинг савдосини тўғри йўлга қўйиш билан боғлиқ. Бунинг учун, Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 30 декабрдаги 285-сонли қарорининг 2-илоvasи билан тасдиқланган “Этил спирти ва алкоғолли маҳсулотлар ишлаб чиқариш фаолиятини лицензиялаш тўғрисида”ги Низомни қайта кўриб чиқиш талаб этилади. Шунингдек, Адлия Вазирлиги томонидан 1999 йил 7 январда рўйхатга олинган “Ўзбекистон Республикасида тамаки маҳсулотлари ва алкоғолли ичимликларга акциз маркаларини қўллаш тартиби тўғрисида”ги 589-сонли йўриқномага ҳам тегишли ўзгартиришлар киритиш керак бўлади.

Узумчиликни кластер асосида ривожлантириш унинг атрофида маҳсулот етказиб берувчи, хизматлар кўрсатувчи ва узумдан чиқадиган иккиламчи маҳсулотларни қайта ишловчи корхоналар фаолиятини шакллантиришни талаб қилади:

Маҳсулот етказиб берувчи корхоналар. Асбоб-ускуна ва махсус идишлар ишлаб чиқариш – “Ўзметкомбинат” АИЧБ ва “Меридиан-А” ХФ (Тошкент вилояти), “Қуюв механика заводи” ИЧК (Тошкент шаҳри), “Ўзжелдормаш” ИЧБ (Андижон вилояти) ва бошқа корхоналар томонидан амалга оширилиши мумкин. Ундан ташқари, ёғоч бочкалар республикада ишлаб чиқарилмаслиги, импорт қилиш эса қимматга тушаётганлиги сабабли, соҳа корхоналари пластмасса ва темир идишлардан фойдаланмоқда. Вино маҳсулотларини сақлашда ёғоч бочкалар муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътиборга олиб, уни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурига киритиш талаб этилади.

Ҳукумат дастури асосида узумчиликни ривожлантиришга катта эътибор берилаётган бўлса-да, бир неча йилларда виночилик соҳасининг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиги, винобоп узумзорларнинг қисқариши, элита навларнинг йўқолишига олиб келган. Шу сабабли, сифатли ва серҳосил навларни яратиш, уларни кўпайтиришда академик М.Мирзаев номидаги Боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти муҳим аҳамиятга эга. Кўчатчиликда рақобат муҳитини шакллантириш мақсадида Паркент, Бўстонлиқ ва Зангиота туманларида узум кўчатчилигига ихтисослашган фермер хўжаликларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Вино маҳсулотларини қадоқлаш учун ишлатиладиган шиша идишлар “Асл ойна”, “Кварц” ва “Кампалия” корхоналари томонидан етказиб берилиши мумкин. Кимёвий воситаларга бўлган талаб “Ўзкимёсаноат” АЖ тизимида кирувчи корхоналар томонидан қондирилади.

Хизмат кўрсатувчи корхоналар. Ҳозирги вақтда Тошкент кимё-технология институти “Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳамда қайта ишлаш технологияси (маҳсулотлар тури бўйича)” фа-

культетида “қанд ва бижғитиш” йўналиши мавжуд бўлиб, у виночилик кластерини ривожлантиришда етарли илмий-амалий тажрибага эга эмас. Шу сабабли, ушбу институтда виночилик факультетини ташкил этиш ҳамда виночилик ривожланган Европа мамлакатларининг университет ва институтлари билан тажриба алмашувини йўлга қўйиш лозим бўлади. Ундан ташқари, Паркент, Бўстонлиқ ва Зангиота туманларидаги қишлоқ хўжалик коллежларида виночилик йўналишларини очиш, уларнинг таълим жараёнларини амалиёт билан боғлаш соҳанинг ўрта маълумотли мутахассисларга бўлган талабини қондиришдан ташқари, институт учун малакали абитуриентларни тайёрлаш имконини беради.

Бўстонлиқ ва Паркент туманларида виночилик хўжаликларини ривожлантириш, келажакда вилоятнинг туризм салоҳиятини оширишга ҳам хизмат қилади. Реклама агентликлари эса, нафақат тайёр маҳсулот, балки кластерга кирувчи барча йўналишлар фаолиятининг ички ва ташқи бозордаги рекламаси билан шуғулланиши бу борада қўл келади.

Узумдан чиқадиган иккиламчи маҳсулотларни қайта ишлаш корхоналари. Узум уруғидан олинадиган мой сифатли озиқ-овқат маҳсулоти бўлишидан ташқари, фармацевтика корхоналари учун қимматли хом ашёдир. Узум пўстлоғи ва шроти чорвачилик учун тўйимли озуқа ҳисобланади. Узумни қайта ишлаш даражасининг ортиб бориши ушбу йўналишда ихтисослашган корхоналарни ташкил этиш имконини беради.

Мевачиликни ривожлантириш. Тошкент вилояти мевачиликни ривожлантиришда катта салоҳиятга эга. Бу иқлим шароитининг қулайлиги, мавжуд боғлардан самарали фойдаланиш ва янги боғларни ташкил этиш имкониятининг юқорилиги билан ифодаланади.

Мавжуд боғлардан самарали фойдаланиш етиштирилаётган маҳсулотлар рентабеллик даражасини ошириш ҳамда бу боғларни реконструкция қилиш билан боғлиқдир. Ушбу соҳада рентабеллик даражасини оширишнинг муҳим омилларидан бири, бу — мевани етиштиришдан тортиб, қайта ишлашгача бўлган жараённи минтақа ҳудудларида технологик жиҳатдан узлуксиз ҳолда ташкил этишдир.

Ушбу жараёнда маҳсулотларни сақлаш вилоятда анча долзарб вазифа ҳисобланади. Чунки, мавжуд омборхоналар қувватларининг етишмаслиги, меваларни сақлаш имкониятларини чеклаб, хизмат ҳақларининг юқорилигига сабаб бўлмоқда. Ўрганиш натижаларига кўра, соҳада рақобат муҳитини шакллантириш мақсадида инфратузилма ҳамда транспорт объектлари билан яхши таъминланган Зангиота, Қибрай, Янгийўл, Чиноз, Бўстонлиқ туманлари, Чирчиқ ва Ангрен шаҳарлари ҳудудларида замонавий омборхоналарни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Қайта ишлаш борасида эса, “Стратегия”нинг I-қисмида таъ-

кидлаб ўтилганидек, жисмоний ва маънавий эскирган асбоб-ускуналарга эга корхоналар томонидан таклиф этилаётган харид нархлари фермерларга мевачиликдан даромад олиш имкониятини чекламоқда. Шу сабабли, мавжуд ишлаб чиқариш қувватларининг модернизация қилиниши ҳамда фермерлар томонидан замонавий кичик қайта ишлаш корхоналарининг Қибрай, Зангиота, Бўстонлик, Янгийўл, Паркент ва Чиноз туманларида ташкил этилишини молиявий қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамият касб этади.

Мавжуд боғларни реконструкция қилиш ҳосилдорликни ошириш омилларидан биридир. Фермер хўжаликлари ихтиёридаги 77 фоиз боғларда экстенсив (ҳосилдорлиги ва сифати паст, ташқи омиллар таъсирига чидамсиз) кўчатлар парваришланмоқда. Интенсив боғлар ҳосилдорлиги оддий боғларга нисбатан 2,5–3 мартагача юқори эканлигини эътиборга оладиган бўлсак, фермерлар ихтиёридаги 18 минг гектарга яқин боғ майдонларининг реконструкция қилиниши, ҳосилдорлик ҳисобига ишлаб чиқаришни 2,3 мартадан ортқроққа кўпайтириш имкониятини беради. Вилоятда реконструкция қилиниши лозим боғларнинг асосий қисми айнан боғдорчилик ривожланган Паркент (16 фоиз), Бўстонлик (16 фоиз), Қибрай (10 фоиз), Зангиота (9 фоиз), Оҳангарон (8 фоиз) ва Ўрта Чирчиқ (6 фоиз) туманларига тўғри келади.

3.3-жадвал

Ёнғоқ, бодом ва pistaмаҳсулотлари етиштиришни ривожлантириш истиқболлари

Туманлар номи	Мавжуд ўрмонзорлар, %	
	жами	шундан, ёнғоқ, бодом ва pista етиштириш мумкин бўлган майдонлар
Бўстонлик	44,1	21,2
Паркент	4,7	2,4
Оҳангарон	37,8	13,2
Бекобод	2,1	1,3
Пискент	1,9	1,0
Янгийўл	0,8	0,4
Қибрай	0,5	0,3

Ҳисоб-китобларга кўра, вилоятдаги боғлар майдонини жами 20 минг гектарга, шу жумладан, сув етиб бормаётган ерлар ҳисобига 3,4 минг гектарга, лалми майдонлар ҳисобига 8,1 минг гектарга ҳамда пичанзор ва яйловлар ҳисобига 8,5 минг гектарга кенгайтириш имконияти мавжуд. Янги ташкил этиладиган боғларнинг асосий қисми боғдорчилик ривожланган Бўстонлик, Оҳангарон, Паркент ва Пискент туманларига тўғри келиб, уларда ихтисослашувнинг янада кучайишига хизмат қилади.

Вилоят уруғлик (олма, нок, беҳи ва ҳ.к.) ва данакли (олхўри, олма, гилос, ўрик, шафтоли ва ҳ.к.) мева турларидан ташқари ёнғоқ, бодом ва pista етиштиришда ҳам катта салоҳиятга эга. Мавжуд тоғ ва тоғолди зоналарида, жумладан, 127 минг гектардан ортиқроқ ўрмонзорларда ушбу мевазорларни ташкил этиш имконияти мавжуд. Ўрмонзорларнинг асосий қисми Бўстонлиқ (53 фоиз), Оҳангарон (32 фоиз) ва Паркент (9 фоиз) туманларида жойлашган. Мутахассислар хулосаларига кўра, ҳозирги вақтда мавжуд ўрмонзорларнинг ўртача 45 фоизиди (37 минг гектарга яқин) ёнғоқзорлар ташкил этиш имконияти мавжуд. Хусусан, Бўстонлиқ туманида 21,2 минг гектар, Оҳангарон туманида 13,2 минг гектар ва Паркент туманида 2,4 минг гектар ёнғоқзорлар барпо этиш имконияти бор.

Жумладан, янги ёнғоқзорларнинг барпо этилиши, вилоятда ёнғоқ, бодом ва pista маҳсулотлари ишлаб чиқаришни бир неча баробарга (айрим маҳаллий экспертларнинг фикрига кўра, 70 мартага) кўпайтириш имконини беради. Бу эса, ўз навбатида, вилоятнинг экспорт салоҳиятини оширишга ижобий таъсир кўрсатади.

Вилоятдаги мавжуд имкониятларга эришишда соҳа ишлаб чиқариш фондини (сифатли кўчатлар етиштириш, махсус техника ва асбоб-ускуналар билан таъминлаш) ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир туман учун уларнинг ер, сув, тупроқ ва об-ҳаво шароитидан келиб чиққан ҳолда, истиқболли пакана ва ярим пакана кўчатлар ниолхоналарини академик М.Мирзаев номидаги Боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институтида районлаштириш мақсадга мувофиқдир. Боғдорчилик хўжаликларининг махсус техника ва асбоб-ускуналарга бўлган жами талабини шакллантириш республика машинасозлик корхоналари томонидан мавжуд ишлаб чиқаришни кенгайтириш ҳамда янги маҳсулот турларини маҳаллийлаштириш имкониятини яратади.

Аммо, кузатув натижалари аксарият фермер хўжаликлари молиявий ҳолатининг қониқарсизлиги ҳамда банк кредитлари олиш учун эса, кафолатланган таъминотнинг йўқлиги қайта ишлаш қувватларини ташкил этиш, омборхоналар қуриш, боғларни реконструкция қилиш, техник базасини мустаҳкамлаш имкониятини бермайди. Шу сабабли, боғларнинг кредит таъминоти сифатида қабул қилиниши ҳамда йирик қайта ишлаш корхоналарининг ҳам бу жаънда фаол иштирок этишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Эртапишар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни ривожлантириш. Вилоят иссиқхоналарда эртапишар қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш борасида юқори малака ва катта салоҳиятга эга эканлиги таъкидлаб ўтилган эди. Тошкент вилояти, айниқса, Қибрай, Зангиота, Янгийўл ва Чиноз туманлари аҳолисида эртапишар сабзавотлар етиштириш кўникмаси яхши шаклланганлигидан ташқари, ушбу туманларда коммуникация тизими ривожланган.

Аммо иссиқхона хўжалиги билан асосан аҳоли кичик майдонларда (ўртача 0,07 гектар) шуғулланиб келаётганлиги, ресурс сарфи юқорилиги ҳамда табиий газга чекловнинг мавжудлиги, хизмат кўрсатиш тизимининг ривожланмаганлиги каби омиллар вилоят салоҳиятидан самарали фойдаланишга тўсқинлик қилмоқда.

Шу сабабли, эртапишар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш, таркибини такомиллаштириш, соҳага инновацион ва ресурс тежамкор технологияларни жорий этишда ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, Зангиота туманида агрокластер ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Таъкидлаш зарурки, иссиқхона хўжаликлари (фермер ва деҳқон хўжаликлари) ҳамда маркетинг ва савдо хизмати кўрсатувчи компаниялар кластер ядроси ҳисобланади.

Соҳани кластер асосида ривожлантириш, унинг атрофида ёрдамчи маҳсулот етказиб берувчи, хизматлар кўрсатувчи ва қайта ишловчи корхоналар фаолиятини ташкил этишни талаб қилади. Жумладан:

3.4-расм. Эртапишар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришни кластер усулида ташкил этиш

Маҳсулот етказиб берувчи корхоналар:

— **маҳаллий уруғ ва кўчатлар етказиб бериш.** Ҳозирги вақтда, асосан хорижий давлатларда ишлаб чиқарилган уруғлардан фойдаланиб келинилаётган бўлиб, айрим ҳолатларда янги уруғлар билан турли касалликлар кириб келиши, ҳосил ва сифатнинг кафолатланмаслиги, турли зарарли химикатларга эҳтиёжнинг юқорилиги, уруғ

таннархининг қимматлиги каби салбий ҳолатлар маҳаллий уруғчилик тизимини ривожлантиришни талаб этади. Бу борада Ўзбекистон Фанлар академияси Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти, академик М.Мирзаев номидаги Боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-тадқиқот институти, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги илмий ишлаб чиқариш маркази ва Тошкент аграр университети асосий таянч нуқталар бўлиб ҳисобланади. Маҳаллий уруғ ва қўчатчиликнинг шакллантирилиши нафақат кластер доирасида, балки республика иссиқхона хўжалигини ривожлантиришда ҳам муҳим аҳамият касб этади;

— **агрономия хизматлари.** Ушбу хизмат экиш талабларини ишлаб чиқиш, ўсимликлар касалликларга чалинганда эса уларга даво усулларини таклиф этишдангина иборат бўлиб қолмоқда. Аммо ривожланган давлатларда иссиқхоналарда етиштирилган импорт маҳсулотлар учун агротехнологик карта (экилган уруғга берилган ишловдан тортиб токи маҳсулот етиштирилгунга қадар ишлатилган дори-дармонлар тўғрисидаги маълумот) талаб этилади. Шу сабабли кластер доирасида агрономия хизматининг жорий этилиши, унинг замонавий лаборатория ускуналари билан жиҳозланиши, мутахассисларнинг халқаро стандартлар талаби асосида қайта тайёрланиши, энг аввало, ички бозор хавфсизлигини таъминлаш, қолаверса, экспорт географиясининг кенгайишига хизмат қилади;

— **химикатлар етказиб бериш.** Ҳозирги вақтда, асосан, чет элларда ишлаб чиқарилган химикатлар, деҳқонларнинг имкониятидан келиб чиққан ҳолда бетартиб ишлатиб келинмоқда. Замонавий лабораторияларга эга агрономия хизматининг жорий этилиши, зарарли химикатларни муомаладан чиқариш ва маҳаллий химикатларни такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишда муҳим роль ўйнайди. Маҳаллий химикатлар билан иссиқхона хўжаликларини таъминлашда вилоятдаги “Максам Чирчиқ” ва “Аммофос-Максам” корхоналари таянч нуқта бўлади;

— **замонавий иссиқхоналар қуриш учун асбоб-ускуналар етказиб бериш.** Вилоятдаги иссиқхоналарнинг асосий қисми қўлбола усулда қурилган бўлиб, энергия сарфи жуда юқоридир. Шу сабабли, кластер доирасида энергия сарфини кам талаб қилиб, муқобил манбаларга (қуёш энергияси, биогаз, поликарбонат билан қоплаш ҳамда қуёш иссиқлигидан ҳаво айланиши тизимида қўллаш тамойили²⁷) асосланган бўлиши, лизинг асосида асбоб-ускуналар етказиб бериш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада, илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш бўйича Қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва электрлаштириш илмий-тадқиқот институти, замонавий иссиқхона қу-

²⁷ Домик солнечной вегетации Александра Иванова или назад в будущее по-киевски. <http://teplicnik.ru/obustrojstvo/solnechnyj-vegetarij.html>

риш бўйича “Agropoliv” компанияси “Green Field Agro” МЧЖ (Тошкент шаҳри), қуёш панеллари ишлаб чиқариш бўйича “Mig solar” МЧЖ ва “Chag‘atay invest” МЧЖ (Тошкент шаҳри), ишлаб чиқариш ва ўрнатиш бўйича “Arsenal-stroy” МЧЖ ва “Eko ravnaq” МЧЖ (Тошкент шаҳри), пластмасса панеллар етказиб бериш бўйича “Alutex” ҚҚ ва “Alfa Plastik” ҚҚ, полиэтилен материаллар етказиб бериш бўйича “Big-Plast” МЧЖ, “Original Grand Plast” МЧЖ, “Maxsus polimer zavodi” МЧЖ (Тошкент шаҳри) асос вазифасини бажаради;

— **молия ва суғурта хизмати.** Кредит ресурслари ажратиш ҳолати талаб даражасида эмас. Суғурта компаниялари томонидан иссиқхоналар мулки ва экилган қўчатлари суғурталанмоқда, холос. Ҳосилнинг суғурта қилинмаслиги эса етиштириладиган маҳсулот учун шартномаларнинг йўқлиги, ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳисоботини олиб бориш имкониятининг йўқлиги билан боғлиқдир. Ушбу суғуртанинг тарифи юқори бўлишига (мулкӣ — 0,5 фоиздан 1,5 фоизгача, қўчат — 2 фоиздан 3 фоизгача) қарамасдан, вилоятнинг умумий қишлоқ хўжалиги суғуртасидаги улуши жуда пастлигича қолмоқда. Бу суғурталанувчилар сонининг камлиги ҳамда молиявий ҳолатининг ёмонлиги билан боғлиқдир. Кластернинг ташкил этилиши натижасида, маркетинг ва савдо ҳамда қайта ишлаш корхоналари билан тузиладиган шартномалар асосида ҳосилни ҳам суғурта қилиш имкониятига эга бўлинади. Кластернинг ташкил этилиши қиш даврида маҳсулот етиштириш хавфи юқорилиги сабабли, ишлаб чиқарувчиларнинг харидорлар олдидаги мажбуриятини суғурталашни талаб этиши суғурталанувчилар сонининг кўпайишига хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, суғурта тарифларининг арзонлашишига олиб келади;

— **маҳаллий ўғит етказиб бериш.** Фермер хўжаликлари биогаз ишлаб чиқариш учун чиқинди (гўнг) ва маҳаллий ўғит етказиб беради. Тажриба натижалари, 1 тонна гўнгдан 40–50 кубометр биогаз олиш мумкинлигини кўрсатмоқда. Биогаз олиш учун хом ашёни асосан чорвачилик йўналишидаги “Тўлаган” ва “Shokarim хоҗи” фермер хўжаликлари, “Ezoz chorvador” МЧЖ (Зангиота тумани), “Yuksalish” ва “Фозил ота” фермер хўжаликлари, “Halol sut biznes” МЧЖ (Янгийўл тумани), “Azizjon”, “Hinobod-Miraxmedov Shuxrat” ва “Global agro omad” (Қибрай тумани) фермер хўжаликлари ҳамда паррандачилик йўналишидаги “Virtex agro” МЧЖ, “Exclusive agro food” МЧЖ ва “Ишонч—надежда” фермер хўжалиги (Зангиота тумани), “Baholi” фермер хўжалиги, “Umid” МЧЖ, “Sultonova Gulchexra” МЧЖ (Янгийўл тумани), “Tabiat mehri” фермер хўжалиги, “Yutm-parranda” МЧЖ, “Toshkentparranda” МЧЖ (Қибрай тумани) фермер хўжаликлари етказиб бериши мумкин.

1. Ҳозирги вақтда ишлаб чиқарувчи барча функцияни ўзи ба-
жариб, хизмат кўрсатиш тизими талаб даражасида эмаслиги, мав-
жуд имкониятлардан самарали фойдаланишга тўсқинлик қилаётган
омиллардан ҳисобланади. Шу сабабли, кластер ичида маркетинг ва
савдо хизматлари кўрсатувчи тузилма ташкил этилиши мақсадга
мувофиқ ҳисобланади. Унинг ташкил этилиши, иссиқхона ҳўжа-
ликларининг фақат ишлаб чиқариш билан шуғулланишларига им-
коният яратиб, натижада самарадорликнинг ошишига хизмат қила-
ди. Маркетинг ва савдо хизматлари кўрсатиш тузилмаси эртапишар
сабзавот ва мева маҳсулотларига бўлган ички ҳамда ташқи бозорлар
талабини ўрганиш асосида ишлаб чиқарувчиларга буюртмалар бера-
ди.

Етиштирилган маҳсулотларни истеъмолчиларга сифатли ва ўз
вақтида етказиб беришни таъминлаш учун “Ангрен нек” ҚҚ (Тош-
кент вилояти), “Gofrotaralux”, “Karton-Osiyo” МЧЖ, “Prime Busi-
ness Group” МЧЖ, “Maxsus polimer zavodi” МЧЖ, “Yushen plastic”
МЧЖ (Тошкент шаҳри) томонидан қadoқлаш маҳсулотлари етказиб
берилади. Қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларини иссиқхоналардан та-
шиб келтириш ҳамда қadoқланган маҳсулотларни эса логистика
марказига етказиб беришда “Soyuztranslink expedition” МЧЖ,
“Турксиб магистраль” МЧЖ, “Joint trans service” МЧЖ ва “127-av-
tokorxona” МЧЖ (Тошкент вилояти) каби транспорт корхоналари
хизматидан фойдаланиш мумкин.

2. Иссиқхоналарда етиштириладиган маҳсулотларнинг 3–8 фо-
изи ҳўл ҳолатда истеъмол қилиш учун яроқсиз бўлишини эътиборга
олган ҳолда, қайта ишлаш корхоналарига эҳтиёж туғилади. Иссиқ-
хона ҳўжаликлари ушбу маҳсулотларни консерва маҳсулотлари иш-
лаб чиқаришга ихтисослашган (“Ittifoq meva-sabzavotlari” агро-
саноат фирмаси, Зангиота туманидаги “Turkiston agro impeks” ва
“Guest global food” МЧЖлар, Паркент туманидаги “Parkent
tayyorlov savdo” ва “Parkent sharbati” МЧЖлар, Янгийўл туманидаги
“Master global plyus” МЧЖ) корхоналарга етказиб бериши мумкин.

Зангиота туманида иссиқхона кластерининг шакллантирилиши,
Тошкент вилоятининг бошқа ҳудудларида ҳам соҳанинг ривожла-
нишига синергетик таъсир кўрсатади. Натижада, эртапишар қиш-
лоқ ҳўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг кўпайиши, соҳага
хизмат қилувчи инфратузилманинг шаклланиши, аҳоли даромад-
ларининг ўсиши, валюта тушумларининг кўпайиши ҳамда доимий
иш ўринларининг яратилишига хизмат қилади.

Мойли экинлар етиштиришни ривожлантириш. Бошқа ҳудуд-
ларда бўлгани каби Тошкент вилоятида ҳам мойли экинлар етиш-
тиришга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Вилоятда умумий экин
майдонининг 6 фоизга яқинроғини мойли экинлар ташкил этиб,
республикада етиштирилаётган ерёнғoқнинг 63 фоизи, соянинг 41

фоизи, масхарнинг 13 фоизи, кунгабоқарнинг 12 фоизи ҳамда кунжутнинг 0,1 фоизи унинг ҳиссасига тўғри келади²⁸.

Аҳолининг кунгабоқар ва ерёнғоқни қайта ишланмаган ҳолда истеъмол қилишга бўлган талабининг юқорилигини эътиборга олган ҳолда, ёғ саноатини ривожлантириш мақсадида **масхар** етиштиришни кўпайтириш муҳим аҳамият касб этади. Масхарни лалми, пичанзор ва яйловлар майдонларида етиштириш мумкинлигини эътиборга оладиган бўлсак, маҳсулот етиштиришни бир неча мартага кўпайтириш имконияти борлиги маълум бўлади. Ҳисоб-китобларга кўра, вилоятдаги масхар етиштиришни сув етиб бормаётган ерлар ҳисобидан 3,4 минг гектарга, лалми майдонлар ҳисобидан 11 минг гектарга ҳамда пичанзор ва яйловлар ҳисобидан 78,3 минг гектарга кенгайтириш имконияти мавжуд. Хусусан, Бўстонлик, Оҳангарон, Паркент ва Пискент туманлари мойли экинлар етиштиришни кўпайтириш бўйича истиқболли ҳисобланади.

Масхар экин майдонларининг кенгайиши вилоятда ушбу маҳсулотни етиштиришни қарийб 25 мартага кўпайтириш имкониятини беради. Бу эса вилоятда ноанъанавий мойли экинлар уруғини кичик цехларда қайта ишлашни кенгайтириш орқали аҳолининг экологик тоза ўсимлик ёғи таъминотини яхшилаш билан бирга, зарур хом ашё сифатида қандолатчилик, чорвачилик, паррандачилик ва балиқчилик каби йўналишларнинг ривожланишида ҳам муҳим омил бўлади.

Шу билан бирга, ҳозирги вақтда мавжуд имкониятдан самарали фойдаланишга ушбу мақсадлар учун фермер хўжаликларига ёқилғимойлаш маҳсулотлари ажратилмаслиги, селекция-уруғчилик ишларининг ривожланмаганлиги сабабли ҳосилдорликнинг пастлиги ҳамда қайта ишлашнинг яхши йўлга қўйилмаганлиги масхар етиштиришни ривожлантиришга тўсқинлик қилмоқда.

Вилоятда мойли экинлар етиштиришни ривожлантиришнинг янги йўналишларидан бири, бу — карамбошлар оиласига мансуб бўлган рапс экинидир. Унинг сув истеъмоли пахтага нисбатан 3,5-4 марта, галлага нисбатан 2 марта кам бўлиб, гектаридан ўртача 35-40 центнер ҳосил олиш мумкин. Хорижий давлатлар (Белоруссия) тажрибасида рентабеллик даражаси (қайта ишлашсиз) 97 фоизгачани ташкил этмоқда. Уруғидан арзон ўсимлик ёғи олиш мумкин бўлса, пояси чорва учун сифатли озуқадир. Мойилик даражаси кунгабоқарга нисбатан 2 марта (40-45 %) юқори бўлиб, 60 фоизгача шрот чиқади. Республикада дизель ёқилғиси етказиб беришдаги мавсумий тақчилликлар қишлоқ хўжалик экинларини ўз вақтида

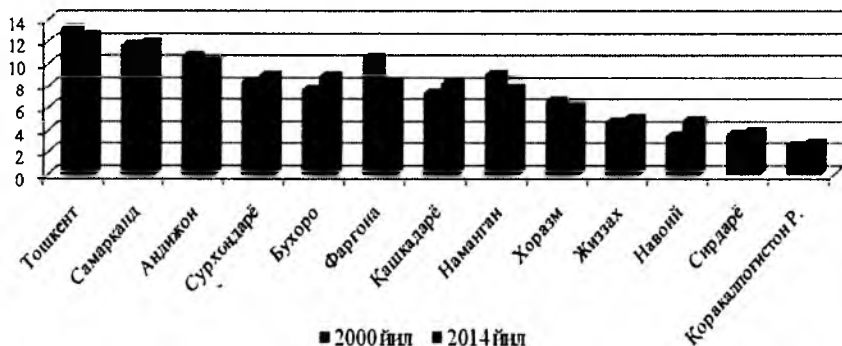
²⁸ Жойларда мутахассислар билан ўтказилган суҳбат ва сўровлар натижасига кўра, аҳоли ва деҳқон хўжаликларида етиштирилаётган маҳсулотлар статистик ҳисоботларда тўлиқ акс эттирилса, бу кўрсаткичлар янада юқори бўлиши тахмин қилиняпти.

экиш ва йиғиштириб олишда айрим ноқулайликларни келтириб чиқараётган ҳозирги шароитда ундан экологик тоза ёқилғи олишда ҳам фойдаланиш мумкин. Бу борада Германия тажрибаси ёрқин мисол бўла олади. Тошкент вилоятида ҳосилдорлиги паст бўлган пахта ва ғалла майдонларида кузги рапс етиштириш мақсадга мувофиқдир.

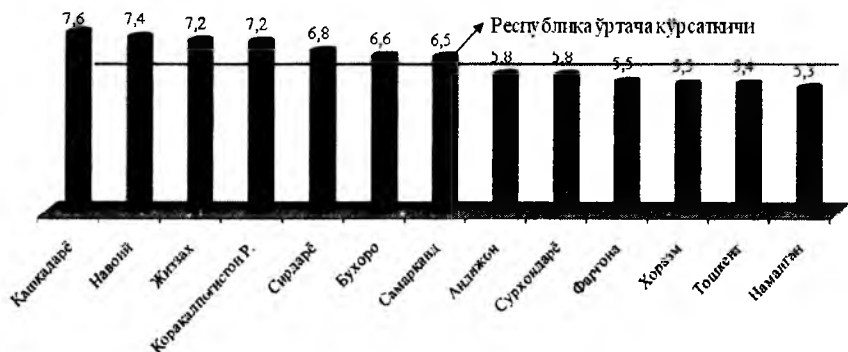
Маълумки, қишлоқ хўжалиги Тошкент вилояти иқтисодиётининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланиб, ЯҲМнинг 20,7 фоизи, экспортнинг 1/3 қисми, бандларнинг эса 26 фоизга яқини ушбу соҳага тўғри келмоқда. Вилоят аҳолиси (2,7 млн киши)нинг 51 фоизи қишлоқ жойларида яшаб, уларнинг фаолияти бевосита қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ.

Соҳа нафақат вилоят учун, балки республика учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Буни қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда вилоят улушининг республикада энг юқорилиги (12,6 %) ҳамда Тошкент шаҳар аҳолисини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминловчи асосий таъминотчи эканлиги билан изоҳлаш мумкин. Вилоят қишлоқ хўжалиги республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Таҳлил қилинаётган даврда Тошкент вилоятининг республика ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларидаги улуши 0,6 фоизга қисқарган бўлиб, буни ишлаб чиқариш ўсиш даражасининг ҳудудлар орасида энг паст кўрсаткичлардан бирини ташкил этганлиги билан изоҳлаш мумкин.

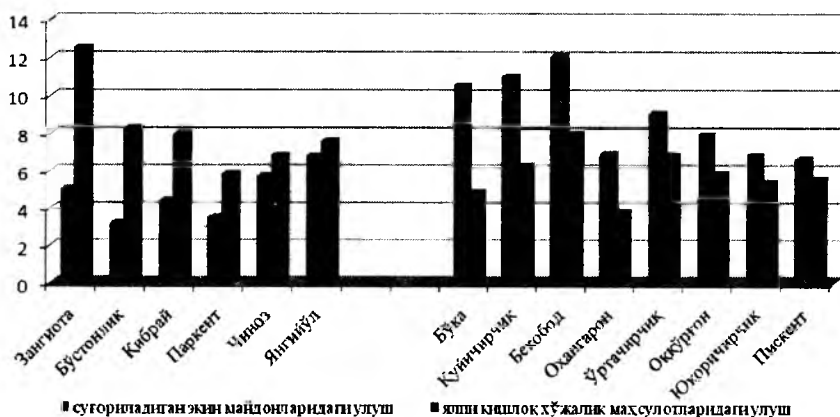
3.5-расм. Республика ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ҳудудларларнинг улуши, %

3.6-расм. 2000–2014-йилларда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўртача йиллик ўсиш динамикаси

Тошкент вилоятида Зангиота, Бўстонлиқ, Қибрай, Бекобод ва Янгийўл туманлари қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқарувчилари ҳисобланиб, умумий маҳсулотнинг ярмига яқини улар ҳиссасига тўғри келади.

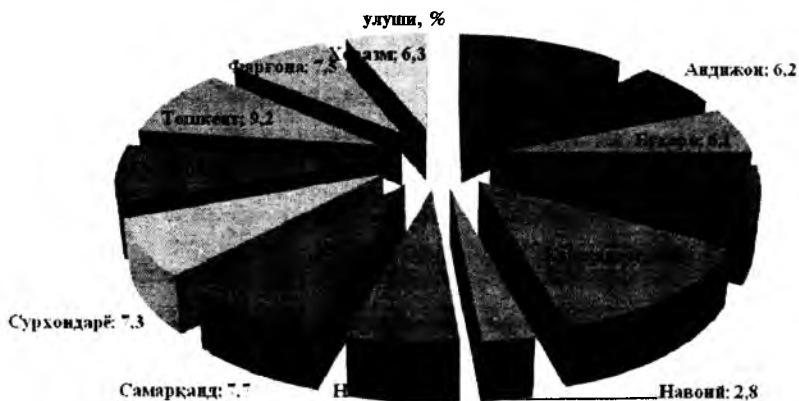
Туманларнинг ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулоти ва суғориладиган экин майдонларидаги улушидан келиб чиққан ҳолда, ишлаб чиқариш самарадорлигига баҳо бериш мумкин.

3.7-расм. Тошкент вилояти туманларининг 2014 йилдаги суғориладиган экин майдонларидаги ва ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларидаги улуши, %

Ялпи маҳсулотдаги улуши суғориладиган экин майдонлари улушига нисбатан юқори бўлган (биринчи тоифа) туманларга Зангиота, Бўстонлиқ, Қибрай, Паркент, Чиноз ҳамда Янгийўл ва паст бўлган туманларга эса (иккинчи тоифа) Бўка, Қуйи Чирчиқ, Бекобод, Оҳангарон, Ўрта Чирчиқ, Оққўрғон, Юқори Чирчиқ ва Пискентни киритиш мумкин. Мавжуд ҳолат туманлардаги соҳа ривожланиш хусусиятини ифодаловчи кўрсаткичлардан бири бўлиб, иккинчи тоифа туманларга экстенсив ривожланиш хослигини англатади.

Ер ресурслари. Республика умумий ер майдонининг 3,4 фоизи, экин ерларининг 8,3 фоизи, лалми ерларнинг 4,5 фоизи ва яйловларнинг 2,0 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келади. Жумладан, суғориладиган ер майдонларининг 9,2 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келиб, улуши бўйича Қашқадарё вилояти ва Қорақалпоғистон Республикасидан кейинги 3-ўринни эгаллайди.

3.8-расм. Республикадаги жами суғориладиган экин ерларида ҳудудларнинг

Тошкент вилояти суғориладиган экин майдонларининг қишлоқ аҳолиси жон бошига тўғри келадиган миқдори (0,22 га) бўйича Сирдарё, Жиззах, Қашқадарё, Хоразм, Бухоро вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасидан кейинги 7-ўринни эгаллайди.

Ўрганиш натижалари Тошкент вилоятида мавжуд 301,5 минг гектар суғориладиган экин майдонларининг 6,7 фоизи турли сабабларга кўра, экилмай келинаётганлигини ҳамда 2,2 фоизи эса ҳосилдорлиги жуда паст бўлган ерларни ташкил этишини кўрсатмоқда. Бу эса 9 фоизга яқин (26,7 минг гектар) суғориладиган экин майдонидан самарасиз фойдаланиб келинаётганлигини кўрсатади.

Ушбу ер майдонларининг бир қисми маҳаллий ҳокимиятлар захирасида бўлса, қолгани эса фермер хўжаликлари балансидадир.

Уларнинг асосий қисмидан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришда фойдаланилмаётган бўлса-да, ҳисоботларда қайд этиб келинаётганлиги умумий ҳосилдорлик кўрсаткичига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу, ўз навбатида, улардан ер солиғи ундирилиши сабабли, балансда ушловчи фермер хўжаликлари молиявий ҳолати ҳамда вилоят ялпи ҳосилдорлик кўрсаткичига салбий таъсир кўрсатмоқда, дейиш мумкин.

Мамлакатимиздаги умумий лалмикор ерларнинг 4,5 фоизи Тошкент вилоятида жойлашган бўлиб, бу борада у Қашқадарё, Жиззах, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятларидан кейинги бешинчи ўринни эгаллайди.

3.4-жадвал

Тошкент вилоятидаги экилмай келинаётган ва ҳосилдорлиги паст бўлган сугориладиган ерлар тўғрисида маълумот, гектар

Туманлар номи	Жами сугориладиган ерлар	Ҳолати ёмон ерлар	шундан:				Пахта ҳосилдорлиги (15 ц) паст бўлган ерлар
			мелиоратив ҳолати ёмон ерлар	сув таъминоти етишмайдиган ва сугориш иншоотлари яроқсиз ҳолатга келиб қолган ерлар	мелиоратив объектлар ишламаслиги оқибатида ишдан чиққан ерлар	сурункасига экилмаслик оқибатида фойдалан бўлмайдиган ҳолатга айланган ерлар	
Жами	301480	19997	6459	11037	160	539	6725
шу жумладан:							
Оққўргон	26202	353	148	130		23	220
Оҳангарон	19615	3745	247	3202			
Бекобод	39244	2604	1230	799		180	726
Бўстонлиқ	5602	299		277		22	
Бўка	34216	2500	1540	873			1598
Қуйи Чирчиқ	35559	1360	605	470			1120
Зангиота	13503	146	35	64		47	
Юқори Чирчиқ	21722	1250	52	1177			106
Қибрай	11711	321		313		3	
Паркент	4335	429	65	363			
Пискент	21773	820	232	406			646
Ўртачирчиқ	29543	1263	383	693	160		410
Чиноз	18442	3609	1076	2002		264	1898
Янгийўл	20013	1298	846	270			

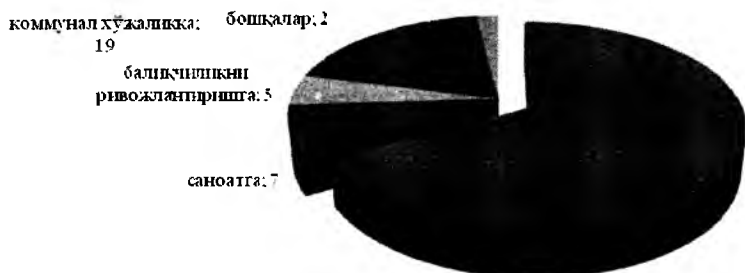

3.9-расм. Республика жами лалмикор ер майдонларида ҳудудларнинг улуши, %

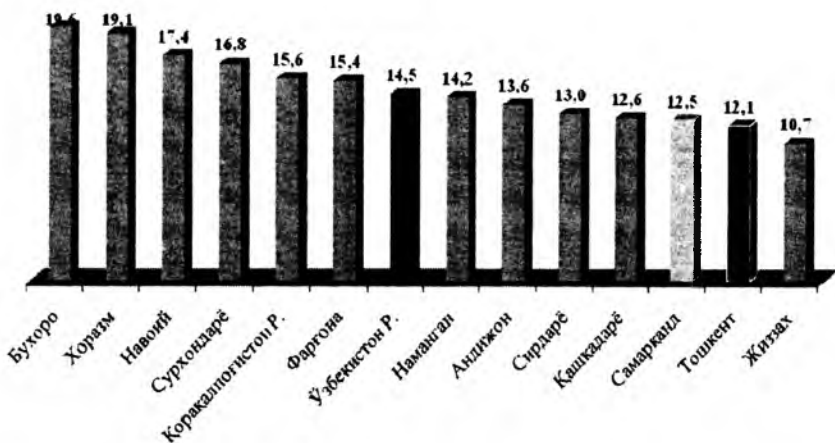
Лалми ер майдонларидан ғалла ва қисман мойли экинлар етиштиришда фойдаланиб келинмоқда. Ёгингарчилик яхши бўлган йиллардагина фермерлар томонидан ушбу майдонларнинг 30 фоизда ғалла ва 3 фоизга яқинида масхар етиштирилмоқда, холос. Қолган қисмидан эса, пичанзор ва яйлов сифатида самарасиз фойдаланиб келинмоқда.

Сув ресурслари. Тошкент вилояти сув ресурслари билан таъминланганлик даражаси бўйича республикада энг яхши кўрсаткичлардан бирига эга бўлиб, республикада 2000–2014-йилларда истеъмол қилинган сувнинг 10,3 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келади. Истеъмол қилинган сувнинг 72 фоизи қишлоқ хўжалик, жумладан, суғорма деҳқончилик ҳамда балиқчилик мақсадларида ишлатилмоқда.

Вилоятда 2000–2014-йилларда бир гектар суғориладиган ер майдонига тўғри келадиган сув сарфи 12,1 минг метр кубни ёки ўртача республика кўрсаткичининг 84 фоизини ташкил этиб, энг кам сув сарфига эга бўлган ҳудудлардан бири ҳисобланади.

3.10-расм. Тошкент вилоятида 2000–2014-йилларда истеъмол қилинган сув ресурсларининг асосий йўналишлари, %

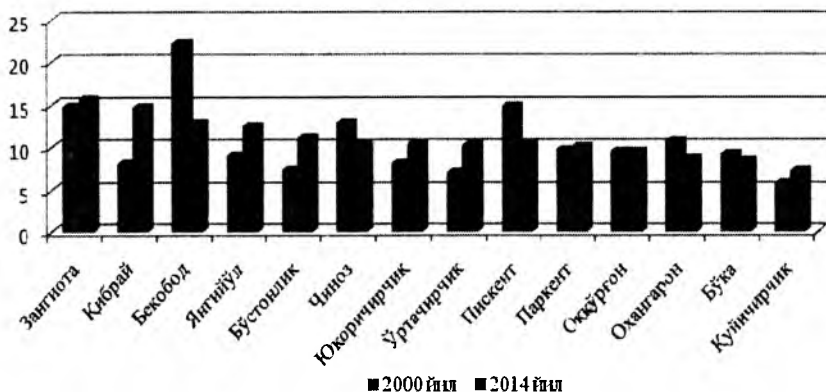

3.11-расм. Республикада 2000–2014-йилларда бир гектар суғориладиган ер майдонига тўғри келадиган ўртача сув сарфи, минг м³

Бу, асосан, вилоятда ўрта ва кучли шўрланган ерлар улушининг камлиги (0,04 %) сабабли, шўр ювиш ишларининг амалга оширилмаслиги, тупроқ таркиби тошлоқ ва ёпишқоқ бўлганлиги сабабли, ер ўзанли каналларда сув табиий йўқотилиш коэффицентининг нисбатан пастлиги ҳамда ҳукумат дастури асосида томчилатиб суғоришнинг жорий этиб борилаётганлиги билан боғлиқдир.

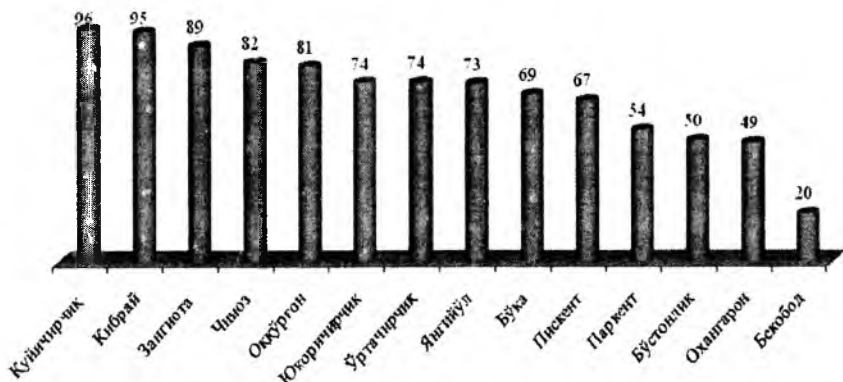
Таҳлил қилинаётган даврда 1 гектар суғориладиган ер майдонига сарфланаётган сув миқдори вилоят бўйича 0,4 фоизга қисқарган бўлиб, бунга асосан Бекобод, Пискент, Чиноз ва Оҳангарон туманларидаги сув истеъмолининг пасайиши ҳисобига эришилган. Шунга қарамасдан, сув сарфи Қибрай (1,8 мартага), Бўстонлик (1,5 мартага), Янгийўл (1,4 мартага), Ўрта Чирчиқ (1,4 мартага), Юқори Чирчиқ (1,3 мартага), Қуйи Чирчиқ (1,3 мартага) ва Зангиота (1,1 мартага) туманларида ортган.

Сув сарфининг ортишига Қибрай, Янгийўл, Бўстонлик ва Зангиота туманларининг тулиқ мева-сабзавотчиликка ихтисослашганлиги ҳамда айрим ҳолларда фермерлар томонидан ижарачиларга берилган ерларда суғориш технологиясига етарлича эътибор қаратилмаслиги, Қуйи Чирчиқ, Ўрта Чирчиқ ва Юқори Чирчиқ туманларида эса шолизорларнинг асосий қисми жойлашганлиги сабаб бўлмоқда, дейиш мумкин. Бундан ташқари, бошқа вилоятларда бўлгани каби Тошкент вилоятида ҳам ер ўзанли каналлар улушининг юқорилиги, сув насосларини электрэнергияси билан таъминлашдаги узилишлар ҳам сув сарфининг ортишига олиб келмоқда.

3.12-расм. Тошкент вилоятида бир гектар суғориладиган ер майдонига сарфланаётган сув сарфи, минг м³

Вилоят каналлар тизимида ер ўзанли каналларнинг улуши 74 фоизни, туманлар кесимида олганда эса 96 фоиздан (Қуйи Чирчиқ) 20 фоизгачани (Бекобод) ташкил этмоқда. Улардаги сув табиий йўқотилиш коэффиценти Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро ва Хоразм каби вилоятларга нисбатан паст бўлса-да, Зангиота, Қибрай, Янгийўл, Юқори Чирчиқ ва Ўрта Чирчиқ каби туманларда сув сарфи миқдорига ўз таъсирини кўрсатаётганлиги мутахассислар томонидан таъкидланмоқда.

3.13-расм. Тошкент вилоятида ер ўзанли каналларнинг умумий каналлардаги улуши, %

Ҳозирги вақтда ер ўзанли каналларнинг кўмилиб қолиши, лотокларнинг бузилиши, насосларнинг яроқсиз аҳволга келиши ҳамда сув тармоқлари бошидаги хўжаликлар томонидан сувдан самарасиз фойдаланилиши натижасида, сув тармоқлари охиридаги хўжаликларга сув етиб бормаслиги, вилоятдаги 11 минг гектардан ортиқ ёки умумий суғориладиган ер майдонларининг 4 фоизга яқинидан фойдаланиш имкониятини бермаяпти. Бундай ер майдонларининг асосий қисми Оҳангарон (29 %), Чиноз (18 %) ва Юқори Чирчиқ (11 %) туманларига тўғри келади.

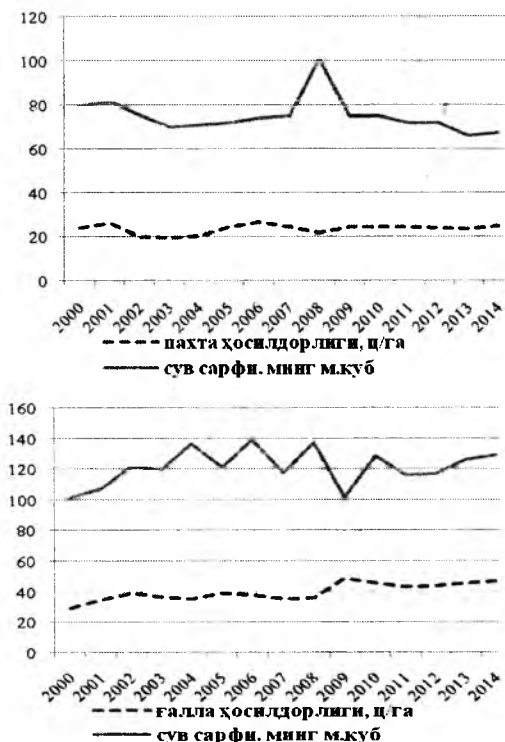
3.5-жадвал

Сув етиб бормайдиган ва суғориш тармоқлари ишдан чиққан ерлар, гектар

Туманлар номи	Сув етиб бормайдиган ва суғориш тармоқлари ишдан чиққан ерлар	Шундан:			
		сув етиб бормайдиган ерлар	лотоклари бузилган ерлар	ер ариқлари бузилган ерлар	насослари бузилиб, фойланилмаётган ерлар
Жами	11037	7618	1691	350	1382
шу жумладан:					
Оққўрғон	130	130			
Оҳангарон	3202	2471	595	136	
Бекобод	799	686	54	3	56
Бўстонлиқ	277	245	13	20	
Бўка	873	804	55		14
Қуйи Чирчиқ	470	470			
Зангиота	64	64			
Юқори Чирчиқ	1177	518	621	38	
Қибрай	313	306		7	
Паркент	363	266	55		43
Пискент	406	304	62		40
Ўрта Чирчиқ	693	318	199	146	30
Чиноз	2002	766	37		1199
Янгийўл	270	270			

Ушбу ер майдонларининг асосий қисмини сув етиб бормаслиги (7,6 минг гектар) ҳамда лотоклар ва ариқларнинг бузилиши оқибатида (2 минг гектардан ортиқ), қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирилмасдан, фақатгина яйлов сифатида фойдаланиб келинаётган ерлар ташкил этади. Бундай ер майдонларининг асосий қисми Оҳангарон (33 %), Юқори Чирчиқ (12 %) ва Бўка (9 %) туманларида жойлашган. Бундан ташқари, суғориш насослари ишдан чиқиши натижасида, вилоятдаги 1,4 минг гектар суғориладиган ерлар экилмасдан келинаётган бўлиб, уларнинг 87 фоизи биргина Чиноз туманида жойлашгандир.

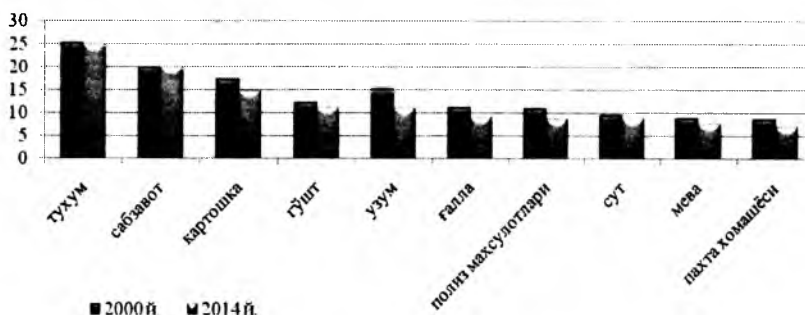
Сув сарфи ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳосилдорлиги ўртасидаги муносабат сувдан фойдаланиш самарадорлигини белгиловчи кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Республикада пахта ва ғалла учун алоҳида сув сарфи ҳисоби юритилиб келинаётганлиги сабабли, уларнинг ҳосилдорлиги ва бир гектар майдонга сарфи ўртасида боғлиқликни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ, деб топилди.

3.14-расм. Пахта ва ғалла ҳосилдорлиги ҳамда 1 га экин майдонида сув сарфи

Таҳлил натижалари, 2000–2004-йилларда сув сарфи ва ҳосилдорлик кўрсаткичлари ўртасида нисбатан боғлиқлик мавжуд бўлганлигини кўрсатади. Аммо сўнгги йилларда эса нисбий боғлиқлик ҳам йўқолиб, ҳаттоки қарама-қаршилик юзага келаётганлиги намоён бўлмоқда. Масалан, 2008 йилда 2006 йилга нисбатан сув сарфи 66 фоизга кўпайганда, ҳосилдорлик 17 фоизга қисқарганлиги, ғаллачиликда эса 2009 йилда 2008 йилга нисбатан сув сарфи 48 фоизга қисқарганда, ҳосилдорлик 37 фоизга ошганлиги бунга мисолдир.

Мавжуд ҳолат бошқа ҳудудларда бўлгани каби Тошкент вилоятида ҳам сув сарфи тармоқларининг бошидагина ўлчаниб, ҳар бир истеъмолчи кесимида эса тўлиқ ҳисоб-китоб қилинмаслиги, уни амалга ошириш учун эса сувдан фойдаланувчиларнинг моддий-техник базаси талабга жавоб бермаслигини кўрсатади.

3.15-расм. Республика қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришида Тошкент вилоятининг улуши, %

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий турларини етиштириш. Тошкент вилояти республикадаги қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқарувчиси ҳисобланса-да, таҳлил натижалари, унинг улуши қисқариш тенденциясига эга эканлигидан далолат беради. Жумладан, узум етиштириш 4,3 пунктга, картошка – 2,7 пунктга, полиз маҳсулотлари – 2,3 пунктга, ғалла – 2,0 пунктга пасайган.

Таҳлил қилинаётган даврда сабзавот, узум, полиз маҳсулотлари ва картошка ялпи ҳосилининг ўсишига асосан техник экинлар майдонларининг босқичма-босқич қисқартирилиши натижасида, экин майдонларининг кенгайиши ҳисобига эришилган.

Мавжуд ҳолат вилоят қишлоқ хўжалиги экстенсив ривожланиш хусусиятига эга эканлигини кўрсатади.

3.16 расм. Асосий турдаги деҳқончилик маҳсулотлари ҳосилдорлиги ва ялпи ҳосилининг 2000–2014-йиллардаги ўсиш динамикаси, марта

Таҳлил қилинаётган даврда боғлар 16 минг, сабзавот майдонлари 10 минг ва узумзорлар 7 минг гектарга кенгайган. Натижада, аҳоли жон бошига асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми ўсган бўлса-да, мева ва полиз маҳсулотлари етиштириш ўртача республика кўрсаткичидан пастлигича қолмоқда.

Ҳосилдорлик. Ўтказилган кузатув ва таҳлил натижалари шуни кўрсатмоқдаки, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда Тошкент вилояти улуши қисқариб бораётганлигининг асосий сабабларидан бири, бу — айрим маҳсулот турлари бўйича ҳосилдорликнинг ўртача республика даражасидан пасайиб бораётганлигидир. Хусусан пахтачиликда 2000–2014-йилларда ҳосилдорлик ўртача 23,4 центнерни ташкил этиб, республика кўрсаткичига нисбатан қарийб 2 центнерга паст бўлган. Тошкент вилояти пахта ҳосилдорлиги кўрсаткичи бўйича Бухоро, Хоразм, Қашқадарё, Наманган, Андижон, Сурхондарё ва Фарғона вилоятларидан кейинги 8-ўринни эгаллайди.

3.6-жадвал

Аҳоли жон бошига деҳқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш кўрсаткичлари, кг

Маҳсулотлар тури	Истеъмол меъёри	Ишлаб чиқариш:			
		2000 й.		2014 й.	
		Республика	Тошкент вилояти	Республика	Тошкент вилояти
Сабзавот	155	107	224	377	780
Картошка	69	30	54	100	153
Полиз маҳсулотлари	32	18	21	69	61
Мева	83	32	45	101	80
Узум	26	25	40	59	66

Бироқ, Тошкент вилояти ушбу вилоятларга нисбатан тупроқ унумдорлиги, ернинг ҳолати ва сув ресурслари билан етарлича таъминланганлиги билан ажралиб туради. Республиканинг аксарият қишлоқ хўжалик илмий-тадқиқот институтлари вилоят ҳудудида жойлашганлигини эътиборга оладиган бўлсак, мавжуд салоҳиятдан фойдаланиш талаб даражасида эмас.

Сабзавот ва полиз маҳсулотлари етиштириш. Республикада етиштирилаётган сабзавот маҳсулотларининг 20 фоизи (жумладан, карамнинг 43 фоизи, бодрингнинг 19 фоизи, пиёзнинг 18 фоизи, помидорнинг 16 фоизи ва сабзининг 15 фоизи) ҳамда полиз маҳсулотларининг 9 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келади. Тошкент вилояти сабзавот маҳсулотлари ҳосилдорлик кўрсаткичи бўйича Самарқанд, Андижон ва Фарғона вилоятларидан кейинги 4-ўринни, полиз маҳсулотлари бўйича эса 8-ўринни эгаллайди.

**Деҳқон хўжаликлари томонидан етиштирилаётган ғалланинг
ялли ҳосилдорликка таъсири тўғрисида маълумот**

Вилоятлар номи	Ҳосилдорлик, ц/га			Деҳқон хўжаликларининг улуши, %	Ялпи ҳосилдорлик усишида деҳқон хўжаликларининг таъсири, ц/га
	Жами	шу жумладан, хўжаликлар:			
		фермер	деҳқон		
Бухоро	61	57	71	33	3,9
Сурхондарё	51	49	68	24	2,6
Наманган	53	51	65	16	1,5
Тошкент	48	47	59	2	0,1

Етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ичида биргина сабзавотчиликда ҳосилдорлик бошқа вилоятларга нисбатан юқори бўлса-да, тупроқ унумдорлиги Тошкент вилоятига нисбатан паст бўлган Фарғона ва Андижон вилоятларига нисбатан пастлигича қолмоқда.

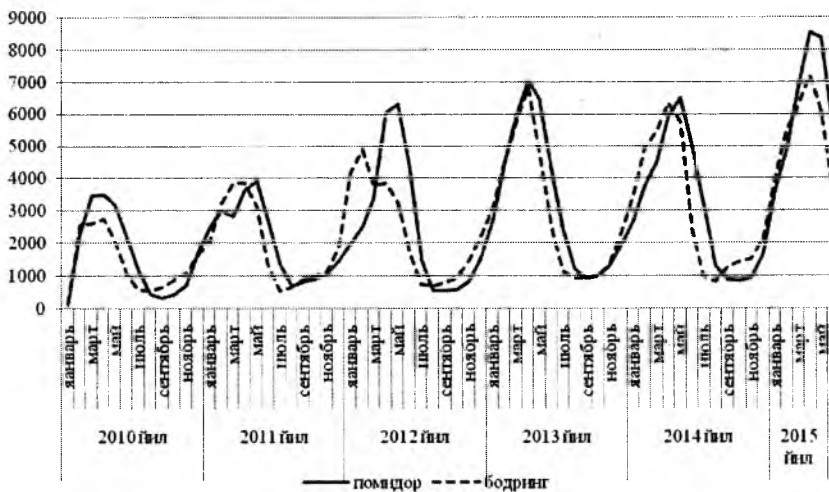
Сабзавот маҳсулотларининг 58 фоизи деҳқон хўжаликлари томонидан етиштирилиб, уларнинг 1/3 қисми Зангиота ва Бекобод туманларига тўғри келади. Ушбу маҳсулот турини етиштиришда туманлар кесимида кучли ихтисослашув мавжуд. Жумладан, Зангиота, Қибрай ва Янгийўл туманлари эртанги сабзавот маҳсулотлари, Бўстонлиқ ва Чиноз туманлари пиёз, Янгийўл, Бекобод ва Зангиота туманлари бодринг, Бекобод, Зангиота ва Ўрта Чирчиқ туманлари карам, Чиноз тумани сабзи ва қизил лавлаги, Бўстонлиқ, Зангиота ва Янгийўл туманлари помидор етиштиришга ихтисослашганлигини таъкидлаш мумкин.

Вилоятда полиз маҳсулотларининг асосий қисми (73 %) фермер хўжаликлари томонидан етиштирилиб, ҳосилнинг қарийб 2/3 қисми Янгийўл ва Чиноз туманлари ҳиссасига тўғри келади. Таҳлил қилинаётган даврда фермерлар томонидан сабзавот ва полиз маҳсулотлари етиштириш ҳажми 1,4 мартага, ҳосилдорлик эса 1,3 мартага ўсган.

Вилоятда эртанги сабзавот маҳсулотлари етиштириш ривожланган бўлиб, етиштирилаётган маҳсулотнинг 90 фоизга яқини Зангиота, Қибрай ва Янгийўл туманлари ҳиссасига тўғри келади. 2009–2014-йилларда ҳукумат дастури асосида умумий майдони 211 гектар бўлган 3,1 мингта иссиқхоналар барпо этилган бўлиб, бу республикада янгидан барпо этилган иссиқхоналарнинг 10 фоизини ташкил этади. Уларнинг асосий қисми Қибрай, Зангиота, Янгийўл ва Чиноз туманларида жойлашган.

Урганиш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, туманларда маҳсулотлар экспортидаги қийинчиликлар (маъмурий чекловлар) ҳамда иссиқхоналарни иситишда табиий газга уланишга рухсат этилмас-

лиги, юқори калорияли кўмир нархининг эса қимматлиги иссиқхоналарда етиштириладиган сабзавот маҳсулотлари миқдорининг қисқариши ҳамда нархининг юқори бўлишига сабаб бўлмоқда. Масалан, помидор нархи 2015 йил март ойида 2014 йил сентябрь ойига нисбатан 10,2 мартага, бодринг нархи эса 2015 йил март ойида 2014 йил июль ойига нисбатан 8,9 мартага ошган. Мавжуд ҳолат ҳар йили такрорланаётган бўлиб, бу аҳоли истеъмоли ҳамда инфляция даражасига салбий таъсир кўрсатувчи омиллардан бири ҳисобланади.

3.17-расм. 2010–2015-йилларда помидор ва бодринг нархларининг ички бозордаги ўзгариш динамикаси, кг/сўм

Шу сабабли, Тошкент вилоятида иссиқхона ҳужалигининг ривожланиши учун имконият яратиш ички бозорда эртанги сабзавот маҳсулотлари нархининг ҳамда инфляция даражасининг барқарорлашишида муҳим аҳамиятга эга.

Мева маҳсулотлари етиштириш. Республикада етиштирилаётган мева маҳсулотларининг 8 фоизга яқини, жумладан уруғли (олма, нок ва беҳи) ва данакли (олхўри, олча, гилос, ўрик ва шафтоли) меваларнинг 8 фоизи, ёнғоқ мевалиларнинг (ёнғоқ, бодом ва pista) 10 фоизи, резаворларнинг (қулупнай ва малина) 28 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келади.

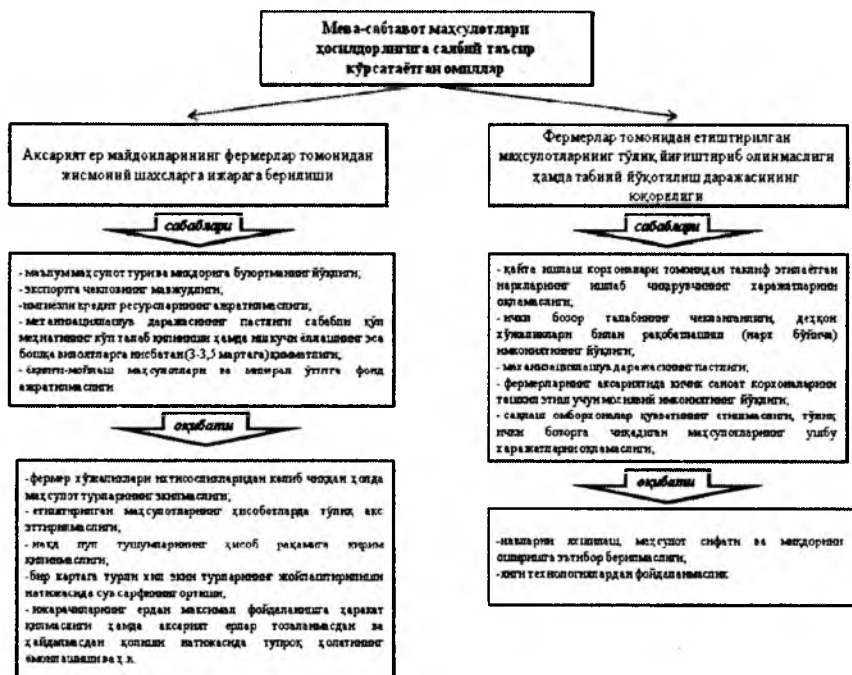
Таҳлил қилинаётган даврда боғлар майдони 1,2 мартага кенгайган. Жумладан, ҳукумат дастури асосида 4,9 минг гектар янги боғлар барпо этилиб, 2,7 минг гектари реконструкция қилинган. Уларнинг асосий қисми Бўстонлиқ, Паркент, Қибрай ва Оҳангарон ту-

манлари ҳиссасига тўғри келади. Шу даврда асосан ҳосилдорликнинг ўсиши ҳисобига ялпи ҳосил 1,8 мартага ортган бўлса-да, бошқа вилоятларга нисбатан ҳосилдорлик паст даражада (ўртача республика кўрсаткичига нисбатан 30 фоизга) қолмоқда.

Ҳаттоки тупроқ шароити анча ёмон бўлган Бухоро, Хоразм, Андижон ва Фарғона вилоятларида ҳам ҳосилдорлик Тошкент вилоятига нисбатан анча юқорилиги кузатилмоқда.

Мевачиликда ҳосилдорлиги паст бўлган ҳудудларга Оҳангарон, Паркент, Ўрта Чирчиқ, Бўка, Қуйи Чирчиқ ва Қибрай туманлари киради. Мева-сабзавотчиликка ихтисослаштирилган Қибрай туманида ҳосилдорликнинг пастлиги ушбу соҳада мавжуд салоҳиятдан етарлича фойдаланилмаётганликдан далолат беради.

Мева маҳсулотларининг 54 фоизи фермерлар томонидан етиштирилмоқда. Вилоятдаги фермерлар ихтиёрида бўлган боғларнинг асосий қисми Янгийўл (25 %), Зангиота (23 %) ва Қибрай (21 %) туманларида жойлашганлиги сабабли етиштирилаётган меваларнинг 40 фоиздан ортиқроғи ушбу туманларга ҳамда резаворларнинг 60 фоизи Зангиота туманига тўғри келмоқда.

3.18-расм. Мева-сабзавот маҳсулотлари ҳосилдорлигига салбий таъсир кўрсатаётган омиллар

Жойларда ўтказилган кузатувлар шуни кўрсатмоқдаки, айни пайтда, деҳқонларни ҳосилдорликни оширишдан кўра, етиштирилган маҳсулотларнинг харажатини қоплаш, улардан самарали фойдаланиш муаммоси кўпроқ ташвишлантirmoқда. Чунки, деҳқонлар ўзи етиштирган маҳсулотларни ички ва ташқи бозорларга сотишда кўплаб тўсиқларга учрамоқда. Натижада, етиштирилган маҳсулотларни тўлиқ йиғиштириб олмаслик ҳолатлари ҳам учраб турибди. Бу эса табиий йўқотиш даражасининг юқорилигига сабаб бўлмоқда.

Узумчилик. Республикада етиштирилаётган узумнинг 11 фоизга яқини вилоят деҳқонлари ҳиссасига тўғри келиб, Самарқанд вилоятидан кейинги 2-ўринни эгаллайди. Таҳлил қилинаётган даврда ишлаб чиқариш 1,7 мартага ўсиб, бунга асосан экин майдонларининг кенгайиши ҳисобига эришилган. Ҳукумат дастури асосида вилоятда 2009–2014-йилларда 5,5 минг гектар узумзорлар ташкил этилган бўлиб, у республикада яратилган узумзорларнинг 21 фоизига тенгдир. Аммо ҳосилдорлик тупроқ шароити Тошкент вилоятига нисбатан ёмон бўлган Фарғона, Бухоро, Хоразм ва Андижон вилоятларига нисбатан пастлигича қолмоқда.

Узумчилик соҳасига асосан Паркент, Зангиота ва Бўстонлик туманлари ихтисослашган бўлиб, вилоятда етиштирилаётган узумнинг 58 фоизи улар ҳиссасига тўғри келади. Вилоятда парваришланаётган узумзорларнинг 37 фоизини винобop узумзорлар ташкил этиб, уларнинг 57 фоизи биргина Паркент туманида жойлашгандир. Етиштирилаётган узум вилоят аҳолиси жон бошига 66 килограмми, Тошкент шаҳри билан биргаликда ҳисоблаганда эса 36 килограмми ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида эса аҳолиси жон бошига ўртача 59 кг узум етиштирилмоқда.

Дунёда аҳоли жон бошига хўраки узум етиштириш²⁹ қисқариб, кўпроқ винобop узумлар етиштирилаётган бир пайтда вилоятнинг айрим фермер хўжаликлари томонидан ҳукумат дастури асосида ташкил этилган винобop узумзорларни бузиб, хўраки узумзорларга ёки бошқа экинзорларга айлантириш ҳолатлари учраб турибди. Натижада, вилоятнинг “Конвин”, “Тошкентвино комбинати”, “Меҳнат” агрофирмаси, “Сўқоқ шароб”, “Файз”, “Ҳамкор”, “Матонат”, “Мева шарбат”, “Агрофирма Заркент” ва “Паркент шароб” корхоналарида 55 минг тонна узумни қайта ишлаш қувватлари мавжуд бўлишига қарамасдан, улардан фойдаланиш даражаси 30 фоиздан ошмаяпти.

Бундай ҳолатнинг вужудга келишига асосий сабаблардан бири,

²⁹ Дунёда аҳоли жон бошига хўраки узум етиштириш 1,5–2 килограмми, жумладан, бу кўрсаткич Италия ва Болгарияда 10–20 кг, Испания ва Венгрияда 5–10 кг, Озарбайжонда 10 кг, Россияда 2–2,5 кг, Франция ва Америкада 1 кг ташкил этади. Фақатгина 10 фоиз узум ҳўл ҳолда истеъмол қилингани ҳолда 84 фоиз узум виночиликда ишлатилади.

бу — узумни етиштириш харажатлари билан уни қайта ишловчи корхоналар томонидан сотиб олишда белгиланаётган нарх ўртасидаги салбий тафовутдир. Ҳозирги вақтда 1 кг узумнинг бозор нархи 2 минг сўмни ташкил этса, қайта ишлаш корхоналари томонидан эса узум 500-600 сўмга ёки бозор нархига нисбатан 3-4 марта арзонга харид қилинмоқда. Фермерлар эса амалдаги қонунчиликка мувофиқ³⁰ ўзи етиштирган узумдан виноматериал тайёрлаб сотиш ҳуқуқига эга эмас.

Хорижий давлатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, табиий узум шарбати ишлаб чиқариш ҳуқуқига эга бўлган фермер хўжаликларини ташкил этиш вилоятда винобоп узум етиштириш ва уни экспорт қилиш имконини беради. Бунинг учун, Тошкент вилоятида етарлича лалми ва тоғолди ер майдонлари мавжуд бўлиб, улардан янада самарали фойдаланишга имкон яратилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, вилоят қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатаётган омилларни қуйидагича ифодалаш мумкин:

- ер унумдорлигининг юқорилиги, сув билан яхши таъминланган бўлишига қарамасдан, етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳосилдорлиги пастлигича қолмоқда;

- деҳқонлар учун мева, сабзавот маҳсулотлари ва узум ҳосилдорлигини ошириш, селекция ютуқларидан самарали фойдаланишдан кўра, етиштирилаётган маҳсулотларнинг ўзидан самарали фойдаланиш ва табиий йўқотилишнинг олдини олиш чораларини кўриш долзарб аҳамият касб этмоқда;

- агротехника талабларига тўлиқ амал қилинмаслиги, аксарият ер майдонларидан белгиланган мақсадларида фойдаланмаслиги ер унумдорлигининг пасайиши, сув ресурслари сарфининг ортиши, етиштирилаётган маҳсулотларнинг ҳисоботларда тўлиқ акс этмаслиги ялпи ҳосилдорликнинг пасайиши каби салбий оқибатларга олиб келмоқда.

Тошкент вилоятининг соҳа ва тармоқлари бўйича

SWOT-таҳлил натижалари

Кучли жиҳатлари (S)

- аҳоли таркибида 30 ёшгача бўлганлар улуши юқори;
- вилоятда республика йирик саноат корхоналарининг катта қисми жойлашган;
- саноат корхоналари юқори малакали инженер кадрлар билан таъминланган;
- аксарият шаҳар ва туманлар юқори бюджет салоҳиятига эга;

³⁰ Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 30 декабрдаги 285-сонли қарорининг 2-иловаси билан тасдиқланган “Этил спирти ва алкоғолли маҳсулотлар ишлаб чиқариш фаолиятини лицензиялаш тўғрисида”ги низоом.

— ҳудуд минерал-хом ашё ресурсларига бойлиги ва иқлим шароити юқори инвестиция жозибадорли учун қулай;

— капитал ҳаракатини тезлаштириш имкониятини берувчи ривожланган транспорт инфратузилмаси, айниқса, ривожланган темир йўллар тизими мавжуд;

— ҳудудга хорижий инвестицияларни жалб қилишда муҳим роль ўйновчи махсус иқтисодий зона фаолият кўрсатмоқда;

— минтақалараро иқтисодий алоқалар ва ҳамкорлик учун замин яратувчи қулай географик жойлашув (Тошкент шаҳрига яқин ва Қозогистонга чегарадош) агломерацион самарани кучайтириб, минтақалараро иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга хизмат қилади;

— ишлаб чиқаришда илмий-тадқиқот муассасалари ва тажриба-конструкторлик лабораторияларига эга ривожланган илмий ва инновацион салоҳият мавжуд;

— мева-сабзавот, гўшт, сут, жун, тери каби қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлашда қулай табиий шароит ҳамда маҳаллий хом ашё базаси ривожланган;

— минтақалараро иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга, ҳудудда транспорт-логистика марказини жойлаштиришга хизмат қилувчи транспорт билан боғлиқ қулай ҳолат мавжуд;

— минтақада мавжуд иссиқлик ва гидроэлектр станциялари электр энергия тизимининг ишончлилиги ва барқарорлигини таъминлайди;

— табиий ва рекреацион ресурсларга, тарихий ва маданий ёдгорликларга бой, қўриқхоналар, дарё ва сойлар кўп.

Заиф жиҳатлари (W)

— узоқ муддатли истиқболда аҳоли таркибида кекса ёшдагилар улушининг ортиб бориши;

— вилоятда бюджет салоҳияти заиф ва субвенцион туманларнинг кўплиги;

— саноатни модернизациялашда хорижий инвестициялар иштирокининг сустлиги;

— юқори қўшилган қийматли маҳсулот ишлаб чиқарадиган тармоқлар ривожланишининг сустлиги;

— қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик кўрсаткичларининг пастлиги;

— мева ва сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш қувватларининг пастлиги;

— электр таъминотидаги узилишларнинг иқтисодиёт тармоқлари фаолиятига салбий таъсирининг юқорилиги;

— ишлаб чиқариш базасини янгилашда асосий капиталга инвестициялар киритишнинг сустлиги;

— вилоят саноат тармоқларида асосий фондлар эскириш даражасининг юқорилиги;

- айрим тармоқларда импорт хом ашёсига боғлиқлик юқорилиги;
- саноатнинг анъанавий тармоқларида машина ва ускуналарнинг маънавий ва жисмоний эскирганлиги сабабли, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг норақобатбардошлиги;
- эскирган технологияга асосланган саноат корхоналарида атмосферага водород сульфид чиқарилиши билан боғлиқ экологик танглик;
- савдо ва умумий овқатланиш соҳасида норасмий фаолият улушининг юқорилиги;
- ҳудудлар экспортининг юқори даражада концентрациялашганлиги ва диверсификация даражасининг пастлиги, экспорт таркибида хом ашё маҳсулотлари ҳажмининг юқорилиги;
- саноат ва хизматлар соҳасида юқори малакали технолог, инженер, менежер ва маркетингларнинг етишмаслиги;

Имкониятлар (О)

- минтақада инженер-техник ходимларни тайёрлаш бўйича кучли мактабни шакллантириш имкониятининг кенглиги;
- муқобил энергия манбаларининг мавжудлиги;
- вилоятнинг пойтахтга қўшни ҳудуд эканлиги қўшимча инвестиция ва ресурслардан фойдаланишга имконият яратиши;
- саноатнинг қайта ишловчи тармоқларини янада ривожлантириш имконини берувчи катта табиий (минерал) ҳамда қишлоқ ҳўжалик хом ашёларининг мавжудлиги;
- қишлоқ ҳўжалиги хом ашёларини қайта ишлаш тармоқларида иш ўринларини ташкил этиш имкониятларининг кенглиги;
- вилоятнинг транзит салоҳиятидан самарали фойдаланиш;
- экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи ҳамда юқори технологияга асосланган ишлаб чиқариш лойиҳаларини амалга ошириш имкониятларининг мавжудлиги;
- электроника, машинасозлик, кимё ва фармацевтика каби юқори технологияли тармоқларда инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда ҳудуднинг юқори салоҳиятидан фойдаланиш;
- қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари ҳажмини оширишда ер ва сув ресурсларининг мавжуд захираларидан самарали фойдаланиш;
- вилоятнинг тоғолди ҳудудларида винобоп ва ҳўраки узум етиштиришни кенг ривожлантириш имкониятларининг юқорилиги;
- минтақалараро хизматларни амалга оширувчи улғуржи савдо ва логистика хизматини ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитнинг мавжудлиги;
- минтақалараро агрологистика марказларини ташкил этиш ва фаолиятини самарали йўлга қўйиш;
- маҳаллий ташаббускорликка асосланган лойиҳаларни амалга оширишда йирик ва кичик корхоналар ўртасидаги ҳамкорликни рағбатлантириш, кооперацион алоқаларни кенгайтириш;

– илмий, юқори технологияларга асосланган ва инновацион лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида технопарклар ташкил этиш;

– саноатнинг мавжуд асосий тармоқларини қўшилган қийматни яратишнинг занжирсимон боғлиқлиги асосида ривожлантиришга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш;

– ҳар бир туман ва шаҳарда саноатнинг ўсиш нуқталарини шакллантириш асосида хом ашёни чуқур қайта ишлаш ва ёрдамчи ишлаб чиқаришни ривожлантириш;

– озиқ-овқат, енгил саноат маҳсулотлари ҳамда қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда маҳаллий хом ашёдан кенг фойдаланган ҳолда, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;

– саноат корхоналарига замонавий хизмат кўрсатувчи аутсорсинг хизматларини кенг жорий этиш;

– минтақада қўплаб тарихий обидалар ва қадимий археологик ёдгорликлар ҳамда ноёб табиий шароит асосида туризмни, айниқса, экологик туризмни ривожлантириш имкониятларининг юқорилиги;

– сифатли туристик маҳсулотлар дестинациясини ташкил этиш;

– экспорт таркибида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулотлар улушини ошириш, янги экспорт брендларини яратиш;

– чет эл бозорларида маҳаллий маҳсулотлар экспортини кенгайтириш мақсадида мавжуд ишлаб чиқариш базаларида маркетинг ва брендингни ривожлантириш;

– ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ҳамда экспорт қилинадиган тайёр маҳсулотлар сифатини ошириш имконини берадиган энергия, ресурс ва материал тежовчи технологияларни ривожлантириш;

– туризмнинг гастрономик, соғломлаштириш ва зиёрат турларини ҳамда экотуризм, агротуризмни ривожлантириш ҳисобига туристик хизматлар, хусусан, меҳмонхона хизматлари экспортини кенгайтириш.

Хатарлар (Т)

– меҳнат ресурслари таркибида ёшларнинг кўплиги маҳаллий меҳнат бозорида босимни келтириб чиқариши мумкин. Ёшлар орасида ишсизлик даражасининг ортиши, меҳнат миграциясининг кучайиши, чет элда бўлган пайтида турли хил оқимлар таъсирига тушиб қолиши;

– туман ва шаҳарлар маҳаллий бюджет даромадлари ўртасидаги тафовутларни сунъий йўқотиш натижасида, донор туманларнинг бюджет даромадларини оширишга бўлган қизиқиш йўқолиб бориши;

– инвестицияларнинг асосий қисми саноатнинг хом ашё ва энергетика соҳаларига йўналтирилиши иқтисодиётнинг узоқ муддатда табиий ресурсларга боғлиқлик даражасини кучайтириши мумкин;

— ишлаб чиқариш инфратузилмаларидан (электрэнергияси, табиий газ, сув ва ҳ.к.) фойдаланиш имкониятлари чекланганлиги кичик бизнесни ривожлантириш учун тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишга тўсқинлик қилиши;

— фонд бозорлари ва замонавий корпоратив бошқарувнинг ривожланмаганлиги, йирик саноат ишлаб чиқариш бирлашмаларида инвестиция лойиҳалари самарадорлигининг пасайишига олиб келиши мумкин;

— халқаро капитал бозорида вилоятнинг ижобий қиёфасини шакллантириш ва унинг жозибадорлигини намоиш этишнинг сустилиги чет эл капиталини жалб қилиш имкониятларини чеклайди;

— Олмалиқ шаҳрида зарарли чиқиндилар билан боғлиқ экологик ҳолатнинг ёмонлашиши аҳолининг соғлигига хавф туғдириши ва туризмни ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатиши мумкин;

— айрим саноат шаҳарларида (Чирчиқ ва Ангрен) ишлаб чиқариш қувватларидан паст даражада фойдаланилаётганлиги ушбу корхоналарда банд бўлган мутахассисларнинг иш ўринлари тўлиқ ёки қисман қисқартирилишига, натижада юқори малакали техник ходимлар йўқотилиш ҳолатларига олиб келиши мумкин;

— сабзавот маҳсулотларини иссиқхоналарда етиштиришни кўпайтириш борасидаги мавжуд муаммоларнинг (табиий газ, юқори калорияли кўмир таъминоти, экспорт масалалари) ўз вақтида ечимини топмаслиги вилоятнинг анъанавий ташқи бозорларининг йўқотилиши ҳамда вилоят ва Тошкент шаҳар бозорларидаги нархнаво беқарорлигининг сақланиб қолишига олиб келиши мумкин;

— нархларнинг ўзгарувчанлиги жаҳон хом ашё бозорларида вазият ёмонлашган тақдирда иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайишига олиб келиши мумкин;

— мавжуд хом ашё экспорти моделининг сақланиши вилоят иқтисодиётини модернизациялаш жараёнларини, унинг ижтимоий ва инновацион йўналишига тўсқинлик қилади;

— қишлоқ хўжалигида агротехника қоидаларига амал қилмаслик, белгиланган схемада алмашлаб экишни жорий этмаслик ер ресурслари ҳолатининг янада ёмонлашувига олиб келади;

— қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган сув ресурсларидан фойдаланишда сув сарфини аниқ ўлчаш тизимининг йўлга қўйилмаганлиги ортиқча (самарасиз) сув сарфига ҳамда ер ости сувларининг кўтарилишига олиб келади;

— ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳасида валюта ресурсларига бўлган талабни расмий равишда қондира олмаслик натижасида, қора бозорга бўлган босим ортиб бориши ҳамда кўплаб субъектларни тўлиқ ёки қисман норасмий фаолият турига ўтиб кетиш хавфининг янада кучайишига олиб келиши мумкин.

3.2. Хоразм вилояти фермер хўжаликларининг фаолияти

Республика қишлоқ хўжалигида давлат раҳбарлигида, босқич-ма-босқич амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар натижасида, мулкнинг хилма-хил турлари ва уларга асосланган корхона турлари шаклланган. Жумладан, хусусий мулкка асосланган фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда. Янги таҳрирдаги “Фермер хўжаликлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида, “Фермер хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир”, деб тушунча берилган. Ҳозирги даврда фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчи субъект сифатида кичик, тадбиркорлик вакили ҳисобланади. Фермер хўжалиги зиммасига узоқ муддатга ижара ерлардан, мавжуд бўлган барча ресурслардан йил давомида оқилона, тўлиқ ва самарали фойдаланиш натижасида ички ва ташқи бозор талабларини қондирадиган миқдорда, сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, истеъмолчиларга уларни етказиш ҳамда турли хилдаги хизматлар кўрсатиш орқали кўпроқ фойда олиш вазифаси қўйилган. Бу фермер хўжалигининг сиёсий ва иқтисодий аҳамиятга эга бўлган асосий мақсадидир. Уни тўлиқ ҳал этиш учун фермер хўжалиги бир қанча муҳим вазифаларни амалга оширишни белгилаб олади:

- шартномага ва ихтисослашувга мувофиқ ўз ишлаб чиқариш фаолиятини тўғри ташкил этиш;

- хўжалик фаолиятини юритиш мақсадида амалга оширилиши зарур бўлган барча ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий муносабатларнинг сифати, ўз вақтида амалга оширилишини таъминлайдиган турли хилдаги контрактация шартномаларини тўғри ва сифатли тузиш;

- экологик талабларга ва атроф муҳитни муҳофаза қилишнинг барча қоидаларига риоя этишга эришиш;

- ижарага олинган ер участкаларини йил давомида оқилона, тўлиқ, самарали фойдаланиш мақсадида, унинг унумдорлигини оширилишини таъминлайдиган ирригация-мелиорация тадбирларини илмий асосланган ҳолда, ишлаб чиқиш ҳамда уларни белгиланган муддатда, сифатли амалга оширилишини таъминлаш;

- хўжалик фаолиятини самарали юритиш учун талаб этилган маблағларнинг миқдорини белгилаш ва уларнинг манбаларини оқилона аниқлаш, хўжаликда мавжуд бўлган барча ресурслардан самарали фойдаланишини таъминлайдиган тадбирларни аниқ ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этилишига эришиш;

- хўжалик уставида кўзда тутилган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришга қаратилган тадбиркорликни қўллаб, уларга

камроқ меҳнат ва маблағ сарфлаш эвазига ишлаб чиқариш, уларни истеъмолчиларга сифатли қилиб етказиб бериш, хизматларни кўрсатиш, мулкни мустақил, яъни ўз хоҳишига кўра тасарруф этиш;

– тузилган контрактация шартномаларига мувофиқ давлат эҳтиёжлари (пахта, дон) учун қишлоқ хўжалиги маҳсулоти кўзда тутилган миқдорда, сифатли қилиб етказиб берилишини таъминлаш;

– харид қилинадиган маҳсулотга олдиндан ҳақ тўланадиган фьючерс контрактларини тузиш;

– маркетинг ишларини амалга ошириб, сотиладиган барча турдаги давлат буюртмасидан ташқари бажараётган ишлари ва кўрсатётган хизматларига эркин нарх белгилаш;

– ўз фаолиятининг барча соҳаларида фан ютуқларини, янги техника ҳамда замонавий технологияларни изчиллик билан ҳаётга татбиқ этиш;

– барча ходимларнинг билим ва малакасини давр талабини эътиборга олган ҳолда ошириш, уларни маънавийати, маърифатли, ҳалол, пок, муомалали яхши инсонлар бўлишини таъминлаши, улар меҳнатининг натижасига қараб моддий ва маънавий рағбатлантириш;

– солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ўз вақтида тўлиқ тўлаш;

– тадбиркорлик фаолиятини ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар асосида юритиш, кўпроқ даромадларни олиш, уларни мустақил тасарруф этиш, ҳажми чекланмаган миқдорда соф фойда олиш, ҳамда унга эркин эгалик қилиш ва самарали фойдаланиш;

– акциялар ва турли хилдаги қимматли қоғозларни олиш;

– кичик бизнес корхоналари учун яратилган имтиёзлар ва проференцияларнинг барча турларидан имконият доирасида тўлиқ ва самарали фойдаланиш;

– ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя этиш учун судга мурожаат этиш.

Республикада фермерликни ривожлантиришнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий моҳияти қуйидагиларга қаратилган:

– қишлоқда турли турдаги мулк шакллари ва уларга эгалик қилиш, фойдаланувчи корхоналарни ташкил этиш ҳамда юритиш ва ривожлантириш;

– тармоқдаги барча мулк муносабатларни шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда модернизациялаштириш ва эркинлаштириш;

– турли мулкчиликка асосланган субъектларнинг эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий, меъёрий ва иқтисодий шароитларни яратиш;

– қишлоқдаги мулкдорлар синфининг мулккий онгини барқарор юксалтириш;

– қишлоқ хўжалигида янги иш жойларини барпо этиш, тар-

моқдаги аҳолини бандлигини таъминлаш асосида ишсизлар сонини камайтириш;

– аҳолининг даромадини ошириш ва уларнинг турмуш даражасини кўтариш.

Маълумки, мамлакатимизда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва уларни ривожлантиришнинг қуйидаги ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлари яратилган:

– 1998 йилда “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонун;

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги “2004–2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги ПФ-3342-сонли фармони;

– Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги “2004–2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 476-сонли қарори;

– Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрдаги “2004–2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 607-сонли қарори;

– қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхонаси негизида фермер хўжалигини ташкил этишда танлов ғолибларини аниқлаш тўғрисидаги Низом (2005 йил 4 январь) ва бошқалар.

Ушбу ҳужжатларга қатъий риоя қилинган ҳолда қишлоқ ҳудудларида фермер хўжаликлари ташкил этила бошланди. Бунда шуни айтиш лозимки, мустақиллик йилларининг дастлабки даврларида фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳақида аниқ тушунчалар маълум эмас эди. Бу масала 1998 йилда “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиниши билан ҳал этилди. Ушбу қонуннинг 5-моддасида Фермер хўжалиги аксарият ҳолларда ортиқча меҳнат ресурслари бўлмаган ҳудудларда ташкил этилди. Деҳқончилик маҳсулотларини етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжаликларига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам миқдори пахтачилик ва ғаллачилик соҳалари учун 10 гектардан ажратилган бўлса, боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ва бошқа турдаги маҳсулотларни етиштириш учун ажратилган ерлар майдони 1 гектарни ташкил этган.

Чорвачилик, маҳсулотини етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжалиги Низомга мувофиқ камида 30 та шартли бош чорва моли бўлган тақдирда ташкил этишга рухсат берилган. Фермер хўжалигига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам миқдори бир шартли бош чорва молга ҳисобланганда, Фарғона водийси вилоятлари, Тошкент, Самарқанд ва Хоразм вилоятларидаги суғориладиган ерларда камида 0,3 гектарни, Қорақалпоғистон Республикасида эса 0,45 гектарни, суғорилмайдиган ерларда эса камида 2 гектарни ташкил этган. Демак, булар мамлакатимизда фермерликни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларидир.

Ўзбекистонда фермер хўжаликларини ташкил этиш қўйидаги икки хил тартибда амалга оширилиб келмоқда:

— биринчиси, меҳнат ресурслари бўлмаган ёки кам бўлган ерларда ва ҳудудларда:

— иккинчиси, уч йил давомида рентабеллик даражаси паст бўлган ширкат хўжаликлари негизида ташкил этилиши.

Фермер хўжалигининг иқтисодий негизи, бу — унинг мол-мулки ҳисобланади ва улар таркибигабинолар ва иншоотлар, қишлоқ хўжалик экин ва қўчатзорлари, дов-дарахтлар, чорва моллар ва паррандалар, мавжуд бўлган барча қишлоқ хўжалик техникалари, инвентарлари, асбоб ва ускуналари, транспорт воситалари, етиштирилаётган барча маҳсулотлари, уларни сотиш ва хизмат кўрсатишдан олинаётган барча маблағлари, фойдалари, интеллектуал мулки ва бошқалари киради.

Фермер хўжалигининг Низоми Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган “Намунавий Низом” асосида қўйидагича тузилади:

— фермер хўжалигининг номи;

— фермер хўжалиги бошлигининг фамилияси, ўзининг ва отасининг исми ва яшаш жойи;

— фермер хўжалигининг жойлашган жойи тўғрисидаги маълумотлар ва почта манзили;

— фермер хўжалигининг ихтисослашуви ва фаолиятининг асосий турлари ва йўналишлари;

— устав фондининг миқдори ва бошқалар.

Фермер хўжалигининг уставига асосланган ҳолда унинг бизнесрежаси ишлаб чиқилади. Сўнгра фермернинг раҳбари белгиланган тартибда талаб этилган ер участкасини олишга киришади. Биринчи усулда фермер раҳбари ер олиш учун қандай хўжалик ҳудудида жойлашишини эътиборга олган ҳолда, унинг ширкат раҳбарига, тугатилаётган ширкат хўжаликларида эса эса тендер ўтказувчи комиссиясининг раҳбарининг номига ариза беради. Аризалар белгиланган тартибда ва муддатда кўриб чиқилади. Унда фермернинг барча имкониятлари; мутахассислиги, маълумоти, тармоқдаги иш стажы, пул маблағлари, мавжуд бўлган яроқли техникалари ҳамда раҳбарнинг билими, қобилияти, дунёқараши, маънавийлиги, мафкуралик ва бошқа қобилиятлари эътиборга олинади. Шундай хусусиятларга ва имкониятларга эга бўлган фуқароларга талаб этилган ерни 30 йилдан 50 йилгача бўлган муддатга ижарага бериш тўғрисида вилоят ҳокими раҳбарлигидаги комиссия томонидан белгиланган муддатда ва тартибда кўриб чиқилиб, тегишли қарор қабул қилинади. Ундан сўнг фермер хўжалиги тўлиқ юридик шахс мақомини олиш учун, банкларнинг бирида турли хилдаги ҳисоб рақамларини очиши, у жойлашган туманнинг солиқ ва статистика ташкилот-

ларида рўйхатдан ўтиши ҳамда ўз муҳрига, штампига ва ўз бланкаларига эга бўлиши керак

Республика қишлоқ хўжалигида фермерлик хўжалик юритишнинг энг истиқболли ва самарали шакли эканлигини эътиборга олган ҳолда, келажақда "... фермерликни ривожлантириш борасидаги ишларни чуқурлаштириш ва кўламини кенгайтириш муҳим устувор вазифа"³¹ эканлигини биринчи Президент И.А.Каримов алоҳида уқтирган эдилар.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларининг бошқа хўжалик юритиш шакллари билан тенг шароитларда ва соғлом рақобат асосида мустақкам ҳуқуқий-меъёрий база яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Бош Қомуси, «Фуқаролик Кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар, республика Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, фермер хўжаликлари фаолиятининг мулкӣ дахлсизлиги ва тадбиркорлик эркинлигини таъминлашга ҳамда қўллаб-қувватлаш вазифаларини амалга оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларининг бошқа хўжалик юритиш шакллари билан тенг шароитларда ва соғлом рақобат асосида фаолият юритиши учун мустақкам ҳуқуқий-меъёрий база яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Фуқаролик Кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар, республика Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида фермер хўжаликларига берилган кафолатлар, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда рағбатлантириш чоралари белгилаб берилган.

Республикаимизда фермер хўжаликларининг ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг 39-бандига мувофиқ: «Тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини текшириш назорат қилувчи органлар томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ режали тартибда, назорат қилувчи органлар фаолиятини тартибга солиш бўйича махсус ваколатли органнинг қарорига биноан йилига бир марта амалга оширилиши мумкин».

Бундан ташқари, ўтказилаётган текширувларнинг тадбиркорлар фаолиятига тўсқинлик қилмаслиги, уларнинг предметиға оид бўлмаган маълумотлар ва ҳужжатлар сўралишининг таъқиқланиши, на-

³¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: "Ўзбекистон", 2005. 82 б.

зорат қилувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ваколат доирасига кирмайдиган талабларни бажармаслик ҳуқуқи ва бошқа бир қатор кафолатларқонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги 347-сонли «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳамда ҳисобга қўйиш тизimini такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори билан тадбиркорлик субъектларини, жумладан фермер хўжаликларини давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг энгиллаштирилган тартиби жорий этилди. Унга кўра тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш «бир йўла» тамойили асосида, уларни автоматик тарзда ҳисобга қўйиш билан амалга оширилади. Қарорга мувофиқ туман ҳокимиятлари таркибида давлат рўйхатига олиш бўйича махсус хизмат ташкил этилган бўлиб, унинг ходимлари тадбиркорни давлат рўйхатидан ўтказиш билан боғлиқ барча ҳужжатларни тайёрлаш, уларни йўл фонди, меҳнат, бандлик ва ижтимоий таъминот бўлими, солиқ ҳамда статистика органларида ҳисобга қўйиш ишларини ўзлари амалга оширадилар.

Фермер хўжалигини ер ижараси билан боғлиқ барча ҳужжатлар тайёр бўлган тақдирда давлат рўйхатига олишнинг умумий муддати (ички ишлар бўлимидан муҳр ҳамда бурчак штампини тайёрлашга рухсат олишни ҳам қўшиб ҳисоблаганда) 12 кундан ошмаслиги лозим.

Фермер хўжаликлари қонунда белгилаб берилган тартибда ҳисоб ва ҳисобот ишларини юритадилар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 февралдаги 65-сонли «Кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун ҳисоботлар юритилишини қисқартириш ҳамда соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорига мувофиқ 2000 йилнинг I чорагидан фермер хўжаликлари учун максимал қисқартирилган ва соддалаштирилган ҳисобот шакли ҳамда уни тақдим этиш белгилаб берилган.

Фермер хўжаликларини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг иқтисодий усулларига қуйидагилар орқали амалга оширилади:

- молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш;
- табақаланган ва имтиёзли солиқ тизимидан фойдаланиш;
- баҳолар паритетини сақлаш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш ва бошқалар.

Давлатнинг фермер хўжаликлари фаолиятини иқтисодий дастаклар орқали қўллаб-қувватлаш чоралари бевосита ва билвосита шаклларда амалга оширилади. Бевосита қўллаб-қувватлаш фермер хўжаликларининг ривожланишига қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида давлат томонидан бериладиган иқтисодий рағбатлантириш чораларидан ташкил топади.

Бевосита қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғридан-тўғри фермер хўжаликларига йўналтирилган бўлади ва уларнинг моддий

аҳволини яхшилаш ҳамда иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Бундай чора-тадбирлар сирасига солиқлар тўлашда енгилликлар бериш, имтиёзли шартлар ва фоизларда кредитлар бериш, давлат буюртмаси бўйича харид қилинадиган маҳсулотларга кафилланган баҳолар белгилаш, экспорт-импорт операцияларида қулай тарифлар ва тўловлар ўрнатиш каби иқтисодий дастаклар киради.

Баъзан давлат фермер хўжаликларига қулай шарт-шароитлар яратиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида билвосита қўллаб-қувватлаш чораларини ишга солади. Билвосита қўллаб-қувватлашда давлат маълум бир соҳаларда тўғридан-тўғри фермерларга имтиёзлар яратмасдан, балки уларга хизмат кўрсатувчи тармоқлар корхоналарига имтиёзлар яратади. Бундан асосий мақсад ушбу корхоналарнинг фермерларга етказиб бераётган товар-моддий қийматликлар ҳамда хизматларининг нархини сезиларли даражада пасайтириш ва оқибат натижада фермер хўжаликларига қулай иқтисодий шароитлар яратиб беришдир. Гарчи билвосита қўллаб-қувватлаш чораларининг объекти бевосита фермер хўжаликлари бўлмасада, улар фермерлар учун муҳим аҳамиятга эга.

Фермер хўжаликларига солиқ тўлашда сезиларли енгилликлар жорий этилган. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ улар дастлаб ташкил этилганидан бошлаб 2 йил мобайнида ягона ер солиғи тўлашдан озод этилган. Кейинги йилларда эса улар бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тенг шароитларда ер майдонининг жойлашган ўрни ва тупроқнинг унумдорлиги даражасидан келиб чиқиб белгиладиган балл-бонитетлар асосида ягона ер солиғи тўлайдилар.

Фермер хўжаликларини молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш биринчи навбатда имтиёзли кредит бериш механизмини қўллаш ҳамда кафолатлаш жараёнини ривожлантириш билан характерланади. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ фермер хўжаликлари қуйидаги манбалардан кредитлар олиши мумкин:

1. Тижорат банкларининг ўз маблағлари ҳисобидан.
2. Нобюджет фондлар ва жамғармаларнинг маблағлари ҳисобидан.
3. Халқаро молия ташкилотларининг маблағлари ҳисобидан (тижорат банкларининг лойиҳалари орқали).

Тижорат банкларининг кредит сиёсатида деҳқон (юридик шахс мақомидаги) ва фермер хўжаликлари учун қулай шароитлар белгиланган. Масалан, Адлия Вазирлиги томонидан 2000 йил 7 мартда 907-сон билан рўйхатга олинган «Фермер хўжаликлари ҳамда кичик ва ўрта бизнес субъектларини тижорат банклари томонидан кредитлаш тартиби»га мувофиқ айланма маблағларни тўлдиришга бе-

риладиган қисқа муддатли кредитлар кичик ва ўрта бизнес субъектлари учун 1 йилгача муддатга берилса, деҳқон ва фермерлар учун у камида 2 йил қилиб белгиланган. Шунингдек, қисқа муддатли кредитларни қайтариш муддати кичик ва ўрта бизнеснинг бошқа субъектлари учун 12 ойдан ошмайдиган (форс-мажор ҳолатидан ташқари) қилиб белгиланган бўлса, деҳқон ва фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш учун айланма маблағларни тўлдиришга йўналтирилган қисқа муддатли кредитлар учун бу муддат узоғи билан 30 ой этиб белгиланган.

Тижорат банкларининг кичик ва ўрта бизнесни, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда фаол қатнашишини рағбатлантириш мақсадида, 2000 йил 19 майда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 195-сонли «Тижорат банкларининг кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Бу қарорнинг ижобий аҳамияти шундаки, бунга қадар кўпчилик фермер хўжаликлари тижорат банкларида кредит учун фоиз ставкалари баландлигидан кредит олишга имконияти чекланган эди. Ушбу қарорда бу муаммони ҳал этиш мақсадида тижорат банкларида кичик ва ўрта бизнес субъектларини кредитлаш учун «имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси»ни шакллантириш ҳамда унинг ҳисобидан кредит бериш тартиблари белгилаб берилди. Қарорга мувофиқ ҳар йили тижорат банклари фойдасининг 25 фоизи имтиёзли жамғармани шакллантиришга йўналтирилади. Шу билан бирга, тижорат банкларини ушбу жамғармани барпо этишдан манфаатдорлигини ошириш мақсадида жамғарма маблағлари ҳисобига кредит беришдан олинган даромадлар, кўрсатиб ўтилган маблағлар, унинг ресурсларини кўпайтиришга мақсадли йўналтирилган тақдирда 5 йилга даромад солиғидан озод этилади.

Тижорат банкларининг имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан берилган кредитлардан фойдаланганлик учун, имтиёзли фоиз ставкаси миқдори Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки қайта молиялаш ставкасининг 50 фоиздан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади.

Кейинги йилларда кичик тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш чоралари кенгаяётгани туфайли, кредитлашнинг янги тизими сифатида микрокредитлаш вужудга келди. 2000 йил 29 февралда 903-сон билан рўйхатга олинган «Фермер хўжаликлари ва ўз фаолиятини юридик шахс мақомида юритувчи кичик бизнеснинг бошқа субъектларини миллий ва хорижий валютада микрокредитлаш тартиби» тўғрисидаги Низомга кўра микрокредит сифатида фермерлар ва ўз фаолиятини юридик шахс мақомида амалга ошираётган бошқа кичик бизнес субъектлари учун миллий ёки хорижий валютада қарз берилаётган кунда биржадан ташқари валюта бозори-

даги курс бўйича 10000 (ўн минг) АҚШ доллариға тенг қийматдаги кредит бериш тушунилади. Микрокредитлар фермер хўжаликлариға 3 йилгача муддатға берилади. Микрокредитларни нақд пул шаклида, миллий валютада бериш умумий кредит суммасининг 50 фоизигача миқдорда, фақат фермер хўжаликлариға аҳолидан чорва моллари, парранда ва кўчатлар харид қилиш учун 1,5 йилгача (18 ой) муддат билан амалға оширилади.

Микрокредитлардан фойдаланганлик учун, фоиз ставкалари Марказий банкнинг расмий қайта молиялаш ставкасидан ошиқ бўлмаган ҳажмда мижоз ва банк ўртасидаги кредит шартномасиға асосан ўзаро келишув асосида белгиланади. Агар микрокредит тижорат банкларининг махсус микрокредитлаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан ажратилаётган бўлса, имтиёзли фоиз ставкалари белгиланади.

Кейинги йилларда, фермер хўжаликларини кредит билан таъминлашда бюджетдан ташқари жамғармаларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Республикамизда «Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси», Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш «Бизнес-фонди» ва Меҳнат Вазирлигининг «Йиш билан таъминлашға кўмаклашиш жамғармаси» фермер хўжаликларини кредитлаш билан шуғулланади. Бюджетдан ташқари жамғармалар фермер хўжаликларини ўз маблағлари ҳисобидан тижорат банклари орқали молиялаштирадилар. Унинг тартиби Адлия Вазирлиги томонидан 1074-сон билан рўйхатға олинган «Тижорат банклари томонидан якка тартибдаги тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес субъектларини бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари ҳисобидан кредитлаш тартиби тўғрисида»ги Низом билан амалиётға жорий этилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 сентябрдаги 366-сонли «Кичик корхоналар, деҳқон ва фермер хўжаликларини маблағ билан таъминлаш, моддий-техник таъминлаш, уларға божхона имтиёзлари бериш, банк хизматлари кўрсатиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори билан кичик ва ўрта бизнес, деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этишни рағбатлантиришни кучайтириш мақсадида бюджетдан ташқари жамғармаларға давлат томонидан бир қатор вазифалар ва имтиёзлар белгилаб берилди.

Биринчидан, «Бизнес-фонд»нинг давлат мулкани хусусийлаштиришдан тушган маблағлар ҳисобига шакллантириладиган кредит ресурсларининг камида 50 фоизи, шунингдек, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси» маблағларининг камида 50 фоизи ҳар йили микрофирмалар ва кичик корхоналар, юридик шахс мақомиға эға бўлган деҳқон хўжаликлари ва фермер хўжаликларининг дастлабки (бошланғич) сармоясини шакллантириш учун тижорат банкларида мақсадли кредит линиялари очишға

йўналтирилиши лозимлиги қатъий белгилаб қўйилди.

Иккинчидан, фермер хўжаликларига дастлабки сармоя учун ажратиладиган микрокредит Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг олтидан бир қисми миқдоридаги имтиёзли фоиз ставкаси бўйича 3 йилгача муддатда энг кам ойлик иш ҳақининг 300 баравари миқдоригача деб белгиланди. Бунда фоизлар тўлашни 12 ойга кечиктириш ва асосий қарзни кредит олгандан кейин 18-24 ой ўтгач қайтаришни бошлаш шартлари кўзда тутилади.

Учинчидан, Молия Вазирлиги ва Давлат Мулки Қўмитасининг давлат тасарруфидан чиқариш ҳамда хусусийлаштиришдан тушган, 2001 йил 1 июль ҳолатига кўра «Бизнес-фонд»га йўналтирилган маблағларни қайтариш муддати дастлабки сармоя сифатида кредитлаш мақсадларига йўналтириш шarti билан 2006 йилгача узайтирилди (2006 йилдан бошлаб 5 йил муддат ичида қайтарилди).

Тўртинчидан, «Бизнес-фонд» ва «Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси»нинг кредит ресурсларини кенгайтириш мақсадида 2002 йил 1 январдан бошлаб 2005 йил 31 декабргача бўлган даврга уларнинг даромадларига солиқ ставкаси амалдаги ставканинг 50 фоиз миқдорида белгиланди ҳамда солиқдан бўшаб қолган маблағлар кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтириладиган бўлди.

Бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари ҳисобидан фермер хўжаликларига бериладиган кредитлар учун имтиёзли фоиз ставкаси кредитланаётган лойиҳаларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидаги миқдорда белгиланади:

- дастлабки сармояни шакллантиришга Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/6 қисми миқдорида;

- фермер хўжалигини ривожлантириш ва кенгайтириш, қишлоқ хўжалиги техникасини сотиб олиш, фермерлик иншоотларини қуриш учун Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/3 қисми миқдорида.

«Бизнес-фонд» кредит линиялари ҳисобидан фермер хўжаликларига кредитлар лойиҳанинг қопланиш муддатида келиб чиққан ҳолда 2 йилдан 5 йилгача имтиёзли даврни кўзда тутган ҳолда 10 йилгача бўлган муддатга, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси»нинг кредит линиялари ҳисобидан эса 3 йил муддатгача узайтириш ҳуқуқисиз берилади.

«Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси»нинг кредит ресурсларини кенгайтириш ҳамда унинг манбаларини аниқлаштириш мақсадида 2001 йил 10 сентябрда Вазирлар Маҳкамасининг 366-сонли қарори билан жамғармага мўлжалланган ким ошди савдосида ер участкаларини фуқароларнинг меросга қолдирадиган умрбод эгалик қилишлари учун сотишдан олинadиган тушумнинг 5,5 фоизи, деҳқон хўжаликларидан ундириладиган ер

солиғи суммасининг 5 фоизи ва фермер хўжаликларидан ундирилдиган ер солиғининг 2,5 фоизи миқдордаги маблағлар ва уни ундириш тартиби аниқ белгилаб берилди. Ушбу қарорнинг аҳамияти шундаки, у «Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси» кредит ресурсларини тўлдиришга яқиндан ёрдам беради.

Фермер хўжаликлари ривожланиб бориши, уларнинг сони ва ишлаб чиқаришдаги салмоғи ортиб бориши билан кредит ресурсларига бўлган талаб ҳам кучайиб бориши табиий. Шундай экан, тижорат банклари ҳамда бюджетдан ташқари жамғармаларнинг фермерликни ривожлантиришга йўналтираётган кредит ресурсларини қўпайтиришни ҳар томонлама рағбатлантирмоқ лозим. Шунингдек, қўп ҳолларда фермер хўжаликларида кредитни таваккалчиликдан (рискдан) ҳимоя қилиш учун талаб этиладиган гаровга қуйишда етарли мол-мулки бўлмаслигини эътиборга олиб, кредит таваккалчилигини суғурталовчи институционал тузилмаларни кенг ривожлантирмоқ мақсадга мувофиқдир.

Республикамызда давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган пахта ва дон маҳсулотларининг харид нархларини кўтаришга жиддий эътибор билан қаралмоқда. Жумладан, Республикамыз Президентининг 2002 йил 20 августдаги «Пахта нархини шакллантириш механизми тўғрисида»ги Фармони билан пахта экадиган хўжаликларнинг юқори сифатли рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришга рағбатини ошириш ҳамда нарх белгилашда бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган жаҳон амалиётида қабул қилинган меъёр ва тамойилларни кенг жорий этиш мақсадида пахта хом ашёсига ички харид нархлари, экспортга ва республика истеъмолчиларига етказиб берилаётган пахта толасининг улгуржи нархлари жаҳон бозорида шаклланаётган пахта нархи конъюктурасига мувофиқ белгиланиши тартиби жорий этилди. Бунинг натижасида, фермер хўжаликларининг давлат буюртмалари бўйича етказиб бераётган пахта хом ашёси нархлари сезиларли даражада ошди.

Давлатнинг фермер хўжаликлари ривожланишига кўмаклашувчи институционал ва инфратузилмаларни қўллаб-қувватлаши муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу вазифани амалга ошириш фермер хўжаликларига моддий-техник ресурслар етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярмаркалар, ахборот-маслаҳат марказлари ҳамда фермерлар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва уларни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни яратишни назарда тутди. Давлат бу йўл билан фермерликнинг ривожини билвосита қўллаб-қувватлайди.

Давлат томонидан фермер хўжаликларининг фаолиятини тартибга солиб туриш зарурати маълум органлар бўлишини тақозо этади. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги тармоғи ва ундаги корхоналар фаолияти қуйидаги давлат ва ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан тартибга солиниб турилади.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги мамлакатимизда олиб борилаётган аграр ислохотларга бевосита масъул вазирликдир. Қорақолпоғистон Республикаси, вилоятлар ва барча туманларда ушбу вазирликнинг ҳудудий бўлимлари мавжуд. Вилоят ва туман қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаларининг раҳбарлари бир вақтнинг ўзида вилоят ва туман ҳокимларининг биринчи муовинлари ҳисобланишади. Бу ҳолат аграр ислохотларнинг боришида мавжуд қонун ва кўрсатмаларнинг бажарилиш имкониятларини оширади.

Деҳқон ва фермер хўжаликларининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориш ҳамда уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси ҳамда Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан амалга оширилади. Албатта, бу уюшма деҳқон ва фермерларнинг ихтиёрий уюшмаси бўлиб, асосий мақсади уларга иқтисодий масалаларда (бозордаги маҳсулотнинг у ёки бу турига талаб, уларнинг нархи каби) ахборот беришдир. Деҳқон ва фермерларга ахборот бериш йўли билан уларнинг ишлаб чиқаришни нимага йўналтириш керак, қайси маҳсулот турларини экиш мақсадга мувофиқ, етиштирилган маҳсулотни қайси бозорда ва қай вақтда сотиш самарали эканлиги тўғрисида қарор қабул қилишига таъсир этилади. «Ўз-мевасабзавот-холдинг» компанияси, «Ўзбекқорақўл», «Ўзбек ипаги», «Ўзбалиқ» каби уюшмалар ҳам деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришда иштирок этадилар.

Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари

Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш давлатнинг истиқболдаги аграр сиёсатини амалга ошириш йўналишларига узвий боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг аграр сиёсатида истиқболда қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчи асосий субъект — фермер хўжаликларини ҳар томонлама ривожлантириш кўзда тутилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Фармонида истиқболда фермер хўжаликларини ҳар томонлама ривожлантириш қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишнинг устувор йўналиши сифатида белгиланди.

Республикада фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашни қуйидаги йўллар билан такомиллаштириш кўзда тутилмоқда:

- фермер хўжаликларининг тўлиқ иқтисодий ва молиявий мустақиллигини таъминлайдиган ва фермер хўжаликларига узоқ муддатли ижарага берилган қишлоқ хўжалиги ер ресурсларидан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланишни рағбатлантирадиган ҳуқуқий шарт-шароитлар ва кафолатларни яратиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни молиялашнинг бозор тамойилларига жавоб берадиган услуб ва шакллари-ни такомиллаштириш, молиявий маблағлардан фойдаланишда фермер хўжаликларининг мустақиллигини, барча харажатларни қишлоқ хўжалигини сотишдан тушадиган ўз даромадлари ҳисобига қоплашни таъминлайдиган ишончли тизимни шакллантириш;

- бозор шароитида бизнесни бошқариш кўникмаларига эга бўлган фермер хўжаликлари раҳбарлари ва мутахассисларини тайёрлаш тизимини яратиш;

- қишлоқда фермер хўжаликларининг эҳтиёжларига қараб барча зарур хизматларни кўрсата оладиган замонавий ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмаларини жадал ривожлантириш;

- фермер хўжаликларининг бошқа корхона ва ташкилотлар билан шартномавий муносабатларига риоя этилишини назорат этиш;

- фермерларнинг тадбиркорлик эркинлиги ва ҳуқуқларини ҳар томонлама муҳофаза этиш, қонунда кўрсатилган ҳуқуқлари бузилишига йўл қўймаслик ва ички фаолиятига аралашувнинг ҳар қандай кўринишига йўл қўймаслик;

- фермерларнинг барқарор даромад олишлари учун керакли шарт-шароитларни таъминлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари нархлари ўртасидаги мутаносиблик, яъни «баҳолар паритети»ни сақлаб бориш;

- уларни илғор технология ва техникалар билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш;

- маҳсулотларини сотишнинг энг мақбул йўллари-ни ишлаб чиқиш.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туриш жараёни доимо такомиллаштирилиб борилади.

Бозор иқтисодиёти муносабатлари яхши ривожланган илғор хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалиги тармоғи давлат томонидан тегишли қонун-қоидалар асосида тартибга солиб турилиши ва қўллаб-қувватланиши лозим.

Умуман олганда, қишлоқ хўжалигини марказлашган режалар асосида давлат томонидан маъмурий усуллар орқали бошқариш тамойилларидан воз кечи-б, бу соҳага эркин бозор муносабатлари кириб келаётган бир пайтда давлатнинг аграр ишлаб чиқариш

муносабатларига аралашуви ҳаётий заруратга айланади.

Эркин бозор тарафдорлари аграр соҳага хос бўлган бир қатор хусусиятларга (қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорида соф рақобат имкониятларининг мавжудлиги, аграр ишлаб чиқаришга хос бўлган табиий-биотехнологик омиллар деҳқонлардан мустақил қарорлар қабул қилишни талаб этиши ва бошқ.) таяниб, бу тармоқда эркин бозор муносабатлари амал қилиши учун қулай шарт-шароитлар мавжуд, деган ғояни илгари сурадилар. Уларнинг фикрича, бозорнинг ўз-ўзини тартибга сола олиш хусусияти, аграр иқтисодиётга давлат аралашувини талаб этмайди ва бунга зарурият ҳам йўқ. Мустақил хўжалик юритиш ва тадбиркорлик эркинлиги эса бозор шароитида фермерларнинг юксак суръатлар билан ривожланишига олиб келиши керак.

Аммо, республикамиз бозор муносабатларига ўта бошлаганидан бери ўтган давр сабоқлари ҳамда илғор хорижий мамлакатларнинг тажрибалари қишлоқ хўжаликларини давлатнинг фаол аралашувисиз ривожлантириб бўлмаслигини кўрсатмоқда. Чунки, бозор шароитида аграр соҳа давлат томонидан қўллаб-қувватланмасдан туриб, соҳалараро рақобатга бардош беролмайди.

Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш заруратини даставвал қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда қарамоқ мақсадга мувофиқдир.

Қишлоқ хўжалиги мураккаб биотехник технологик ҳамда ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида тавсифланади. Унда ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий характердаги омиллар билан биргаликда ер, сув, ўсимлик ва чорва моллари организми, ёруғлик, иссиқлик, ҳаво, табиий-иқлим ва жуғрофий жойлашув каби табиий омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш жараёнида турли тавсифдаги ушбу омиллар уйғунлашиб кетади. Ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятига таъсир кўрсатувчи омилларнинг серқирралиги ва мураккаб тизимдан иборатлиги қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали фаолият кўрсатиш имкониятларини чеклайди. Хусусан, ишлаб чиқариш табиий омилларнинг бир қисмини (об-ҳаво, табиий-иқлим шароити ва ҳ.к.) бошқариш деҳқонларнинг имкониятлар доирасидан ташқари бўлиб, уларни олдиндан режалаштириб ёки олдини олиб бўлмайди. Аммо, бу омилларнинг қулай ёки ноқулай шароитларда келиши хўжаликнинг якуний молиявий натижаларига кучли таъсир кўрсатади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий-иқлим шароитига (жонли организмлар, жуғрофий муҳит, об-ҳаво ва бошқ.) боғлиқлиги, деҳқонлар фаолияти рағбатлантириш ва сугурталаш каби бир қатор ғимоя воситаларни яратишни талаб қилади.

Деҳқон манфаати томонидан ёндашсак, йил давомида маҳсулот

етиштириш учун сарфланган харажатлар табиий офат ва қурғоқчилик туфайли бекорга совурилиши мумкин. Бундай пайтларда, унинг кўрган зарарини қисман бўлса-да, қопламаслик келгуси йил ҳосилига ҳам таҳдид солади. Об-ҳавонинг ноқулай келиши нафақат қишлоқ хўжалиги тармоғида, балки бутун мамлакат миқёсида ҳам қийинчиликлар туғдириши мумкин. Озиқ-овқат танқислиги вужудга келмаслиги учун давлатнинг маҳсуз захиралари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳосил мўл бўлган йилларда давлат озиқ-овқат маҳсулотларининг талабдан ошиқ қисмини деҳқонлардан харид қилиб, маҳсус омборларда сақлаши ва мавсум ноқулай келиб, танқислик вужудга келган йиллари, бу захиралардан талабни қондириш мақсадида фойдаланиши мумкин. Бу тадбир ҳозирги вақтда, дунёнинг бир қатор илғор давлатларида қўллаб келинади ва ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий-иқлимий шароитларга боғлиқлиги, бу тармоқда баҳолар ва даромадларнинг барқарорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Масалан, қулай об-ҳаво шароитида бозорга талабдан ортиқча маҳсулотнинг кириши баҳонинг кескин пасайишига олиб келиши мумкин. Бундай ҳолатни кўпроқ ғалла, сабзавот, полиз, мева ва узум маҳсулотлари бозорида кузатиш мумкин. Баъзан баҳоларнинг бундай пасайиши маҳсулот таннархини қоплашга ҳам имкон бермаслиги оқибатида деҳқонлар катта зарар кўради. Табиийки, бундай шароитларда аграр соҳада эркин бозор муносабатлари амал қилаётган бўлса, улар хонавайрон бўлиши турган гап. Ёки иккинчи бир йили об-ҳавонинг ноқулай келиши (қурғоқчилик, сел, жала ва ҳоказо) ҳосилнинг кескин камайиб кетишига ва натижада, нархларнинг ҳаддан ташқари қимматлашишига сабаб бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда деҳқонлар ҳосилнинг камайиб кетишидан зарар кўрсалар, истеъмолчилар нархларнинг баландлигидан азият чекадилар. Кўриниб турибдики, ҳар иккала ҳолда ҳам деҳқон кўпроқ зарар кўради ва бу ҳолат қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш заруриятини юзага келтирувчи омиллардан бири сифатида юзага чиқади.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари биологик жараёнлар билан боғлиқлиги туфайли тез бузилувчан бўлади. Уларни узок муддат сақлаш ёки олис масофаларга тешиш имкониятлари анча чегараланган. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан фарқли равишда саноат, савдо ёки хизмат кўрсатиш корхоналари ўз маҳсулотларига баҳо белгилашда анча қулай мавқега эга. Чунки, истеъмолчи сўраётган нарх қониқтирмаса, уларни токи бозорда қулай вазият вужудга келгунга қадар товарларини сотмай сақлаб туришлари мумкин. Қишлоқ хўжалиги корхоналари эса сабзавот, мева ёки сут каби тез бузилувчан маҳсулотларни бозорда қулай вазият келишини

кутиб, узоқ вақт ушлаб тураолмайдилар. Бу хил маҳсулотлар маълум муддат ўтгандан сўнг ўзининг истеъмол қийматини йўқотиши мумкинлиги сабабли, фермерлар бозорда ташкил топган нархлар даражаси билан қаноатланишга мажбур бўладилар.

Иккинчи томондан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи корхоналар республикамизда кўпчиликни ташкил этади ва эркин бозор ҳукм суриб турган шароитда улар ҳеч қачон ўзаро келишиб, маҳсулотларига юқори нарх белгилай олмайдилар, яъни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида нисбатан идеал рақобат ҳукм суради. Одатда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг ўзгариши унчалик катта бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, унга бўлган талаб эластикликка эга эмас (ёки жуда паст эластикликка эга).

Аксинча, қишлоқ хўжалигига моддий-техника ресурслари етказиб берувчи ҳамда уларга турли хизматлар кўрсатувчи корхоналар ҳудудлар миқёсида камчиликни ташкил этиб, баъзан монополь мавқега эга эканлиги билан характерланади. Қишлоқ хўжалиги корхоналари харид қиладиган саноат маҳсулотлари (техника, минерал ўғит, ёқилғи ва ҳ.к.) нархи кўп ҳолларда тез суръатлар билан ўсади. Натижада, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳолари билан бу тармоқ учун зарур бўлган саноат товарлари ёки хизматлар баҳолари ўртасида йирик номуносиблик (баҳолар диспаратети) вужудга келади. Бу эса, ўз навбатида, қишлоқ хўжаликлари маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолиятининг иқтисодий самарасини пасайтиради ёки умуман, зарарли қилиб қўяди. Бундай ҳолат ҳеч бир мамлакат манфаатига мос тушмайди. Бундай вазиятда давлат қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ноқулай бўлган техника таъминоти ҳамда хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг монополь мавқеини чеклаш чораларини кўришга мажбур бўлади.

Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурияти бу тармоқда капитал айланишининг хусусиятларидан ҳам келиб чиқади.

Маълумки, саноат, савдо, молия бозорлари каби бир қатор тармоқларда капитал айланиши қишлоқ хўжалигидагига нисбатан бир неча марта юқоридир. Капитал қанча тез айланса, шунчалик кўп фойда келтириши туфайли, қишлоқ хўжалигида капиталнинг секин айланиши, бу тармоққа инвестиция имкониятларини кескин чегаралайди.

Аммо, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, янги ерларни ўзлаштириш ва суғориш тармоқларини барпо этиш, ишлаб чиқаришни техник қуроолантириш, фан-техника ютуқлари ва илғор технологияларни жорий этиш, экологик вазиятни барқарор ушлаб туриш каби муҳим тадбирларни амалга ошириш учун йирик капитал маблағлар талаб этиладики, бу тадбирларни ёлғиз қишлоқ хў-

жалиги корхоналарнинг маблағлари ҳисобдан амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун, давлат бюджети ҳисобидан махсус маблағлар ажратилиши мақсадга мувофиқ. Ва ниҳоят, фермер ҳўжаликларининг ижтимоий ривожланиши, яъни улар учун йўллар барпо этиш, газ, сув, электр таъминоти, ижтимоий-маданий объектлар қуриш каби умумдавлат аҳамиятига эга бўлган муаммолар мавжудки, бу муаммоларни давлат ҳомийлигисиз ечиб бўлмайди.

Миллий аграр иқтисодиётининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, давлатнинг қишлоқ ҳўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари сифатида қуйдагиларни белгилаш мумкин:

1. Ҳуқуқий тартибга солиш вазифаси — давлат аграр иқтисодиёт барқарор ривожланишини ва ҳар бир ҳўжалик юритувчи субъект тенг шароитларда фаолият юритишини таъминлашга имкон берувчи меъёрлар ҳамда қонунларни қабул қилиш орқали, ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг ҳуқуқий асосларини яратишни назарда тутати.

2. Барқарорлаштириш вазифаси — аграр иқтисодиётда инқирозли ҳолатларни бартараф этиш, қишлоқ ҳўжалиги ишлаб чиқаришнинг пасайишига йўл қўймаслик ва агросаноат мажмуи таркибининг мутаносиблигини таъминлаш билан боғлиқ.

3. Тартибга солиш вазифаси — ҳўжалик юритувчи субъектларнинг самарали фаолият юритишларини таъминлаш мақсадида бозор тузилмалари билан давлат бошқарувининг ўзаро манфаатлилиги ҳамда уйғунлигини шакллантиришдан иборат.

4. Рағбатлантириш вазифаси — миллий иқтисодиёт доирасида қишлоқ ҳўжалигида фан-техника тараққиётини, хусусий тадбиркорликни, адолатли рақобат курашини ёки бошқа устувор йўналишларни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чораларини ифодалайди.

5. Тақсимлаш вазифаси — ижтимоий адолат ва ҳимоялаш востаси сифатида даромадларни қайта тақсимлаш, шунингдек, ички маҳсулот таркибини ўзгартириш мақсадида ресурслар тақсимотига тузатишлар киритиш билан боғлиқ.

6. Ижтимоий кафолатлаш вазифаси — қишлоқ ҳўжалигида таъминот ва аҳолининг ночор қатламларини ҳимоялашнинг самарали тизимини яратиш, ишлаб чиқариш ва тақсимотнинг ижтимоий йўналтирилганлигини таъминлаш, таълим, соғлиқни сақлаш ва маданий тадбирларга бўлган эҳтиёжни қондириш билан боғлиқ чоратадбирларни ўз ичига олади.

7. Муҳофаза қилиш вазифаси аграр ишлаб чиқаришни салбий характердаги ташқи таъсирлардан (масалан, атроф-муҳит ва бошқ.) сақлаш, миллий товар ишлаб чиқарувчиларни ташқи экспортёрлардан ёки жаҳон бозоридаги кучли рақобатдан ҳимоялаш каби вази-

фалардан иборат.

8. Назорат этиш вазифаси — қишлоқ ҳўжалигида қонуний-меъёрий ҳужжатлар, ҳукумат қарорлари ва давлат андозаларининг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш билан боғлиқ.

9. Ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш вазифаси — халқаро бозорлар қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари экспортёрларининг манфаатларини ҳимоялаш, божхона таърифлари ва солиқлар орқали экспортга йўналтирилган маҳсулотлар яратишни рағбантлантириш, улар учун қулай иқтисодий муҳит ҳосил қилиш тадбирларидан иборат.

10. Истиқболни белгилаш вазифаси — қишлоқ ҳўжалигини истиқболда ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш, барқарор аграр тараққиётининг самарали вариантларини изчил амалга оширишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлатнинг қишлоқ ҳўжалигини қўллаб-қувватлашдаги энг муҳим вазифаларидан бири — тадбиркорлик ташаббуси ва танлов эркинлигига, мустақил ҳўжалик юритиш ҳуқуқи ва ўз хусусий мулкига эга бўлган бозор ҳўжалигининг субъекти тадбиркорларни шакллантириш ҳамда уларнинг соғлом рақобат ва тенг ҳўжалик юритиш шароитларида фаолият кўрсатишини таъминловчи ҳуқуқий-меъёрий асосларини яратишдир. Давлат тадбиркорларнинг бутун ижобий ва меҳнат қобилиятларини юзага чиқариши ҳамда улар ҳўжаликни бошқариш жараёнларини тўсиқсиз амалга оширишлари учун зарур бўлган барча шарт-шароитларни, яъни тадбиркорлик ва танлов эркинлигини қонунан мустаҳкамлаб қўйиши керак. Шу билан бирга, давлат тегишли қонуний ҳужжатлар орқали бозор шароитида ҳўжалик юритиш қоидаларини белгилайди.

Давлатнинг яна бир муҳим вазифаси қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларига барқарор талаб ва таклифнинг шаклланишини қўллаб-қувватлашдир. Қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларига барқарор талабни шакллантиришда аҳолининг даромадларини ўстириш ва қайта тақсимлаш, истеъмол учун зарур бўлган баъзи маҳсулотларнинг баҳоларини тартибга солиш тадбирлари қўлланилади. Давлат истеъмол учун зарур бўлган, стратегик аҳамиятга эга бир қатор маҳсулотларга давлат буюртмаларини шакллантириш орқали қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларига барқарор талабни юзага келтиришга ҳисса қўшади.

Қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларига барқарор таклиф ҳажмини қўллаб-қувватлаш бевосита ҳўжаликларда ишлаб чиқаришни оптималлаштириш, уларнинг моддий-техник салоҳиятини ошириш, соҳага энергия ва ресурсларни тежаш имконини берувчи илғор технология ҳамда фан-техника ютуқларини жорий этиш (баҳолар паритетини сақлаш, солиқ, молия-кредит ва суғурта тизими) орқали ишлаб чиқариш-молиявий фаолиятда қулайлик ҳамда имтиёзлар яра-

тиш орқали таъминланади.

Давлатнинг учинчи муҳим вазифаси — қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали фаолият юритишга етакловчи соғлом рақобат муҳитини шакллантиришдир. Бунинг учун, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг очиқлигини ҳамда адолатли рақобат муҳитини яратиш, носоғлом рақобат ва монополияга қарши курашнинг самарали воситаларини қўллаш чоралари амалга оширилади.

Давлат қишлоқ хўжалиги корхоналарининг жаҳон қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат бозорларида тенг ҳуқуқли субъект сифатида қатнашиши учун қулай шарт-шароитларни яратиб бермоғи лозим.

Бунинг учун давлат:

- Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг экспортга йўналтирилган рақобатбардош маҳсулотлари етиштиришга рағбатини ошириш;
- Маҳаллий бозорларда уларни ташқи экспортёрлар рақобатидан етарли даражада ҳимоялаш (протенционизм) воситаларини ишга солади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлатнинг энг муҳим вазифаларидан бири қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилмаларни барпо этишга қўмаклашишдир. Бу вазифани амалга ошириш деҳқонларга моддий-техник ресурслар етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга қўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярамаркалар, ахборот-маслаҳат марказлари ҳамда деҳқонлар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва ривожлантиришни назарда тутати.

Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасидаги вазифалари маълум бир тамойилларга таяниб амалга оширилади. Бу тамойилларни қуйидагича тавсифлаш мумкин:

- қишлоқ хўжалигининг иқтисодий моҳиятини, миллий иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашда, унинг тутган ўрнини ва аҳамиятини илмий тушуниш;
- зарурият ва етарлилиқ даражасидаги протекционизм сиёсати;
- қишлоқ хўжалигини мақсадли-дастурий тартибга солиш;
- давлат ҳомийлигининг доимий кафолатланиши;
- қўллаб-қувватлаш тадбирларининг табақаланган ҳолда қўлланилиши;
- давлат аралашувининг рағбатлантиривчи йўналишга эгаллиги;
- давлат аралашувининг ижтимоий йўналтирилганлиги.

Давлат ўзининг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашга оид вазифаларини турли шакл ва усулларда амалга оширади. Танланган мезоннинг хусусиятларидан келиб чиқиб, уларни қуйидагича туркумлаш мумкин:

1. Давлатнинг аграр соҳа иқтисодий жараёнларига таъсири да-
ражасига кўра, тартибга солишнинг бевосита ва билвосита усуллари
мавжуд. Давлатнинг қишлоқ хўжалигига бевосита таъсир кўрсатиши
хўжалик юритувчи субъектларини ўз танлов эркилигидан келиб чи-
қиб эмас, балки давлат томонида белгиланган қонуний-меъёрий
қоидалар асосида бошқарув қарорлари қабул қилишга мажбур эта-
ди. Бунга солиқ қонунчилиги, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини
юретиш бўйича йўриқномалар ва бошқалар мисол бўлади.

Билвосита усуллар ёрдамида давлатнинг қишлоқ хўжалигига
таъсири такрор ишлаб чиқаришнинг макроиқтисодий нисбатларини
таъминлаш мақсадида хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолия-
тини иқтисодий дастаклар ёрдамида тартибга солишни кўзда тута-
ди. Бунда давлат иқтисодий субъектлар томонидан қарорлар қабул
қилиш жараёнига тўғридан-тўғри аралашмайди, балки бу қарорлар-
ни давлатнинг иқтисодий сиёсатига мос бўлишини рағбатланти-
ради.

2. Ташкилий-институционал мезонга кўра, давлатни қишлоқ
хўжалигини тартибга солишнинг маъмурий ва иқтисодий усуллари
фарқ қилади. Маъмурий усуллар хўжалик юритувчи субъектлар
учун қонуний ва меъёрий шарт-шароитларни вужудга келтириш
билан боғлиқ ҳуқуқий инфратизимни шакллантиришга оид чора-
тадбирлар мажмуасини ўз ичига олади. Унинг вазифаси тадбиркор-
лик фаолияти учун барқарор ҳуқуқий шароитлар яратиш, рақобат
муҳитини муҳофаза қилиш каби тадбирлардан иборат.

Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш маъ-
мурий усулларнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- улар давлат ҳокимиятининг қудрати ва салоҳиятига таянади;
- уларни амалга ошириш билан боғлиқ қўшимча моддий рағ-
батлантирувчи чоралар яратишни шарт қилиб қўймайди;
- тақиқлаш, рухсат бериш ва мажбурлаш тадбирларини (квота-
лаш, лицензия бериш, меъёрий нормаларни белгилаш ва ҳ.к.) ўз
ичига олади.

Маъмурий бошқарув ўз табиатида кўра, бозорга хос тартибга
солиш ҳаракатига тўсиқлик қилади. Бироқ ривожланган бозор ша-
роитида ҳам бошқаришнинг маъмурий усуллари ўз аҳамиятини сақ-
лаб қолади ва зарур бўлганда улардан фойдаланилади. Хусусан, бо-
зор иқтисодиёти ривожланган ҳамма мамлакатларда маъмурий
усуллар воситасида монополияга қарши сиёсат амалга оширилади.

Иқтисодий усуллар ёрдамида давлат бозор жараёнларининг ри-
вожланишини давлатнинг иқтисодий сиёсатига мос йўналишга со-
лиш учун таъсир этиш чораларини қўллайди. Иқтисодий жараён-
ларни давлат томонидан тартибга солишнинг маъмурий усуллари
бозор хўжалигининг ўз-ўзини бошқариш механизмига қаршилик
қилса, иқтисодий усуллар улардан фаол фойдаланишни рағбатлан-

тиради.

Иқтисодиётни тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг иқтисодий усуллари қуйдагилар киради.

- бюджет-солиқ сиёсати;
- пул-кредит сиёсати;
- ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш;
- иқтисодий режалаштириш, дастурлаш ҳамда истиқболни белгилаш.

Бюджет-солиқ тизими ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан бевосита тартибга солишнинг самарали дастакларидан бири ҳисобланади. Давлат бюджетининг харажатлар қисми орқали даромадларни қайта тақсимлаш, қишлоқ ҳўжалиги соҳасида фан-техника тараққиёти ютуқларини жорий этиш ва илмий-тадқиқотлар олиб бориш, аграр иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига давлат инвестицияларини йўналтириш ҳамда қишлоқда ижтимоий инфратузилмаларни барпо этиш мумкин бўлади.

Солиқ тизими орқали қишлоқ ҳўжалиги корхоналари фаолиятини рағбатлантириш (солиқ имтиёзлар ва бошқ.) амалга оширилади. Чунки, прогрессив солиқ тизимидан нотўғри фойдаланиш, яъни унинг меъёрини ҳаддан ташқари ошириб юбориш, иқтисодий тараққиётга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бу, биринчи навбатда, юқори унум билан меҳнат қилиш ва юқори даромад олишга бўлган манфаатни, инвестицияларга бўлган рағбатни йўққа чиқиши билан изоҳланади.

Пул-кредит тизими давлатнинг қишлоқ ҳўжалигига билвосита таъсир кўрсатиш усулларида биридир. Пул-кредит тизими орқали:

- мақсадли кредитлар бериш;
- кредит беришнинг юқори чегараларини белгилаш;
- банк фоизлари даражаси устидан бевосита назорат ўрнатиш;
- кредитлар бўйича фоиз ставкаларини тартибга солиш;
- тижорат банкларини қайта молиялаш меъёрларини тартибга солиш каби иқтисодий рағбатлантириш чоралари қўлланилади.

Иқтисодий режалаштириш, дастурлаш ҳамда истиқболни белгилаш (прогнозлаш) орқали давлат иқтисодий жараёнларга билвосита таъсир кўрсатади ва улар хусусий тармоқ субъектлари учун тавсия мазмунига эгадир. Давлат истиқболни башорат қилиш орқали келгусида кўзда тутилган вазифалар самарали амалга оширилишнинг оптимал вариантларини изласа, иқтисодий дастурлар орқали маълум бир тармоқ, ҳудуд ёки устувор вазифаларни ривожлантириш масалаларини ҳал этади.

Давлат ўзининг реал ҳокимияти кучидан фойдаланган ҳолда, қишлоқ ҳўжалигини маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солса, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида уларни қўллаб-қувватлаш чораларини амалга оширади. Эркин бозор муносабат-

лари ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда давлатнинг маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солиш даражаси камайиб боради. Аммо, унинг аҳамияти сақланиб қолади. Негаки, хусусий мулк ва тадбиркорлик эркинлиги дахлсизлигини ҳимоялаш, монополияни чеклаш, қонун устуворлигини таъминлаш, экологик мувозанатни сақлаб туриш каби муҳим тадбирларни фақатгина кучли давлат ҳокимияти ва маъмурий усуллар орқалигина таъминлаш мумкин.

Шу билан бирга, иқтисодий ва институционал усуллар орқали фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш кўпроқ аҳамият касб этиб бораверади.

Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тадбирлари илмий-амалий жиҳатдан асосланган ҳамда ижобий натижаларни таъминлашга йўналтирилган бўлсагина ўз самарасини беради.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган давлат аграр сиёсати, биринчи навбатда, мамлакатда мустаҳкам озиқ-овқат базасини, ер ва сувдан оқилона фойдаланиш шарт-шароитларини яратиш, мулкчиликда давлат монополиясини кескин чеклаш ва хусусий мулк эгаллиги ҳамда мулкчиликнинг бошқа шаклларига кенг йўл очиш, турли мулкчилик шаклидаги қишлоқ хўжалиги корхоналарига тенг ривожланишига эришиш ва уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш масалаларига қаратилган.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасида қуйидаги ишлар амалга оширилмоқда:

- қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий негизини такомиллаштириш;
- қонунда кўрсатилган ҳуқуқлари бузилишига йўл қўймаслик;
- уларнинг ички фаолиятига аралашувнинг ҳар қандай кўринишига йўл қўймаслик;
- қишлоқ хўжалигида мақбул баҳо сиёсатини юритиш, доимий равишда қишлоқ хўжалиги ва саноат товарлар орасидаги баҳолар паритетини сақлаб бориш;
- даромадлар пасайиб кетишига йўл қўймаслик;
- илғор технология ва техникалар билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш;
- фуқаролар тадбиркорлик фаолияти билан эркин шуғулланишлари ва ундан манфаатдорлигининг кафолатлари ва шароитларини таъминлаш, уларнинг ишбилармонлик фаоллигини ошириш ҳамда қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини муҳофаза қилиш;
- молия-кредит тизимини такомиллаштириш ҳамда корхоналарнинг кредит манбалари ва сармояларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;
- ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни

кенгайтириш ва ривожлантириш;

— улгуржи ва майда улгуржи савдони ривожлантириш, корхоналарнинг хом ашё, ахборотлар ва технологиялардан эркин ва ўрта бизнес корхоналари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни ички ва ташқи бозорларда сотиш тизимини такомиллаштириш;

— қишлоқ хўжалиги ҳисоби ва таҳлили тизимини такомиллаштириш, улар учун давлат статистика, бухгалтерия ва солиқ ҳисоботининг соддалаштирилган тартибини жорий этиш;

— кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини ривожлантириш;

— пул-кредит тизимининг барқарор фаолиятини таъминлашда суғурта тизими аҳамиятини ошириш;

Ерга мулкчилик, ер ва сувдан самарали фойдаланиш механизмини шакллантириш.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини тартибга солиш, мувофиқлаштириш ва қўллаб-қувватлаш ишлари билан тегишли давлат бошқаруви органлари, Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги, Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси ҳамда бошқа тузилмалар шуғулланадилар, “Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси”, “Бизнес-фонд”, “Бандликка кўмаклашиш жамғармаси”, тижорат банклари, “Мадад”, “Биржасавдосуғурта”, “Агросуғурта” суғурта агентликлари ва бошқа институционал тузилмалар корхоналарга бизнес-режа тузиш, имтиёзли кредитлар олиш ва уларни амалга оширишга кўмаклашадилар. Бунда, тижорат банклари, турли жамғармалар имтиёзли кредит ажратиш билан ёрдам берса, суғурта агентликлари кредит хатари ва бошқа фавқулодда ҳолатлардан суғурталайди.

Қишлоқ хўжалигида ислохотларнинг ҳуқуқий-меъёрий базасини яратиш корхоналарнинг иқтисодий эркинлигини таъминлаш ҳамда уларнинг қонуний бизнес билан шуғулланишларига имкон берувчи ҳуқуқлари ва имтиёзларини кафолатлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва мувофиқлаштириш борасида мустақам ҳуқуқий-меъёрий асос яратилган. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Фуқоралик Кодекси”, “Ер кодекси”, “Солиқ Кодекси”, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Ширкат хўжалиги тўғрисида”ги, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатлар республикамизда қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятининг турли жиҳатларини тартибга солиб туради ва уларнинг хўжалик фаолиятига давлат органлари ва ташкилотларнинг ҳамда бошқа

органлар ва ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларнинг аралашувиغا йўл қўйилмайди. Давлат тадбиркорларнинг эркинлиги, ҳуқуқларини ҳимоя қилади ва уларнинг фаолиятига асоссиз аралашувларни чеклаб туради.

Республикамиз қишлоқ хўжалигида хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш мақсадида фермер хўжаликларининг ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонунининг 29-моддаси: “Давлат қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ва уни реализация қилиш билан шуғулланувчи фермер хўжаликларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига рияз этилишини кафолатлайди”, деб эътироф этилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги 347-сонли “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳамда ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори билан тадбиркорлик субъектларини, жумладан, фермер хўжаликларини давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг енгиллаштирилган тадбири жорий этилди. Унга кўра, тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш “бир йўла” тамоғйили асосида, уларни автоматик тарзда ҳисобга қўйиш билан амалга оширилади. Қарорга мувофиқ, туман ҳокимиятлари таркибида давлат рўйхатига олиш бўйича махсус хизмат ташкил этилган бўлиб, унинг ходимлари тадбиркорларни давлат рўйхатидан ўтказиш билан боғлиқ барча ҳужжатларни тайёрлаш, уларни йўл фонди, меҳнат, бандлик ва ижтимоий таъминот бўлими, солиқ ҳамда статистика органларида ҳисобга қўйиш ишларини ўзлари амалга оширадилар.

Фермер хўжалигини ер ижроси билан боғлиқ барча ҳужжатлар тайёр бўлган тақдирда давлат рўйхатига олишнинг умумий муддати (ички ишлар бўлимидан муҳр ҳамда бурчак штампини тайёрлашга рухсат олишни ҳам қўшиб ҳисобланганда) 12 кундан ошмаслиги лозим.

Кузатувчиларнинг кўрсатишича, фермер хўжаликларини давлат рўйхатига олишнинг бу енгиллаштирилган тартиби жорий этилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Чунки, қарор қабул қилингунга қадар фермер хўжалиги ташкил этиш истагида бўлган фуқораларни рўйхатга олиш ишлари асоссиз равишда, турли маъмуриятчилик ва сансоларлик туфайли чўзиб юборилар эди.

Фермер хўжаликлари қонунда белгилаб берилган тартибда ҳисоб ва ҳисобот ишларини юритадилар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 февралдаги “Кичик ва ўрта бизнес корхоналар учун ҳисоботлар юритилишини қисқартириш ҳамда соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 65-сонли қа-

рорига мувофиқ 2000 йилнинг I чорагидан фермер хўжаликлари учун максимал қисқартирилган ва соддалаштирилган ҳисоб шакли ҳамда уни тақдим этиш белгилаб берилган.

Республикамизда фермер хўжаликларини ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш билан бир қаторда уларни иқтисодий дастаклар орқали ҳар томонлама рағбатлантириш чоралари ҳам амалга оширилмоқда. Давлатнинг иқтисодий рағбатлантириш чоралари қуйдаги механизмлардан ташкил топади :

- молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш;
- табақаланган ва имтиёзли солиқ тизимидан фойдаланиш;
- баҳолар паритетини сақлаш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш ва бошқалар.

Давлатнинг фермер хўжаликлари фаолиятини иқтисодий дастаклар орқали қўллаб-қувватлаш чоралари фермер хўжаликларининг ривожланишига қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида давлат томонидан бериладиган иқтисодий рағбатлантириш чораларидан ташкил топади. Бундай чора-тадбирлар сарасига солиқлар тўлашда энгилликлар бериш, имтиёзли шартлар ва фоизларда кредитлар бериш, давлат буюртмаси бўйича харид қилинадиган маҳсулотларга кафилланган баҳолар белгилаш, экспорт-импорт операцияларида қулай тарифлар ва тўловлар ўрнатиш каби иқтисодий дастаклар киради.

Фермер хўжаликларига солиқ тўлашда сезиларли энгилликлар жорий этилган. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, улар дастлаб ташкил этилганидан бошлаб, 2 йил мобайнида ягона ер солиғи тўлашдан озод этилган. Кейинги йилларда эса, улар бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тенг шароитларда ер майдонининг жойлашган ўрни ва тупроқнинг унумдорлиги даражасидан келиб чиқиб белгиланадиган балл-бонитетлар асосида ягона ер солиғи тўлайдилар.

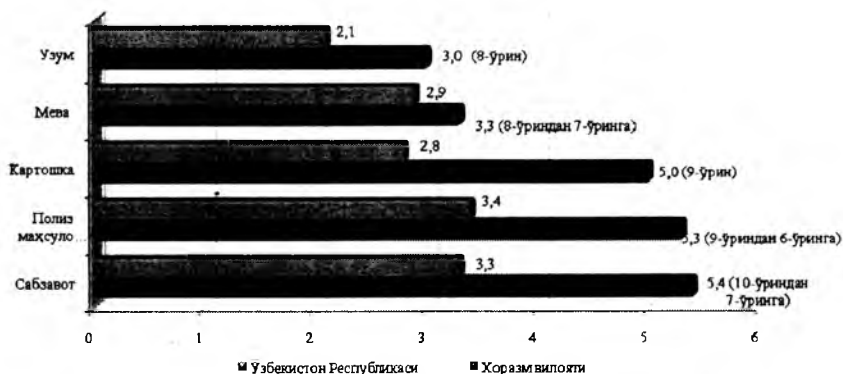
Фермер хўжаликларини молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш биринчи навбатда имтиёзли кредит бериш механизмини қўллаш ҳамда кафолатлаш жараёнини ривожлантириш билан характерланади. Ҳозирги кунда “Кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш давлат дастури” доирасида деҳқон ва фермер хўжаликларига давлат маблағлари, тижорат банкларининг имтиёзли жамғармаси ҳамда айнан шу мақсадлар учун ташкил этилган бюджетдан ташқари жамғармалар маблағлари ҳисобидан имтиёзли кредитлар бериш амалда қўлланмоқда. Бундай имтиёзли кредитлар учун фоиз тўловлари Марказий Банк (МБ) томонидан қатъий белгиланиб, МБ қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмайди. Шунингдек, деҳқон ва фермер хўжаликлари учун кредитнинг гаров таъминотини яратишда давлат ёки бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кафолат тизимини яратишга ҳам эътибор берилмоқда.

Давлатнинг фермер хўжаликлари ривожланишига кўмаклашувчи институционал ва инфратузилмаларни қўллаб-қувватлаши муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу вазифани амалга ошириш фермер хўжаликларига моддий-техник ресурсларини етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярмаркалар, ахборот-маслаҳат марказлари ҳамда фермерлар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва уларни ривожлантириш учун қулай шароитларни яратишни назарда тутди. Давлат бу йўл билан фермерликни ривожини билвосита қўллаб-қувватлайди. Кейинги йилларда, бу йўналишда бир қатор муҳим қарорлар қабул қилинди ва амалга оширилмоқда. Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги 8-сонли қарорига мувофиқ, фермер хўжаликларига айлантирилаётган хўжаликлар ҳудудида барпо этилаётган бозор инфратузилмаси объектларининг ишлаб чиқариш, молиявий ва моддий-техника базасини ривожлантиришни рағбатлантириш мақсадида фермер хўжаликларини минерал ўғитлар ва ёнилғи-мойлаш материаллари билан таъминлаш бўйича бўлинмалар мулк солиғи ва ер солиғи тўлашдан, сувдан фойдаланувчилар уюшмалари хизматлари қўшилган қиймат солиғи, фойда ва мулк солиғи ҳисобланиши ва тўланишидан 2 йил муддатга озод қилинди.

Фермер хўжаликлари сифатида қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиғи корхоналари ҳудудида тузилаётган муқобил машина-трактор парклари солиқ солиш шартлари ва қишлоқ хўжалиғи товар ишлаб чиқарувчиларга кўрсатилаётган хизматлар (ер ҳайдаш, экиш, ишлов бериш, ҳосилни йиғиштириш ва бошқалар) учун ҳисоб-китоблар бўйича “Ўзагроташсервис” уюшмаси вилоят бирлашмаларининг машина-трактор паркларига тенглаштирилди. Шунингдек, фермерлар ва бошқа қишлоқ хўжалиғи корхоналарига лизинг хизмати кўрсатувчи корхоналарга ҳам бир қатор имтиёзлар берилган хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 2 ноябрдаги “Қишлоқни лизинг шартларида қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 424-сонли қарори билан “Ўзқишлоқхўжаликмаш-холдинг” компанияси корхоналари томонидан замонавий қишлоқ хўжалик техникасини фермерларга ва бошқа қишлоқ хўжалиғи корхоналарига камида 7 йиллик муддат билан лизингга бериш ва компанияси даромади (маржаси) нинг имтиёзли ставкаси Марказий банк қайта молиялаштириш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмаслиги белгилаб қўйилди. Бунда тракторлар ва ўрим-йиғим техникаси қийматининг 15 фоизи аванс сифатида фермер хўжаликлари томонидан ўз маблағлари ҳисобига ва қолган 85 фоизи “Қишлоқ хўжалигини техника билан таъминлашни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармаси” қарз

асосида берадиган маблағлар ҳисобига маблағ билан молиявий таъминланади. Кичик ва ўрта бизнесни замонавий технология, ускуналар билан жиҳозлашда, шунингдек, мамлакатимизнинг ишлаб чиқарувчилари томонидан тайёрлаб чиқарилган асбоб-ускуна ва техникаларини сотишда лизинг фаолияти ролини ошириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги “Лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб, лизинг тўловлари қўшилган қиймат солиғидан, лизингга бериш учун Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб келадиган технология ускуналари вакил банкнинг тегишли тасдиғи мавжуд бўлган тақдирда божхона тўловидан ва қўшилган қиймат солиғидан озод қилинди. Шу билан бирга, лизинг оладиган хўжалик юритувчи субъектлар лизингга берилган мулкка солиқ тўлашдан лизинг шартномаси амал қиладиган муддатгача озод қилинадиган ва лизинг берувчини солиққа тортишда у лизингга бериш учун мулк харид қилишга олган кредитлар фоизи ҳамда белгиланган бошқа тўловларнинг суммаси унинг жами даромадидан чегириб ташланадиган бўлди. Бунинг ижобий томони шундаки, эндиликда фермерлар бир томондан, замонавий қишлоқ хўжалиги техникаларини анча енгил шартларда ва арзон тўловлар эвазига лизингга олиш имкониятига эга бўлсалар, иккинчи томондан, лизинг берадиган корхоналар ҳам лизинг хизмати сифати ва самарадорлигини муайян даражада оширишга муваффақ бўладилар.

Қишлоқ хўжалиги Хоразм вилояти иқтисодиётининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Буни соҳанинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги ва бандликдаги улуши ўртача республика кўрсаткичидан қарийб 2 баробар юқорилиги билан ҳам изоҳлаш мумкин.

3.19-расм. Хоразм вилоятида деҳқончилик маҳсулотлари етиштиришнинг 2005–2015-йиллардаги ўсиш динамикаси (март) ва

республикада тутган ўрни

Қишлоқ хўжалиги таркибий тузилишида деҳқончилик маҳсулотлари улуши 2005–2015-йиллар давомида 5,6 фоизга ўсиб, бугунги кунда 52,3 фоизни ташкил этмоқда. Бу асосий турдаги маҳсулотлар, жумладан сабзавот, полиз маҳсулотлари, картошка, мева ва узумнинг ялпи ҳосили ўсишига эришилгани билан боғлиқ бўлиб, республикадаги ўртача кўрсаткичдан бирмунча юқоридир.

Таҳлил қилинаётган даврда полиз, сабзавот маҳсулотлари экин майдонлари ва боғларнинг қарийб 3 мартага кенгайиши ҳисобига вилоятнинг республикада тутган ўрни яхшиланган. Экин майдонларининг кенгайиши ва ҳосилдорлиқнинг ошиши вилоятда аҳоли жон бошига маҳсулот етиштиришнинг кўпайишига хизмат қилмоқда. Шунга қарамасдан, вилоятда аҳоли жон бошига картошка ва узум етиштириш ўртача республика кўрсаткичидан пастлигича қолмоқда.

Вилоят узум ва мева маҳсулотлари ҳосилдорлиги бўйича республикада Андижон, Бухоро ва Навоий вилоятларидан кейинги 4-ўринни эгаллайди. Полиз маҳсулотлари (12-ўрин), галла (11-ўрин), пахта ва картошка (10-ўрин) ҳамда сабзавот (9-ўрин) маҳсулотлари ҳосилдорлигининг пастлиги эса сақланиб қолмоқда. Бу, ўз навбатида, аҳоли жон бошига қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўртача республика кўрсаткичига нисбатан 1,3 баробар паст бўлишига олиб келмоқда. Натижада, Ўзбекистон Республикасида етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 6 фоизи минтақа ҳиссасига тўғри келиб, бу борада 2005 йилга нисбатан 0,6 фоизга пасайиш юз берган.

Хоразм вилоятида ҳам республикамызда бўлгани каби ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий қисми (68 фоизи), жумладан гўштнинг — 97 фоизи, сутнинг — 96 фоизи, балиқнинг — 89 фоизи, картошканинг — 79 фоизи, сабзавот маҳсулотларининг — 67 фоизи, узумнинг — 66 фоизи, мева ва полиз маҳсулотларининг 44 фоизи деҳқон хўжаликлари томонидан етиштирилмоқда. Шунинг ҳам таъкидлаш зарурки, уларда ҳосилдорлик бошқа мулкчилик шаклларига нисбатан сезиларли даражада юқоридир. Вилоят умумий экин майдонларининг 20 фоизи деҳқон хўжаликларига тегишли эканлигини эътиборга олинадиган бўлса, у хўжалик юритишнинг бошқа шаклларига нисбатан устунликка эга эканлиги намоён бўлади.

Деҳқон хўжаликларининг асосий устунлигини эса экин турини танлаш ва жойлаштиришда эркин ҳаракат қилиш имкониятига эга эканлиги, янги ва серҳосил навлардан фойдаланиш имкониятининг кенглиги, экиш ва агротехника тадбирларининг ўз тажрибаси ҳамда малакали мутахассислар кўрсатмаларидан келиб чиққан ҳолда мустақил амалга ошириши, етиштириладиган маҳсулотни эркин

тасарруф этиши ҳамда молиявий натижа бўйича шахсий жавобгарлик ва манфаатдорликнинг юқорилиги каби омиллар билан изоҳлаш мумкин.

3.8-жадвал

Турли хил мулк шаклларига мансуб хўжаликларда қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳосилдорлик кўрсаткичлари (2015 йил ҳолатига), ц/га

Маҳсулот турлари	Умумий ҳосилдорлик кўрсаткичлари		шу жумладан:			
	Ўзбекистон Республикаси	Хоразм вилояти	фермер хўжаликлари бўйича		деҳқон хўжаликлари бўйича	
			Ўзбекистон Республикаси	Хоразм вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Хоразм вилояти
Сабзавот	278	241	262	216	296	256
Картошка	210	177	193	166	206	179
Мева	110	133	84	120	148	157
Узум	113	140	92	112	146	164
Полид маҳсулотлари	200	173	192	156	212	203

Аммо, қуйидаги ҳолатлар вилоятда деҳқон хўжаликлари фаолиятдан самарали фойдаланишга тўсқинлик қилмоқда:

- ички талабнинг чегараланганлиги, қайта ишлашнинг ривожланмаганлиги ва экспорт фаолиятининг чекланганлиги сабабли, етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотлари табиий йўқотишнинг юқорилиги ҳамда соҳада рентабеллик даражасининг пастлиги;

- сифатли уруғларнинг вақтида ва етарли миқдорда етказиб берилмаслиги, аҳолида уларнинг айримларини етиштириш билан боғлиқ кўникманинг йўқлиги;

- ер майдонларининг тарқоқ ҳолда жойлашганлиги ишлаб чиқаришни илмий асосланган тарзда ташкил этиш ва замонавий технологияларни қўллашга тўсқинлик қилиши;

- турли зараркунанда ва касалликларнинг мавжудлиги, уларга қарши курашиш самарали ташкил этилмаганлиги, бу борада кимёвий восита ва ўғитлар таъминотининг қониқарсизлиги;

- деҳқончилик маҳсулотлари ликвидлик даражасининг пастлиги сабабли, аҳоли ер майдонларининг асосий қисмида чорва учун ем-хашак етиштираётгани ва ҳоказолар.

Вилоятдаги мавжуд экин майдонларининг 80 фоизга яқини

фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлишига қарамасдан, уларнинг ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларидаги улуши пастлигича (31 %) қолмоқда. Бунга фермер хўжаликлари тасарруфидаги экин майдонларидан фойдаланишда, самарадорликнинг пастлигини сабаб қилиб кўрсатиш мумкин.

Вилоятда озиқ-овқат маҳсулотлари етиштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Мамлакатимизда етиштирилаётган полиз маҳсулотларининг — 8 фоизи, меванинг — 7 фоизи, сабзавотнинг — 6 фоизи, картошканинг — 5 фоизи ва узумнинг 3 фоизи вилоят ҳиссасига тўғри келади. Республика полиз, сабзавот ва картошка маҳсулотлари ялпи ҳосилидаги вилоят улуши экин майдонларидаги улушга нисбатан пастлигича қолмоқда. Мавжуд ҳолатни ҳосилдорликнинг пастлиги билан изоҳлаш мумкин.

Вилоятда озиқ-овқат маҳсулотларининг асосий қисми сув таъминоти яхши бўлган Боғот, Гурлан, Урганч, Ҳазорасп ва Хонқа туманларида етиштирилмоқда. Бу туманлар вилоят умумий сўғориладиган экин майдонларининг 54 фоизига эга бўлиб, уларда вилоят аҳолисининг 50 фоизи яшайди. 2015 йилда етиштирилган узумнинг — 75 фоизи, полиз маҳсулотларининг — 57 фоизи, картошканинг — 55 фоизи, сабзавотнинг — 53 фоизи ва меванинг 48 фоизи ушбу туманлар ҳиссасига тўғри келган.

Сабзавот маҳсулотлари ялпи ҳосили таҳлил қилинаётган даврда 5 мартадан ортиқроққа ўсган бўлиб, бунга асосан экстенсив омиллар ҳисобига эришилган. Ҳосилдорлик эса ўртача республика кўрсаткичига нисбатан 20 фоизга пастлигича қолмоқда. Туманлар кесимида таҳлил қилганда, Гурлан ва Янгиариқ туманларида ҳосилдорлик бу соҳада энг илғор бўлган Андижон ва Фарғона каби вилоятлар кўрсаткичига яқинлигини кўриш мумкин. Аммо, ушбу туманларда сабзавот маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган бирорта ҳам фермер хўжалиги мавжуд эмас. Фермер хўжаликлари умумий экин майдонининг 2-3 фоизида ушбу маҳсулотларни тақрорий экин сифатида етиштириш билан шуғулланиб келмоқда, холос.

Вилоятда сабзавот маҳсулотлари етиштиришга ихтисослашган 23 та фермер хўжалиги мавжуд бўлиб, уларнинг қарийб 3/4 қисми Ҳазорасп ва Янгибозор туманларида фаолият кўрсатади. Ушбу фермер хўжаликларига умумий экин майдонларининг атиги 0,1 фоизи бириктирилганлиги, айрим ҳолларда режа кўрсаткичларини бажариш мақсадида ушбу майдонларнинг ҳам бир қисмида пахта ва ғалла етиштирилаётганлиги сабзавотчиликни ривожлантириш имкониятларини чекламоқда. Мавжуд ҳолат сифатли экспортбоп томат пастаси ишлаб чиқариш учун мос помидор етиштиришни кўпайтиришга ҳам монелик қилмоқда.

Таҳлил қилинаётган даврда полиз маҳсулотлари ялпи ҳосили 5,1 баробарга кўпайган. Шунга қарамасдан, ҳосилдорлик пастлиги

сақланиб қолмоқда ва у республикадаги энг паст (Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё ва Жиззах вилоятларидан юқори) кўрсаткичлардан (173 ц/га) бирини ташкил этади. Полиз маҳсулотларининг асосий қисми фермер хўжаликлари томонидан етиштирилиб, аксарият ҳосил Урганч, Гурлан, Ҳазорасп ва Янгибозор туман фермерлари ҳиссасига тўғри келади. Гурвак қовунлари экспортбоп ҳисобланса-да, уни етиштириш ҳажмлари қисқариб бормоқда. Вилоятда полиз маҳсулотлари етиштиришни ривожлантиришга ер майдонларининг кам ажратилиши, зарарқунанда ҳашаротларнинг кўпайиб бораётганлиги, экспортга чекловларнинг мавжудлиги ҳамда бу маҳсулотларни саноат йўли билан қайта ишлашнинг йўлга қўйилмаганлиги имконини бермаяпти.

Хоразм вилоятида 2005–2015-йиллар давомида мева маҳсулотлари ялпи ҳосили 3,3 баробар кўпайиб, бунга асосан ҳосилдорлик ўсиши ҳисобига эришилган. Минтақа мева ҳосилдорлигининг юқорилиги бўйича мамлакатимизда Бухоро, Андижон ва Навоий вилоятларидан кейинги 4-ўринни эгаллайди. Вилоятда 60 фоизга яқин мева маҳсулотлари фермерлар томонидан етиштирилади. Фермерларга қарашли ер майдонларининг 2,5 фоизи боғлардан иборат эканлиги бу борада ҳали фойдаланилмаётган имкониятлар кўплигидан далолат беради. Охириги 5 йилда мамлакат миқёсида қабул қилинган дастурлар асосида вилоятда 869 гектар (шундан 59 гектари интенсив) янги боғлар ташкил этилиб, 2 минг гектардан ортиқ боғлар реконструкция қилинган. Вилоятдаги боғларнинг асосий қисми Шовот (“Соҳибкор”, Махтумқули номидаги ва “Меҳнатобод” қишлоқ фуқаролар йиғинлари), Хива (“Саёб”, “Журён” ва “Шомохулум” қишлоқ фуқаролар йиғинлари), Урганч (“Қорамон”, “Пахтакор” ва “Истиқбол” қишлоқ фуқаролар йиғинлари) ва Боғот (“Найман” ва “Кулонқорабоғ” қишлоқ фуқаролар йиғинлари) туманларида жойлашган бўлиб, улар томонидан мева маҳсулотларининг қарийб ярми етиштирилмоқда.

Шу даврда узум етиштириш ҳажми 3 мартага ошган бўлса-да, уни аҳоли жон бошига ҳисоблаганда, ўртача республика кўрсаткичига нисбатан 2,2 баробарга камдир. Вилоятда етиштирилаётган узумнинг 60 фоиздан ортиғи Боғот, Урганч ва Ҳазорасп туманлари ҳиссасига тўғри келади. Ҳукумат дастури асосида охириги 5 йил давомида вилоятда 500 гектар янги узумзорлар ташкил этилган бўлса-да, фермер хўжаликлари умумий экин майдонининг атиги 0,2 фоизини тоқзорлар ташкил этади.

Боғот туманидаги “Деҳқонобод” қишлоқ фуқаролар йиғини узумчиликка ихтисослашган. Туманда етиштирилаётган узумнинг 80 фоиздан ортиғи ушбу ҚФЙ ҳиссасига тўғри келиб, маҳсулотнинг асосий қисми экспорт қилинмоқда. Ток сувни кам талаб қилиши, шўрга чидамли эканлиги ва бу заминда етиштирилаётган узум

таъми бўйича устунлиги эътиборга олинадиган бўлса, вилоятда бу борадаги мавжуд устунликлардан самарали фойдаланилмаяпти, дейиш мумкин.

3.9-жадвал

Хоразм вилоятида иқтисодий самараси паст бўлган пахта майдонларида бошқа экин турларини жойлаштириш бўйича таклифлар (минг га)

	Ҳосилдорлиги паст бўлган пахта майдонлари	Ҳосилдорлиги паст бўлган пахта майдонларидан самарали фойдаланиш йўналишлари:		
		сабзавот ва полиз маҳсулотлари	боғ ва токзорлар	бошоқли ўсимликлар
Хоразм вилояти бўйича жами	11,7	7,4	3,4	0,9
жумладан:				
Боғот тумани	1,3	0,6	0,6	0,1
Гурлан тумани	1,1	0,3	0,6	0,3
Қўшқўпир тумани	1,3	1,0	0,2	0,1
Урганч тумани	0,8	0,6	0,1	0,1
Ҳазорасп тумани	2,2	1,5	0,6	0,1
Хонқа тумани	1,7	1,0	0,6	0,1
Хива тумани	0,4	0,3	0,1	
Шовот тумани	0,7	0,6	0,1	
Янгиариқ тумани	1,3	1,0	0,2	0,1
Янгибозор тумани	0,9	0,5	0,3	0,1

Қарорга асосан Хоразм вилоятидаги пахта майдонларининг аксарият қисми ҳосилдорлиги паст бўлган майдонлар сирасига кирсада, маҳаллий мутахассисларнинг таклифлари ҳамда жойлардаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий вазиятни эътиборга олган ҳолда, ҳосилдорлиги энг паст бўлган 11,7 минг гектар (умумий пахта майдонининг 30 фоизи) ердан унумли фойдаланиш мақсадида қуйидаги тақсимотни таклиф этиш мумкин.

Биринчидан, ушбу пахта майдонларининг 7,4 минг гектарида сабзавот ва полиз маҳсулотлари (жумладан, ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқариш сув ресурслари таъминоти қониқарсиз бўлган Ҳазорасп, Қўшқўпир ва Янгиариқ туманларида) етиштиришни ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Мавжуд ҳолат ушбу маҳсулотлар етиштиришга ихтисослашган фермер хўжаликлари экин майдонининг 44 баробардан ортиқроқ ўсиши натижасида 200 минг тоннага яқин қў-

шимча сабзавот ва полиз маҳсулотлари ишлаб чиқариш имкониятини беради. Ушбу маҳсулотларни етиштиришга ихтисослашган хўжаликлар сони ва улар томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулот миқдорининг кўпайиши вилоятда қайта ишлаш саноатининг ривожланиши (ҳозирги вақтда, вилоятда 5 фоизга яқин сабзавот қайта ишланса, полиз маҳсулотлари эса, умуман қайта ишланмайди) ва экспорт салоҳиятининг ўсишига имконият яратади. Шунингдек, фермер хўжаликлари молиявий ҳолатининг яхшиланишига хизмат қилади. Ихтисослашувнинг кучайиши уруғчилик ишларининг ривожланиши, замонавий технологиялардан фойдаланиш ҳамда ноанъанавий маҳсулотлар етиштириш имкониятларининг ортишига олиб келади.

Вилоятнинг тупроқ шароити ва сув таъминотидан келиб чиққан ҳолда, ноанъанавий сабзавот турларидан рапс ва топинамбур етиштиришни ҳам таклиф этиш мумкин. Рапс — карамбошлар oilасига мансуб бўлиб, Хоразм тупроқ шароитига мос экин тури ҳисобланади. Уруғидан арзон ўсимлик ёғи олиш мумкин бўлса, пояси чорва учун сифатли озуқадир. Бу ўсимликнинг сув истеъмоли пахтага нисбатан 3,5-4 мартага кам бўлиб, гектаридан ўртача 35-40 центнер ҳосил олиш мумкин. Республикада дизель ёқилғиси етказиб беришдаги мавсумий тақчилликлар қишлоқ хўжалик экинларини ўз вақтида экиш ва йиғиштириб олишда айрим ноқулайликларни келтириб чиқараётган ҳозирги шароитда ундан экологик тоза ёқилғи олишда ҳам фойдаланиш мумкин. Бу борада Германия тажрибасини мисол тариқасида келтириш мумкин.

Вилоят аҳолисининг картошкага бўлган талабини тўлиқ қондириш мақсадида фермер хўжаликларида картошкадошлар oilасига мансуб топинамбур етиштиришни ўзлаштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Топинамбур мевасининг ҳосилдорлиги картошкага нисбатан 5 марта (500-1200 ц/га) ва пояси эса маккажўхори ҳосилдорлигидан 4 марта (350-700 ц/га) юқоридир. Топинамбур меваси 20 хилдан ортиқ кислота, оқсил ва углеводларга эга озуқа бўлиши билан бирга спирт саноати учун муҳим хом ашё ҳисобланади. Топинамбурнинг ҳар гектари ҳосилидан 7-8 тонна сахароза олиш имконияти мавжудлиги эътиборга олинadиган бўлса, ундан “Хоразм-шакар” корхонасида муқобил хом ашё сифатида фойдаланиш мумкин. Вегетация даврида сув кўп (июль-август ойларида ҳар 2-3 ҳафтада суғориш) талаб қилиниши сабабли уни сув таъминоти яхши бўлган Ҳазорасп, Боғот, Хонқа, Гурлан ва Янгибозор туманларида етиштириш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, 3,4 минг гектар майдонда боғ ва токзорлар (асосан боғдорчилик анъаналари яхши ривожланган Боғот, Гурлан, Ҳазорасп ва Хонқа туманларида) яратиш таклиф этилмоқда. Бу мевачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари экин майдонларининг

1,4 баробардан кўпроққа кўпайиши натижасида 7 минг тоннадан ортиқ қўшимча мева маҳсулотлари ишлаб чиқариш имконини беради. Вилоятда етиштирилаётган карвак олмаси, бир неча нок турлари, ўрик, қора анжир каби меваларнинг бошқа вилоятлардагига нисбатан таъми яхши бўлса-да, уларни етиштириш бўйича ихтисослашувнинг пастлиги қайта ишлаш ва экспорт салоҳиятини оширишга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Фермерлар ихтисослашувининг ривожланиши эса, боғдорчиликда серҳосил навларнинг яратилиши, ноанъанавий маҳсулотлар етиштиришнинг ўзлаштирилиши ва қайта ишлаш саноатининг ривожланишига хизмат қилади. Шу ўринда, Хоразмдаги мавжуд экологик ҳолатни эътиборга олган ҳолда, чаканда (облепиха) етиштиришни таклиф этиш мумкин. У кўп йиллик ўсимлик бўлиб, тупроқ унумдорлигининг пастлиги ва шўрланганлигига, юқори ҳароратга, тупроқ ва ҳаво намлигининг етишмаслигига чидамли бўлганлиги сабабли, вилоят шароитига жуда мос келади. Уни етиштириш йўлга қўйилгач, меваларидан доривор препаратлар (айниқса, шифобахш чаканда мойи) тайёрлаш мумкин. Энг муҳими, чакандани (қайта ишланган ҳолда Россия, Хитой ва Жанубий Кореядан, ҳўл мева шаклида Қирғизистондан) импорт қилишга чек қўйилади. Боғот, Қўшқўпир, Ҳазорасп, Хива ва Янгиариқ туманларида 16,4 минг гектар экилмай келинаётган суғориладиган ерлар, 2,8 минг гектар бўз ерлар ва 19,1 минг гектар ўрмонзорлар мавжудлигини эътиборга оладиган бўлсак, уларда чакандазорлар ташкил этиш устувор аҳамият касб этади.

Учинчидан, вилоят бўйича 0,9 минг гектар ерда бошоқли экинлар ва шоли етиштириш тавсия этилмоқда. Бошоқли экинлар тупроқ унумдорлигини ошириш омили бўлибгина қолмасдан, чорвачилик учун муҳим озуқа базаси ҳам ҳисобланади. Вилоятда асосан галла, шоли, маккажўхори, арпа, жавдар, тарик, кунгабоқар экиб келинмоқда. Айни вақтда **мош** ва **нўхат** етиштиришни кўпайтириш салоҳияти ҳам мавжуд. Шу билан бирга, ноанъанавий ва импорт ўрнини босувчи экин сифатида **гречихани** таклиф этиш мумкин. Гречиха — бошоқли экин сифатида шолига нисбатан сувни кам талаб қилиши, тупроқ унумдорлигини ошириши ва шўрланган тупроқ шароитида ҳам яхши ҳосил бериши билан ажралиб туради. Гречиха оқсил ва витаминларга бой бўлганлиги сабабли унга бўлган йиллик ички талаб ўртача 500 минг тоннадан ортиқни ташкил этади. Мазкур экиннинг вегетация даври 65-70 кун эканлиги сабабли ундан такрорий экин сифатида ҳам фойдаланиш ёки йилига 2 марта ҳосил олиш мумкин. Пояси чорва учун тўйимли озуқа ҳисобланади.

Хоразмда сўнгги йилларда **экилмай келинаётган** 27,2 минг гектар суғориладиган (ёки вилоятдаги ерларнинг 11 фоизга яқин) экин майдонларидан самарали фойдаланиш ҳам муҳим стратегик

аҳамиятга эга.

Маҳаллий мутахассислар фикрини эътиборга олган ҳолда, бу ерларнинг 14 минг гектарида боғ ва токзорлар, 6,3 минг гектарида бошоқли ўсимликлар, 5,6 минг гектарида тут плантациялари ташкил этиш, қизилмия ўсимлиги ва ем-хашак етиштириш, шунингдек, 1,3 минг гектарига сабзавот ва полиз маҳсулотлари экиш тавсия этилади. Ушбу экин майдонларининг асосий қисми сув таъминоти қониқарсиз бўлган Ҳазорасп, Қўшқўпир ва Янгиариқ каби туманларга тўғри келаётганлиги сабабли экин турларини жойлаштиришда уларнинг сувга бўлган талабидан келиб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Мавжуд экин майдонларидан самарали фойдаланиш ҳисобига таҳлилларга кўра, мева ва узум ишлаб чиқаришни 3,3 баробарга, сабзавот ва полиз маҳсулотлари ишлаб чиқаришни 1,9 баробарга ҳамда бошоқли экинларни 1,8 баробарга кўпайтириш мумкин.

Деҳқончиликни ривожлантиришнинг таҳлиллари бу борада вилоятнинг Хонқа, Гурлан ва Хива туманлари қиёсий устунликларга эгаллиги, Янгиариқ ва Қўшқўпир туманларида эса бундай имкониятлар жуда паст даражада эканлигидан далолат бермоқда.

Экин майдонларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ҳамда ер ресурслари деградациясининг олдини олишда **агроўрмонмелиорация** усули муҳим аҳамиятга эга. Агроўрмонмелиорация — бу табиий ресурсларни тизимли бошқаришнинг синовдан ўтган усули бўлиб, шўрга чидамли мевали ва манзарали дарахтларни етиштириш орқали ерлар унумдорлигини ошириш ҳамда ундан даромад олишни кўзда тутди.

Дарахт турларини самарали жойлаштириш сизот сувлари сатҳининг пасайиши, тупроқ унумдорлигининг яхшиланиши, сув ва минерал ўғитларнинг иқтисод қилиниши ҳамда кучли шўрланган ер майдонлари ҳажмининг қисқаришига хизмат қилади. **Жийда** шундай дарахтлар сирасига киради. Унинг илдизида азот элементини тўпловчи туганак бактериялар (актиномицет) мавжудлиги тупроқни озуқабоп минерал билан таъминлашга ёрдам беради. Шу боисдан, бу дарахтни халқ орасида “тупроқ мелиоратори” ҳам дейилади. Бундан ташқари, мевасидан озиқ-овқат саноатида фойдаланиш мумкин бўлса, дарахтидан тўқимачилик саноати учун сифатли елим олиш, елим асосида фармацевтика соҳасида махсус эмульсияли дорилар тайёрлаш, пўстлоғи ва баргларида тери ошлашда фойдаланиш мумкин.

Деҳқон хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш аҳолининг моддий таъминоти ва турмуш шароити яхшилаш, бандлик даражасини ошириш, ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириш, мажбурий миграция даражасини қисқартириш, қишлоқ жойларига малакали мутахассисларни жалб қилиш ҳамда экспорт салоҳиятини юк-

салтириш учун хизмат қилади.

Унинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни таклиф этиш мумкин:

1. Вилоятда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларига ички талабнинг чекланганлиги, қўшни Қорақалпоғистон Республикасида талабнинг пастлиги, пойтахт ва вилоятлар бозорларининг олислиги аҳолига узоқ муддатли стратегияни белгилаш имконини бермайди. Аҳоли пунктлари ички имкониятларининг тўлиқ юзага чиқишини рағбатлантириш, ихтисосликнинг кучайиши, техник таъминотнинг яхшиланиши бевосита экспортни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқдир. Шу сабабли, аҳоли томонидан етиштирилаётган маҳсулотларни уларнинг ўзи экспорт қилишига рухсат бериш лозим. Бу ички бозорда нарх-навонинг қисқа муддатли ўсишига сабаб бўлса-да, истиқболда ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, аҳолининг моддий таъминотини яхшилаш ва ихтисослашувнинг кучайишига хизмат қилади. Аҳолининг экспорт фаолиятини самарали ташкил қилиш учун эса қўшни республикалар билан чегара зоналарида **махсус ихтисослаштирилган қишлоқ хўжалик бозорларини** ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, Ҳазорасп туманининг “Дўстлик” автотранспортлар ўтиш пункти яқинида ташкил этиш мумкин. Бундай бозорни ташкил этиш учун ҳар икки мамлакат чегара ҳудудидан 15-20 гектар “нейтрал зона” ажратилиб, сотишга олиб келинган товарлар бозорга кириш олдидан тўлиқ божхона қўригидан ўтказилиб, расмийлаштирилади. Сотувчи ва харидорларга қулайлик туғдириш учун бозорнинг ўзида валюта айирбошлаш пунктлари, пул ўтказиш учун банк филиаллари очилади.

2. Экспортни ривожлантириш мақсадида тўлов масалаларини эркинлаштириш (яъни олдиндан тўлов амалга оширилишидан воз кечиш мақсадга мувофиқ, чунки аҳоли ўз мулки билан таваккал қилади) ҳамда божхона декларацияларида маҳсулотлар реал нархларининг кўрсатилишига (божхона органлари маълумотлар базасидаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари нархини ички бозор нархларига номутаносиблиги экспорт ҳажмининг ўсишига хизмат қилса-да, хорижий давлатларда божхона тўловларини ортиқча тўлашга сабаб бўлиши маҳсулотлар рақобатбардошлигининг пасайишига олиб келмоқда) эришиш муҳим аҳамиятга эга.

3. Қўшни ҳудудлар билан ҳамкорлик қилиш ҳам аҳоли бандлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, Қорақалпоғистон Республикасида хоразмлик деҳқонлар ёлланган ҳолда шоли етиштираётгани, паррандачилик хўжаликларини ташкил қилаётганлигини эътиборга оладиган бўлсак, тадбиркорлик муносабатларини минтақалар ва иш берувчилар билан ўзаро расмий келишув асосида ташкил этиш деҳқонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг фаолиятига расмий тус бериш имкониятини яратади. Қо-

рақалпоғистон Республикасида ҳозирги вақтда фойдаланилмай келинаётган 270 минг гектардан ортиқ суғориладиган ер майдонларининг мавжудлиги бу борада яхши имкониятдир.

4. Ҳар бир туманда анъанавий экинларнинг янги серҳосил ва унумдор навларини етиштириш, уларнинг сифатли уруғларини ишлаб чиқариш, ноанъанавий экинларни синовдан ўтказиш, парваришlash технологиясини ўргатиш бўйича тренинглар ўтказишга ихтисослашган деҳқон хўжаликларини ташкил этиш ва уларни имтиёзли кредит ресурслари билан таъминлаш аҳоли томонидан етиштирилаётган маҳсулотлар ҳосилдорлиги ва сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Аҳоли вакиллари билан М.Мирзаев номидаги Республика боғдорчилик, узумчилик ва виночилик илмий-текшириш институти ҳамда бошқа тегишли илмий-текшириш институтлари ўртасида ҳамкорликни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

IV БОБ. МЕВА-САБЗАВОТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЭКСПОРТ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

4.1. Мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилишни ривожлантиришнинг илмий жиҳатлари

Юртимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар туфайли, барча соҳаларда бўлгани каби қишлоқ хўжалигида ҳам ўз самарасини бера бошлади. Маълумки, ислохотларнинг туб мазмун моҳияти замирида мамлакат ободлиги, халқимиз турмуш шароитининг янада яхшиланиши ва инсон манфаатлари мужассам эканлиги, уни амалга ошириш жараёни эса энг долзарб вазифадир. Мустақил Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминловчи шарт-шароитлар тизимини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор берилмоқда. Республика иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги ҳал қилувчи ўрин тутиб, унинг ривожини республика аҳолисининг фаровонлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда деҳқон ва соҳибкорларга яратиб берилаётган кенг имкониятлар, қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган туб ислохотлар, боғдорчилик ва мева-сабзавотчиликни ривожлантиришга қаратилаётган алоҳида эътибор юксак самара бермоқда.

Жиззах вилоятида йилнинг ўтган даврида хорижга 17,8 миллион АҚШ доллари миқдорида мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт қилинди. Бу кўрсаткич ўтган йилнинг шу даврига нисбатан тўрт баравар кўпдир.

Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашни ривожлантириш ишлари ўз самарасини бермоқда. Айни пайтда, чет мамлакатларга чиқарилаётган мева-сабзавот таркибида қайта ишланган, қуритилган, музлатилган маҳсулотлар улуши ортиб бормоқда. Йил бошидан буён "Baxmal Golden Apple" Ўзбекистон—Бирлашган Араб Амирликлари қўшма корхонаси, "Мевасабзавотсавдо" ҳудудий компаниялари таркибига кирувчи "Фрутивитекс" Ўзбекистон—Буюк Британия қўшма корхонаси, "Агро-ғолиблар", "Saison Gros" масъулияти чекланган жамиятлари каби экспортчи корхоналар томонидан 7500 тоннага яқин ҳўл, қуритилган ва музлатилган турли мевалар хорижлик истеъмолчиларга етказиб берилмоқда.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида аҳолига озиқ-овқат маҳсулотларини узлуксиз етказиб бериш, истеъмолчилар талабини юртимизда етиштирилаётган мева-сабзавот, полиз маҳсулотлари, узум ва картошка ҳисобидан тўла таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бу борада давлатимиз раҳбарининг 2006 йил 9 январдаги "Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислоҳ қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарорига мувофиқ боғларимиз

тобора кенгайиб, жойларда, айниқса, олис қишлоқларда мевани қайта ишлайдиган кичик корхоналар сони кўпайиб бормоқда.

Бугунги кунда, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида бозор иқтисодиёти тамойилларини шакллантиришда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси субъектларини шакллантириш, ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Қишлоқ хўжалигида асосий капиталга киритилаётган инвестициялар қиймати ҳам муттасил ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда. Аграр тармоқда амалга оширилаётган туб иқтисодий ислохотлар ва таркибий ўзгаришлар натижасида, қишлоқ хўжалигининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари барқарор ўсиб бормоқда.

Давлат Солиқ қўмитаси таклифи асосида қишлоқ хўжалиги учун мамлакат Президенти "Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғини жорий этиш тўғрисида" 1998 йил 10 октябрда чиқарган ПФ-2086-сонли Фармони билан 1999 йил 1 январдан эътиборан ягона ер солиғи жорий эътилди. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримовнинг 2006 йил 9 январда қабул қилинган "Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган ислохотлар жараёнида тармоқни тубдан такомиллаштириш, ушбу йўналишдаги илм-фан тараққиётини янада жадаллаштиришга алоҳида эътибор қаратилаётганини кўрсатади. Биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг 2006 йил 11 январда қабул қилинган "Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасини ислох қилиш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори мева-сабзавотчилик тармоғи ривожланишини тубдан янги, сифат даражасига кўтарилишига асос бўлди.

Президентимизнинг 2009 йил 26 январда қабул қилган "Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарорига мувофиқ Орол бўйида 2010–2012-йиллар давомида чорвачилик, паррандачилик, асаларичилик, мева-сабзавот ва картошка етиштиришни 30 фоизга кўпайтириш мўлжалланмоқда.

Мамлакат экспорт салоҳиятининг юксалишида қишлоқ хўжалиги муҳим аҳамиятга эга. Аграр сектор экспорт салоҳияти — қулай табиий-иқлим шароити, меҳнат ресурсларининг етарлилиги, нисбатан ривожланган инфратузилманинг мавжудлиги, асосий ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик даражаси билан изоҳланади.

"Мева-сабзавот маҳсулотлари Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг асосий экспорт маҳсулотларидан ҳисобланади. Ҳар йили 500 млн АҚШ доллари атрофида Ўзбекистон заминида етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари хориж бозорларида сотилади".

Ҳўл ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари анъанавий истеъмол бозорларининг қайта тикланиши ва кенгайишидан далолат беради.

Манба: МДХ мамлакатлари бозорига экспорт қилиш. Россия Федерацияси ва Қозоғистон мисолида. Амалий қўлланма. Ўзбекистон бизнес-форуми лойиҳаси. 2008 йил Респубикамиз иқтисодиёти янада ривожлантириш ва ислоҳ қилиш ташқи савдони эркинлаштириш ва валюта амалиётларини тартибга солиш, хорижий сармояларни жалб қилиш ва хусусий бизнесни ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ва саноатда ижобий натижаларга эришиш имконини яратиб, мамлакатимизда инвестициявий ва ишбилармонлик ҳаракатини фаоллашувини рағбатлантиради. Экспортга ташқи талабнинг ўсиш тенденциясини сақланиб қолиши, инвестициявий фаолликнинг ортиши ҳамда иқтисодиётнинг реал соҳасини барқарор амал қилиши иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатади.

Миллий иқтисодиётнинг ривожланиши кўп жиҳатдан мамлакатнинг экспорт салоҳиятини юксалтиришга боғлиқдир. Бугунги кунда экспорт салоҳиятини юксалтириш бу макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга йўналтирилган мамлакатимизнинг умумий иқтисодий сиёсатининг ажралмас бир қисмидир. Ўзбекистон катта хом ашё захиралари ва юқори ишлаб чиқариш салоҳиятига эга. Бу эса давлатимизнинг жаҳон меҳнат тақсимоотида кенг иштирок этишига имкон яратади. Иқтисодиётимиздаги етакчи тармоқ ва соҳаларнинг жаҳон иқтисодий алоқаларига уйғунлашиб кетиши миллий иқтисодиёт ривожланишининг муҳим омили саналиб, мамлакатнинг етакчи тармоқларини жаҳон бозорларида мавжуд шарт-шароит ва талаб нуқтаи-назаридан такомиллаштириб боришни ҳамда корхоналарда хўжалик юритишнинг бутунлай янгича иқтисодий ва бошқарув муносабатларини шакллантиришни тақозо этади.

Давлатимизнинг жаҳон иқтисодиёти ва унда рўй бераётган жараёнларда иштирок этиши, иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатиб, қўшимча имкониятлар очиб беради, ташқи иқтисодий алоқаларнинг қайта қурилиши миллий иқтисодий механизмнинг замонавий талабларга мослашиши ва шу орқали ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг шаклланишини тезлаштиради.

Бугунги кунда ҳеч кимга сир эмаски, жаҳон бозори юқори сифатли ва жаҳон андозаларига жавоб бера оладиган товар ва хизматлар ишлаб чиқаришни талаб этади. Шунинг учун, ҳозирги глобаллашув жараёнида жаҳон талабларига мос товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш ва уларни эркин ҳаракатини кенгайтириш, ташқи савдо фаолиятини тартибга солиш муҳим масала ҳисобланади. Ташқи иқтисодий алоқаларни ҳуқуқий тартибга солиш ва уларни

эркинлаштиришда Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримовнинг "Ташқи савдо фаолиятини рағбатлантириш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва ҳимоя қилиш тўғрисида", "Ташқи иқтисодий алоқалар Вазирлигини ташкил этиш тўғрисида", "Давлат солиқ ва божхона қўмитасини ташкил қилиш тўғрисида", "Экспорт-импорт операциялари устидан валюта назоратини қўллаб қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, ташқи иқтисодий алоқаларга оид меъёрий ҳужжатларнинг ўрни каттадир.

Республиканинг ташқи бозорда амалга оширилаётган савдо айланишларининг ҳажми йилдан-йилга ортиб бориб, унда ривожланган мамлакатларнинг экспорт улуши кўпаймоқда. 2016 йил мобайнида амалга оширилган экспортни 15,9 % Россия, 1,5 % Жанубий Корея, 3,6 % Швейцария, 1,1 % Германия, 3,7 % АҚШ, 2,5 % Буюк Британия давлатлари улушига тўғри келади. Кейинги йиллар мобайнида амалга оширилаётган экспорт ҳажмининг ошиши билан бир қаторда унинг таркиби ҳам яхшиланиб бормоқда. Масалан Жиззах вилоятида етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотларига хорижда талаб катта. Маҳсулотларимизнинг хориждаги доимий бозорлари ҳисобланган Россия, Қозоғистон, Туркия қаторига жорий йилда Хитой, Туркменистон, Афғонистон, Эрон, Ироқ, Беларус, Польша каби давлатлар ҳам қўшилиб, экспорт кўлами янада кенгаймоқда.

Вилоятда йил охиригача мева-сабзавот экспорти ҳажмининг янада ортиши кутилмоқда. Эришилган натижаларни қайд қилиш билан бир қаторда ташқи иқтисодий алоқалар фаолиятида йўл қўйилаётган хато ва камчиликлар мавжуд бўлиб, булар жумласига қишлоқ ҳўжалигида фаолият кўрсатаётган ҳўжалик субъектларининг ташқи бозорга чиқиш имкониятларининг чекланганлиги, ташқи бозорда шерикларни танлаш борасида йўл қўйилаётган камчиликлар ҳамда экспорт ва импорт бўйича тузиладиган шартномаларнинг нотўғри расмийлаштирилиши натижасида мажбуриятларнинг бажарилмаслиги шулар жумласига киради.

Қишлоқ ҳўжалиги барча давлатларда моддий ишлаб чиқариш тармоқларидан бўлиб, халқ ҳўжалигида банд бўлган аҳолининг 45 фоиз, ишлаб чиқариш фондларининг 40дан кўпроғи ва миллий даромаднинг 4 фоиздан кўпроғи ишлаб чиқарилади. Ўзбекистон Республикаси ҳаётининг асосини, саноатнинг кўплаб тармоқларини хом ашё билан таъминлашнинг ҳамда мамлакат экспорт салоҳиятини ва валюта тушумининг муҳим манбаси ҳисобланади.

Қишлоқ ҳўжалигида маҳсулот етиштиришда давлат улуши ўзгариши билан уларнинг соҳада максимал мавқеи аста-секин қисқариб бормоқда ҳамда маҳсулот ишлаб чиқаришда нодавлат мулк шакллари аста-секин ривожланмоқда.

Ҳозирги кунда қишлоқ ҳўжалигида маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришга қаратилган иқтисодий ислохот ўзининг мазмуни ва мақсади бўйича ўзаро боғлиқ бўлган бир нечта зарурий йўналишлардан ҳамда мустақил тизимлардан ташкил топган. Улардан энг асосийси нодавлат мулк шаклларига асосланган кичик ва хусусий қорхоналардан маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш бозор иқтисодиётининг зарурий талабидир, чунки ҳар қандай жамиятда ишлаб чиқаришнинг иқтисодий негизини мулк ва унга эғалик қилиш ташкил этади.

Импорт ўрнини қоплайдиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйилиши натижасида қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларини ташқаридан харид қилиш учун қилинадиган валюта харажатларининг камайишини ижобий баҳолаш билан бир қаторда республикамиз аграр давлат бўлишига қарамасдан ҳанузгача қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари бўйича ташқи айланишда импорт салмоғининг юқорилигини қайд этиш лозим.

Бозор иқтисодиёти шароитида фермер ҳўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш ва унинг самарадорлигини ошириш ҳамда соҳада экспорт имкониятларини шаклланишини тезлаштириш учун қуйидаги босқичларга амалга ошириш зарур:

1. Қишлоқ ҳўжалигини бозор иқтисодиётига тўлиқ ўтишнинг ҳуқуқий асосларини таъминловчи ҳуқуқий қонунлар тизимини такомиллаштирилиши зарур;

Қишлоқ ҳўжалигига сервис хизмати кўрсатувчи бозорни шакллантиришни тезлаштириш ва бу бозорда рақобат кураши муҳитини вужудга келтириш;

Қишлоқ ҳўжалигига хизмат қилувчи ва кўмаклашувчи инфра-тузилманинг барча бўғинларини вужудга келтириш;

4. Қишлоқ ҳўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг бозорга эркин чиқишини ва нарх-навони эркин талаб ва таклифга асосан белгилаш, нарх устидан давлат назоратини минимал даражага келтириш.

Кейинги йиллар мобайнида экспорт ва импорт қилиш бўйича давлат монополиясида асосий турлари бўйича амалга оширилаётган ташқи савдо обороти ҳажмининг пасайиши кузатилади. Жумладан, давлат монополиясида бўлмаган чиқариш, уларни сақлаш, қайта ишлаш ва қадоклаш тизимини такомиллаштириш ҳамда ишлаб чиқариш жараёнига янги техника ва технологияни жорий қилишни тақозо этади. Хом ашё сифатида сотилаётган қишлоқ ҳўжалик маҳсулотларини қайта ишлашни йўлга қўйиш, сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш мақсадида чет эл инвестицияларини жалб этиш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, қишлоқ ҳўжалигида эса фермер ҳўжаликларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳисобига қишлоқ ҳўжаликнинг самарадорлигини ошириш

мумкин. Қайд этилган муаммоларнинг ижобий ҳал этилиши республикада етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ташқи бозорда ўзининг муносиб ўрнини ва истеъмолчисини ташиш имконини беради.

Ўзбекистондаги иқтисодий, ижтимоий, сиёсий тараққиёт жараёни қишлоқ хўжалиги ҳамда саноат ишлаб чиқаришда бир-бирини тўла қондириш ўз бюджетини молиялаш, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш янги авлод тақдирида майда элементларига қадар ечимини топиш лозим бўлган муаммоларни ҳал этиш имконини бермоқда ҳамда янги ислохотлар даврининг бошланиши учун кенг йўл очмоқда. Республикада миллий даромаднинг пойдевори бўлиши ички маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар ва муассасалар ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришдаги чора-тадбирлар билан тасдиқланади.

Шу ўринда Ўзбекистон ташқи алоқаларининг асосида қурилган ва замонавий ишлаб чиқаришни янада кенгайтиришга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашда жаҳон андозаси талабларига жавоб берадиган технологияларни жалб қилишга ва халқ хўжалигининг бошқа ривожланишига кенг йўл берилганлиги ўз ёрқин ифодасини топмоқда.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш технологиясини сифати ва самарадорлигининг юқорилиги жиҳатидан жаҳонда ўзига хос нуфузга эга бўлган давлатлар (Голландия, Исроил ва ҳ.к.) билан ҳамкорлик мамлакатимиз қишлоқ аҳолисини иш билан бандлик даражасининг ортиши учун хизмат қилади. Ўзбекистон асрлар давомида яқин хориж қуруқ мева экспорт қилган. Ҳозирда эса мазкур соҳанинг экспорт имкониятларини янада кенгайтириш, соҳанинг ҳақиқий истеъмолчиларнинг дунё бозоридан излаб топиш имкониятлари юқоридир. Республикада Тошкент, Сурхондарё, вилоятларида консерва ва қандолат маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар кенг тарқалган.

Рақобатбардош, сифатли маҳсулотларнинг кўпайиши мамлакат экспорт салоҳиятининг ортганидан далолат беради. Ўз ўрнида экспорт салоҳияти юқори бўлганда валюта фонди ортади. Хулоса қилиб айтганда, ташқи савдо инвестицияларига самарали таъсир кўрсатадиган энг муҳим омиллардан биридир. Бугунги Ўзбекистоннинг ўз олдига қўйган вазифаси — ўзидаги ресурслардан оқилона фойдаланиш, ишлаб чиқариш сифати ва самарадорлигини орттириш. Хорижий мамлакатлар билан тенг ҳамкорликда бўлиш йўлидаги устувор вазифаларни белгилаб олганлиги, иқтисодий ислохотлар натижасида кўринмоқда.

4.2. Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати

Бугунги кунда, жаҳон озиқ-овқат маҳсулотлари бозорига мева-сабзавот маҳсулот турининг нафақат ҳўл ҳолда, балки чўқур қайта ишланган кўринишда таклиф қилаётганлигини ушбу маҳсулот турларига талабнинг ошиб бориши билан изоҳланади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, мева-сабзавот маҳсулот турларининг истиқболда ривожланишига биринчидан, овқатланиш рационаида мева, сабзавот ва полиз маҳсулотларининг улуши оиш бораётганлиги каби омиллар сабаб бўлмоқда.

Жаҳонда мева ва сабзавот маҳсулотлари билан савдо қилиш даромадли бизнес ҳисобланади. Халқаро иқтисодий қиёслашларда мева ва сабзавот маҳсулотлари истеъмол даражасининг юқорилиги мамлакат иқтисодиёти ривожланганлигини белгиловчи омиллар самарасига киритилган. Жумладан, ушбу маҳсулотларнинг аҳоли жон бошига истеъмол даражаси аҳоли даромадини кўрсатади. Ушбу маҳсулотлар истеъмол даражаси киши бошига АҚШда 295,2 кг, ЕИда 278,8 кг ва Японияда 265,1 кг ни ташкил қилиб, бу кўрсаткичлар бошқа давлатларга нисбатан юқоридир.

АҚШда мева ва сабзавот экспорти даромадлилик даражаси гўшт экспортига тенглаштирилади. АҚШ Қишлоқ хўжалик департаментининг янги ҳисоботига асосан мева ва сабзавотчиликда даромаднинг кўтарилиши, транспорт харажатларини камайиши, технологияларнинг яхшиланиши, ўзаро манфаатлари халқаро битимлар тузишга эришилиши жаҳон миқёсида мева-сабзавот маҳсулотлари савдоси ҳажми ва турларининг барқарор ўсишига олиб келади. Ушбу маҳсулотлар савдо айланмасининг асосий қисми ЕИ, Шимолий Америка эркин савдо ҳудуди ва Осиё давлатларига тўғри келади.

Хитой мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт стратегияси, биринчи навбатда, Осиё бозорларини эгаллашга қаратилган. Хитой, асосан, Осиё давлатларида машҳур бўлиб улгурган Америка мева ва сабзавот навларини етиштиришни ўзлаштира бошлади. АҚШ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортининг 38 фоизи Осиё бозорларига тўғри келган. Лекин, бугунги кунда, Хитой Осиё бозорларини эгаллашга эришди ва АҚШнинг ушбу бозорларига мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт қилиши кескин камайди.

Жаҳонда мева ва сабзавотчилик соҳасининг ҳолати таҳлиллари шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва экспорти асосан Хитой, АҚШ ва ЕИ тўғри келмоқда.

Мева ва узум маҳсулотлари алоҳида турлари бўйича ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш ҳолатлари ўрганиб чиқилганда энг кўп ишлаб чиқариладиган ҳамда экспорт қилинадиган мева маҳсулоти

олма бўлиб, 2011 йил Хитойда 20801,6 минг тонна, АҚШда 4822,0 минг тонна, Туркияда 250,0 минг тонна олма етиштирилган. Лекин, сўнгги беш йил давомида олма етиштириш тенденциясининг пасайиши кузатилади. 2011 йилга нисбатан 2003 йилда олма етиштириш Хитойда – 92,5, Туркияда – 88,0, АҚШда 80,5 фоизга камайган.

Хитой давлати олмани кўп ишлаб чиқарса-да, уни экспорт қилиш жиҳатидан биринчи ўринни АҚШ эгаллаб келмоқда. Юқорида қайд этиб ўтилганидек, Хитой давлати ҳам сўнгги беш йил давомида ўз экспорт салоҳиятини оширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширилиши натижасида 2010 йилдан 2016 йилгача олма экспортини 3 маротабага кўпайтиришга эришилди.

Жаҳонда ишлаб чиқариш ва экспорт қилишда нок ҳажм жиҳатидан иккинчи ўринни эгаллаган бўлиб, ушбу маҳсулот турини ҳам энг кўп ишлаб чиқарувчи мамлакат Хитой ҳисобланади. Хитойда 2010 йилда 7742,3 минг тонна нок ишлаб чиқарилган бўлса, 2016 йилга келиб 9309,0 минг тоннага етказилган. Ушбу давр мобайнида ишлаб чиқариш Туркияда – 94,4, АҚШда 85,5 фоизгача тушиб кетган. Ушбу маҳсулот турини экспорт қилишда 2010 йил биринчиликти 153,3 минг тонна кўрсаткич билан АҚШ эгаллаган бўлса-да, 2003 йилга келиб Хитой давлати 272,1 минг тонна (2000 йилдан 2,5 маротаба кўп) кўрсаткич билан етакчиликти ўз қўлига олди. Мисол қилиб олинган ҳар учала давлатда ҳам нок экспортида ўсиш тенденцияси кузатилган.

Узум ишлаб чиқариш ва экспорт қилишда ҳам биринчиликти Хитой давлати эгаллаган бўлиб, 2010 йилда 3280,0 минг тонна етиштирилган бўлса, 2016 йилда ишлаб чиқариш 1,5 маротабага, экспорт эса, 8,7 маротабага ўсган. Туркия давлатида узум етиштириш ушбу давр мобайнида 97,2 фоизга камайган бўлса-да, экспорт ҳажми 120,4 фоизга ўсган.

Шунинг билан бирга, мева-сабзавот маҳсулотларининг йиғим терим даврида, бозорда чет эллик харидорлар билан шартномалар тузиш ва мазкур буюртмаларни йирик маҳаллий компанияларда жойлаштириш ва маълум тўлов эвазига улар ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланувчи унча катта бўлмаган воситачи фирмалар – трейдерлар фаолият юргизади.

Ҳозирда республикамизда мева-сабзавот ва узум етиштирувчилар, асосан деҳқон ва фермер хўжаликлари ҳисобланиб, уларнинг сўнгги 10 йиллик фаолияти таҳлилига этибор берадиган бўлсак, 2010 йилда жами 790,6 минг тонна мева етиштирилиб уларда фермер хўжаликлари улуши 7,8 %ни, деҳқон хўжаликлари улуши эса 55,3 %ни ташкил қилмоқда. 2011 йилга келиб жами 1871,1 минг тонна мева етиштирилиб уларда фермер хўжаликлари улуши 47,6 %ни, деҳқон хўжаликлари улуши эса 51,1 %ни ташкил қилмоқда.

Ундан ташқари, сабзавотчиликда 2005 йилда жами 3517,5 минг

тонна маҳсулот етиштирилган ҳамда уларда фермер хўжаликлари улуши 13,7 % (480,3 минг тонна)ни, деҳқон хўжаликлари улуши эса 77,2 % (2716 минг тонна)ни ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткичлар 2011 йилга келиб мос равишда 6993,7 минг тонна, 35,4 % ҳамда 63,8 %ни ташкил этмоқда.

Узум етиштириш динамикасига эътибор берадиган 2010 йилда жами 624,2 минг тонна, 2005 йилда 635,8 минг тонна ва 2016 йилга келиб 1099,8 минг тоннани ташкил қилиб, уларда деҳқон хўжаликларининг улуши мос равишда 46,2 фоиз, 48,2 % ва 42,72 %ни ташкил этмоқда.

4.1-жадвал

Мамлакатимизда мева-сабзавот ва узум етиштириш динамикаси ва уларда хўжаликлар улуши³²

Кўрсаткичлар		2000 йил		2005 йил		2010 йил		2016 йил	
		Минг тонна	Улуши фоизда	Минг тонна	Улуши фоизда	Минг тонна	Улуши фоизда	Минг тонна	Улуши фоизда
Мева	Ялпи маҳсулот	790,6	100	949,3	100	1710,3	100	1871,1	100
	Фермер хўжалиги	62,3	7,88	175,5	18,49	816,4	47,73	890,3	47,58
	Деҳқон хўжалиги	437	55,27	566,5	59,68	875,4	51,18	956,7	51,13
Сабзавот	Ялпи маҳсулот	2644,7	100	3517,5	100	6346,4	100	6993,7	100
	Фермер хўж.	129,4	4,9	480,3	13,7	2215,7	34,913	2474,4	35,38
	Деҳқон хўж.	1982,7	75	2716	77,2	4086,1	64,385	4465,6	63,85
Узум	Ялпи маҳсулот	624,2	100	635,8	100	100369,07	100	1090,1	100
	Фермер хўж.	240,94	38,6	326,17	51,3	556,6	56,38	607,9	55,77
	Деҳқон хўж.	288,38	46,2	306,46	48,2	422,9	42,83	465,7	42,72

Айни пайтда, мамлакатимизда 244 минг гектар боғ ҳамда 134 минг гектар токзор мавжуд. Юртимизда етиштириладиган мева-сабзавот ва узумнинг 49 фоизи фермер хўжаликлари ва 51 фоизи аҳоли томорқалари ҳиссасига тўғри келмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мева-сабзавот ва узум етиштиришда деҳқон хўжаликлари ҳам салмоқли кўрсаткичга эга бўлиб, уларда етиштирилган маҳсулотларни сақлаш, қайта ишлаш, истеъмолчиларга етказиб бериш ва экспорт масалалари бугунги кунда долзарблигича қолмоқда. Бундай

32 Манба: ЎЗР Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган (www.stat.uz).

ҳолатларга деҳқон хўжаликларида маҳсулотларни сақлаш ва қайта ишлаш усулининг эски, ананавий усулларга асосланганлиги ва янги замонавий технологияларни жалб қилиш учун молиявий имкониятининг пастлиги билан бир қаторда, улар ҳақида етарли билим ва кўникмаларга эга эмаслиги сабаб бўлмоқда.

Ундан ташқари, етиштирилган маҳсулотларни истеъмолчига етказиб бериш масаласи ҳам ҳал қилишни талаб этиб, мавжуд техника воситаларининг талабга жавоб бермаслиги маҳсулотнинг бир қисми нобуд бўлишига, оқибатда иқтисодий самарадорликнинг пасайишига олиб келмоқда.

Фермер хўжаликларининг эса қайта ишлаш корхоналари билан олди-сотди шартномаларини тузиш, юридик шахс сифатида пул тушумларини назорат қилиш имкониятлари кенгроқ бўлиб, деҳқон хўжаликларининг сони кўп ҳамда етиштирилган маҳсулот ҳажмининг кичиклиги мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш ишлари тор доираларда амалга оширишга олиб келмоқда.

Кейинги йилларда, мамлакатимизда экспортга йўналтирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари такомиллаштирилди. Мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш ҳажмини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1999 йилдан бошлаб ҳар йил мева-сабзавот маҳсулотлари ва узум етиштириш ҳамда улардан фойдаланишнинг прогноз баланси ишлаб чиқиш бўйича Қарор қабул қилина бошланди.

Ҳақиқатдан ҳам мева-сабзавот маҳсулотларининг чуқур қайта ишланиши республикамиз учун ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга. Мева-сабзавот маҳсулотлари билан бозорни тўлдиришнинг асосий захираларидан бири мамлакат минтақаларида мавжуд қайта ишлаш саноати қувватларини янгилаш ва улардан самарали фойдаланиш ҳисобланади.

Агар буни мамлакатимиз мустақиллигининг илк давридаги кўрсаткичлар билан таққослайдиган бўлсак, мева ва узумчилик қарийб 2-2,5 баробар ошганини, мева 3,6, узум 2,3 баробар кўп етиштирилаётганини кўрамиз. Бу эса мева ва узум экспортини охириги беш йилда 4 мартабага ошириш имконини берди.

Мева-сабзавот маҳсулот турларини етиштириш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш жараёнларини ўз ичига олувчи мева-сабзавотчилик қўйи мажмуасининг давлатлар томонидан ўз иқдим шароити, жаҳонда тутган стратегик ўрни ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолдаги таркибий тузилишларини, уларнинг афзалликларини ушбу соҳада етакчи бўлган давлатлар мисолида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Туркия жаҳонда мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича етакчи ўринларни эгаллайди. Туркияда мева-сабзавот маҳсу-

лотлари ишлаб чиқариш ва сотишга ихтисослашган хўжаликлар орқали эмас, балки фермерлар томонидан амалга оширилади.

Ушбу сектордаги асосий маҳсулот турлари узум ва майиз ҳисобланади. Туркия жаҳондаги узум етиштирувчилар бешлигига киради. Бир йилда 3,2-3,6 млн тонна узум ҳосили йиғиштириб олинади. Умумий ишлаб чиқарилган узум ва майизнинг 70 фоизи экспортга йўналтирилган. Мамлакатда ушбу маҳсулот турининг 1200 яқин навлари етиштирилади. Шу билан бирга қўритилган мевалар (туршак, анжир) ҳам ишлаб чиқариш ташкил қилинган. Туршак ишлаб чиқариш учун хом ашё булган ўрик етиштирилади. У асосан Малатья ҳудудида етиштирилади. Ушбу ҳудуддаги барча ўрик ҳосилининг 95 фоизи экспортга йўналтирилган туршак ишлаб чиқаришга ажратилади. Давлат экспортга йўналтирилган маҳсулотларнинг сифатини назорат қилади.

Охириги йилларда Туркияда маҳсулотни даладан истеъмолчига етказиш тизими сезиларли даражада ўзгарган. Етказиб берилаётган мева-сабзавотларни музлатиш имкониятига эга булган гипермаркетлар тармоғи шакллантирилди.

Туркия ҳукумати мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш мақсадида Жануби-Шарқий Анатолия ҳудудини ривожлантириш дастурини амалга ошириш бўйича фаол чоратадбирларни амалга оширмоқда. Шу билан бирга, ҳўл мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналарига етказиш учун сарфланадиган вақт ўртача 2-5 соатга ортганини инobatга олган ҳолда, бошқа ҳудудлар билан биргаликда, мазкур ҳудудда ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини музлатиш корхоналари ҳам қўрилди. Давлат мазкур тармоққа инвестицияларни, жумладан, хусусий капитални жалб этиш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Мазкур ҳудудда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари тармоғини яратиш режалаштирилган.

Туркияда мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш билан, таъминланган омборлар, меваларни этилен билан дезодарация қилиш камералари, ташиш учун хусусий транспорт, ишлов бериш калибровка қилиш ва қадоқлаш, тара ишлаб чиқариш цехларига эга булган, мазкур маҳсулот бўйича ихтисослашган 30-40та йирик компаниялар доимий асосда шуғулланади.

Бир қатор компаниялар ўз қайта ишлаш корхоналарини хом ашё билан барқарор таъминлаш имконини берувчи хусусий плантацияларга эгалар. Купчилик экспортчилар ишлаб чиқарувчиларга бўнак маблағлари ва бошқа турдаги кўмаклашувни амалга ошириб, мева-сабзавот маҳсулотларини сотиб олиш ҳақида олдиндан келишиб оладилар.

Экспортёрларни давлат томонидан қўлаб-қувватлашнинг асосий механизмлари

Ҳуқуқий

- негиз-سابзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспорт қилишнинг ҳуқуқий базаси "Сабзавот савати Дастури" ҳисобланади;
- деҳқонларга экин турларини танлаш ҳуқуқини бериш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш билан шуғулланувчи хорижий корхоналар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва ҳоказо давлат корхоналари (экспортдаги улуши 46,5 %)

Иқтисодий

- давлат маблағлари ҳисобига кўпгина ҳудудларда иссиқхона-лар қуриш;
- хорижий корхоналар 2 йил солиқ тўлашдан тўлиқ озод қилиш;
- мамлакат ичкарасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ташишда давлат субсидиялари бериш ва ҳоказолар.
- хорижий хамкорлар билан тузилган корхоналар (экспортдаги улуши 41,0 %)

Мамлакатимиз учун Хитой тажрибаси ҳам ўзга хос аҳамиятга эга. Хитойда узоқ йиллар давомида аграр сектор давлат томонидан ўрнатилган паст харид нархлари орқали донор—тармоқ вазифасини бажаради. Бу маблағлардан йирик давлат инвестицияларини молиялаштириш учун фойдаланилди. 1978 йилда бошланган иқтисодий ислохотлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун муносиб нархлар ўрнатишдан бошланди ва у қисқа муддатда ўз натижаси ўлароқ ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига ва ҳосилдорликнинг ошишига олиб келди. Бундан ташқари, янги аграр жамғармалар қишлоқда кичик ва ўрта бизнес ҳамда саноат тармоқнинг ривожланиши учун манба бўлиб хизмат қилади. Улар эса 80-йилларнинг ўрталарида иқтисодий ўсишнинг муҳим омили бўлди. Бу эса, ўз навбатида, солиқ тушумларининг кўпайишига ва инфратузилма ҳамда саноат тармоғига инвестицияларнинг ўсишига олиб келди. Хитойда ислохотлар жараёнида биргина йирик ишлаб чиқаришнинг оила хўжалиги тизимига алмаштирилиши ҳеч қандай қўшимча моддий харажатларсиз 28 фоиз қўшимча ўсишни таъминлади.

Хитойда янги қишлоқ хўжалиги стратегиясини қабул қилишда, нисбатан кўпроқ фойда келтирадиган мева ва сабзавотлар етиштиришни ошириш кам даромадли ғалла етиштириш ҳажмини қисқартириш ҳисобига амалга оширилди. Хорижий капитал ва технологиялардан фойдаланиш асосан йирик шаҳарлар атрофида илғор қишлоқ хўжалиги марказларини шакллантириш ҳам Хитой аграр стратегиясининг янги йўналишидир.

Энг аввало, анъанавий (олма, нок, картошка) экинлардан тор-

тиб, тропик (цитрус, манго, папай) экинларгача етиштириш имконини берувчи, қулай иқлим шароитининг мавжудлигини таъкидлаб ўтиш керак. Ер ресурсларининг чекланганлиги ва ғалла етиштириш сиёсатидан воз кечилиши кўпчилик деҳқонларнинг мева-сабзавотларни етиштириш соҳасига ўтишлари учун замин яратмоқда.

Иккинчи сабаб, иқтисодий ислохотлар бошлангунига қадар ҳам ишлаб чиқарувчиларнинг қатъий давлат назоратидан холи бўлганликларидир. Ғалла етиштирувчилардан фарқли ўлароқ, мева-сабзавот ишлаб чиқарувчилар нимани ва қандай етиштиришни ҳал қилишда ўзлари танлаш ҳуқуқига эга бўлганлар.

Бу даврда бозорлар сони сезиларли равишда ортди. Ердан фойдаланишнинг шартномавий тизими пайдо бўлди, бунда ер тегишли шартномани имзолаган қишлоқ ва алоҳида деҳқоннинг жамоа мулки ҳисобланади. Йирик шаҳарлар асосан давлат компаниялари ёрдамида таъминланган, нисбатан кичик аҳоли пунктлари кўпроқ маҳаллий бозорлар таъминотига таянган.

1988 йилда, Хитойда "Сабзавот савати Дастури" ривожлантирила бошланди. Қишлоқ хўжалиги Қазирлиги назорати остида йирик шаҳарлар атрофида сабзавот маҳсулотларини етиштириш бўйича ишлаб чиқариш қувватлари яратилди. Мазкур ҳудудларга марказий ҳукумат маблағлари йўналтирилган, деҳқонлар янги технологиялар, жумладан, уруғлик, иссиқхоналар, гербицидлар ва ҳоказолар билан таъминланганлар. Бундан ташқари, жуда кўплаб иссиқхоналар давлат томонидан қурилган, уларнинг умумий майдони 1 млн гектардан ортиқ.

Бундан ташқари, бутун мамлакат ҳудуди бўйича кундалик нархлар ўзгаришини кузатиш имконини берувчи ягона ахборот тизими яратилди. Тизим қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва маҳаллий ҳокимият органлари раҳбарлиги остида фаолият юритади.

Ташқи бозорларга чиқишни таъминлаш учун, тармоққа хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича тадбирлар амалга оширилмоқда. Масалан, Хитой хорижий инвесторларга маҳаллий деҳқонлар билан бевосита шартномалар асосида ишлашга рухсат берган. 2-3 йил мобайнида инвестор деҳқонни техника ва уруғлик билан таъминлайди ва бунинг эвазига 2 йил давомида солиқ тўлашдан озод этилади. Ҳамкорликдаги фаолиятнинг бундай шаклини хитойлик деҳқонлар фаол равишда ривожлантирмоқдалар.

Миллий экспортёрларни бошқа мамлакатларда қўллаб-қувватлаш мақсадида Хитойнинг хорижий мамлакатлардаги элчихоналарда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экспортини ривожлантиришга катта эътибор қаратилган. Шу жумладан қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича кенг доирадаги ҳамкорлик алоқалари олиб борилади.

**Ўзбекистон ва Хитой мева-сабзавот маҳсулотлари
экспорт салоҳиятини баҳолаш мезонлари**

№	Мезонлар	Ўзбекистон	Хитой
1	Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ўртача йиллик ўсиш суръатлари, %(2013-2016 йй.)	4.0-4.2	5.5-6.0
2	Маҳсулот етиштириш учун иқлим шароити	Қулай	Қулай
3	Тиббий меъёрга нисбатан ишлаб чиқариш даражаси, %	112.5	145.0
4	Қайта ишлаш, умумий маҳсулот ҳажмига нисбатан, %	20-25	40-50
5	Қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли, %	60	50
6	Ҳўл мева-сабзавотларнинг сифат даражаси	Паст	Урта
7	Қайта ишланган маҳсулотларнинг сифат даражаси	Ўрта	Юқори
8	Экспортни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шарт-шароитлари -иқтисодий -ташкилий -ҳуқуқий -халқаро миқёсда	Ўрта Ўрта Ўрта Паст	Юқори Юқори Юқори Юқори
9	Экспорт харажатлари	Юқори	Паст
10	Экспорт географиясининг диверсификациялашув даражаси	Паст	Юқори

Манба: Эксперт баҳолари қуйидагича белгиланган: юқори, ўрта ва паст Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари (2016й.); Хитой бўйича: S.Rozelle and M.W.Rosegrant, «Cina's Past, Present, and Future Food Economy»

Жадвалда келтирилган мезонлар Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар мавжудлигидан dalolat беради. Бунга эришиш учун ҳосилдорлик ва экин майдонини кенгайтириш ҳисобида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, унинг сифатини ошириш, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш, экспорт харажатларини камайтириш, экспорт географиясини кенгайтириш, экспортни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва мунтазам равишда амалиётга жорий этмоқ лозим.

Хитойнинг мавжуд салоҳиятидан имкон даражада кенгроқ фойдаланиши ва ишлаб чиқарувчиларнинг давлат томонидан қўллаб-қувватлашини инобатга олганда, жаҳон мева-сабзавот маҳсулотлари бозорида ўз мавқиеini сақлаб қолиши шубҳасиз. Ишлаб чиқариш суръатларини оширишни бошламас эканмиз, Хитой мева-сабзавотларининг бозорларимизни эгаллашига ўзимиз замин яратган бўламиз.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини рағбатлантириш механизми ўзаро боғлиқ бўлган ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий чора-тадбирлардан иборат бўлиши лозим. Мазкур механизмни самарали амалга оширишда давлат асосий мувофиқлаштирувчи ролни бажаради. Бунда давлатнинг бевосита бошқарув қўлами чекланган бўлиши, қўллаб-қувватлаш механизми мақсадли дастурлар доирасида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ. Жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, қуйидаги мезонлардан фойдаланиш тавсия этилади.

4.3. Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини кенгайтиришнинг рағбатлантириш йўллари

Ўзбекистон ўзининг географик имкониятидан мақтанса арзийди. Зеро, қўшниларимиз ва энг асосий ҳамкоримиз бўлган Россия Федерациясининг бу маҳсулотларга талабини қондириш бўйича асосий экспортёр бўлиш, бизнинг катта ютуғимиз бўлар эди. Зеро, Россиядек улкан бозорни эгаллашнинг ўзигина бизни ташқи иқтисодий фаолиятдаги нуфузимизни анча кўтарган бўлади.

Экспортни ривожлантириш учун, авваламбор, жаҳон бозорида харидор бўлган, ўз сифатини ва кўриниши билан хорижлик нозик табли истеъмолчиларга маъқул бўладиган маҳсулот ишлаб чиқариш лозим. Гап, мева-сабзавот маҳсулотлари ҳақида борар экан, бу маҳсулотларнинг жаҳон бозорида харидоргир бўлиши учун, нафақат таъми, балки, қадоқланиши, сифати ва кўриниши ҳам аъло даражада бўлиши керак.

Охирги йилда, мамлакатимизда экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарнинг ташқи бозорларда рақобатдош бўлишини қўллаб-қувватлаш бўйича аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш ва экспортни рағбатлантириш учун қўшимча омиллар яратишга алоҳида эътибор қаратилди. Хусусан:

- айланма маблағларини тўлдириш учун корхоналарга Марказий Банк қайта молиялаш ставкасининг 70 фоизидан ортиқ бўлмаган ставкаларда 12 ойгача бўлган муддатга имтиёзли кредитлар бериш;

- банклар кредитлари бўйича тўлов муддати ўтган ва жорий қарзлар миқдорини қайта кўриб чиқиш, бюджетга тўланадиган тўловларнинг пенясидан кечиб ва бошқа муҳим имтиёз ва преференциялар бериш шулар жумласидандир.

Кейинги йиллар мобайнида экспорт қилувчи корхоналарни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг барқарор фаолиятини таъминлаш мақсадида амалга оширилган чора-тадбирлар қаторида тижорат банклари томонидан айланма маблағларни тўлдириш учун имтиёзли кредитлар ажратилганлиги, бюджет олдидаги ва етказиб берилл-

ган электр энергияси, табиий газ ва коммунал хизматлар қарзларини тўлаш муддатларини кейинга сурилганлиги, барча турдаги энергия манбалари ва асосий коммунал хизматлар учун нархлар ўсиши ўртача 7,7 фоиз, яъни паст даражада сақлаб қолинганлигини таъкидлаш мумкин. Бу эса жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi шароитида маҳсулотни экспорт қилиш бўйича юзага келган вақтинчалик қийинчиликларга қарамасдан, экспорт қилувчи корхоналарда ишлаб чиқаришнинг пасайишини олдини олиш имконини берди.

2016 йилда экспорт маҳсулотлари ҳажми 2010 йилга нисбатан қарийб 18,5 фоизга кўпайди ва 23 млрд доллардан кўпроқни ташкил этди. Бу 2010 йилга нисбатан 5 баробар зиёддир. Ташқи савдо айланмасининг ижобий сальдоси 4,6 млрд доллардан ошди.

Ташқи савдо айланмаси таркибидаги бундай ижобий ўзгаришлар мустақиллик йилларида мазкур соҳага қаратилган эътибор, хусусан, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни ҳар томонлама рағбатлантириш ҳамда импорт ўрнини босадиган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган иқтисодий сиёсат натижалари ҳисобланади. "Ўзбекистон мустақилликкача бўлган даврдаги четга хом ашё чиқарадиган ва тайёр маҳсулотлар, асосан истеъмол товарларини олиб кирадиган мамлакатдан бугунги кунда тобора қўшилган қиймати юқори бўлган тайёр маҳсулотларни экспорт қиладиган ва кўпроқ ишлаб чиқаришни техник ҳамда технологик модернизация қилиш учун мўлжалланган юқори технологиялар асосидаги ускуналарни импорт қиладиган мамлакатга айланиб бормоқда.

Экспортнинг товар таркибини диверсификация қилиш натижа-сида, мамлакатимиз пахта яккаҳокимлиги оқибати бўлган пахта толаси экспортга қарамликдан халос бўлди.

Мамлакат экспортини ривожлантиришда яна бир муҳим омил бу давлат солиқ сиёсатидир. Экспортёр корхоналарга берилган солиқ имтиёзлари улар фаолиятини янада ривожланишига, ташқи бозорларда рақобатбардошлилигига туртки бўлади.

Жумладан, мева-сабзавот тармоғида рўйхатдан ўтгандан бошлаб, қайта ташкил этилаётган ширкатлар асосида яратилаётган боғдорчилик ва узумчилик фермер хўжаликлари 5 йил муддатга ер солигидан озод қилинган, янгидан ташкил этилаётган агросаноат фирмалари даромад (фойда) солигидан, ер солигидан, мулк солигидан, қўшимча қиймат солигидан (импортга ҚҚСдан ташқари), ягона солиқ тўловидан 3 йил муддатга озод қилинган.

Мамлакат маҳсулотларини экспортга олиб чиқишда ривожланган транспорт инфратузилмасининг аҳамияти беқиёсдир. Маҳсулотларни харидорлар тезда ва сифатли етказиб бериш учун замонавий автомобиль йўллари, юксак даражада ташкил этилган темир йўл транспортининг аҳамияти каттадир. Айниқса, мева-сабзавот маҳсу-

лотларини экспорт қилишда уларни харидорларга тезда ва сифатли етказиб беришни таъминлаш жуда муҳим ҳисобланади. Чунки, бу маҳсулотлар даладан йиғиб олингандан сўнг, тезда айниб қолиши мумкин.

Мустақилликни қўлга киритишимиз асосида эски тоталитар тизимнинг барҳам топиши энг аввало мамлакатимиз ҳудуди бўйлаб, қолаверса жаҳоннинг турли нуқталари билан туташтирувчи, қулай, самарали ва энг муҳими, ишончли автомобиль йўллар тизимининг барпо этилишини тақозо этар эди.

Қўп қиррали товар ва хизматлар савдосини тартибга солиш масалалари билан шуғулланувчи қатор халқаро иқтисодий ташкилотлар, интеграцион иттифоқлар томонидан ишлаб чиқилган ва фойдаланиладиган савдони тартибга солиш қоидаларини татбиқ қилиш, солиқ имтиёзлари, субсидиялар, хусусий қўйилмаларни кафолатлаш, имтиёзли кредитлар, инфратузилма масалаларини ҳал этишга ёрдам бериш, бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантирадilar.

Қулай макроиқтисодий муҳитни шакллантириш — экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, экспортни рағбатлантириш йўллари, экспортни рағбатлантириш усуллари, ишлаб чиқарувчилар ва экспортёрлар учун экспортда зарурий рағбатларни шакллантириш, бевосита экспортни рағбатлантириш, экспортни ривожлантириш бўйича махсус рағбатлардан фойдаланиш, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш, экспортни кенгайтириш ва валютанинг реал ёки паст курсини ушлаб туриш муаммосини ҳал қилиш механизмлари, экспорт мукофотлари, экспорт кредитлари, экспорт учун мавсумий кредитлар, экспортни суғурталаш, солиқ имтиёзлари, божхона имтиёзлари, бевосита хорижий инвестицияларни рағбатлантиришни тақозо этади.

Экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни рағбатлантириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- солиқ имтиёзлари;
- субсидиялар;
- хусусий қўйилмаларни кафолатлаш;
- имтиёзли кредитлар;
- инфратузилма масалаларини ҳал этишга ёрдам бериш;
- бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш ва бошқалар.

— бевосита экспортни рағбатлантириш қуйидигилардан ташкил топган:

- экспорт мукофотлари;
- экспорт кредитлари;
- экспорт учун мавсумий кредитлар;
- экспортни суғурталаш;

- солиқ имтиёзлари;
- божхона имтиёзлари;
- бевосита хорижий инвестицияларни рағбатлантириш ва бошқалар.

Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортни молиялаштириш тизими ва солиқлар воситасида тартибга солиш, экспортни рағбатлантириш, умумий тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Булар орасида экспортни кафолатлари, экспорт олди кредитлаш энг самарали ҳисобланади. Унда ўрта ва узоқ муддатли кредитлаш асосий ўринни эгаллаши лозим.

Бюджет маблағлари чекланган шароитда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш нафақат имтиёзли давлат кредитлар, балки давлат кафолати остида хусусий тижорат кредитларини жалб қилиш йўли билан амалга ошириш мумкин. Бу эса кредитлаш шароитларининг яхшиланишига ва кредит хавф-хатарлари пасайтиришига ёрдам беради.

Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини қўллаб-қувватлаш тизимининг таркибий қисмларидан бири миллий экспортёрлар ҳимоясини таъминлаш учун экспорт кредитларини тижорат ва сиёсий хавф-хатарлардан суғурталаш, шунингдек, хорижий бозорларни ўзлаштириш бўйича экспорт операциялар суғурталаш ҳисобланади. Мазкур чора-тадбирларини амалга ошириш учун республикадаги банклар ишини фаоллаштириш лозим.

Солиқ тизимини ислоҳ қилиш ҳам мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини рағбатлантиришнинг муҳим йўналишларидан ҳисобланади.

Ўзбекистон солиқ тизимини такомиллаштиш ва унинг миллий товар ишлаб чиқарувчиларга нисбатан рағбатлантирувчи таъсирини кучайтириш доирасида экспортёрлар фаолиятини солиқ воситасида рағбатлантиришнинг қуйидаги шаклларида фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

Миллий экспортёрларни ҳуқуқий, иқтисодий, ташкилий ва халқаро миқёсда қўллаб-қувватлаш ташқи савдони рағбатлантириш тизимининг асоси бўлмоғи лозим. Унинг таъсири ишлаб чиқаришдан бошланиб, маҳсулотларни жаҳон бозорида сотиш ва уларга хизмат кўрсатиш билан якунланиши зарур.

Товар ишлаб чиқарувчи, тармоқ мамлакат рақобатбардошлиги сифатида кўриб чиқиш мумкин. Бу поғоналар ўртасида ички ва ташқи алоқалар мавжуд. Мамлакат ва тармоқ рақобатбардошлиги алоҳида товар ишлаб чиқарувчининг рақобатбардош товар ишлаб чиқариш имконияти билан белгиланади. Бу товарнинг истеъмоли, нархи ва сифат хусусиятлари шу турдаги товарлар билан таққослаш орқали аниқланади ва унинг ички ва ташқи бозордаги муваффақиятини белгилаб беради.

Ҳозирги вақтда халқаро рақобатбардошликда нафақат маҳсулот нархи, янгилиги, фан сифими ва илмий салоҳияти, экологик жиҳатдан тозаллиги каби омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Жаҳонда кўплаб мамлакатлар ўз маҳсулотларининг рақобатбардошлигини инновациялардан фойдаланиш, юқори технологик хусусиятга эга бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳисобига таъминланмоқдалар. Бу эса илмий-технологик салоҳиятини кенг ривожлантиришни тақозо этади. Ривожланган давлатларда илмий-техника ва тажриба конструкторлик ишлар маҳсулотдаги қийматлар юқори суръатларда ўсиб янги маҳсулот қийматининг ярмисини ташкил этмоқда.

Тадқиқот мобайнида хўжаликлар маҳсулотлар рақобатбардошлик даражасини хорижий давлатлар тажрибасида кенг қўлланиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ўртасидаги нисбий самарадорликни ёки нисбий авзалликларни аниқлаш услубиятидан, яъни ички ресурслар қийматидан фойдаланган ҳолда кўриб аниқлаш мақсадга мувофиқ.

Ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий қудрати унинг экспорт салоҳиятида намоён бўлади. Қувонарли жиҳати, Ўзбекистон йигирма йиллик мустақил тараққиёт йўлида жаҳон бозорига дадил қадамлар билан кириб бориб, ташқи иқтисодий ҳамкорлик доирасини тобора кенгайтирмоқда. Бунда Юртбошимизнинг мамлакатимиз экспорт салоҳиятини ошириш, четга хом ашё эмас, кўпроқ тайёр маҳсулот чиқариш борасидаги изчил ва қатъий сиёсати муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маълумки, йилдан-йилга халқаро талаблар ва миқдорлар эҳтиёжлари ўзгариб бормоқда. Шуларни инобатга олган ҳолда, мева-сабзавот ишлаб чиқарувчилар сотилаётган маҳсулотларнинг сифати ва товар кўринишига қўйилаётган юқори талабларга тобора кўпроқ аҳамият қаратишмоқда. Узоқ вақт сақлаб туриш имконияти ва маҳсулотнинг олис хориж бозорларига ташишга яроқлилиги ҳам бунда муҳим ўрин тутаяди. Берлин ярмаркасида тақдим қилинган маҳсулотлар юқорида санаб ўтилган барча мезонларга тўла мос келади.

Бу йил ишлов берилмаган мева-сабзавотлар, уларнинг янги навлари, қуруқ мева маҳсулотларни қадоқлаш, сақлаш, ташиш учун мўлжалланган асбоб-ускуналар, маҳсулот ёрлиғини ишлаб чиқариш жиҳозлари, қишлоқ хўжалиги техникаси ва бошқа кўплаб маҳсулотлар ярмарка пештахталаридан жой олган.

Ярмарка мамлакатимиз бизнес вакиллари учун хорижий шериклар билан амалий алоқаларни ўрнатиш ҳамда мева-сабзавот бизнеси тараққиётининг долзарб тамойил ва йўналишлари ҳақида кенг тасаввурга эга бўлиш имконини яратди.

Халқаро ярмаркадаги иштирокимиз компаниямизнинг Ўзбе-

кистон мева-сабзавот маҳсулотларини жаҳон бозорида тақдим этиш йўлидаги муҳим қадами бўлди. Юртимизда етиштирилган мева-сабзавотлар ўтган йили Бельгия, Жанубий Корея ва Норвегияга экспорт қилинди. “Тгай Logistica” халқаро ярмаркаси доирасида Ўзбекистон, Буюк Британия, Германия ва Скандинавия мамлакатларининг етакчи фирма ва компаниялари билан музокаралар ўтказиб, ўзаро манфаатли ҳамкорлик учун тегишли шартномалар тузилган.

Бизнинг максадимиз, Ўзбекистон Раҳбарияти ва Ҳукумати томонидан республикада бизнес тараққиёти учун яратилган имкониятлардан самарали фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини, жумладан, мева-сабзавотларни халқаро бозорларга олиб чиқиш ҳамда бу билан Ўзбекистоннинг экспорт салоҳияти ортишига ҳисса қўшиш орқали унинг жаҳон бозоридаги ўрнини мустаҳкамлашдан иборат. Шу ўринда яна бир жиҳатни таъкидлаш жоиз. Берлиндаги ярмарка доирасида халқаро шериклар билан имзоланган шартномалар шуни кўрсатадики, бугун Ўзбекистонда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифат жиҳатидан жаҳон бозорининг юқори талабларига тўла жавоб бергани ҳолда, халқаро мезонларга ҳам мосдир. Асосан, гилос етиштириш ва экспорт қилишга ихтисослаштирилган компаниямиз фаолиятидан келиб чиққан ҳолда, алоҳида қайд этишни истардимки, ўзбек гилоси бугунги кунда Америкада ишлаб чиқарилган ва халқаро бозорларга олиб келинадиган худди шундай маҳсулотнинг жиддий рақобатчисига айланди.

Бундан ташқари, ўзбек гилоси Бельгия, Норвегия ва Жанубий Корея бозорларида ҳам ўзининг мустаҳкам рақобатбардошлигини кўрсата олди. Ўзбекистоннинг қулай иқлимий шарт-шароитлари туфайли бу заминда юқори сифатли мева ва сабзавотлар етиштирилади. Бу эса бизга жаҳон бозорида муносиб равишда рақобатлашиш имконини бермоқда.

Мамлакатимизда, кейинги йилларда нафақат мева-сабзавотчилик ва узумчиликни ривожлантиришга, балки бу маҳсулотларни қайта ишлаш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Фермер хўжаликлари, агрофирмалар, қайта ишлаш корхоналари ва тадбиркорлар томонидан охириги 5-йилда 231 қайта ишлаш корхонаси фаолияти йўлга қўйилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосида 120 минг тонналик замонавий музлаткич-омборхоналар қуриш ишлари амалга оширилмоқда. Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасига оид ҳуқуқий асосларни янада такомиллаштириш, боғдорчилик ва узумчиликни жадал ривожлантириш керак. Республикамизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти учун барча қонуний асослар яратилган. Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан қишлоқ хўжалиги маҳсу-

лотларини экспорт қилишнинг амалдаги тартиблари белгилаб қўйилган. Унга кўра мева, сабзавот, полиз маҳсулотлари, картошка ва узум ресурсларидан оқилона фойдаланиш, улар билан биринчи навбатда, ички бозорни тўлдириш, мамлакатимизнинг қайта ишлаш корхоналари эҳтиёжларини таъминлаш — бош мақсад. Шунингдек, қарорга мувофиқ, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспортга етказиб беришни қуйидаги тартиби ўрнатилган;

- ҳўл мева-сабзавот, полиз маҳсулотлари ва узум экспорти - "Ўз-улгуржисавдоинвест" уюшмаси, "Матлуботсавдо" ҳудудий аксиядорлик компаниялари ва уларнинг юридик шахс мақомига эга бўлган бўлинмалари томонидан;

- қўритилган ва музлатилган мева-сабзавот, полиз маҳсулотлари ва узум, шунингдек, дуккакли маҳсулотлар экспорти мулкчилик шаклидан қатъи назар, юридик шахслар томонидан амалга оширилади.

Республикамиз божхона органлари томонидан маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ва ички бозорни ҳимоялаш, мамлакатимиз экспорт салоҳиятини янада ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари заҳирасини сақлаб қолиш борасида кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу эса нафақат республика ҳудудига контрабанда йўли билан товар моддий бойликларининг олиб кирилиши, балки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ноқонуний олиб чиқишини бартараф этиш билан ҳам узвий боғлиқдир.

- ишлаб чиқариш даври олти ойдан зиёд бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи экспортёр ташкилотларни кейинчалик етказиб бериладиган маҳсулотлари учун бу нақ тўловларга солинадиган қўшилган қиймат солиқдан озод этиш;

- экспорт маҳсулотларини ишлаб чиқаришда экспортёрлар томонидан моддий ресурслар етказиб берувчиларга тўланадиган қўшилган қиймат солиқ миқдорини давлат бюджети ҳисобидан экспортёрларга қайтариш механизминини мазкур солиқларни тўлашдан озод этишга алмаштириш;

- мева-сабзавот маҳсулотларининг рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқаришни техник жиҳатдан қайта қўроллантириш учун зарур ускуналар, материаллар ва бутловчи қисмлар импортига божхона тўловлари ва расмийлаштиришни енгиллаштириш.

Мева-сабзавот экспорт маҳсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш, шу жумладан, экспорт кредитлар, суғурталари тизимини барпо этиш ва экспорт кафолатларини тақдим этиш мақсадида мева-сабзавотчилик қўйи мажмуасини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари экспортни ривожлантириш бўйича қабул қилинган қонуний-меъёрий ҳужжатларда белгилаб берилган.

Аммо, бугунги кунда Ўзбекистоннинг жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиши хусусиятлари ва шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда, ушбу қонуний-меъёрий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш тегишли ўзгартиришлар киритилишини тақозо этади.

Ўзбекистон экспорт салоҳиятини ривожлантиришда миллий ва хорижий инвестицияларни мева-сабзавотчилик қуйи мажмуига жалб этишни фаоллаштириш бўйича амалга ошириладиган чоратadbирлар муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадда қонунчилик асосларини шакллантириш ишларини тезроқ ниҳоясига етказиш, инвестицион битимлар, халқаро молия лизинги, эркин аграр-иқтисодий ҳудуд каби бевосита хорижий инвестицияларни жалб этиш шакллари янада кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Ушбу чора-таadbирларни амалга оширишда қуйидагилар асосий ўрин эгаллайди:

- алоҳида ҳудудларнинг ўзига хос жиҳатлари, биринчи навбатда хом ашё этиштириш ва қайта ишлашда хорижий иштирокни соддалаштирилган ҳолда расмийлаштиришни ҳисобга олиб, кейинчалик хорижий бозорларга чиқишни кўзда тутган ҳолда эркин аграр-иқтисодий зоналарни барпо этиш;

- ташқи савдо фаолиятини амалга оширувчи корпорацияларни молиялаштиришда ихтисослашган банкларга муайян имтиёзларни тақдим этиш ва уларга ташкилий жиҳатдан ёрдам кўрсатиш;

- хорижий инвестицияларни мамлакат ҳудудида бевосита мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва экспорт жараёнларида қатнашишга, яъни инвестицияларга янги боғлар, токзорлар, ерларни ўзлаштиришга, ушбу ерларда инвестицияларидан, илғор кўчат навлари ва уруғларидан, техника-технологиялардан фойдаланишга рухсат бериш.

Ташқи бозорларда миллий мева-сабзавот маҳсулотлари рақобатбардошлигини оширишда экспорт маҳсулотларининг самарали сертификациялаш тизимини ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Масалан, вариант сифатида мамлакатда мева-сабзавотчилик қуйи мажмуасининг экспорт маҳсулотлари сифати бўйича давлат инспекциясини ташкил этишни таклиф этиш мумкин. Бу муассаса нафақат ташқи бозорларга сифатсиз чиқаришга барҳам бериш, балки хорижий истеъмолчиларнинг маҳсулот сифатига бўлган замонавий талабларини ҳисобга олган ҳолда рақобатбардош мева-сабзавот маҳсулотлари, ишлаб чиқаришга ёрдам бериши лозим. Мазкур фаолиятнинг муҳим йўналиши экспорт қилинаётган мева-сабзавот маҳсулотларни текшириш натижаларини ўзаро тан олиш мақсадида, сертификациялаш бўйича Ўзбекистоннинг халқаро ва минтақавий ташкилотлар фаолиятида қатнашиши ҳисобланади.

Кўплаб мева-сабзавот маҳсулотларининг етарли даражада рақобатбардош эмаслиги, аксарият ҳолларда уларни халқаро сифат

андозаларига, айниқса, истеъмолчи учун хавфсизлик ва экологик тозаллик меъёрлари каби, нисбатан янги мезонлар талабларига мувофиқ эмаслиги билан изоҳланади. Натижада, мазкур маҳсулотларнинг жаҳон бозорига кириб боришида турли хил тўсиқлар вужудга келмоқда. Ўзбекистонда мева-сабзавотчилик қўйи мажмуаси экспорт маҳсулотлари сифати устидан самарали назорат йўлга қўйилмаган, ўз даражасига кўра халқаро талабларга жавоб берадиган текширув марказлари ва лабораторияларининг етишмаслиги кузатилади. Бу эса, мева-сабзавот маҳсулотларини сертификациялаш билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқаради. Хорижда сертификациялаш анча қимматга тушади ва мева-сабзавот маҳсулотлари рақобатбардошлигига салбий таъсир кўрсатади.

Мева-сабзавот маҳсулотлари сифатини ошириш ва жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлаш муаммосини ҳал этиш учун қўйидагиларни амалга ошириш зарур:

- Ўзбекистон халқаро ва замонавийлаштирилган миллий андозалар асосида ривожланган халқаро сертификациялаш тизимини барпо этишни жадаллаштириш;

- Ўзбекистон ҳудудида хорижий ҳамкорлик билан биргаликда халқаро сертификациялаш марказларини ташкил этишни тезлаштириш.

Ўзбекистон мева-сабзавот экспорт салоҳияти ривожлантириш ва савдода техник тўсиқлар бўйича ЖСТ битимига қўшилиш зарурияти озиқ-овқат маҳсулотларини сертификациялаш тартиби ва жараёнини ҳамда озиқ-овқат ишлаб чиқаришнинг сифат тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўйидаги чора-тадбирларни амалга оширишни тақозо этади:

- сертификациялаш бўйича қонунчиликни такомиллаштириш, амалдаги қонунларга ўзгартиришлар киритиш, ЖСТнинг мувофиқлигини тасдиқлаш соҳасидаги битимларни талабларини ҳисобга олган ҳолда янги қонунларни ишлаб чиқиш;

- инсон соғлиги учун хавфли миллий ва импорт қилинаётган маҳсулотлардан ички бозорни ҳимоя қилиш мақсадида қонунчилик ҳаракетидаги чора-тадбирларни қабул қилиш, потенциал хавфли маҳсулотларни сертификациядан ўтказиш;

- маҳсулотларни текшириш усулларига, сифат тизимида бўлган меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш, миллий меъёрий ва талабларни халқаро андозаларга мувофиқлаштириш;

- сертификациялашнинг услубий таъминотини такомиллаштириш;

- сифат тизимини ривожлантириш концепциясини шакллантириш, маҳсулот истеъмолчилари ва ишлаб чиқарувчиларни манфаатларидан келиб чиқиб Ўзбекистонда ушбу фаолиятни халқаро фаолият билан интеграциялаш;

- миллий ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва ички бозорни хавфли ва сифатсиз маҳсулотлардан ҳимоя қилиш вазифалари ўртасидаги оқилона мутаносибликни таъминлаш учун, шунингдек, текширишлар натижалари ва сертификатларни ўзаро тан олиш мақсадида мувофиқликни тасдиқлашнинг халқаро даражада қабул қилинган қоидалари ва шакллари жорий қилиш;

- маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ва етказиб берувчилар учун қулай шароитни барпо этиш мақсадида ихтиёрий сертификациялаш жараёнини ишлаб чиқиш;

- кичик тадбиркорлик субъектларининг маҳсулотлари ва сифат тизимини сертификациялаш механизмни ишлаб чиқиш;

Корхоналарда сифат менежменти тизимини жорий этиш механизмни ишлаб чиқиш, экспорт салоҳиятининг қай даражада мустаҳкамланиш даражасига қараб миллий экспортёрларнинг ташқи бозорга кириб боришини таъминлаш масаласи муҳим аҳамият касб этади. Ушбу масалани ҳал этишда асосий роль давлатга тегишли бўлади. Шу муносабат билан халқаро алоқалар даражасида, савдо-иқтисодий ҳамкорлик бўйича ҳукуматлараро комиссиялар фаолияти тобора катта аҳамиятга эга бўлади. Мазкур комиссиялар доирасида савдо оқимларининг келажақдаги динамикаси ва таркибининг узоқ истиқболларини кўриб чиқиш мумкин.

Мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт географиясини кенгайтиришда энг муҳим омиллардан бири кўргазма фаолияти бўлиб, маҳсулотларни хорижий бозорларга олиб чиқишни рағбатлантиришнинг асосий шартин ҳисобланади. Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари ва ташкилотларнинг йирик халқаро кўргазмаларда иштирок этиши, Ўзбекистоннинг жаҳон бозорига чиқишига ёрдам беради. Бунинг учун, кўргазма-ярмарка фаолиятини давлат даражасида ривожланиш стратегиясини белгилаш ва уни молиявий қўллаб-қувватлаш лозим.

Мева-сабзавот экспортини ривожлантиришда ахборот таъминоти муҳим ўрин тутди. Шу нуқтаи назардан, экспортга қўмаклашувчи аграр ахборот-маслаҳат марказини ташкил этиш, унда экспорт соҳасида ҳўжалик фаолияти субъектларига хизмат кўрсатишни кўзлаб тижорат талабномалари ва таклифлари, меъёрий-ҳуқуқий ва қонунчилик ҳужжатлари бўйича қишлоқ ҳўжалик корхоналари ва уларнинг савдо ҳамкорларини тўлиқ маълумотлар баъзаси тўпланиши лозим, иккинчидан, стандартизация, сертификация ва савдо техник тўсиқлар бўйича ЖТСнинг Аграр ахборот марказини ташкил этиш, учинчидан, ўзбек ва хорижий илмий-тадқиқот марказлари ва муассасалари имкониятларидан фойдаланиш асосида мамлакатимиз ва хорижий фан ва техникасида эришилган натижалар, илғор ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик тажрибаси бўйича ахборот билан таъминлаш тизимини барпо этиш ва ривожлантириш,

тўртинчидан, янги аналитик дастурий тизимларни қўллаш асосида Ўзбекистон Мева-сабзавот маҳсулотлари бошқа мамлакатлар билан ташқи савдо алоқалари бўйича автоматлаштирилган ахборот-аналитик таъминот тизимини барпо этиш.

Ташқи иқтисодий сиёсий ва уни валюта воситасида тартибга солиш чора-тадбирлари миллий иқтисодиётнинг фаолият кўрсатиши ва ривожланиш шарт-шароитлари ҳамда имкониятлари, жаҳон бозори конъюнктурасининг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда иқтисодиётнинг ўсишига ва тўлов балансининг яхшиланишига, экспорт-импорт ва валюта режимини муътадил эркинлаштириш асосида валюта захираларини оширишга қаратилган. Шу мақсадда қуйидагиларни таклиф қилиш мақсадга мувофиқ:

- маҳсулотлар экспортининг тарифсиз режимини сақлаб қолиш, МДХнинг барча мамлакатларига экспорт қилаётган маҳсулотларга ҚҚСнинг нол ставкасини белгилаш;

- республикада мева-сабзавот маҳсулотлари ички ва ташқи бозор конъюнктураси марказини ташкил этиш, турли мамлакатларда маркетинг ишларини олиб бориш, миллий экспортёрларни жаҳон мамлакатларидаги конъюнктуравий ўзгаришлар тўғрисидаги жорий ва башорат ахборотлари билан таъминлаш, уларнинг географиясини кенгайтириш, экспортёрларнинг ташқи бозорларга олиб чиқишларига қўмаклашиш;

- юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотларни ишлаб чиқараётган корхоналарга, маҳсулотларни экспорт қилишда экспорт кредитларига давлат кафолатларини бериш ва сугурталаш тизимини ташкил этиш;

- ташқи бозорларда миллий экспортёрларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини дипломатик жараёнлар ва қўллаб-қувватлаш шакллари воситасида ҳимоя қилиш;

- ташқи иқтисодий агентлар билан шартномаларни ҳимоялашни таъминлаш ва шартнома муносабатларини ривожлантириш;

- хорижий ҳамкорлар топишга, хорижда миссиясини ташкил этишга, йирик экспортёрлар томонидан молия-агросаноат гуруҳлари, хорижий мамлакатларда савдо қилиш учун ўз ваколатхоналари ва дистрибьютер фирмаларини барпо этишларига ёрдам кўрсатиш;

- экспорт ва валюта назоратининг (айниқса, Ўзбекистонда экспортдан олинадиган тушум устидан) ишончли тизимини барпо этиш, қўшни мамлакатларга капитал чиқаришни аста-секинлик билан юмшатиш, хусусан, бевосита экспорт ва муҳим импортга қўмаклашадиган инвестицияларни рағбатлантириш, мамлакатдан капитал чиқаришни қонуний тартибга солишнинг тизимли давлат сиёсатини ва концепциясини ишлаб чиқиш;

- миллий маҳсулотлар рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида сўм курсини кескин пасайишига йўл қўймасдан қисқа муд-

датли кескин тебранишларнинг олдини олган ҳолда, эркин сузувчи валюта алмашув курси режимини ўрнатиш;

- зарурат бўлганда демпинг ҳисобига бозорда фирром рақобат, маҳсулотларни бозорга олиб чиқишда ва сотишда тенг бўлмаган шароитларни келтириб чиқарувчи импортерлар маҳсулотларига юқори антидемпинг ва компенсацион бож тўловларини оператив тарзда ўрнатиш;

- маҳсулотлар сифатини қатъий меъёрлаш, уларни стандартлаш ва сертификациялаш, фитосанитар, техник, экологик ва бошқа стандартлар ҳамда талабларни жорий этиш асосида импорт қилинаётган маҳсулотлар сифатини қатъий назорат қилиш;

- хорижий мулкдорлар ҳуқуқларини қонуний ҳимоялаш, шартнома муносабатларини йўлга қўйиш, барқарор солиқ тизимини ва қонунчилик қоидаларини шакллантириш, сиёсий ва иқтисодий барқарорликка эришиш, коррупцияни сезиларли даражада пасайтириш йўли билан қайта ишлаш корхоналарини реконструкция қилиш жараёнига хорижий инвестицияларнинг кириб келиши учун қулай шароит яратиш ва бошқалар.

Экспортни рағбатлантириш йўллари иккига бўлинади, яъни қулай макроиқтисодий муҳитни шакллантириш, ишлаб чиқарувчилар ва экспортёрлар учун экспортда зарурий рағбатларни шакллантириш.

Қулай макроиқтисодий муҳитни шакллантиришнинг моҳияти кўп қиррали товар ва хизматлар савдосини тартибга солиш масалалари билан шуғулланувчи қатор халқаро иқтисодий ташкилотлар, интеграцион иттифоқлар томонидан ишлаб чиқилган ва фойдаланиладиган савдони тартибга солиш қоидаларини татбиқ қилишдан иборат.

Сўнгги йиллар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, аграр сектор маҳсулотлари экспортининг ўсиши ички бозорнинг мазкур сектор маҳсулотлари билан таъминланиш даражасига салбий таъсир кўрсатмайди, маҳсулотни четга чиқаришни рағбатлантириш эса, таклиф ҳажмининг ўсишига олиб келади, яъни аграр сектор маҳсулотлари экспортининг ўсиши ички бозорда тақчилликни келтириб чиқармайди.

Мамлакатимизнинг аграр сектор экспорт салоҳиятини ривожлантиришда, асосан пахта толасини экспорт қилиш билан чекланиб қолинмоқда. Жаҳон бозори конъюнктураси талабларидан келиб чиқиб, мева-сабзавотчилик мажмуасида экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Бу биринчидан, мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг кескин ўсишини таъминлайди, иккинчидан, мамлакат савдо балансини мустаҳкамлашда ва пахта толаси экспортига боғлиқлик даражасини пасайтиришда макроиқтисодий аҳамиятга эга, учинчидан эса, мева-

сабзавот маҳсулотларига бўлган ички нархларни муайян даражада сақлаб туриш воситасида деҳқон ва фермер хўжаликларини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди.

Мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган мева-сабзавот маҳсулотлари турлари бўйича жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигига баҳо бериб ўтиш, экспорт салоҳиятини белгилаш ва стратегик йўналишларни аниқлашда муҳим омил ҳисобланади. Хўл мева-сабзавот маҳсулотларининг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлик даражасини аниқлашда, ички ресурслар қийматининг жаҳон бозори нархларига нисбати, қайта ишланган маҳсулотлар бўйича маҳсулот улгуржи нархларининг жаҳон бозори нархларига нисбати коэффициентларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Мазкур ҳисобкиребларда "экспорт харажатлари" омилининг ҳисобга олиниши маҳсулотнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлик даражасини аниқроқ баҳолаш имконини беради.

Истиқболда мева ва сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 3,1 мартага ошириш имкони бор. Бунга ер ва сув ресурслари чекланганлиги шароитида, ҳосилдорликни кескин ошириш ва экин майдонларни оптималлаштириш орқали эришиш мумкин. Шу нуқтаи назардан, янги ташкил этилаётган фермер хўжаликларига юқори даромад келтирадиган экин турини экиш ва жойлаштириш ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалиги аҳолини озиқ-овқат, қайта ишлаш саноати тармоқларини эса хом ашё билан таъминлайди. Келажакда мамлакат иқтисодиётини юксалтириш учун қишлоқ хўжалигини ривожлантириш объектив зарурат ҳисобланади. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мамлакат иқтисодий сиёсатининг энг асосий масалаларидан бири бўлиб келган. "Аграр секторни тубдан ислоҳ қилиш ва жадал ривожлантириш муаммолари ислохотларнинг дастлабки босқичида ҳамда Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш стратегиясида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Биз қишлоқнинг устун даражада ривожланишини таъминлашни, қишлоқ хўжалигини сифат жиҳатидан янги асосларга қайта тиклашни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик", деб таъкидлаган Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримов.

Бугунги кунда давлат қишлоқ хўжалигида бозор иқтисодиёти муносабатларини барпо этиш мақсадида ислохотлар мажмуасини ишлаб чиқди ва уларнинг ҳуқуқий асосларини ҳам яратмоқда. Аграр секторнинг барқарор ривожланишида мева-сабзавотчилик мажмуасининг ўрни каттадир. Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш мажмуаси мамлакат ЯИМини яратишда ва экспорт салоҳияти бўйича аграр секторда пахтачиликдан кейинги ўринда туради. Ўзбекистон мева-сабзавотчилик мажмуаси ривожланиши-

нинг ўзига хос хусусиятларидан бири, бу — иқлим шароитининг қулайлигидир. Ўзбекистон нафақат ўз пахта толаси, балки сабзавот, мева, узум ва полиз маҳсулотлари билан ҳам дунёда машҳур бўлиб, уларнинг кўплаб турлари, навлари ўзига хос таъм хусусиятлари ва экологик тоза маҳсулот сифатида танилган.

Ўзбек мева-сабзавот маҳсулотларининг мазкур хусусиятлари уларнинг жаҳон қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорларида юқори рақобатбардошлигини таъминлайди. Масалан, Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган узум навларида қанд таркиби 18 фоиздан 30 фоизгача, помидорларда қуруқ моддаларнинг улуши 5,5 фоиздан кўпроқни ташкил этади. Бу эса Европадаги худди шундай маҳсулотлар кўрсаткичлардан сезиларли даражада юқори ва харидорлар учун жозибали ҳисобланади. Шунингдек, қуйидагилар ҳам Ўзбекистон мева-сабзавотчилик мажмуаси рақобат афзалликлариغا киради:

- ҳўл мева-сабзавотлар ва полиз маҳсулотлари, шунингдек, қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва жаҳон бозорида сотиш имкониятини берувчи табиий-иқлим шароитлари;

- мева-сабзавот маҳсулотлари сифат даражаси, хусусан, экологик тозаллигини таъминловчи ер ресурсларининг мавжудлиги;

- малакаси ва интизоми нисбатан юқори бўлгани ҳолда, ишчи кучининг арзонлиги.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Марказий Осиё ва қўшни минтақалар орасида мева-сабзавот етиштириш ҳамда улардан қайта ишланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, экспорт қилишда етакчи давлат ҳисобланади. Бу эса, мазкур минтақада рақобат афзаллигини вужудга келтиради. Ўзбекистон ҳудудий жиҳатдан яқин мамлакатларга мазкур турдаги маҳсулотларни экспорт қилишда сарфлаётган транспорт харажатлари ушбу ҳудудларга индустриал мамлакатларнинг экспортда транспорт харажатларига нисбатан паст. Дарҳақиқат, Ўзбекистон мева-сабзавотчилик мажмуаси маҳсулотларининг ҳудудий жиҳатдан яқин мамлакатлар бозорларида рақобатбардошлик даражасини оширишнинг улкан имкониятлари мавжуд. Бу, айниқса, нисбатан паст транспорт харажатлари шароитида ишлаб чиқаришдан юқори самара олиш мумкин бўлган юқори талабга эга маҳсулотларга тегишли. Ўзбекистон мева-сабзавотчилик мажмуаси барқарор ривожланишини ва ушбу соҳа экспорт салоҳиятини фақат мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш даражасини ошириш билангина эмас, балки уни қайта ишлаш орқали эришиш ҳукуматимиз томонидан аграр секторда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг муҳим шартларидан биридир. Ўзбекистонда мева-сабзавотни қайта ишлаш корхоналарини ташкил этиш, ҳудудлар мева-сабзавотни қайта ишлаш, экспорт учун мева-сабзавот ва узум

маҳсулотларига талаб ҳажми ялпи ҳосилнинг 20-25 % миқдорида белгиланган.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мева-сабзавот ва узум етиштиришда деҳқон хўжаликлари ҳам салмоқли кўрсаткичга эга бўлиб, уларда етиштирилган маҳсулотларни сақлаш, қайта ишлаш, истеъмолчиларга етказиб бериш ва экспорт масалалари бугунги кунда долзарблигича қолмоқда. Бундай ҳолатларга деҳқон хўжаликларида маҳсулотларни сақлаш ва қайта ишлаш усулининг эски, ананавий усулларга асосланганлиги ва янги замонавий технологияларни жалб қилиш учун молиявий имкониятининг пастлиги билан бир қаторда, улар ҳақида етарли билим ва кўникмаларга эга эмаслиги сабаб бўлмоқда.

Ундан ташқари, етиштирилган маҳсулотларни истеъмолчига етказиб бериш масаласи ҳам ҳал қилишни талаб этиб, мавжуд техника воситаларининг талабга жавоб бермаслиги маҳсулотнинг бир қисми нобуд бўлишига, оқибатда иқтисодий самарадорликнинг пасайишига олиб келмоқда.

Фермер хўжалиklarининг эса қайта ишлаш корхоналари билан олди-сотди шартномаларини тузиш, юридик шахс сифатида пул тушумларини назорат қилиш имкониятлари кенгроқ бўлиб, деҳқон хўжалиklarининг сони кўп ҳамда етиштирилган маҳсулот ҳажмининг кичиклиги мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш ишлари тор доираларда амалга оширишга олиб келмоқда.

Юқорида қайд этилган масалаларнинг бартараф этилиши бир вақтнинг ўзида бозорларимизни сифатли мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари билан тўлдириш ҳамда истеъмолдан ортиқча маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятларини ҳам кенгайтиради. Бошқача айтганда, экспортни рағбатлантириш учун, аввало, импортнинг ўрнини босадиган маҳсулот етиштиришимиз ёки етиштирилган маҳсулотларнинг таварлилик даражасини оширишимиз талаб этилади. Натижада, ички истеъмол талаби қондирилиб экспорт учун имкониятлар яратилади.

Бунинг учун эса бизнинг фикримизча, қуйидаги вазифаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Жумладан:

— маҳсулот етиштирувчиларнинг билим ва кўникмаларини бозор конъюктурасининг бугунги ҳолатига мослаштириш, уларга замонавий маркетинг усулларни ўргатиш, истеъмолчиларни қидириб топиш мақсадида жойларда турли йўналишларда маслаҳатлар берувчи консалтинг хизматларини кўрсатувчи тузилмаларни ташкил этиш;

— қишлоқ хўжалиги, хусусан, мева-сабзавот маҳсулотларини фермер хўжаликлари ва уларнинг кооперативлари орқали бевосита экспорт қилишини рағбатлантириш борасидаги ҳуқуқий меъёрий асосларни такомиллаштириб бориш;

– қишлоқ хўжалиги соҳасига сервис хизмати кўрсатувчи, хусусан, маҳсулотларни экспорт қилиш ва экспортбоп маҳсулотлар етиштириш ташкилотларни юзасидан фермер ва деҳқон хўжаликларига турли хизматлар кўрсатувчи субъектлар тизимини ривожлантириш;

– қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг бозорини талаб ва таклиф ўзгаришига мос равишда тартибга солиш тизimini ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

Кейинги йилларда қайта ишлаш корхоналарини давлат монополиясидан чиқариш ва уларнинг ривожланиши учун тегишли кредитлар ажратиш асосида уларнинг ишлаб чиқариш кўламини кенгайтиришга эришилмоқда. Аммо, давлат монополиясида бўлмаган ишлаб чиқариш, уларни сақлаш, қайта ишлаш ва қадоқлаш тизimini такомиллаштириш ҳамда ишлаб чиқариш жараёнига янги техника ва технологияни жорий қилишни тақозо этади.

Хом ашё сифатида сотилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашни йўлга қўйиш, сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш мақсадида чет эл инвестицияларини жалб этиш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида эса фермер хўжаликларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳисобига қишлоқ хўжалигининг самарадорлигини ошириш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, қайд этилган муаммоларнинг ижобий ҳал этилса, республикамызда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ташқи бозорда ўзининг муносиб ўрнини ва истеъмолчисини топиш имконини беради. Рақобатбардош, сифатли маҳсулотларнинг ишлаб чиқариш кўлами кенгайса, республикамызнинг мева-сабзавотчилик маҳсулотлари бўйича экспорт салоҳияти ортади. Ўз ўрнида экспорт салоҳияти юқори бўлган мамлакатда валюта фондидини ортишига эришилади.

4.4. Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва экспорт қилиш истиқболлари

Ўзбекистон тарихдан зироатчилик ва қишлоқ хўжалигида юқори маданият билан шуҳрат қозонган. Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб мамлакатда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр соҳага хорижий инвестицияларни жалб қилиш, юқори технологияли асбоб-ускуналарни жорий қилиш ва экспорт салоҳиятини кенгайтириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

Айнан шу туфайли бугунги кунда мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш тармоғи мамлакат иқтисодиётининг энг илғор ва юқори суръатларда ривожланаётган тармоқларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда иқтисодий ривожлантириш стратегиясининг таг

замирида ички ва ташқи бозорлардаги талабга мос, экспортни кенгайтиришга имкон берувчи, янги иш ўринларини ташкил этишга йўналтирилган, аҳоли даромадларини кенгайтиришни кўзда тутувчи, инсон капиталига инвестицияларни йўналтирувчи, иқтисодиётда прогрессив технологик ва таркибий ўзгаришларни жадаллаштиришга хизмат қилувчи, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, миллий валютани бозордаги ўрнини мустаҳкамлаш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга мослашган рақобатбардош маҳсулотларни ва фаолият турларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш ғояси ётади.

Ўзбекистоннинг табиий-иқлим шароитлари сархил мева, сабзавотлар ва резавор меваларни катта ҳажмларда ва кенг ассортиментда етиштириш имконини беради. Бунинг асосида мамлакатда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш тармоғи йилдан-йилга ривожланиб бормоқда. Ушбу тармоқ ўз ичига мева ва сабзавот маҳсулотларини консервалаш, мева ва сабзавот соқларини тайёрлаш, вино-ароқ маҳсулотлари, алкогольсиз ичимликлар, мева ва сабзавот пюреларини тайёрлаш ва қадоқлаш, қуритилган ва музлатилган мева ва сабзавотларни тайёрлаш корхоналарини олади.

Таъкидлаш жоизки, ушбу кўрсаткичлардан айримлари бўйича (томат пастаси, қуруқ ва қуритилган мева ва сабзавотлар етиштириш) Ўзбекистон жаҳоннинг энг йирик ишлаб чиқарувчилари қаторида тилга олинади.

Миллий иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш қишлоқ хўжалигининг энг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш соҳасини ривожланиб бориши аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлик даражаси, қишлоқ оилалари даромадларини ошириш, қишлоқда бандликни таъминлаш, қайта ишлаш саноатини ривожлантириш ва мамлакат экспорт салоҳиятини оширишга бевосита таъсир кўрсатади.

Мева ва сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш саноати жадал ўсишга эришиш учун барча бирламчи шарт-шароитларга эга бўлган асосий тармоқлар сирасига киради.

Мамлакатда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш ҳажмлари йилдан-йилга ўсиб бормоқда, катта ҳажмдаги ишчи кучи салоҳияти мавжуд, кўпгина қайта ишлаш корхоналари замонавий асбоб ускуналар билан қайта жиҳозланди.

Ўзбекистон Республикаси бугунги кунда йилига 5 миллиард АҚШ долларидан ортиқ ҳажмдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экспорттери ҳисобланади.³³

³³ Брошюра. Итоги международного бизнес-семинара «Упаковка и экспорт сельскохозяйственной продукции». Стр. 11. Ташкент-2014 г., 17 стр.

Шу билан бирга, охирги уч йил давомида экспортга йўналтирилаётган мева ва сабзавот маҳсулотлари ҳажми салкам уч баравар ортди. Ўрик, олхўри, узум, ёнғоқ, карам ва бошқа бир қатор мева ва сабзавотлар экспорти бўйича Ўзбекистон дунёнинг ушбу маҳсулотларни етказиб берувчи энг йирик давлатлари кучли ўнлигига ишонч билан киради.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислон Каримов ўзининг 2014 йил 6 июнь кuni Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган “Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурининг муҳим захиралари тўғрисидаги” халқаро конференцияси доирасидаги нутқи чоғида 2020 йилга келиб Ўзбекистонда мева, сабзавот ва дуккакли экинлар етиштириш ҳажмлари 2014 йилга нисбатан 2,3 баравар зиёдга кўп бўлишини таъкидлаб ўтди.³⁴

Ишлаб чиқаришнинг мазкур даражадаги истиқболни кўзлар эканмиз, бунда энг асосий эътиборни хорижий инвестицияларни жалб қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни жаҳон бозорида талабгир бўлишини таъминлаш, мева ва сабзавот маҳсулотларини сақлашни замонавий тизимларини яратиш, истеъмолчи маҳсулот етказиб бериш логистикаси ва етказиш каналларини такомиллаштириш, ишлаб чиқариш қувватларини тубдан модернизация қилиш, молиявий, суғурта, транспорт-логистика инфратузилмасини ривожлантириш масалаларига қаратишимиз лозим бўлади.

Мамлакатимизнинг мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш тармоғи юқори экспорт салоҳиятига эга, бу тармоқ йилига 2 млн тоннадан зиёд қишлоқ хўжалик маҳсулотларини экспорт қилиш имкониятига эга.

Йилдан йилга мазкур тармоқ орқали экспорт қилиш ҳажмлари, суммаси ва экспорт географияси кенгайиб бормоқда. Мутахассисларнинг фикрича экспорт суммасини унинг реал ҳажмларига нисбатан ортиб боровчи тенденция ҳосил қилаётганлиги Ўзбекистонда етиштирилаётган мева ва сабзавот маҳсулотларининг ўзига ҳос табиий таъми ва юқори сифатидан далолат беради.

Маҳаллий ишлаб чиқаришнинг ривожланиб бориши ҳисобига ички бозорда хориждан келтирилган қайта ишланган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари улуши сезиларли равишда камайди. Таъкидлаш жоизки, ҳозирги вақтда жаҳон озиқ-овқат бозорида истеъмол маҳсулотлари ва хизматларига бўлган талабни қондиришда, бандлик масаласини ҳал этилишида ҳамда мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини юксалишида кичик бизнес субъектлари фавқулодда муҳим ўрин тутмоқда.

Бугун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қув-

³⁴ Брошюра. Итоги международного бизнес-семинара «Упаковка и экспорт сельскохозяйственной продукции». Стр. 4. Ташкент-2014 г., 38 стр.

ватлашга йўналтирилган институционал ва бозор инфраструктура-сини шакллантириш йўналишлари амалга ошириладиган кенг қўламли ислохотлар, экспортёр корхоналар ва хорижий инвесторлар учун жорий қилинадиган қўшимча рағбат ва имтиёзлар натижасида, мамлакатда янада қулай тадбиркорлик муҳити яратилди.

Бу фикрнинг тасдиғи сифатида, сўнгги йилларда, Ўзбекистонда ўтказиладиган халқаро даражадаги йирик бизнес-форумларни, иқтисодийнинг алоҳида сегментлари учун махсус қабул қилинадиган давлат дастурлари, алоҳида солиқ, валюта ва божхона имтиёзлари механизмларини ишлаб чиқилиши, эркин ва махсус иқтисодий ҳудудлар, технопарклар ҳамда саноат ҳудудларини ташкил этилишини келтириб ўтишимиз мумкин. Хусусан, сўнгги йилларда ҳўжалик юритишнинг бозор механизмларини шакллантириш ва мустақамлашнинг асосий йўналишлари ҳамда стратегиясини белгилаб берувчи 100дан зиёд қонун ва қонун-ости ҳужжатлари қабул қилинди.

Мазкур йўналишда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошликни оширишга йўналтирилган тадбирлар сўнгги йилларда янги сифат босқичига чиқди.

Ўзбекистон аграр сектори тармоқларининг кенг имкониятлари ва юқори салоҳияти, хорижий инвесторларда доимий равишда юқори қизиқишга сабаб бўлиб келганлиги учун ўтказиладиган халқаро тадбирлар (бизнес-форумлар, конференциялар ва симпозиумлар) инвесторларни мамлакат иқтисодиёти билан яқиндан таништириш, ташқи бозорларга маҳаллий рақобатбардош маҳсулотлар экспортини кенгайтириш, шунингдек, улар билан мазкур соҳада ўзаро ишончли ҳамкорлик ўрнатишда муҳим аҳамиятга эга.

Бу ва бу билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқаришдаги инновацион технологиялар, илмий ишланмалар ва амалий тавсиялар, шубҳасиз, ҳўл ва қайта ишланган мева ва сабзавот маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ва қадоқлаш ишларини яхшилашга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ҳамда мамлакат Ҳукуматининг саъй-ҳаракатлари мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигининг миллий манфаатларига тўла мос келувчи хорижий бозорларга экспорт ҳажмларини кенгайтиришга қаратилган сифатли, инновацион ва юқори қўшилган қийматга эга ишлаб чиқаришларни ташкил этиш ва кенгайтиришга йўналтирилган.

Айни пайтдаги глобаллаштириш ва рақобат даври ишлаб чиқариш даражаси бунгача юқори бўлмаган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва уларни кенгайтиришни йўлга қўйишни талаб этади. Шунингдек, бу давр мева ва сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш, сақлаш, уларни маркетинги, экспорти, шунингдек, давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини тубдан такомиллаштиришни ҳам талаб қилади.

Давлат ва хусусий бизнеснинг ўзаро ҳамкорлиги доимо ҳар бир

замонавий демократик давлатнинг диққат эътиборида бўлган. Кейинги йилларда бутун дунёда ҳукумат ва бизнес ҳамкорлигининг кучайиши тенденцияси кузатилмоқда.

Давлат ва хусусий секторнинг ўзаро муносабати мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий барқарор вазиятни таъминлашда хусусий бизнеснинг манфаатдорлигини оширади, шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг қўлаб муаммоларини ҳал этишда ёрдам беради.

Ҳозирги кунда республикамізда давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлигининг айрим жиҳатларини тартибга солувчи 45та норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд бўлиб, 15та қонун, Президентимизнинг 9та қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 17та қарори ҳамда 4та идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат шулар жумласидандир.³⁵

Масалан, “Концессиялар тўғрисида”ги Қонунда концессия чет эллик инвесторга хўжалик фаолиятининг муайян тури билан шуғулланиш учун давлат номидан бериладиган рухсатнома бўлиб, давлат чет эллик инвесторга эгалик қилиш ҳамда фойдаланиш ҳуқуқи асосида мол-мулк, ер ва ер ости участкаларини топширади, бунда давлат уларни тасарруф этишдан иборат алоҳида ҳуқуқни ўзида сақлаб қолади. Шунингдек, “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги Қонунда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш чоғида оммавий мулк объектларини тасарруф этувчи билан янги мулкдор ўртасида ўзаро мажбуриятлар ҳамда давлат тасарруфидан чиқарилаётган ёки хусусийлаштирилаётган объект фаолиятининг шартлари назарда тутилган.

Хусусий секторнинг ижтимоий аҳамиятга эга бўлган тадбирларда иштирок этиши, республикамізда ушбу соҳага оид муайян ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилганлигидан далолат беради. Шу билан бирга, давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини ҳуқуқий тартибга солиш ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида муайян муаммо ва камчиликлар мавжуд. Давлат органлари томонидан тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузиш ҳолатлари кузатилмоқда, уларга асоссиз равишда вазифалар юклаш ҳамда маблағларини жалб этишга йўл қўйилмоқда.

Шу билан бирга, хорижий тажриба шуни кўрсатдики, бир қатор давлатларда давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлигининг ҳуқуқий асослари яратилган. Мисол тариқасида, Японияда “Хусусий молиявий маблағлар ҳисобидан ижтимоий объектларни ривожлантиришга қўмаклашиш тўғрисида”ги, Корея Республикасида “Инфраструктурани ривожлантиришда хусусий секторнинг иштироки тўғрисида”ги, Польшада “Давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинган. Давлат ва хусусий бизнес ҳам-

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги, “Давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги фаровонликка хизмат қилади”, <http://www.minjust.uz>

корлигини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар АҚШ, Франция, Греция, Латвия, Украина, Бразилия каби давлатларда ҳам мавжуд.

Ушбу мамлакатларда давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлигининг самарали йўлга қўйилганлиги ижтимоий аҳамиятга эга бўлган масалалар ечимини топишда бюджет маблағлари сарф қилинишини камайтириш, давлат мулкани бошқаришда самарадорликни ошириш ҳамда янги иш ўринларини яратиш имкониятини берди.

Масалан, “Катта саккизлик” мамлакатларида, биринчи ўринда — соғлиқни сақдаш (184та лойиҳа), иккинчи ўринда — таълим (138та лойиҳа), учинчи ўринда — автомобиль йўллари (92та лойиҳа) соҳаларини ривожлантиришда давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги иштирок этган.

Францияда энергиядан самарали ва тежамкорлик билан фойдаланиш мақсадида коммунал иссиқлик билан таъминлаш, кўчаларни ёритиш ва коммунал хўжаликнинг бошқа соҳаларида давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги лойиҳалари амалга оширилмоқда.

АҚШда автомобиль йўллари қурилишида давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги асосий ўринни эгаллайди.

Германияда давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги минтақавий темир йўл алоқаси, автомобиль йўллари, сув таъминоти, маиший чиқиндиларни қайта ишлаш ҳамда оқова сувларни утилизация қилиш соҳаларида қўлланилади.

Япония ва Корея Республикасида метрополитен тизимининг ярми хусусий акциядорлик жамиятларининг маблағларига қурилган.

Ривожланаётган ва бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги мамлакатларда давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлиги автомобиль йўллари, кўприklar, аэропортлар ва сув тозалаш иншоотлари қурилишида иштирок этмоқда.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, давлат ва хусусий бизнес ҳамкорлигини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг қабул қилиниши, шубҳасиз, тадбиркорлик субъектларининг ташаббускорлигини рағбатлантириш, уларнинг моддий ва меҳнат имкониятларидан самарали фойдаланиш, давлатнинг ижтимоий аҳамиятга эга бўлган масалалар ечимини топиши ва иқтисодиётни ривожлантирилишига кенг имкониятлар яратади.

Айнан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш ва сотишда давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини кўриб ўтадиган бўлсак, жаҳон тажрибасида мазкур механизм соҳага инвесторларни эътиборини кенгроқ жалб қилишнинг ўзига хос усули сифатида қўлланилади.³⁶

³⁶ Государственно-частное партнерство в сельском хозяйстве: общие подходы, ©

Маълумки, давлат аҳолига тақдим этилаётган товар ва хизматларни сифат жиҳатидан юқори бўлиши ва кенг ҳажмда бўлишидан манфаатдор, хусусий сектор эса кўпроқ фойда олишдан манфаатдор.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қадоқлаш ўзига хос нозик жараён бўлиб, янги брендлар, маҳсулот турлари ва сортларини яратишни, ишлаб чиқарувчидан спештахтагача бўлган араёнда қулай ва арзон транспорт логистикасини яратиб боришни талаб этади. Бу мустақил Ўзбекистон учун нисбатан янги йўналиш бўлиб, жаҳон тажрибасидаги энг илғор жиҳатлар бўйича маслаҳатлар орқали бойиб бориши мумкин.

Экспорт – юқори сифатли маҳсулотни ташқи бозорларга етказиб бериш бўйича энг муҳим йўналиш, айниқса, анъанавий бозорлар ҳисобланган Россия ва Қозоғистон бозорлари учун.

Мева ва сабзавот маҳсулотлари етиштириш соҳасини ривожлантириш аҳолини истеъмол маҳсулотлари билан таъминланганлик даражаси, қишлоқ оилаларининг даромадларини ошириш, қишлоқда ҳаёт тарзини янги босқичга олиб чиқиш, бандлик даражасини ошириб бориш, қайта ишлаш саноатини ривожлантириш ва экспорт салоҳиятини ошириш каби омилларга бевосита таъсир кўрсатади.³⁷

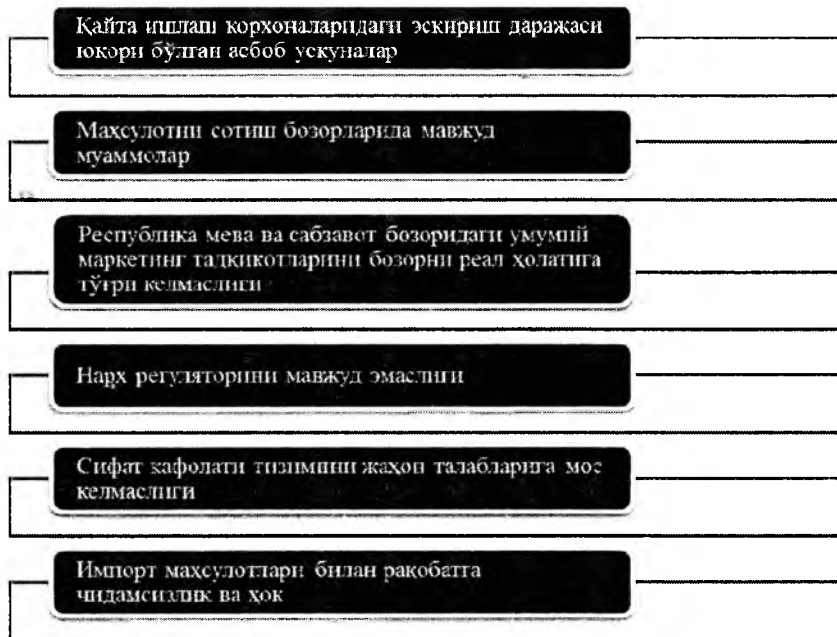
Ўзбекистон қишлоқ хўжалик маҳсулотлари экспортининг асосий кўрсаткичлари бу ҳўл мева ва сабзавотлар, томат консервалари, энг аввало, томат пастаси, концентратланган мевалар ва вино маҳсулотлари ҳисобланади. Бу маҳсулотлар ёки умуман қайта ишлашдан ўтмаган (ҳатто энг оддий усуллар билан ҳам) ёки қўшилган қийматли маҳсулотларнинг энг қўйи поғонасидаги маҳсулотлар бўлиб, асосан кейинчалик қайта ишлашга мўлжалланган ярим тайёр маҳсулотлардир. Мева ва сабзавотлар экспортининг асосий бозори бу Россия Федерациясидир.

Мамлакатнинг экспорт салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, ташқи бозорларда харидоргир бўлган рақобатдош янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспортга етказиб бериш ҳажмлари ва турларини кўпайтириш бўйича “Ўзагроэкспорт” акциядорлик жамияти томонидан тизимли ишлар олиб борилюкда.

2016 йилда “Ўзагроэкспорт” АЖ орқали умумий қиймати 545,0 млн долларга тенг бўлган 818,5 минг тонна мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт қилинди ҳамда 2015 йилга нисбатан суммаси (458,6 млн доллар) 119 фоизга (+ 86,4 млн долларга) ва миқдори

2014. Иванова Злата Алексеевна, Вопросы экономики и права. 2014. № 12

³⁷ Агаркова Л.В. Экономический механизм повышения конкурентоспособности продукции плодоовощеконсервного производства АПК. – Ставрополь: Ставропольское книжное издательство, 2014г. 50-54 стр.

4.1-расм. 2016 йилги мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш бозори фаолияти яқунларига кўра, бугунги кунда тизим олдиди турган қуйидаги муаммоларни санаб ўтиш мумкин:

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотларига асосан 241,8 минг гектар майдонга тўқсонбости усулида экилган сабзавот маҳсулотлари (пиёз, кўк пиёз, саримсоқпиёз, сабзи, ош лавлаги, кўкатлар, карам ва бошқалар) ҳисобидан I чорак давомида (захирада сақланган маҳсулотлар билан бирга) жами 101,6 минг тонна, шундан, 81,4 минг тонна сабзавот, 15 минг тонна мева, 5,1 минг тонна узум ва 60 тонна полиз маҳсулотлари экспорт қилиниши режалаштирилди.

Иккинчидан, 10 дан ортиқ, жумладан Германия, Латвия, Белоруссия, Ҳиндистон ва БАА каби давлатларда савдо уйлари ташкил этилади. Хусусан, дуккакли маҳсулотлар экспорти ҳажмини ошириш мақсадида I чоракда Ҳиндистон давлатида савдо уйи ташкил этилиши режалаштирилмоқда.

Учинчидан, I Халқаро мева-сабзавот ярмаркаси доирасида тузилган, харидори аниқ экспорт шартномаларига асосан қиймати 907 млн долларлик жами 1 277 минг тонна мева-сабзавот маҳсу-

лотларини экспортга жўнатиш чораларини кўрамиз.

Олиб бориладиган ишлар ва кўриладиган чоралар натижасида 2017 йил якуни билан мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми 2016 йилга нисбатан республикада 59 фоизга ўсиши кутилмоқда.

Фикримизча, мева ва сабзавотларни етиштириш соҳасини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегияси ишлаб чиқирилиши ва бу стратегия маҳсулотни ички ва ташқи бозорларда қулай ва кенг ҳажмда етказиб бериш орқали ишлаб чиқарувчилар ва давлат даромадларини оширишни кўзда тутиб, босқичма босқич соҳадаги мавжуд муаммоларни бартараф этишга йўналтирилган бўлиши лозим.

Ушбу стратегияни амалга ошириш учун қуйидаги масалаларга ечим топиш мақсадга мувофиқ бўлади деб ҳисоблаймиз:

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилиши сифат ва сон жиҳатда ошириб бориш;

2. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини мамлакат иқлим шароитидан келиб чиққан ҳолда замонавий агротехника ютуқлари ҳисобига ошириб бориш;

3. Маҳсулотни ташқи бозорларга етказиб бераётганда, энг аввало, уни рақобатдош турдош маҳсулотларга нисбатан устун жиҳатларини аниқлаш (табiiй тоза, консервантлардан ҳоли, қуёш нурида етиштирилиши, ранги ва ҳ.к.) ва айнан уларни мустаҳкамлаб боришга эътибор қаратиш.

4. Ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулот яратиш учун мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланилишига жиддий эътибор қаратиш.

5. Етиштирилаётган маҳсулотларни истиқболли бозорларга етказиб берилишига эриши, бунда қўшни мамалакатларни транспорт ва логистика имкониятларидан оқилона фойдаланишни ташкил этиш.

Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчилар томонидан бир қанча оворагарчиликлар билан узоқ бозорларга, ташқи воситачилар ва хорижий давлатлар автоташувчиларига эмас, энг аввало, маҳаллий бозорларга маҳсулот етказиб беришни ташкил этиш ва рағбатлантириш учун бир қанча ишларни амалга ошириш зарур.

Биринчидан, қайта ишлаш корхоналарига фермерлар, яъни маҳсулот ишлаб чиқарувчиларига хоҳлаган вақтда ва исталган кўринишда тўловни амалга оширишлари учун имкон яратиб бериш лозим. Қайта ишлаш корхоналарида маҳсулот етказиб бериладиган даврда молиявий қийинчиликлар бўлишини инобатга олиб, йирик тижорат банклари томонидан махсус кредит линиялар очилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ушбу линиядаги кредитлар қайта ишлаш корхоналари учун сотиб олинаётган ҳўл мева-сабзавот маҳсулотлари учун олти ёки

Кайта ишлаш корхоналаридаги эскириш даражаси
юқори бўлишига оид ўлчамлар

Маҳсулотни сотиш бозорларида мавжуд
муаммолар

Республика мева ва сабзавот бозоридаги умумий
маркетинг тадқиқотларини бозорни реал ҳолатига
тўғри келмаслиги

Нарх регуляторини мавжуд эмаслиги

Сифат кафолати тизимини жаҳон талабларига мос
келмаслиги

Импорт маҳсулотлари билан рақобатга
чидамсизлик ва ҳок

**4.1-расм. 2016 йилги мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш бозори
фаолияти якунларига кўра, бугунги кунда тизим олдида турган қуйидаги
муаммоларни санаб ўтиш мумкин:**

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги маълумотларига асосан 241,8 минг гектар майдонга тўқсонбости усулида экилган сабзавот маҳсулотлари (пиёз, кўк пиёз, саримсоқпиёз, сабзи, ош лавлаги, кўкатлар, карам ва бошқалар) ҳисобидан I чорак давомида (захирада сақланган маҳсулотлар билан бирга) жами 101,6 минг тонна, шундан, 81,4 минг тонна сабзавот, 15 минг тонна мева, 5,1 минг тонна узум ва 60 тонна полиз маҳсулотлари экспорт қилиниши режалаштирилди.

Иккинчидан, 10 дан ортиқ, жумладан Германия, Латвия, Беларуссия, Ҳиндистон ва БАА каби давлатларда савдо уйлари ташкил этилади. Хусусан, дуккакли маҳсулотлар экспорти ҳажмини ошириш мақсадида I чоракда Ҳиндистон давлатида савдо уйи ташкил этилиши режалаштирилмоқда.

Учинчидан, I Халқаро мева-сабзавот ярмаркаси доирасида тузилган, харидори аниқ экспорт шартномаларига асосан қиймати 907 млн долларлик жами 1 277 минг тонна мева-сабзавот маҳсу-

лотларини экспортга жўнатиш чораларини кўрамиз.

Олиб бориладиган ишлар ва кўриладиган чоралар натижасида 2017 йил якуни билан мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми 2016 йилга нисбатан республикада 59 фоизга ўсиши кутилмоқда.

Фикримизча, мева ва сабзавотларни етиштириш соҳасини ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегияси ишлаб чиқирилиши ва бу стратегия маҳсулотни ички ва ташқи бозорларда қулай ва кенг ҳажмда етказиб бериш орқали ишлаб чиқарувчилар ва давлат даромадларини оширишни кўзда тутиб, босқичма босқич соҳадаги мавжуд муаммоларни бартараф этишга йўналтирилган бўлиши лозим.

Ушбу стратегияни амалга ошириш учун қуйидаги масалаларга ечим топиш мақсадга мувофиқ бўлади деб ҳисоблаймиз:

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни сифат ва сон жиҳатда ошириб бориш;

2. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини мамлакат иқлим шароитидан келиб чиққан ҳолда замонавий агротехника ютуқлари ҳисобига ошириб бориш;

3. Маҳсулотни ташқи бозорларга етказиб бераётганда, энг аввало, уни рақобатдош турдош маҳсулотларга нисбатан устун жиҳатларини аниқлаш (табiiй тоза, консервантлардан ҳоли, қуёш нурида етиштирилиши, ранги ва ҳ.к.) ва айнан уларни мустаҳкамлаб боришга эътибор қаратиш.

4. Ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулот яратиш учун мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланилишига жиддий эътибор қаратиш.

5. Етиштирилаётган маҳсулотларни истиқболли бозорларга етказиб берилишига эриши, бунда қўшни мамлакатларни транспорт ва логистика имкониятларидан оқилона фойдаланишни ташкил этиш.

Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчилар томонидан бир қанча оворагарчиликлар билан узоқ бозорларга, ташқи воситачилар ва хорижий давлатлар автоташувчиларига эмас, энг аввало, маҳаллий бозорларга маҳсулот етказиб беришни ташкил этиш ва рағбатлантириш учун бир қанча ишларни амалга ошириш зарур.

Биринчидан, қайта ишлаш корхоналарига фермерлар, яъни маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга хоҳлаган вақтда ва исталган кўринишда тўловни амалга оширишлари учун имкон яратиб бериш лозим. Қайта ишлаш корхоналарида маҳсулот етказиб бериладиган даврда молиявий қийинчиликлар бўлишини инобатга олиб, йирик тижорат банклари томонидан махсус кредит линиялар очилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ушбу линиядаги кредитлар қайта ишлаш корхоналари учун сотиб олинаётган ҳўл мева-сабзавот маҳсулотлари учун олти ёки

ундан кўпроқ ойлик имтиёзли давр билан бўнак тўловларини амалга ошириш мақсадлари учун ишлатилинади. Шу билан фоиз ставкаси бозор талабларидан келиб чиқиб белгиланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилари учун ўзига хос стимул яратиш мақсадида қайта ишлаш корхоналари томонидан фермер хўжаликларига инвестициялар киришиб борилиши лозим бўлади. Мазкур инвестициялар фермерлар томонидан асбоб ускуналар, транспорт воситалари, сақлаш ускуналари ва инфратузилмани ривожлантириш учун йўналтириб борилиши кўзда тутилиши лозим. Бунга ўринга ўрин ишлаб чиқарувчилар томонидан етиштирилган маҳсулотни бир қисми имтиёзли тарзда етказиб берилади.

Учинчидан, ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишлаш корхоналарини ўз мажбуриятлари юзасидан жавобгарлик даражасини ошириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон мева ва сабзавотлар етиштириш бозорини ривожлантиришда энг аввало иқтисодий омил барибир бирламчи бўлиб қолишини кўзда тутиб, энг аввало, маҳсулот таннархини пасайтириши мумкин бўлган омилларга алоҳида эътибор қаратилиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Бунда давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигидан оқилона фойдаланган ҳолда, маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга улар етиштираётган маҳсулот ҳажми, сифати, нархи, харидорбоплигидан келиб чиққан ҳолда, инфратузилма объектларини қуриб бериш, табиий газ, электроэнергия, сув, солиқ ва божхона тўловлари каби йўналишлар аниқ манзилли имтиёзлар механизмларини ишлаб чиқиш керак.

Ўзбекистон ҳукумати томонидан белгиланган устувор вазифаларни бажариш доирасида янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажмларини ва уларнинг турини ошириш, уларни сотиш учун янги бозорларни ўзлаштириш бўйича чоралар кўрилмоқда.

2016 йилда давлатимиз раҳбари томонидан мева-сабзавот маҳсулотларининг экспорт ҳажмларини ошириш ва экспортёрлар учун қулай шарт-шароитлар яратишга йўналтирилган ўндан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Жумладан, 2016 йил 19 сентябрда янги мева-сабзавот, узум ва полиз маҳсулотларини экспорт қилишдан тушадиган валюта тушумини мажбурий сотуви ставкаси 50 дан 25 фоизга камайтирилиши тўғрисидаги қарорнинг қабул қилиниши мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт ҳажмини оширишга қўшимча туртки бўлди.

Давлат томонидан мева-сабзавот экспорти соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватланиши экспортнинг ўсишига ижобий таъсир кўрсатди. 2016 йил якунларига кўра, республика корхоналари

томонидан 818,5 минг тонна мева-сабзавот маҳсулотлари (38,3 фоизга кўпроқ), жумладан, сабзавотлар — 242,1 минг т (умумий экспорт ҳажмидаги улуши 29,6 %), мевалар — 229,6 минг т (28 %), полиз экинлари — 6,8 минг т (0,8 %), узум — 96,2 минг т (11,7 %), дуккакли маҳсулотлар — 120,2 минг т (14,7 %) ва қуритилган маҳсулотлар 124,5 минг т (15,2 %) миқдорида экспорт қилинган.

Ўтган йили 65 турдаги мева-сабзавот маҳсулотлари экспорт қилинган бўлиб, экспортнинг асосий ҳажми гилос (14,4 %), майиз (12,8 %), ўрик (7,63 %), узум (7,57 %), мош (6,91 %), помидор (6,86 %), нўхат (6,51 %), кукатлар (5,65 %), шафтоли (нектарин) (4,11 %) ва хурмо (3,96 %) меваларига тўғри келган.

Мева-сабзавот маҳсулотлари дунёнинг 43 та давлатига экспорт қилинди ва бу давлатлар қатори яна 9 та давлат билан тўлдирилди: биринчи марта Италия ва Испанияга консерванланган каперс (ковул), Ливанга грек ёнғоқлари, Вьетнамга майиз, Бельгияга қуритилган сабзавотлар, Швейцарияга узум ва қовун, Голландияга туршак, Исроилга майиз, Чехияга қуритилган мевалар ва майиз жўнатилди.

Умумий жаҳон экспортида Ўзбекистон йирик экспортёр давлатлар ўртасида 48-ўринни эгалламоқда.

Хорижий қайта ишлаш ва савдо компанияларини Ўзбекистонда етиштириладиган экологик тоза сабзавот, мева, узум ва полиз маҳсулотлари билан кенг кўламда таништириш, ушбу маҳсулотларни етиштирувчилар, қайта ишловчилар ва етказиб берувчилар ўртасида узоқ муддатли ҳамкорлик алоқалари ўрнатиш орқали экспорт ҳажмини ошириш мақсадида давлат раҳбари ташаббуси билан 2016 йил июль ва ноябрь ойларида Навбатдан ташқари ва I Халқаро мева-сабзавот ярмаркалари ўтказилди.

I Халқаро мева-сабзавот ярмаркасида ўттиздан ортиқ давлатдан савдо, логистика ва қишлоқ ҳўжалиги соҳасидаги вазирлик, идора, ташкилот ва компанияларининг 300 зиёд вакиллари иштирок этишди.

Халқаро мева-сабзавот ярмаркалари давомида хорижий компаниялар ва ҳамкорлар билан учрашувлар ва музокаралар ташкил этилди. Жумладан, музокаралар натижасида Россиянинг улгуржи савдо компаниялари “Тандер” АЖ ва “X5 Retail Group” билан янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини етказиб бериш бўйича шартномалар имзоланди.

I Халқаро мева-сабзавот ярмаркаси якунига кўра, жами умумий қиймати 1 009 млн доллар бўлган 1 421 минг тонна маҳсулотни экспорт қилиш бўйича шартномалар тузилди.

Мева-сабзавот маҳсулотларининг экспорт нархлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 30 сентябрдаги 4720-сонли Фармойишига асосан ўрнатилган тартибга кўра шакллантирилмоқ-

да. Бунда маҳсулот етказиб берувчилар ва харидорлар ўртасидаги ўзаро келишув, ташқи истеъмол бозорларидаги жорий нархлар конъюнктураси, Ўзстандарт агентлигида аккредитацияланган халқаро консалтинг компанияларининг маркетинг тадқиқотлари хулосалари инобатга олинади.

2016 йилда амалга оширилган ишлар якуни бўйича “Ўзагро-экспорт” АЖ томонидан йирик улгуржи компаниялари билан ҳамкорликда Россия Федерациясида 5та ва Қозоғистон Республикасида 2та савдо уйлари очилди. Мазкур савдо уйларига умумий қиймати 2,7 млн АҚШ доллари бўлган 4,2 минг тонна маҳсулот юкланди.

Бундан ташқари, Сибир федерал округига (унга умумий аҳолиси 19,0 млн кишидан ортиқ бўлган Россия Федерациясининг 12 та субъекти киради) мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш мақсадида I Халқаро мева-сабзавот ярмаркаси давомида Новосибирск шаҳрида савдо уйи очиш тўғрисида битим имзоланди.

Шу билан бир қаторда, экспорт географиясини кенгайтириш мақсадида Ҳиндистон, Германия, Польша, Латвия, БАА ва Беларусда савдо уйлари очиш бўйича ишлар якунланмоқда. 2017 йил охиригача бу савдо уйлари рўйхатдан ўтказилиб, ўз фаолиятини бошлайди.

Шунингдек, истеъмол бозорини диверсификациялаш мақсадида Қувайт, Омон, Япония ва Кореяда ҳам савдо уйлари очиш масаласи кўрилмоқда. Ушбу бозорларда Ўзбекистоннинг гилос, қовун, анор, ўрик, ловия, ёнғоқ, ерёғоқ, дуккакдилар ва қуритилган мевалар каби маҳсулотларига талаб катта.

Жумладан, дуккакли маҳсулотларни янги истеъмол бозорларига экспорт қилиш масаласи ўрганилиб, натижасига кўра Ҳиндистонга мош экспорт қилиш бўйича шартнома тузилди. 2016 йил IV кварталда Ҳиндистон компанияларига умумий қиймати 1 167,28 минг. долларлик 1 717,8 тонна ҳажмдаги мош маҳсулотининг илк партияси экспорт қилинди.

Ўзбекистоннинг мева-сабзавотчилик соҳасидаги салоҳияти тўғрисидаги маълумотни хорижий ҳамкорларга етказиш, янги ва қайта ишланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг экспорт ҳажмини ошириш мақсадида соҳа вакиллари томонидан тегишли хорижий ярмарка ва кўргазмаларда мунтазам иштирок этилмоқда. Жумладан, Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармаси кўмагида 2016 йил сентябрида Москва шаҳрида бўлиб ўтган «WorldFood Moscow—2016» халқаро кўргазмасида иштирок этилди. Кўргазма давомида ўтказилган музокараларда Россия, Белоруссия ва Украина бозорларига маҳсулотларимизни тизимли равишда етказиб бериш масалалари муҳокама қилинди. Музокаралар натижасига кўра, умумий қиймати 114 млн долларлик янги ва қайта ишланган мева-сабзавот

маҳсулотларини етказиб бериш бўйича экспорт шартномалари ва битимлар имзоланди.

Жорий йилда экспорт ҳажмларини оширишга йуналтирилган кенг куламли ишлар изчил давом эттирилиши режалаштирилган. Давлат раҳбари томонидан маҳсулот етиштириш ҳажмини кескин кўпайтириш юзасидан аниқ чора-тадбирлар қўрилаётгани, ўз навбатида, мева-сабзавот ва уни қайта ишлаш асосида тайёрланган маҳсулотлар экспортини янада ошириш имконини беради.

Фермер хўжаликларида мева ва сабзавотларни қайта ишлаб чиқаришда мини технологияларни техник-иқтисодий таҳлили ва муаммоларини ҳал қилишда илмий асосланган ёндашувлар тадқиқоти мавзуси бўйича 2015—2017-йиллар мобайнида бажарилган иш юзасидан қуйидаги натижаларни келтириш мумкин:

1. Мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий чора-тадбирлар натижасида қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий, ижтимоий ва мулкый муносабатлар ўзгариши юз берди.

Биринчидан, бозор иқтисодиёти шароитида ижобий фаолият кўрсатишлари учун зарур бўлган ҳуқуқий-меъёрий асослар яратилди. Қисқа муддатда иқтисодиёт соҳасига тегишли бўлган 100 дан ортиқ қонунлар ишлаб чиқилди ва ҳаётга жорий этилди. Улар қаторига Ўзбекистон Республикасининг “Ер кодекси”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида” каби қишлоқ хўжалиги тармоғига оид қатор қонунларни киритиш мумкин. Натижада, қишлоқ хўжалигида бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик, иқтисодий ва социал психологик усулларида фойдаланилганда қонунга асосланиш имконияти яратилди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигида ҳам амалда кўп укладли иқтисод таркиб топди. Бозор иқтисодиёти қонуниятлари талабига кўра, олиб борилган иқтисодий сиёсат натижасида, турли мулкчиликка асосланган хўжалик юритувчи субъектлар вужудга келди.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, хусусий мулкчиликка асосланган фермер хўжаликлари мустақамланди ва ривожланиб келмоқда. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг кўпайиб бориши ва ривожланиши бозор иқтисодиётининг учта устунидан бири ҳисобланган хусусий мулкчилик ҳам қишлоқ хўжалигида қарор топаётганидан ва ривожланаётганидан далолат беради. Фермер хўжалиги тарихан қисқа муддат ичида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини оқлади. Фермер хўжаликлари ўз моҳиятига кўра ресурсларни тежашни таъминлайди. Бу хўжаликларда моддий манфаатдорлик юқоридир. Бунда, меҳнат самарадорлиги юқори бўлиб кўпроқ фойда олишга қаратилган. Лекин бу борада ҳал этилмаган ва амалга оширилмаган айрим муаммолар мавжуд. Жумладан, фермер хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажмининг камлиги ва уларнинг ҳозирча заифлиги ва инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги, мини технологияларнинг етишмаслиги, етиштирилган маҳсулотларини сотиш каналларининг такомиллашмаганлиги каби муаммолари бунга мисол бўлиши мумкин.

Ҳозирда юртимизда фермер хўжаликларини қатор йилларга мўлжалланган ривожлантириш концепцияси қабул қилинган ва у муваффақиятли амалга оширилмоқда. Зарар кўриб ишлаётган ва истиқболи бўлмаган ширкатлар тугатилиб уларнинг ҳудудида кўрик-танлов асосида фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда ва ривожланиб келмоқда.

Учинчидан, бозор иқтисодиёти ривожланишини таъминловчи тўрт омилдан бири, ишбилармонлик ўз ўрнини топа бошлади. Қишлоқ хўжалигида икки юз мингдан ортиқ фермерлар фаолият кўрсатиб келмоқдалар ва улар ҳал қилувчи кучга эгадирлар.

2. Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш, унинг самарадорлигини янада оширишда хорижий мамлакатлар тажрибасини қуйидаги йўналишларга бўлиб ўрганиш ва татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир:

- фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш;
- фермер хўжаликларини дастлабки йилларда имтиёзли кредит маблағлари билан таъминлаш;
- фермер хўжаликларининг ўзаро ва бошқа ташкилотлар билан кооперациясини ташкил қилиш;
- фермер хўжаликларига ахборот-консалтинг, аудит ва бошқа хизматлар кўрсатиш ва ҳ.к.;
- фермер хўжаликларида етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш тизимини ривожлантириш;
- мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш тизимини шакллантириш ва ривожлантириш.

3. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва уларни қўллаб-қувватлаш мамлакат иқтисодиётининг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Аграр соҳани давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш ҳар бир ривожланган мамлакатларнинг диққат марказида туради.

Қишлоқ хўжалигининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда давлатнинг деҳқон ва фермер хўжаликларини тартибга солишдаги асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни белгилаш мумкин:

— **ҳуқуқий ҳимоялаш ва тартибга солиш вазифаси** — фермер хўжаликларининг барқарор ривожланишини ҳамда бошқа хўжалик юритувчи субъектлар билан тенг шароитларда фаолият юритишини таъминлашга имкон берувчи қонуний-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш ва уларга риоя этилишини назорат қилишни назарда тутати.

— **рағбатлантириш вазифаси** — хусусий тадбиркорлик ташаббуси, адолатли рақобат кураши ҳамда фермер хўжаликлари, шунингдек, уларга хизмат кўрсатувчи тармоқлар фаолиятини турли иқтисодий дастаклар ёрдамида рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чораларини ифодалайди.

— **тақсимлаш вазифаси** — ижтимоий адолат ва ҳимоялаш воситаси сифатида даромадларни қайта тақсимлаш, шунингдек, фермер хўжаликларининг моддий-техникавий ресурслардан имтиёзли асосларда фойдаланишига шароит яратилади.

— **ижтимоий кафолатлаш вазифаси** — ижтимоий таъминот ва ҳимоялашнинг самарали тизимини яратиш, шунингдек, фермер хўжаликларининг таълим, соғлиқни сақлаш ва маданий тадбирларга бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондириш билан боғлиқ бўлган чора-тадбирларни амалга оширади.

— **ахборот-маслаҳат таъминоти вазифаси** — фермерларнинг ахборот таъминоти тизимидан тенг шароитларда, тўсиқларсиз фойдаланиш имкониятини яратиш, улар учун иқтисодий муаммоларнинг самарали ечимини топиш, хом ашё ва ресурслар таъминоти, илғор техника ва технологияларни қўллаш юзасидан аниқ маслаҳатлар беришни назарда тутади.

— **ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш вазифаси** — халқаро бозорларда фермер хўжаликлари манфаатларини ҳимоялаш, имтиёзли божхона таърифлари ва солиқлар орқали экспорт учун қўлай иқтисодий муҳит ҳосил қилиш тадбирларини ишлаб чиқаради.

Фермер хўжаликларини бундан буён ривожлантириб бориш ва улар олдидаги муаммоларни ҳал этишда қишлоқ хўжалиги юксак ривожланган давлатлар тажрибасига суяниш фойдадан холи эмас, чунки, гарчи ҳар бир давлатнинг қишлоқ хўжалиги табиий-иқлимий шароит, ернинг унумдорлик даражаси ва кўпгина бошқа омиллари билан бир-биридан фарқ қилса-да, шу билан бирга, бутун дунё миқёсида фермер хўжаликларини ташкил этиш, ривожлантириш борасида ўзаро ўхшашлик ва умумий қонун-қоидалар мавжуд.

4. Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида муҳим стратегик вазифа — бу қайта ишлаш тармоғини тўлиқ техник қуроллантириш, уни замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозлаш, сифатли рақобатбардош истеъмол моллари ишлаб чиқаришнинг тугалланган занжирини ташкил қилишдир. Ҳозирги қишлоқ хўжалигининг асосий турларидан мева-сабзавот ва узумчилик маҳсулотларини чуқур қайта ишлашга катта эътибор берилмоқда. Бунинг аҳамиятли жиҳати шундаки, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлар, мантиқий тизим асосида амалга оширилмоқда. Жумладан, собиқ колхоз ва совхозлар, ширкат хўжаликлари тугатилиб, улар ўрнида фермерчилик ҳаракати ривожлантирилмоқда. Давлат ва мулк эгаси ўртасидаги муносабатлар шартномавий ҳуқуқий асосларга таяниб амалга оширилмоқда. Ушбу тармоқни ривожлантиришда албатта ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатларнинг ўрни ва аҳамияти жуда каттадир.

5. Президентимизнинг 2006 йил 24 августдаги "Қишлоқ хўжалиги учун мини-технологиялар ва ихчам ускуналарнинг халқаро

ихтисослаштирилган кўргазма-савдосини ўтказишни ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида "ги Қарорига мувофиқ, анъана тусини олган мазкур кўргазма-савдо айти муддао бўлмоқда, чунки этиштирилган мева-сабзавотларни сифатли қайта ишлаб чиқаришда замонавий мини-технологиялар ўта зарур ҳисобланади, шу тариқа юқорида қайд этилган кўргазмали савдо фермерларни замонавий техника-технологияга бўлган талабини қондириб келмоқда. Шунингдек, ўтган йили ушбу кўргазма-савдода юртимиз фермер хўжаликлари умумий қийматда 145,6 миллиард сўмлик қишлоқ хўжалиги техникалари, мини-технологиялар ва ихчам ускуналар харид қилиш бўйича 1180 та шартнома имзолашга эришилди.

6. Маълумки, фермер хўжаликларида этиштириладиган маҳсулотларнинг ҳаммаси ўз вақтида йиғиб-териб олинмайди, демак, сифати анча паст ҳолатда бўлади. Шу сабабли, бундай маҳсулотларни ички ёки ташқи бозорларга ҳам таклиф қилиб бўлмайди, натижада, уларнинг нархи тушиб кетади. Агарда жойларда мини-технологияларни ўрнатиб, мева-сабзавотларни қайта ишлаб чиқариш йўлга қўйилса, тайёр юқори сифатли, даромадли маҳсулотларни ички ва ташқи бозорларга чиқариш имконияти пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида, янги ишчи ўринлари ташкил этилишига, фермер хўжаликларнинг даромадлари бир неча баробар ортишига олиб келади.

Қишлоқ хўжалик техникасини харид қила олмаган фермерлар, айниқса, фаолиятининг биринчи йилида ата муаммоларга дуч келадилар. Шу сабабли ҳукумат ширкатлардан бўшаётган қишлоқ хўжалик техникасини янада самаралироқ ишлатишни тартибга солишга қарор қилди. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатиш учун муқобил машина-трактор парклари (МТП) ташкил қилинди ва тугатилаётган ширкатларнинг барча техникаси йиғилиб янги ташкил этилаётган фермер хўжаликларига берилмоқда.

7. Келажакда, масалан, Тошкент вилоятида ишлаб чиқарувчиларнинг ички ва ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида уларни тегишли йўналишлар бўйича бир нечта агросаноат кластерига бирлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай имкониятлар кўпроқ Зангиота, Қибрай, Бўстонлик, Қуйи Чирчиқ, Паркент, Юқори Чирчиқ ва Янгийўл туманларида мавжуд.

Бунда агросаноат кластерларини ривожлантиришнинг муҳим манбаларидан бири: бу — вилоятнинг Бўстонлик, Зангиота, Қибрай, Паркент, Юқори Чирчиқ, Қуйи Чирчиқ ва Янгийўл туманларида мева ва сабзавотлар этиштириш учун жуда қулай табиий-иқлим шароитининг борлигидир. Ушбу ҳудудларда мева маҳсулотларининг 72,8 фоизи, сабзавотларнинг 54,2 фоизи этиштирилади;

8. Ўрганиш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, туманларда маҳсулотлар экспортидаги қийинчиликлар (маъмурий чекловлар) ҳамда иссиқхоналарни иситишда табиий газга уланишга рухсат

этилмаслиги, юқори калорияли кўмир нархининг эса қимматлиги иссиқхоналарда етиштириладиган сабзавот маҳсулотлари миқдорининг қисқариши ҳамда нархининг юқори бўлишига сабаб бўлмоқда. Масалан, помидор нархи 2015 йил март ойида 2014 йил сентябр ойига нисбатан 10,2 мартага, бодринг нархи эса 2015 йил март ойида 2014 йил июл ойига нисбатан 8,9 мартага ошган. Мавжуд ҳолат ҳар йили такрорланаётган бўлиб, бу аҳоли истеъмоли ва инфляция даражасига салбий таъсир кўрсатувчи омиллардан бири ҳисобланади.

9. Тошкент вилоятининг соҳа ва тармоқлари бўйича SWOT-таҳлил натижалари қуйидагилардан иборат:

Кучли жиҳатлари (S)

- аҳоли таркибида 30 ёшгача бўлганлар улуши юқори;
- вилоятда республика йирик саноат корхоналарининг катта қисми жойлашган;
- саноат корхоналари юқори малакали инженер кадрлар билан таъминланган;
- аксарият шаҳар ва туманлар юқори бюджет салоҳиятига эга;
- ҳудуд минерал-ҳом ашё ресурсларига бойлиги ва иқлим шароити юқори жозибадорли инвестиция учун қулай;
- капитал ҳаракатини тезлаштириш имкониятини берувчи ривожланган транспорт инфратузилмаси айниқса, ривожланган темир йўллар тизими мавжуд;
- ҳудудга хорижий инвестицияларни жалб қилишда муҳим роль ўйновчи махсус иқтисодий зона фаолият кўрсатмоқда;
- минтақаларо иқтисодий алоқалар ва ҳамкорлик учун замин яратувчи қулай географик жойлашув (Тошкент шаҳрига яқин ва Қозоғистон билан чегарадош) агломерацион самарани кучайтириб, минтақаларо иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга хизмат қилади;
- ишлаб чиқаришда илмий-тадқиқот муассасалари ва тажриба-конструкторлик лабораторияларига эга ривожланган илмий ва инновацион салоҳият мавжуд;
- мева-сабзавот, гўшт, сут, жун, тери каби қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлашда қулай табиий шароит ҳамда маҳаллий хом ашё базаси ривожланган;
- минтақаларо иқтисодий алоқаларни ривожлантиришга, ҳудудда транспорт-логистика марказини жойлаштиришга хизмат қилувчи транспорт билан боғлиқ қулай ҳолат мавжуд;
- минтақада мавжуд иссиқлик ва гидроэлектр станциялари электр энергия тизимининг ишончлилиги ва барқарорлигини таъминлайди;
- табиий ва рекреацион ресурсларга, тарихий ва маданий ёдгорликларга бой қўриқхоналар, дарё ва сойлар кўп.

Заиф жиҳатлари (W)

- узоқ муддатли истиқболда аҳоли таркибида кекса ёшдагилар улушининг ортиб бориши;
 - вилоятда бюджет салоҳияти заиф ва субвенцион туманларнинг кўплиги;
 - саноатни модернизациялашда хорижий инвестициялар иштирокининг сустлиги;
 - юқори қўшилган қийматли маҳсулот ишлаб чиқарадиган тармоқлар ривожланишининг сустлиги;
 - қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик кўрсаткичларининг пастлиги;
 - мева ва сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш қувватларининг пастлиги;
 - электр таъминотидаги узилишларнинг иқтисодиёт тармоқлари фаолиятига салбий таъсирининг юқорилиги;
 - ишлаб чиқариш базасини янгилашда асосий капиталга инвестициялар киритишнинг сустлиги;
 - вилоят саноат тармоқларида асосий фондлар эскириш даражасининг юқорилиги;
 - айрим тармоқларда импорт хом ашёсига боғлиқликнинг юқорилиги;
 - саноатнинг анъанавий тармоқларида машина ва ускуналарнинг маънавий ва жисмоний эскирганлиги сабабли, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг норақобатбардошлиги;
 - эскирган технологияга асосланган саноат корхоналарида атмосферага водород сульфид чиқарилиши билан боғлиқ экологик танглик;
 - савдо ва умумий овқатланиш соҳасида норасмий фаолият улушининг юқорилиги;
 - ҳудудлар экспортининг юқори даражада концентрацияланганлиги ва диверсификация даражасининг пастлиги, экспорт таркибида хом ашё маҳсулотлари ҳажмининг юқорилилиги;
 - саноат ва хизматлар соҳасида юқори малакали технолог, инженер, менежер ва маркетингларнинг етишмаслиги;
- ## **Имкониятлар (O)**
- минтақада инженер-техник ходимларни тайёрлаш бўйича кучли мактабни шакллантириш имкониятининг кенглиги;
 - муқобил энергия манбаларининг мавжудлиги;
 - вилоятнинг пойтахтга қўшни ҳудуд эканлиги қўшимча инвестиция ва ресурслардан фойдаланишга имконият яратиши;
 - саноатнинг қайта ишловчи тармоқларини янада ривожлантириш имконини берувчи катта табиий (минерал) ҳамда қишлоқ хўжалик хом ашёларининг мавжудлиги;
 - қишлоқ хўжалиги хом ашёларини қайта ишлаш тармоқларида иш ўринларини ташкил этиш имкониятларининг кенглиги;

- вилоятнинг транзит салоҳиятидан самарали фойдаланиш;
- экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи ҳамда юқори технологияга асосланган ишлаб чиқариш лойиҳаларини амалга ошириш имкониятларининг мавжудлиги;
- электроника, машинасозлик, кимё ва фармацевтика каби юқори технологияли тармоқларда инвестицион лойиҳаларни амалга оширишда ҳудуднинг юқори салоҳиятидан фойдаланиш;
- қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари ҳажмини оширишда ер ва сув ресурсларининг мавжуд захираларидан самарали фойдаланиш;
- вилоятнинг тоғолди ҳудудларида винобоп ва ҳўраки узум етиштиришни кенг ривожлантириш имкониятларининг юқорилиги;
- минтақалараро хизматларни амалга оширувчи улғуржи савдо ва логистика хизматини ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитнинг мавжудлиги;
- минтақалараро агрологистика марказларини ташкил этиш ва фаолиятини самарали йўлга қўйиш;
- маҳаллий ташаббускорликка асосланган лойиҳаларни амалга оширишда йирик ва кичик корхоналар ўртасидаги ҳамкорликни рағбатлантириш, кооперацион алоқаларни кенгайтириш;
- илмий, юқори технологияларга асосланган ва инновацион лойиҳаларни амалга ошириш мақсадида технопарклар ташкил этиш;
- саноатнинг мавжуд асосий тармоқларини қўшилган қийматни яратишнинг занжирсимон боғлиқлиги асосида ривожлантиришга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш;
- ҳар бир туман ва шаҳарда саноатнинг ўсиш нуқталарини шакллантириш асосида хом ашёни чуқур қайта ишлаш ва ёрдамчи ишлаб чиқаришни ривожлантириш;
- озиқ-овқат, енгил саноат маҳсулотлари ҳамда қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда маҳаллий хом ашёдан кенг фойдаланган ҳолда, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;
- саноат корхоналарига замонавий хизмат кўрсатувчи аутсорсинг хизматларини кенг жорий этиш;
- минтақада қўплаб тарихий обидалар ва қадимий археологик ёдгорликлар ҳамда ноёб табиий шароит асосида туризмни, айниқса экологик туризмни ривожлантириш имкониятларининг юқорилиги;
- сифатли туристик маҳсулотлар дестинациясини ташкил этиш;
- экспорт таркибида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулотлар улушини ошириш, янги экспорт брендларини яратиш;
- чет эл бозорларида маҳаллий маҳсулотлар экспортини кенгайтириш мақсадида мавжуд ишлаб чиқариш базаларида маркетинг ва брендингни ривожлантириш;
- ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ва экспорт қилинадиган тайёр маҳсулотлар сифатини ошириш имконини берадиган энергия, ресурс ва материал тежовчи технологияларни ривожлантириш;

- туризмнинг гастронимик, соғломлаштириш ва зиёрат турларини ҳамда экотуризм, агротуризмни ривожлантириш ҳисобига туристик хизматлар, хусусан, меҳмонхона хизматлари экспортини кенгайтириш.

Хатарлар (Т)

- меҳнат ресурслари таркибида ёшларнинг кўплиги маҳаллий меҳнат бозорида босимни келтириб чиқариши мумкин. Ёшлар орасида ишсизлик даражасининг ортиши, меҳнат миграциясининг кучайиши, чет элда бўлган пайтида турли хил оқимлар таъсирига тушиб қолиши;

- туман ва шаҳарлар маҳаллий бюджет даромадлари ўртасидаги тафовутларни сунъий йўқотиш натижасида донор туманларнинг бюджет даромадларини оширишга бўлган қизиқишнинг йўқолиб бориши;

- инвестицияларнинг асосий қисми саноатнинг хом ашё ва энергетика соҳаларига йўналтирилиши иқтисодиётнинг узоқ муддатда табиий ресурсларга боғлиқлик даражасини кучайтириши мумкин;

- ишлаб чиқариш инфратузилмаларидан (электрэнергияси, табиий газ, сув ва ҳ.к.) фойдаланиш имкониятлари чекланганлиги кичик бизнесни ривожлантириш учун тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишга тўсқинлик қилиши;

- фонд бозорлари ва замонавий корпоратив бошқарувнинг ривожланмаганлиги йирик саноат ишлаб чиқариш бирлашмаларида инвестиция лойиҳалари самарадорлигининг пасайишига олиб келиши мумкин;

- халқаро капитал бозорида вилоятнинг ижобий қиёфасини шакллантириш ва унинг жозибадорлигини намоён этишнинг сустиги чет эл капиталини жалб қилиш имкониятларини чеклайди;

- Олмалиқ шаҳрида зарарли чиқиндилар билан боғлиқ экологик ҳолатнинг ёмонлашиши аҳолининг соғлигига хавф туғдириши ва туризмни ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатиши мумкин;

- айрим саноат шаҳарларида (Чирчиқ ва Ангрен) ишлаб чиқариш қувватларидан паст даражада фойдаланилаётганлиги ушбу корхоналарда банд бўлган мутахассисларнинг иш ўринлари тўлиқ ёки қисман қисқартирилишига, натижада юқори малакали техник ходимлар йўқотилиш ҳолатларига олиб келиши мумкин;

- сабзавот маҳсулотларини иссиқхоналарда етиштиришни кўпайтириш борасидаги мавжуд муаммоларнинг (табиий газ, юқори калорияли кўмир таъминоти, экспорт масалалари) ўз вақтида ечимини топмаслиги вилоятнинг анъанавий ташқи бозорларининг йўқотилиши ҳамда вилоят ва Тошкент шаҳар бозорларидаги нархнаво беқарорлигининг сақланиб қолишига олиб келиши мумкин;

- нархларнинг ўзгарувчанлиги жаҳон хом ашё бозорларида вазият ёмонлашган тақдирда иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайишига олиб келиши мумкин;

- мавжуд хом ашё экспорти моделининг сақланиши вилоят иқтисодиётини модернизациялаш жараёнларини, унинг ижтимоий ва инновацион йўналишига тўқинлик қилади;

- қишлоқ хўжалигида агротехника қоидаларига амал қилмаслик, белгиланган схемада алмашлаб экишни жорий этмаслик ер ресурслари ҳолатининг янада ёмонлашувига олиб келади;

- қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган сув ресурсларидан фойдаланишда сув сарфини аниқ ўлчаш тизимининг йўлга қўйилмаганлиги ортиқча (самарасиз) сув сарфига ҳамда ер ости сувларининг кўтарилишига олиб келади;

- ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳасида валюта ресурсларига бўлган талабни расмий равишда қондира олмаслик натижасида қора бозорга бўлган босим ортиб бориши ҳамда кўплаб субъектларни тўлиқ ёки қисман норасмий фаолият турига ўтиб кетиш хавфининг янада кучайишига олиб келиши мумкин.

10. Қишлоқ хўжалиги Хоразм вилояти иқтисодиётининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Буни соҳанинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги ва бандликдаги улуши ўртача республика кўрсаткичидан қарийб 2 баробар юқорилиги билан ҳам изоҳлаш мумкин.

Қишлоқ хўжалиги таркибий тузилишида деҳқончилик маҳсулотлари улуши 2005-2015 йиллар давомида 5,6 фоизга ўсиб, бугунги кунда 52,3 фоизни ташкил этмоқда. Бу асосий турдаги маҳсулотлар, жумладан сабзавот, полиз маҳсулотлари, картошка, мева ва узумнинг ялпи ҳосили ўсишига эришилгани билан боғлиқ бўлиб, республика ўртача кўрсаткичидан бирмунча юқоридир.

Хоразм вилоятида 2005–2015-йиллар давомида мева маҳсулотлари ялпи ҳосили 3,3 баробар кўпайиб, бунга асосан ҳосилдорлик ўсиши ҳисобига эришилган. Минтақа мева ҳосилдорлигининг юқорилиги бўйича мамлакатимизда Бухоро, Андижон ва Навоий вилоятларидан кейинги 4-ўринни эгаллайди. Вилоятда 60 фоизга яқин мева маҳсулотлари фермерлар томонидан етиштирилади. Фермерларга қарашли ер майдонларининг 2,5 фоизи боғлардан иборат эканлиги бу борада ҳали фойдаланилмаётган имкониятлар кўплигидан далолат беради. Охирги 5 йилда мамлакат миқёсида қабул қилинган дастурлар асосида вилоятда 869 гектар (шундан 59 гектари интенсив) янги боғлар ташкил этилиб, 2 минг гектардан ортиқ боғлар реконструкция қилинган. Вилоятдаги боғларнинг асосий қисми Шовот (“Соҳибкор”, Махтумқули номидаги ва “Меҳнатобод” қишлоқ фуқаролар йиғинлари), Хива (“Саёб”, “Журён” ва “Шомохулум” қишлоқ фуқаролар йиғинлари), Урганч (“Қорамон”, “Пахтакор” ва “Истиқбол” қишлоқ фуқаролар йиғинлари) ва Боғот (“Найман” ва “Кулонқорабоғ” қишлоқ фуқаролар йиғинлари) туманларида жойлашган бўлиб, улар томонидан мева маҳсулотларининг қарийб ярми етиштирилмоқда.

Шу даврда узум етиштириш ҳажми 3 мартага ошган бўлса-да, уни аҳоли жон бошига ҳисоблаганда, ўртача республика кўрсаткичига нисбатан 2,2 баробарга камдир. Вилоятда етиштирилаётган узумнинг 60 фоиздан ортиғи Боғот, Урганч ва Ҳазорасп туманлари ҳиссасига тўғри келади. Ҳукумат дастури асосида охириги 5 йил давомида вилоятда 500 гектар янги узумзорлар ташкил этилган бўлса-да, фермер ҳўжаликлари умумий экин майдонининг атиғи 0,2 фоизини тоқзорлар ташкил этади.

Боғот туманидаги “Деҳқонобод” қишлоқ фуқаролар йиғини узумчиликка ихтисослашган. Туманда етиштирилаётган узумнинг 80 фоиздан ортиғи ушбу ҚФЙ ҳиссасига тўғри келиб, маҳсулотнинг асосий қисми экспорт қилинмоқда. Тоқ сувни кам талаб қилиши, шўрга чидамли эканлиғи ва бу заминда етиштирилаётган узум таъми бўйича устунлиғи эътиборга олинадиган бўлса, вилоятда бу борадаги мавжуд устунликлардан самарали фойдаланилмаяпти, дейиш мумкин.

11. Хоразмда сўнги йилларда экилмай келинаётган 27,2 минг гектарсуғориладиган (ёки вилоятдаги ерларнинг 11 фоизга яқин) экин майдонларидан самарали фойдаланиш ҳам муҳим стратегик аҳамиятга эга.

Маҳаллий мутахассислар фикрини эътиборга олган ҳолда, бу ерларнинг 14 минг гектарида боғ ва тоқзорлар, 6,3 минг гектарида бошоқли ўсимликлар, 5,6 минг гектарида тут плантациялари ташкил этиш, қизилмия ўсимлиғи ва ем-хашак етиштириш, шунингдек, 1,3 минг гектарига сабзавот ва полиз маҳсулотлари экиш тавсия этилади. Ушбу экин майдонларининг асосий қисми сув таъминоти қониқарсиз бўлган Ҳазорасп, Қўшқўпир ва Янгиариқ каби туманларга тўғри келаётганлиғи сабабли, экин турларини жойлаштиришда уларнинг сувга бўлган талабидан келиб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Мавжуд экин майдонларидан самарали фойдаланиш ҳисобига ҳисоб-китобларга кўра, мева ва узумни етиштириш 3,3 баробарга, сабзавот ва полиз маҳсулотларини эса 1,9 баробарга ҳамда бошоқли экинларни 1,8 баробарга кўпайтириш имконияти бор экан.

12. Қўшни ҳудудлар билан ҳамкорлик қилиш ҳам аҳоли бандлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, Қорақалпоғистон Республикасида хоразмлик деҳқонлар ёлланган ҳолда шоли етиштираётгани, паррандачилик ҳўжаликларини ташкил қилаётганлигини эътиборга оладиган бўлсак, тадбиркорлик муносабатларини минтақалар ва иш берувчилар билан ўзаро расмий келишув асосида ташкил этиш деҳқонларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг фаолиятига расмий тус бериш имкониятини яратади. Қорақалпоғистон Республикасида ҳозирги вақтда фойдаланилмай келинаётган 270 минг гектардан ортиқ суғориладиган ер майдонларининг мавжудлиғи бу борада яхши имкониятдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг “Рақобат тўғрисида”ги Қонуни (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 1-сон, 5-модда).

2. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислон Каримовнинг 2013-йилнинг асосий якунлари ва 2014-йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2014 йил 19 январь.

3. Abdugʻaniyev A., Abdugʻaniyev A.A. Qishloq xoʻjaligi iqtisodiyoti. Oliy oʻquv yurtlarining iqtisodiy taʼlim yoʻnalishi talabalari uchun darslik. T.: ADIB NASHRIYOTI, 2011.

4. Абдиев М.Ж. Проблемы производства и переработки плодово-овощной продукции. — Монография. Ташкент, 2013.

5. Агаркова Л.В. Перспективы развития плодовоовощного под-комплекса // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2014. — № 7.

6. Агаркова Л.В. Экономический механизм повышения конкурентоспособности продукции плодовоовощеконсервного производства АПК. — Ставрополь: Ставропольское книжное издательство, 2014.

7. Agarkova L.V. Prospects of a fruit and vegetable subcomplex development // Economy of the agricultural and food processing enterprises. — 2014.

8. Б.К.Артиков, И.А.Бакиева. Фермерлик ҳўжалик фаолиятини ривожлантиришда хорижий мамлакатлар тажрибасини қўллаш. Техника юлдузлари, 2015, №2-3.

9. A brochure "On results of the international business seminar "Packing and exporting agricultural production". Tashkent, 2014.

10. А.Р.Бакиев, О.Ш.Исмаилов, З.А.Абдурахмонова, И.А.Бакиева. Фермер ҳўжаликларини барқарор ривожлантиришнинг долзарб масалалари. ТошДТУ хабарлари, 2015. №1.

11. А.Р.Бакиев, О.Ш.Исмаилов, З.А.Абдурахмонова, И.А.Бакиева. Фермер ҳўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. ТошДТУ хабарлари, 2015. №2.

12. А.Р.Бакиев ТашДТУ, О.Ш. Исмаилов ТДПУ, Бакиева И.А ТМИ., З.А.Абдурахманова. Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаб чиқаришда мини-технологияларнинг ўрни. ТашДТУ, Техника yulduzlari, 2015, №4.

13. Bakiev A.K., Bakieva U.A., Abdurahmonova Z.A. Economic and social results of fruit and vegetable producing and processing in the Republic of Uzbekistan. Journal of the Technical University of Gabrova. Volume 52. 2016, pages 84-86.

14. Бакиева И.А., Усмонова Н.Д., Производство и экспорт плодовоовощной продукции в Республике Узбекистан. Журн. Молодой учёный. 2015.
15. Бакиев А.Р., О.Ш.Исмаилов., Бакиева И.А., Абдурахмонова З.А. Некоторые проблемы переработки плодовоовощной продукции в Республике Узбекистан. ТошДТУ хабарлари, 2016, №1.
16. Бакиев А.Р., О.Ш.Исмаилов., Бакиева И.А., Абдурахмонова З.А. Ўзбекистон фермер-хўжаликларида мева ва сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашни ташкил этишнинг чет эл тажрибаси. ТошДТУ хабарлари, 2016, №2.
17. Бакиев А.Р., Бакиева И.А., Умурзаков Ж.Ш. Перспективы развития производства и экспорта плодовоовощной продукции в Узбекистане. Журнал “Экономика и финансы”, 2017, №2.
18. Брошюра. Итоги международного бизнес-семинара Упаковка и экспорт сельскохозяйственной продукции. Ташкент, 2014.
19. Дилмородов О.Г. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида мева-сабзавотчилик мажмуида маҳсулот сотишнинг логистик занжирини такомиллаштириш. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореф. – Т.: 2010.
20. Zaynutdinov Sh.N., Kadirxodjaeva N.R. Bozor nazariyasi. Darslik. – Т.: TDIU, 2007.
21. Исмаилов О.Ш. Агробизнес – иқтисодий таянчи. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, 2007. №7.
22. Исмаилов О.Ш. Ўзбекистон озиқ-овқат саноатида тадбиркорликнинг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: Тошкент, Фан ва технологиялар, 2012.
23. Исмаилов О.Ш. “Агробизнес-иқтисодий таянчи” Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. 2017.
24. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодийтимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-жилд – Т.: Ўзбекистон, 2008.
25. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
26. Ф. Каримов ва бошқалар. Кичик бизнесни бошқариш. Дарслик. Т, 2014.
27. Ф. Каримов ва бошқалар. Кичик бизнесни бошқариш. Дарслик. Т, 2011.
28. Солиев А., Бузрукхонов С. Маркетинг, Бозоршунослик. Дарслик. – Т.: Иқтисод-Молия, 2010.
29. Синяева И.М., Земляк С.В., Синяев В.В. Практикум по маркетингу / Под ред. проф. Л.П. Дашкова. 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2009.
30. Сирожиддинов К.И. Фермер хўжаликлари иқтисодий диагностикасини такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий

даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Тошкент, 2012.

31. Сельское хозяйство Узбекистана. Статистический сборник. — Ташкент, 2005—2014.

32. Д.Хабибуллаев., И.А.Бакиева, ТМИ Бозор муносабатлари шароитида фермер хўжаликларини иқтисодий барқарор ривожлантириш йўллари. Техника юлдузлари, № 1, 2015.

33. Р.Ҳ.Ҳусанов, М.Қосимов. Деҳқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари, Т.: Чўлпон, 2000.

34. Курбонов А.Б. Агросаноат мажмуида кичик тадбиркорликни ривожлантириш йўналишлари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Тошкент, 2010.

35. Қосимова М.С., Юсупов М.А., Эргашходжаева Ш.Ж. Маркетинг. Дарслик. Т.: ТДИУ, 2010.

1. КЎП ТАРМОҚЛИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ УЧУН ТАШКИЛИЙ МАСАЛАЛАРИ БЎЙИЧА ИМТИЁЗЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 30 августда қабул қилинган "1998 йил 9 апрелдаги "Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-1989-сонли Фармонига ўзгартириш киритиш ҳақида"ги ПФ-3305-сонли Фармонига мувофиқ:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлаш билан шуғулланаётган ҳамда ўртача йиллик ишчилар сони 50 кишидан кўп бўлмаган *фермер хўжаликлари кичик корхоналар* мақомига эга.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 мартдаги "Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини кўпайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-308-сонли қарорига мувофиқ:

- шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларида қорамол боқиш билан банд бўлган шахслар, ўзлари етиштирган чорвачилик маҳсулотларидан қандай фойдаланишларидан қатъий назар, иш билан таъминланган аҳоли тоифасига киритилади ва *"Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида"ги* Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ пенсия билан таъминланиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 23 мартдаги ПҚ-308-сонли қарорига мувофиқ:

- шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжалигида қорамол ўстириш билан шуғулланувчи жисмоний шахсларга пенсиялар тайинлашда меҳнат стажи улар томонидан бюджетдан ташқари *пенсиясига сугурта бадаллари бир йилда энг кам ойлик иш ҳақининг камида тўрт ярим баравари миқдорида* ҳисоблаб чиқилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сонли қарорига асосан:

- Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлигига қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тайёрловчилар, мол етказиб берувчилар ва хизмат курсатувчи ташкилотлар томонидан тузилган шартномаларнинг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш белгиланган. Мазкур тартибга асосан фермер хўжаликларига шартнома тузиш ва уларни ижросини таъминлашда устувор мавқега эга эканлиги белгиланган.

- фермер хўжаликлари фаолияти юзасидан асоссиз равишда текширишлар ўтказиш қонун ҳужжатлари билан таъқиқлаб қўйилган.

Гўшт-сут маҳсулотларини саноат асосида қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш:

■ 2009 йилнинг 1 июлидан бошлаб гўшт-сут маҳсулотларини саноат асосида қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш фақатгина юридик шахс шаклида фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектлари томонидан амалга оширилиши;

■ бу корхоналарга ўз маҳсулотларини автофургонларда аҳолига нақд пулга сотиш ҳуқуқи берилиб, нақд пул маблағлари конун ҳужжатларда белгиланган тартибда ҳар куни инкассация қилиниши;

■ микрофирмалар ва кичик корхоналарнинг ягона солиқ тўловини 50 фоизга камайтириш, бўшайдиган маблағларни ишлаб чиқариш корхоналарини техникавий қайта жиҳозлаш ва модернизациялашга, шу жумладан янги лабораториялар барпо этиш ва мавжудларини жиҳозлашга, янги маҳсулот турлари ишлаб чиқариш-ни ўзлаштиришга, шунингдек хом-ашё базасини ривожлантиришга мақсадли тарзда йўналтириш;

■ гўшт ва сут етиштириш ҳамда уларни қайта ишлашда фойдаланадиган, республикада ишлаб чиқарилмайдиган ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхатларга мувофиқ четдан олиб келинадиган технология ускуналари, уларнинг эҳтиёт қисмлари, ёрдамчи материаллар, таркибий қисм ва компонентларни божхона тўловлари тўлашдан озод қилиш каби имтиёзлар берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 август-даги "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-4354-сон Фармонига мувофиқ:

■ давлат ва назорат идораларининг корхоналар молиявий-ҳўжалик фаолиятига аралашувини кескин камайтириш ҳамда тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий эркинлиги ва ҳуқуқларини сезиларли равишда кенгайтириш бўйича чоралар қабул қилинди. Янги ташкил қилинган *кичик корхоналар ва микрофирмаларни режали солиқ текширувларидан озод этиш муддати икки йилдан уч йилга узайтирилди*. Солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ўз вақтида тўлаётган, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг барқарор ўсиш суръатлари ва рентабеллигини таъминлаётган *кичик тадбиркорлик субъектларида уч йил давомида солиқ текширувларини ўтказиш тақиқланди*.

■ тадбиркорлик фаолияти субъектларининг давлат бошқаруви идоралари, солиқ ва назорат тузилмалари билан ўзаро муносабатларида очиқлик ва шаффофликни таъминлаш, ҳисоботлар тизими ҳамда молия, солиқ ва статистика идораларига ҳисоботларни топшириш механизмини уларни электрон тизим бўйича тақдим этишга босқичма-босқич ўтиш орқали тубдан соддалаштириш;

■ тадбиркорлик фаолияти субъектларининг барча даражадаги давлат бошқаруви идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари, тижорат банклари билан ўзаро муносабатларида тадбиркорлар ҳуқуқлари устуворлиги принципитга амал қилинади, яъни унга мувофиқ, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардаги бартараф этиб бўлмайдиган барча зиддиятлар ва ноаниқликлар тадбиркорлар фойдасига талқин этилади.

■ 2012 йилнинг 1 январидан саноат соҳасидаги микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси 6 фоиздан 5 фоизга камайтирилди.

■ 2011 йилнинг 1 октябридан бошлаб шундай тартиб жорий этилсинки, унга мувофиқ: солиқлар, божхона божлари ва йиғимлари, шунингдек, бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддатларини бузганлик учун пеня миқдори кечиктирилган ҳар бир кун учун пеняни ҳисоблаш тартиби сақланган ҳолда, амалдаги миқдорига нисбатан учдан бир қисмга камайтирилади;

■ юридик шахслар текширувлар натижалари бўйича қўшимча ҳисобланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни, шунингдек, молиявий санкцияларни ундириш тўғрисида қарор қабул қилинган кундан бошлаб олти ой мобайнида тенг улушларда тўлаш ҳуқуқига эга.

■ 2011 йил 1 сентябрдан кичик бизнес субъектларидан тижорат банкларида миллий валютада ҳисоб рақами очганлик учун тўлов ундиришни бекор қилиш;

■ тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг келишилган ҳажмда кредитлар ажратиш ҳақидаги аризаларини кўриб чиқиш муддатини уч банк кунидан ошмайдиган муддат билан чеклаш

■ ҳўжалик субъектлари томонидан савдо ва сервис соҳасида харид қилинадиган товар (иш, хизмат)лар учун корпоратив пластик карталаридан фойдаланган ҳолда тўловларни амалга оширишда тўлов терминаллари чекларини бирламчи бухгалтерлик ҳужжатларига тенглаштириш;

■ кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига банк муассасаларига энг кам иш ҳақининг йиғирма баробари миқдоригача бўлган нақд пул тушумини мустақил топшириш ҳуқуқини бериш.

■ Микрофирмалар ва кичик корхоналар ўзи ишлаб чиқарган товар (иш, хизмат)ларни экспорт қилишдан тушадиган валюта тушумининг 50 фоизини мажбурий сотишдан озод этилди.

■ юридик шахслар учун солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаш билан боғлиқ бўлмаган санкциялар бекор қилинди, айти пайтда такрорий қонунбузарликка йўл қўйган ҳўжалик субъектларининг мансабдор шахсларининг маъмурий жавобгарлиги икки баробарга оширилди;

■ божхона назорати муддатини уч йил билан чеклаш, шунингдек, товарлар божхона назоратидан ўтказилгандан бир йил кейин, божхона тўловларини қўшимча ҳисоблаш таъқиқланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги "Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташкил қилишни янда такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-4478-сонли Фармониға мувофиқ:

• "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги Қонун ва бошқа қонуности ҳужжатларига кўп тармоқли фермер хўжаликларини ривожлантириш учун зарур шароитларни яратиш, шу асосда фермерлик фаолиятининг молиявий барқарорлигини ва самарадорлигини оширишни назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчаларни киритилди.

Шунингдек, *Солиқ кодексига:*

- фермерлар кенгашларига давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари, уларнинг мансабдор шахслари хатти-ҳаракатлари устидан фермер хўжаликлари манфаатларини кўзлаб судга даъво аризаларини тақдим этганда давлат божи тўлашдан озод этишни назарда тутувчи қўшимча;

- пахта хом ашёсини йиғиб-териш бўйича мавсумий қишлоқ хўжалик ишларига жалб қилинадиган ишчиларга тўланадиган иш ҳақини жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғидан озод қилишни назарда тутувчи ўзгартириш;

- томчилаб суғориш тизимини жорий қилган фермер хўжаликларини томчилаб суғориладиган ер участкаси бўйича 5 йил муддатга ягона ер солиғини тўлашдан озод этишни назарда тутувчи ўзгартиришлар киритилган.

Қонунларға киритилган ўзгаришлар 2013 йилнинг 7 октябрида қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгариш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек, айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида»ги ЎРҚ-355-сонли Ўзбекистон Республикасининг Қонунида ўз аксини топди (Қонунчилик палатаси томонидан 2013 йил 31 июлда қабул қилинган. Сенат томонидан 2013 йил 22 августда маъқулланган. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 41-сон, 543-модда).

"Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисидаги Низом"ға мувофиқ:

• фермер хўжаликларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш мақсадида фермер хўжаликлари билан тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида контрактация шартномалари

ҳамда моддий-техника ресурслари етказиб бериш учун шартнома-лар тузишда туман фермерлари кенгашларининг ҳуқуқшунослари иштирок этишини назарда тутувчи қўшимчалар киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув ҳўжалиги Вазирли-гининг 2012 йил 27 январда "Супер элита, элита ва кейинги авлод-ларга мансуб уруғлик пахта етиштириш ҳуқуқига эга бўлиш учун ҳўжаликлар ўртасида танлов ўтказиш тартиби тўғрисида Низомга қўшимча киритиш ҳақида"ги 1551-2-сон буйруғи ва "Супер элита, элита ва кейинги авлодларга мансуб уруғлик галла етиштириш ҳуқуқига эга бўлиш учун ҳўжаликлар ўртасида танлов ўтказиш тартиби тўғрисида Низомга қўшимча киритиш ҳақида"ги 1794-1-сон буйруғи ишлаб чиқилди ва Адлия вазирлигидан рўйхатдан ўтказилди.

Шунингдек, пахта хомашёси етиштириш ҳосилдорлигини ва хажмларини кўпайтиришда фермер ҳўжаликларининг манфаатини ошириш мақсадида "Давлат эҳтиёжлари учун пахта хом ашёсини етказиб бериш бўйича шартнома мажбуриятларини бажарган фермер ҳўжаликларига контрактация шартномасидан ортиқча топширган пахта хом ашёсини қайта ишлашдан олинган пахта шроти (кунжараси) ва пахта чигити шелухасини сотиш тартиби тўғрисидаги Низом" ишлаб чиқилди. Ушбу Низомни тасдиқлаш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 5 августдаги 218-сонли қарори қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 15 майдаги "Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-4725-сонли Фармониға мувофиқ:

1. Тадбиркорлик фаолиятиға ноқонуний аралашиш ва тўсиқчилик қилиш, хусусий мулкдорлар ҳуқуқларини бузганлик учун давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органларнинг мансаб-дор шахслари жавобгарлигини жиноий жавобгарликка тортиш даражасиғача тартиб белгиланди:

- хусусий мулкни ҳимоя қилиш кафолатини кучайтириш, тадбиркорлик фаолиятини тартибға соладиган маъмурий ва жиноят қонунчилигини либераллаштириш жараёнини давом эттириш;

- барча турдаги рўйхатдан ўтказиш, рухсат бериш ва лицен-зиялаш, шунингдек, ташқи иқтисодий фаолиятни амалға ошириш билан боғлиқ тартиб-таомилларни янада соддалаштириш;

- хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлан-тириш учун зарур шарт-шароит ва имкониятлар яратиш, уларнинг моддий ва кредит ресурсларидан фойдаланишини кенгайтириш, бизнес муҳитни яхшилаш.

2. 2015 йилнинг 1 июлидан бошлаб:

- микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари фаолиятига оид барча текширувлар режали тартибда назорат органлари томонидан тўрт йилда бир мартадан, бошқа хўжалик субъектларида эса фақат Ўзбекистон Республикаси Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика кенгаши қарорига асосан уч йилда бир мартадан қўп бўлмаган тартибда амалга оширилади;

- молия-хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган режали текширувлар ўтказиш муддати 10 календарь кунидан ошмайди;

- тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини режали текширишлар фақат сўнгги режали текширувдан кейинги даврни қамраб олади;

- қўзғатилган жиноий ишлар муносабати билан хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан хўжалик юритувчи субъект жалб этган адвокатлар, албатта, иштирок этган ҳолда (хўжалик юритувчи субъект томонидан ушбу ҳуқуқ рад этилиш ҳолатлари бундан мустасно) амалга оширилади;

- Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 184-моддасида назарда тутилган жиноятни (солиқлар ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш) биринчи марта содир этган, жиноят аниқлангандан кейин 30 кун ичида давлатга етказилган зарарни тўлиқ қоплаган, пеня ва бошқа турдаги молиявий санкцияларни тўлаган шахсга нисбатан жиноий иш қўзғатилмайди ва у жавобгарликдан озод қилинади.

3. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси томонидан:

- тадбиркорлик фаолияти эркинликлари кафолатлари тўғрисидаги қонунчиликнинг қатъий ижро этилишида қабул қилинган нормаларни амалиётга жорий этиш устидан назоратни кучайтириш, тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бузганлик учун ваколатли назорат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва ваколатли давлат органлари мансабдор шахсларининг муқаррар жавобгарлигини жиноий жавобгарликка тортишга қадар оширишни таъминланди;

- 2015 йилнинг 1 июлига қадар Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги билан ҳамкорликда «Ўзбектелеком» АК қўнғироқларга хизмат кўрсатиш ягона маркази ва Бош прокуратура «ишонч телефони» базасида давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятига асоссиз аралashiши, тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг бузилишига доир масалалар бўйича мурожаатларни туну кун қабул қилиш ҳамда тадбиркорлик фаолияти эркинликлари кафолатлари тўғрисидаги

қонунчиликни бузишда айбдор бўлган шахсларга нисбатан қонуний чоралар кўриш тизимини ташкил этилди;

- тегишли даввони кўриб чиқиш даврида тадбиркорлик субъекти томонидан шикоят қилинганда хўжалик судларига назорат қилувчи орган қарори ижросини тўхтатиб туриш ҳуқуқи берилди;

- солиқ ва божхона қонунчилиги тадбиркорлик субъектлари томонидан бузилиши билан боғлиқ ҳолатда уларнинг мол-мулклари фақат суд қарори бўйича олиб қўйилиши белгиланди; тадбиркорлик субъектлари томонидан эътироз қилинадиган қўшимча ҳисобланган божхона тўловлари хўжалик суди қарори бўйича ундирилиш тартиби киритилди;

- 2015 йилнинг 1 июлидан якка тартибдаги тадбиркорларга, фаолиятдан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир ёлланган ишчи учун бюджетдан ташқари “Пенсия жамғармаси”га энг кам ойлик иш ҳақининг 50 фоизи миқдорида суғурта бадали ва якка тартибдаги иш берувчи тадбиркор учун ўрнатилган ставканинг 30 фоизи миқдорида қатъий белгиланган солиқ тўлаш шарти билан бир нафардан уч нафаргача ишчини ёллаш ҳуқуқи берилди;

- якка тартибдаги тадбиркорлар касб-ҳунар коллежи битирувчиларини ишга ёллаган ҳолатда коллежни битиргандан бошлаб ўн икки ой мобайнида ёлланма ишчилар учун қатъий белгиланган солиқдан озод этилди;

- Ўзбекистон Республикаси Адлия Қазирлиги, Иқтисодиёт Вазирлиги, Молия Қазирлиги, Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси, Савдо-саноат палатасининг туман (шаҳар) ҳокимликлари ҳузуридаги тадбиркорлик субъектларини рўйхатдан ўтказиш инспекциялари негизда тадбиркорлик субъектларига «бир дарча» тамойили бўйича давлат хизматлари кўрсатиш ягона марказларини (кейинги ўринларда «бир дарча» марказлари) ташкил этилди;

- Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига адлия органлари ходимларининг чегараланган миқдорини сақлаб қолган ҳолда, «бир дарча» марказлари фаолиятини мувофиқлаштириш, назорат қилиш ва услубий кўмак кўрсатиш вазифалари юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 29 декабрда қабул қилинган «2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорига мувофиқ:

- кейинги беш йил мобайнида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ҳажмини ошириб, соҳани янги босқичга олиб чиқиш белгилаб берилди;

- 2020 йилга қадар бўлган муддатда 170 минг гектар пахта ва 50 минг гектар ғалла, умуман жами 220 минг гектар суғориладиган майдонлар ўрнида картошка, сабзавот, полиз, мойли ва озуқабоп

экинлар экиш ҳамда янги интенсив боғлар барпо этилиши кўзда тутилди;

- бундай экин майдонларини тупроқ унумдорлиги паст, мелиоратив ҳолати ва сув таъминоти оғир ҳамда сўнгги йилларда пахта ҳосилдорлиги гектаридан 10-15 центнердан ошмаган ерлар ҳисобидан қисқартириш белгилаб олинди;

- озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кескин ошириб, бозорларимизнинг янада тўкин-сочинлигини кафолатли таъминлаш, маҳсулотларни қайта ишлаш орқали янги иш ўринлари ташкил этиш;

- галла, пахта етиштиришда интенсив технологияларни қўллаш ҳисобига 2020 йилга бориб ҳосилдорликни ўртача пахтачиликда 26,9, галлачиликда эса 66,4 центнерга етказиш кўзда тутилмоқда;

- деҳқончиликни кенг миқёсда ривожлантириш, қишлоқ ҳўжалиги экинлари селекцияси ва уруғчилигини янада яхшилаш, интенсив агротехнологияларни амалиётга жорий қилиш, ўсимликлар касалликлари, ҳашарот ва зараркундаларига қарши комплекс курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича махсус чора-тадбирлар белгиланган.

- қишлоқ жойлардаги мавжуд ички имкониятлардан тўла-тўқис фойдаланиш йўли билан суғориладиган ерлар самарадорлигини янада ошириш белгилаб берилди.

2. КўП ТАРМОҚЛИ ФЕРМЕР ХўЖАЛИКЛАРИГА ЕР АЖРАТИШ ВА ЕРДАН ФОЙДАЛАНИШ БўЙИЧА ИМТИЁЗЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 5 ноябрдаги "Ҳосилдорлиги паст бўлган ерларда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-725-сонли Қарори-га мувофиқ:

- 2008 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети ҳисобидан ҳосилдорлиги паст бўлган ерларда давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи фермер хўжаликларини молиявий қўллаб-қувватлаш учун мақсадли маблағлар ажратиш кўзда тутилган.

Фермер хўжаликларига ер майдонлари асосий восита сифатида узоқ муддатли 30 йилдан 50 йилгача бўлган муддатга ижарага бериб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг *"Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги* 2007 йил 29 октябрдаги ПФ-3932-сон Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг *"Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ҳузуридаги суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва фаолиятини ташкил*

этиш тўғрисида”ги 2007 йил 31 октябрдаги ПҚ-718-сон Қарорига асосан:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини янада барқарор ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, уларнинг унумдорлигини ошириш ва шу асосда қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини кўпайтириш, шунингдек, мелиорация ишларини ташкил қилиш ва молиялаштириш механизмини такомиллаштириш назарда тутилган.

- Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги хузурида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш;

- бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан мелиорация ишларини ўтказиш учун мўлжалланган маблағларни тўла ҳажмда ҳисобварағида жамлаш;

- тасдиқланган дастурларга мувофиқ мелиорация ишларини, магистрал (*вилоятлараро*), туманлараро ва хўжаликлараро коллектор-дренаж тармоқларини мукаммал таъмирлаш ва тиклаш мақсадида жорий таъмирлаш ишларини ташкил қилиш ҳамда тизимли асосда аниқ, мақсадли молиялаштириш;

- ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ҳисобига уларнинг унумдорлигини ошириш борасидаги ишларни молиялаштириш йўли билан қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига давлат мададини кўрсатади.

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва **барча турдаги солиқлар, йиғимлар, божлар ва мақсадли давлат мажбурий ажратмалар тўлашдан, ягона ижтимоий тўлов**, шунингдек, божхона расмийлаштирувчи йиғимлари бундан мустасно;

- 2008-2012-йиллар мобайнида маблағлари ҳисобидан суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича пудрат ва бошқа хизмат кўрсатиш ташкилотлари томонидан амалга ошириладиган ишлар ва хизматлар - **қўшилган қиймат солиғи тўлашдан**;

- ташкил этиладиган ихтисослаштирилган лизинг компанияси **беш йил муддатга** - бўшайдиган маблағларни мелиорация техникаси етказиб берилишини молиялаштириш манбаларини тўлдиришга мақсадли йўналтирилган ҳолда умумдавлат ва маҳаллий солиқлар тўлашдан, шунингдек сотиб олинadиган мелиорация техникаси учун божхона тўловлари (*божхона расмийлаштирувчи йиғимлардан ташқари*) тўлашдан озод этилган.

3. КЎП ТАРМОҚЛИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ КРЕДИТЛАШ БЎЙИЧА ИМТИЁЗЛАР

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Марказий Банк қарори Адлия Вазирлигида 2007 йил 14 апрелда 1675-сонли рақам билан рўйхатдан ўтказилган ҳужжатга мувофиқ:

■ қишлоқ хўжалиги корхоналарини кредитлаш банк маржасини ҳисобга олган ҳолда, имтиёзли фоиз ставкаси билан амалга оширилади.

Бу кредитлар бўйича имтиёзли фоиз ставкаси **ғалла** ҳосилини етиштириш харажатлари учун **йиллик 5 фоиз**, **пахта** ҳосилини етиштириш харажатлари учун **йиллик 3 фоиз** миқдорида белгиланиб, уларнинг 2 фоизи банк маржасини ташкил этади.

Тижорат банклари томонидан "Кичик бизнес субъектларига бюджетдан ташқари жамғармалар ҳисобидан микрокредитлар бериш тартиби" тўғрисидаги Низомга мувофиқ:

■ янги ташкил этилган фермер хўжаликларида бошланғич капитални шакллантириш учун тижорат банклари томонидан бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари ҳисобидан молиялаштирилади.

■ фермер хўжаликлари ўз фаолиятини маблағ билан таъминлаш ва бошланғич капитални шакллантириш мақсадида хизмат кўрсатувчи тижорат банкларига кредит олиш юзасидан мурожаат қилишга ҳақли.

(Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 21 февралда 1548-рақам билан рўйхатдан ўтказилган).

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги 8-сонли қарорига мувофиқ:

■ тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига кредитлар шартнома асосида 3 йилгача муддатга беради. Кредитлар миқдорининг талаб қилиб олинган депозит ҳисоб рақами бўлган жойда берилади.

■ тижорат банклари томонидан имтиёзли кредит бериш жамғармаси ҳисобидан фермер хўжаликларига, шунингдек юридик шахс мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликларига кредитлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва айланма маблағларни тўлдириш мақсадида камида 2 йил муддатга берилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 майдаги 195-сонли қарорига мувофиқ:

■ инвестиция лойиҳалар учун кредитлар фермер хўжаликларига, шунингдек юридик шахс бўлган деҳқон хўжаликларига тўлов муддатини кечиктириш ҳуқуқисиз 5 йилгача муддатга берилади;

■ айланма маблағларни тўлдириш учун фермер хўжаликларига

берилган кредитларни қайтариш муддати 12 ойдан ошиши мумкин эмас, форс-мажор ҳолатлари бундан мустасно.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 майдаги 195-сонли қарорига мувофиқ:

■ қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш мақсадида айланма маблағлар учун деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган кредитларни қайтаришнинг энг узоқ муддати 30 ойдан ошиши мумкин эмас;

■ фермер ва деҳқон хўжаликларига қишлоқ хўжалиги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган айланма маблағлар учун берилган бошқа кредитлардан фойдаланиш муддати, қайтариш муддатини узайтиришни ҳисобга олган ҳолда 12 ой этиб белгиланган.

Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларининг ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқини гаровга олган ҳолда кредитлаш тартиби:

Фермер хўжаликлари ер участкасига бўлган ижара ҳуқуқини гаровга қўйган ҳолда:

■ бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига зарур бўлган айланма маблағларни тўлдириш учун 2 йилдан кам бўлмаган муддатга;

■ инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш учун 5 йилгача бўлган муддатга;

■ қишлоқ хўжалигига боғлиқ бўлмаган ишлаб чиқариш фаолиятида айланма маблағларни кредит олишлари учун 12 ойдан ортиқ бўлмаган муддатга кредит олишга ҳақли.

Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига уларнинг бўлғуси ҳосилини гаровга олган ҳолда кредит бериш тартиби:

■ кредит фақат давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот етиштирувчи фермер хўжаликларига 18 ойгача бўлган муддатга, қайтариш муддатини узайтириш ҳуқуқисиз, қишлоқ хўжалиги техникаси, эҳтиёт қисмлар ва асбоб-ускуналар, ЁММ, минерал ўғитлар, ўсимликларни ҳимоя қилиш воситаларини сотиб олиш, хизмат кўрсатувчи ташкилотлар (МТП, муқобил МТП, СФУ ва бошқалар) хизматлари учун тўловларни амалга ошириш, пахта ва ғалла етиштириш билан боғлиқ бўлган мақсадли харажатлар учун берилади.

Бўлғуси ҳосилини гаровга қўйиб кредит олишдаги ҳужжатлар:

Фермер бунинг учун молиявий муассасаларига қўйидаги ҳужжатларни тақдим этиши лозим:

■ кредит олиш учун ариза;

■ тузилган контрактация шартномаларининг нусхалари;

■ бизнес режа;

■ туман давлат солиқ хизмати томонидан тасдиқланган бухгалтерия баланси (1-шакл);

■ дебиторлик ва кредиторлик қарзлари тўғрисида (2-а шакл);

■ муддати 90 кундан ўтиб кетган қарздорликларнинг солиштирма далолатномалари;

■ молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл);

■ кредитни қайтариш таъминоти (гаров).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 26 январдаги "Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1047-сонли Қарорига асосан:

■ Тижорат банклариغا Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг қайта молиялаштириш ставкасидан ошмайдиган фоиз ставкаси бўйича белгиланган тартибда қуйидагиларга кредитлар бериш ва лизинг хизматлари кўрсатиш учун банк кредит портфелининг камида 20 фоизи миқдориди (марказлаштирилган ресурслар ва халқаро молия институтларининг жалб этилган маблағлари ҳисобидан берилган кредитлар ҳажми бундан мустасно) махсус кредит линиялари очиш тавсия қилинсин:

■ маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналарга — озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда зарур бўлган технология ускуналари, хом ашё ва материаллар сотиб олиш ҳамда томчилатиб суғориш тизимларини харид қилиш учун;

■ фермер хўжаликлари, агрофирмалар ва бошқа тадбиркорлик субъектларига — иссиқхоналар барпо қилиш ҳамда томчилатиб суғориш тизимини татбиқ этиш учун кредит линиялари очиш тавсия қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 12 декабрдаги 254-сонли қарорига мувофиқ:

■ 2008 йил 1 январдан бошлаб Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятларининг фермер хўжаликлариغا техника воситаларини лизингга бериш муддати 7 йилдан 10 йилгача узайтирилди. Бунинг учун техника бошлангич нархининг 15 фоизини тўлаб, қолган 85 фоизини 10 йил муддат ичида тўлаши мумкин;

■ бунда фермер техниканинг 85 фоиз қийматига "Ўзагросу-гурта" компанияси билан сугурта шартномасини тузади. Сугурта мукофотларини ҳисоблаш учун сугурта тариф (ставка) миқдори техниканинг 85 фоиз қийматидан йилига 0,5 фоизни ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 апрелда қабул қилинган "Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва молларини қўлайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-842-сонли қарорига мувофиқ:

■ "Агробанк" АТБ ва бошқа тижорат банклариغا имтиёзли кредитлаш маблағлари ҳисобидан кредит бериш йўли билан зооветери-

нария хизмати кўрсатиш ҳамда молларни сунъий қочириш корхоналарига зарур зоотехник ва лаборатория жиҳозлари ҳамда транспорт воситаларини сотиб олишда устувор тартибда кўмаклашиш тавсия этилган;

■ **"Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг" компаниясига** зооветеринария хизмати кўрсатиш корхоналари учун зоотехник ва лаборатория жиҳозларини лизинг асосида етказиб бериш вазифалари топширилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Агробанк" акциядорлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида"ги 2009 йил 30 мартдаги ПҚ-1084-сон Қарорига биноан:

• **"Пахтабанк"** акциядорлик тижорат банки негизида **"Агробанк"** акциядорлик тижорат банки тузилиб, унга иқтисодиётнинг аграр секторини янада барқарор ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни изчиллик билан чуқурлаштириб бориш, фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш, унинг моддий молиявий базасини мустаҳкамлаш, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларига қишлоқ хўжалик маҳсулотларини чуқур қайта ишловчи замонавий корхоналарни жадал барпо этиш, юқори сифатли рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш бўйича замонавий технологиялар ва ускуналарни тадбиқ қилиш ҳамда ички бозорни маҳаллий озиқ-овқат товарлари билан тўлдиришга йўналтирилган кенг турдаги банк хизматларини кўрсатиши юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 30 мартдаги "Қишлоқ қурилиш банк" акциядорлик тижорат банкини ташкил этиш тўғрисида"ги ПҚ-1083-сон Қарорига асосан:

• қишлоқ қиёфасини ва қишлоқ аҳолисининг уй-жой шароитларини сифатли яхшилаш, қишлоқ жойларда ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш, уй-жой қурилишини узоқ муддатли имтиёзли кредитлаш тизимини кенг жорий этиш мақсадида **"Фаллабанк"** акциядорлик тижорат банки негизида **"Қишлоқ қурилиш банк"** акциядорлик тижорат банки ташкил этилган;

• **"Қишлоқ қурилиш банк"** акциядорлик тижорат банкининг ресурс базасини кўшимча шакллантириш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг йиллик 3 фоизли ставкаси бўйича ва 2010 йилда Мактаб таълимини ривожлантириш жамғармасига ажратмалар ҳисобидан 5 йил имтиёзли давр билан 170,0 миллиард сўмгача миқдорда камида 15 йил муддатга бериладиган мақсадли кредит линияси;

• халқаро молия институтлари ва бошқа хорижий молия-кредит тузилмаларининг мақсадли, узоқ муддатга мўлжалланган имтиёзли кредитлари, инвестициялари ҳамда грантлари;

• **"Қишлоқ қурилиш банк"** акциядорлик тижорат банки томонидан кўшимча чиқариладиган акциялар ва бошқа қимматли қоғоз-

ларни юридик ва жисмоний шахсларга сотишдан тушадиган маблағлар ҳисобига амалга оширилади;

- "Қишлоқ қурилиш банк" акциядорлик тижорат банкининг устав капиталини шакллантириш учун ажратилган маблағлар намунавий лойиҳалар бўйича якка тартибдаги уй-жой қурилишини молиялаштиришга мақсадли тарзда йўналтирилади;

- жисмоний шахсларга намунали лойиҳалар бўйича якка тартибдаги уй-жой қурилиши учун Марказий банкининг қайта молиялаш ставкасини 50 фоизи миқдоридаги фоиз ставкаси билан энг кам иш ҳақининг 1000 бараваригача миқдорда 15 йил муддатгача кредитлар берилади;

- "Қишлоқ қурилиш банк" акциядорлик тижорат банки фойда ва мулк солиғи, шунингдек, олиб келинадиган банк жиҳозлари ва техникаси учун божхона тўловлари тўлашдан (*божхона расмийлаштируви учун йигимлардан ташқари*) 2012 йилининг 1 январигача озод этилади, бўшайдиган маблағлар эса, Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг банк устав капиталидаги улушини кўпайтиришига мақсадли тарзда йўналтирилади.

4. КЎП ТАРМОҚЛИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА СОЛИҚ ТЎЛОВЛАРИ БЎЙИЧА ИМТИЁЗЛАР

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 282-моддасига мувофиқ:

- янги ташкил этилган фермер хўжаликлари - давлат рўйхатидан ўтказилган ойдан эътиборан икки йил муддатга (3-банд);

- фермер хўжаликларида қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун янги ўзлаштирилаётган ерлар, уларни ўзлаштириш ишлари бажариладиган даврда ва улар ўзлаштирилган вақтдан эътиборан беш йил муддатга (23-банд);

- фермер хўжалиklarининг мелиорация ишлари амалга оширилаётган мавжуд суғориладиган ерлар, ишлар бошлангандан эътиборан беш йил муддатга (24-банд);

- фермер хўжаликларида янги барпо этилаётган боғлар, токзорлар ва тутзорлар эгаллаган ерлар, дарахтларнинг қатор ораларидан қишлоқ хўжалик экинларини экиш учун фойдаланишидан қатъий назар, уч йил муддатга (25-банд) ягона ер солиғи тўлашдан озод қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 9 январда қабул қилинган "Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-3709-сонли Фармониға мувофиқ:

Давлат рўйхатидан ўтгандан вақтдан бошлаб:

- янги ташкил этилаётган агросаноат фирмалари даромад (фойда) солиғи, ер солиғи, мулк солиғи, қўшилган қиймат солиғи

(импортга қўшилган қиймат солиғидан ташқари), ягона солиқ тўлови тўлашдан - 3 йил муддатга озод этилган.

■ солиқлардан бўшайдиган маблағлар мақсадли равишда мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналарини ривожлантиришга, боғ ва узумзорлар яратиш ва уларни кенгайтиришга йўналтирилади.

1999 йил 1 январдан бошлаб, фермер хўжаликлари томонидан 9 та солиқ ўрнига ягона ер солиғи тўлаш жорий этилди.

Фермер хўжаликлари янги ташкил этилгандан бошлаб 2 йил давомида ягона ер солиғидан озод қилинди.

Янги боғ ва токзорлар ташкил этилганда улар мевага киргунича, тут плантациялари ташкил этилганда 3 йил давомида ягона ер солиғидан озод қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 17 мартдаги 304-сонли қарорига асосан:

• чет эл техникалари олиб келишда қўшилган қиймат солиғи ва божхона тўловлари ҳамда чет эл техникалари учун эҳтиёт қисмлар олиб келишда қўшилган қиймат солиғи тўловларидан озод этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 мартдаги 308-сонли қарорига мувофиқ:

• чет эллардан чорва моллари олиб келишда қўшимча қиймат солиғи тўловларидан озод этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 24 августдаги ПҚ-449-сонли қарорига мувофиқ:

■ фермер хўжаликлари томонидан "Узэкспомарказ"да бўладиган минитехнологиялар кўргазма-савдолари орқали хорижий техника ва технологияларни харид қилинганда, бу товарлар учун белгиланган қўшилган қиймат солиғи ва божхона бож тўловлари (божхонада расмийлаштириш билан боғлиқ харажатлар бундан мустасно) тўланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 29 декабрдаги "2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2460-сонли Қарорига асосан:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 26 январдаги "Озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ички бозорни тўлдириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1047-сонли Қарорининг 8-бандида (асосий фаолият тури бўйича гўшт ва сутни қайта ишлашга ихтисослашаётган микрофирмалар ҳамда кичик корхоналарга 2016 йил 1 январгача ягона солиқ тўлови ставкасини 50 фоизга камайтириш шаклида солиқ имтиёзи берилсин, бўшайдиган маблағлар ишлаб чиқариш корхона-

ларини техникавий қайта жиҳозлаш ва модернизациялашга, шу жумладан, янги лабораториялар барпо этиш ва мавжудларини жиҳозлашга, янги маҳсулот турлари ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга, шунингдек, хом ашё базасини ривожлантиришга мақсадли тарзда йўналтирилсин) келтирилган имтиёзлар муддати **2021 йил 1 январига қадар узайтирилди;**

- бундан ташқари, **2021 йилнинг 1 январига қадар наслдор чорвачилик субъектлари** асосий фаолият тури бўйича **барча солиқлар ва мақсадли давлат жамғармаларига мажбурий ажратмаларни** тўлашдан озод этилди.

Ўзбекистон Республикасининг **2015 йил 31 декабрдаги "Солиқ ва бюджет сўғатининг 2016 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг "Солиқ кодекси"га ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"**ги УРҚ-398-сонли Қонунига мувофиқ:

- юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг базавий ставкаси 2016 йилда 2015 йилдаги даражада - 7,5 фоиз миқдорида сақланиб қолинди;

- шунингдек, тижорат банклари учун солиқ ставкаси ҳам 2015 йил даражасида - 15 фоиз миқдорида сақланиб қолинди.

- **жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи** ставкаларида солиқ солинадиган даромаднинг **иккинчи шкаласи 1 фоизли пунктга (8,5 %дан 7,5 %га) камайтирилиб**, қолган ставкалар 2015 йил даражасида сақланиб қолинди (энг кам иш ҳақининг 1 бараваригача миқдорда - 0%, энг кам иш ҳақининг 1 бараваридан (+1 сўм) 5 бараваригача миқдорда - 7,5 %, энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан (+1 сўм) 10 бараваригача миқдорда - 17 %, энг кам иш ҳақининг 10 баравари (+1 сўм) ва ундан юқори миқдорда - 23 %);

- солиқ солинадиган даромадлар гуруҳлари бўйича солиқ солиш шкаласи йил бошига - **2016 йил 1 январга белгиланган энг кам иш ҳақи миқдоридан (130 240 сўм) келиб чиқиб аниқланади** ва йил давомида энг кам иш ҳақи миқдори ўзгарган тақдирда ҳам **қайта кўриб чиқилмайди;**

- қонун ҳужжатларига мувофиқ энг кам ставка бўйича солиқ солинадиган жисмоний шахсларнинг алоҳида даромад турларини солиққа тортиш мақсадида энг кам ставка **7,5 фоиз** миқдорида қўлланилади;

- 2016 йил 1 январдан бошлаб иқтисодиётнинг барча тармоқларидаги микрофирма ва кичик корхоналар (бундан 10-1-илованинг 2-7-бандларида назарда тутилганлар мустасно) учун **ягона солиқ тўлови ставкаси 5 фоиз** миқдорида белгиланди;

- шунингдек, божхона расмийлаштируви бўйича хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар (**божхона брокерлари**) учун ягона солиқ

тўлови ставкаси 2015 йилдаги солиқ ставкасига нисбатан **1 фоизли пунктга пасайтирилиб**, 2016 йил 1 январдан бошлаб **5 фоиз қилиб белгиланди**;

- **2016 йил 1 январдан бошлаб**, жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни кадастр ҳужжатларидаги инвентаризация қийматидан келиб чиқиб, бироқ, 3 000 000 сўмдан кам бўлмаган миқдордан келиб чиқиб ҳисоблаш тартиби жорий қилинди. Шунингдек, жисмоний шахслар мол-мулкни баҳолаш бўйича органлар белгилаган инвентаризация қиймати бўлмаса, солиқ ундириш учун Тошкент шаҳри ва вилоят марказларида 20 328,0 минг сўм, бошқа шаҳарлар ва қишлоқ жойларда 8 833,0 минг сўм миқдорида мол-мулкнинг шартли қиймати сақланиб қолинди;

- **ягона ер солиғи ставкаси** 2015 йилдаги 6 фоизли ставка ўрнига 2016 йил 1 январдан **қишлоқ хўжалиги ерларининг қайта ҳисобланган норматив қийматига нисбатан 0,95 фоиз** миқдорида белгиланди;

- бунда, ҳар бир хўжалик бўйича қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматини аниқлаш Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитасининг Ўзбек давлат ер тузиш илмий-лойиҳалаш институти "Ўздав-ерлойиҳа" томонидан амалга оширилади;

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг **2014 йил 18 августдаги "Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида"ги 235-сонли қарорининг** 5-бандига асосан, тасдиқланган Низомга мувофиқ аниқланган қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда, ягона ер солиғини ҳисоблаб чиқариш **2016 йил 1 январдан бошлаб амалга оширилади**.

Қуйидаги имтиёزلарнинг муддатлари 2018 йил 1 январгача узайтирилди:

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2009 йил 28 январдаги "Маҳаллий ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқариш кенгайтирилишини рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1050-сонли қарорининг 3-бандида** белгиланган **ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар** учун **фойда солиғи, мол-мулк солиғи ва микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ҳамда Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар** тўлашдан озод этиш тарзидаги имтиёзлар;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2007 йил 21 ноябрдаги ПҚ-733-сонли қарорининг 3-бандида** белгиланган **тўқима-чилик саноати корхоналари** учун **мол-мулк солиғи тўлашдан озод этиш бўйича** имтиёзлар;

• Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг **2004 йил 25 мартдаги 141-сонли қарорининг 5-бандига асосан** "Ўзбекенгил-саноат" давлат-акциядорлик компанияси корхоналарига контракт тузиш пайтида вужудга келган **жаҳон нархларидан паст бўлмаган нархлар бўйича** эркин муомаладаги валютага (қўшилган қиймат солиғини нол ставка бўйича ҳисоблаган ҳолда) ички бозорда ярим тайёр тўқимачилик маҳсулотларини (калава, газмол, трикотаж полотно ва пахтани йигириш чиқиндиларини) **харид қилишига истисно тариқасида рухсат бериш** тарзидаги имтиёзларнинг муддати узайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 21 декабрдаги "Акциядорлик жамиятларига хорижий инвесторларни жалб қилиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги **ПҚ 2454-сонли қарори билан:**

• **2020 йилнинг 1 январигача** хорижий инвесторларнинг акциядорлик жамиятларида уларга тегишли бўлган акцияларидан **дивиденд тарзида олаётган даромадидан солиқ тўлашдан;**

• хорижий инвестицияси мавжуд акциядорлик жамиятларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилган тақдирда даъво аризаси билан судга мурожаат этганда **давлат божини тўлашдан озод қилиниб,** кейинчалик давлат божи суднинг тегишли қарори билан **айбдор деб топилган томондан ундириб олиш** белгиланди;

• Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги **ПФ-3594-сонли Фармони билан,** хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга хорижий инвестор томонидан киритилган инвестициялар ҳажмига қараб юридик шахсларнинг **фойда солиғи, мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, ягона солиқ тўлови,** шунингдек, **Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар** тўлаш бўйича берилган имтиёзлар табақалаштирилган тарзда хорижий инвесторнинг улуши устав капиталининг **15 фонзидан 33 фонзигача** миқдорни ташкил этадиган акциядорлик жамиятларига татбиқ этилиши белгиланди.

5. КўП ТАРМОҚЛИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА БОЖХОНА ТЎЛОВЛАРИ БЎЙИЧА ИМТИЁЗЛАР

Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сонли қарорига асосан:

• шартнома мажбуриятлари тайёрлов ва хизмат кўрсатувчи ташкилотлар томонидан бажарилмаган тақдирда фермер хўжаликлари манфаатларини кўзлаб судларга туман қишлоқ ва сув хўжалиги бўлимларига даъво аризаси киритиш ҳуқуқи берилган ва улар давлат божи тўлашдан озод этилганлар;

• мамлакатимизда маҳаллий қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида чет эллардан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини импорт қилишда божхона тўловлари жорий этилган бўлиб, жумладан, гўшт, сут маҳсулотлари учун 50-70 фоизгача, олма, нок, беҳи ва бошқа қишлоқ хўжалиги ҳўл меваларига 100 фоиз акциз солиқлари жорий этилиб қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилар қўллаб-қувватланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 апрелда қабул қилинган "Шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар кўпайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш ҳамда чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-842-сонли Қарорига мувофиқ:

Куйидагилар 2014 йилнинг 1 январигача бўлган даврда, истисно тариқасида:

■ наслчилик корхоналари ва Республика "Ўзнаслчилик" корхонаси асосий фаолият тури бўйича барча солиқлар ва давлатнинг мақсадли жамғармалари ҳамда Мактаб таълими жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан;

■ наслчилик, чорвачилик хўжаликлари, наслчилик иши корхоналари, паррандачилик корхоналари ва омухта ем ишлаб чиқарувчи корхоналар, шунингдек, "Ўззооветтаъминотхизмат" бирлашмаси олиб келинадиган наслчилик материали, зооветеринария хизмати кўрсатишни ривожлантириш учун технология ёрдамчи ускуналар, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхат бўйича омухта ем ишлаб чиқариш компонентлари божхона тўловларидан *(божхона расмийлаштирувчи йиғмалардан ташқари)*;

■ зооветеринария пунктлари - корхонани рўйхатга олишда ва ветеринария фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқига лицензия беришда давлат бож тўлашдан;

■ фермер хўжаликлари ва чорвачилик фермалари - чорвачилик маҳсулотларини, жумладан, унинг қайта ишланган маҳсулотини сотиш тушумидан давлатнинг мақсадли лари ҳамда Мактаб таълими жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилинган.

6. КўП ТАРМОҚЛИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЮЗАСИДАН ТАКЛИФ ЭТИЛАЁТГАН ИМТИЁЗЛАР

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, фермер хўжаликларида кўп тармоқли фаолиятини ташкил этиш учун берилган имтиёзлар ҳамда яратилган қулайликларнинг самарадорлигини баҳолаш, уларда турли соҳаларни ривожлантириш бўйича устувор йўналишларни белгилаш юзасидан қуйидагилар **таклиф этилади.**

Биринчидан, бугунги кунда фермер хўжаликлари томонидан асосий фаолияти бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш фаолиятдан барча солиқлар ва мажбурий тўловлар ўрнига фақатгина ягона ер солиғи тўлайдилар.

Фермер хўжаликларида кўп тармоқли фаолиятни ташкил этиш учун Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 363-моддасига асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш билан боғлиқ бўлмаган фаолият турларини амалга оширишда ягона ер солиғи тўловчи мазкур фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритиши ва ягона солиқ тўловини тўлаши назарда тутилган.

Фермер хўжаликларида кўп тармоқли фаолиятни самарадорлигини ошириш учун, ишлаб чиқилган мезонлар асосида фермер хўжаликлари томонидан амалга ошириладиган фаолият турлари ҳамда уларнинг улушлари бўйича кўп тармоқли фермер хўжаликларини аниқлаш лозим.

Иккинчидан, амалдаги қонунчиликка (Ўзбекистон Республикаси “Солиқ кодекси”нинг 362-2-моддасига) асосан фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш улуши реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ўз ичига оловчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлашда (умумий ҳажмида камида 50 фоизни ташкил этса) қўшимча солиқ тўлаш мажбуриятлари юзага келмайди.

Шунинг учун, кўп тармоқли фермер хўжаликлари томонидан етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашни йўлга қўйиш. Яъни, республикамиз томонидан ўтказилаётган халқаро кўргазмаларда таклиф этилаётган сут, гўшт маҳсулотлари ва мева сабзавотларни қайта ишлаш минни технологияларни сотиб олиб, қайта ишлашни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Шу билан бирга, ушбу имтиёزلарни янада кенгайтириш орқали “Озиқ-овқат Дастури” бажарилишига қўшимча имкониятлар яратилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш улуши реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ўз ичига оловчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш умумий ҳажмида камида 50 фоизни ташкил этганда қўшимча солиқ тўлаш мажбурияти юзага келмаслигидан келиб чиқиб:

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайти ишлашни амалга оширувчи фермер хўжаликлари томонидан реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотида қайта ишловчи фермер хўжалиги ўзи етиштирган ва қайта ишлаган маҳсулоти умумий ҳажмида камида 75 фоиз миқдорида белгилаш;

2. Фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан боғлиқ бўлмаган бир неча фаолит турлари амалга оширилганда, ҳар бир фаолият тури бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритмасдан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан боғлиқ бўлмаган фаолият турлари бўйича (ҳаммасини қўшган ҳолда) ҳисоб юритиб, ҳаммаси бўйича ягона ставкада ягона солиқ тўловини жорий қилиш юзасидан қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиришлар киритиш таклиф этилади.

Учинчидан, кўп тармоқли фермер хўжаликлари томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш билан боғлиқ бўлмаган фаолият тури устунлик қилиб, асосий фаолиятни ташкил этса, амалдаги солиқ қонунчилигига асосан келгуси ҳисобот йилидан бошлаб солиқ солишнинг бошқа тизимига ўтиши лозимлигидан келиб чиқиб, кўп тармоқли фермер хўжаликлари қўшимча қандай фаолиятни амалга оширишидан қатъий назар ягона ер солиғи ва қўшимча фаолияти бўйича ягона солиқ тўловини тўлаши юзасидан қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиришлар киритилиши мақсадга мувофиқ.

Бозор муносабатлари чуқурлаштирилаётган шароитда мавжуд муаммо ва салбий ҳолатларни ижобий ҳал қилиниши, фермер хўжаликларида қўшимча тармоқларни ривожлантириш истиқболига ижобий таъсир кўрсатади. Бу эса, қишлоқ аҳолисини доимий иш билан банд бўлиши, ички ва ташқи бозорларга рақобатбардош маҳсулот тайёрланиши, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини ошишига, пировард натижада, қишлоқни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини энг муҳими фермер хўжаликлари фаолиятида иқтисодий ўсиш таъминланишини яратади.

КИРИШ	3
--------------------	----------

I 606. ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Фермер хўжалиklarини ташкил этишнинг ҳуқуқий асослари	7
1.2. Фермер хўжалиklarининг миллий иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти	12

II 606. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА МЕВА САБЗАВОТЛАРНИ ҚАЙТА ИШЛАШДА МИНИ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ТЕХНИК-ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИ

2.1. Фермер хўжалиklarининг ривожланиши ва улар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг ўзига хос хусусиятлари	55
2.2. Ўзбекистонда мева ва сабзавот етиштирувчи фермер хўжалиklarини шаклланиши	62
2.3. Етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотларининг турлари ва уларни қайта ишлаш тузилмаси	69
2.4. Фермер хўжалиklarидagi номутаносибликни (диспропорцияни) аниқлаш ва уни тартибга келтириш	80
2.5. Фермерлик хўжалик фаолиятини ривожлантиришда хорижий мамлакатлар тажрибасини қўллаш	88
2.6. Ўзбекистонда аграр ривожланиш бўйича чет эл давлатлар тажрибасидан фойдаланиш имкониятлари	100
2.7. Мева-сабзавот маҳсулотларини қайта ишлашда мини-технологияларнинг ўрни	107
2.8. Мева-сабзавотларни қайта ишлашда мини-технологияларнинг техник-иқтисодий таҳлили	111

III 606. ТОШКЕНТ ВА ХОРАЗМ ВИЛОЯТЛАРИДАГИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

3.1. Тошкент вилоятидаги фермер хўжалиklarининг фаолияти агросаноат кластерини ташкил этиш имкониятлари	117
3.2. Хоразм вилояти фермер хўжалиklarининг фаолияти	153

IV 606. МЕВА-САБЗАВОТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЭКСПОРТ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

4.1. Мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилишни ривожлантиришнинг илмий жиҳатлари	190
4.2. Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати	196
4.3. Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини кенгайтиришнинг рағбатлантириш йўллари	204
4.4. Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва экспорт қилиш истиқболлари	219
ХУЛОСА	234
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР	244
ИЛОВАЛАР	247

**Абдушукур Рахимович БАКИЕВ,
Ирода Абдушукуровна БАКИЕВА**

**ЎЗБЕКИСТОН ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА
МЕВА-САБЗАВОТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ЕТИШТИРИШ
ВА МИНИ-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН САМАРАЛИ
ФОЙДАЛАНИШ АСОСИДА ҚАЙТА ИШЛАШНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ**

Монография

Муҳаррир: З. Бозорова
Бадий муҳаррир: М. Одилов
Компютерда саҳифаловчи А. Тиллаҳўжаев

Нашр лиц. АИ № 174.
Босишга рухсат 25.10.12.2017да берилди. Бичими 60×84¹/_{лб}.
Офсет қоғози. «Times_UZ» гарнитураси.
Шартли б.т. 15,81. Нашр ҳисоб т. 17,0. Адади 10 нусхада.
Буюртма № 77.

«IQTISOD–MOLIYA» нашриётида тайёрланди.
100000, Тошкент, А. Темур кўчаси, 60а.

«HUMOYUNBEK–ISTIQLOL MO‘JIZASI»
босмахонасида офсет усулида чоп етилди.
100000, Тошкент, А. Темур кўчаси, 60а.

ISBN 978-9943-13-711-0

9 789943 137110